

Könyv és könyvtár

XX. 1998

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

XX.

DEBRECEN
1998

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

E 215:K/34

Szerkesztette:

KUN ANDRÁS ÉS VECSEY BEATRIX

Szerkesztőbizottság

LÉVAY BOTONDNÉ (elnök), KOLTAY KLÁRA,
KOROMPAI GÁBORNÉ, SZESZÁK FERENCNÉ

A kötet lektorai

BITSKEY ISTVÁN, OJTOZI ESZTER, VARGA GYULA
BÉNYEI MIKLÓS, KOROMPAI GÁBORNÉ

02757/2011

TANULMÁNYOK

Bitskey István

KÖNYVKIADÁS FELSŐ-MAGYARORSZÁGON A 16–17. SZÁZADBAN

„Az Felföldet bírják az kevély nímötök” – panaszolta Bornemisza Péter közismert búcsúversében az 1550-es évek közepén. Ekkor ő Felföldön nyilván a Magyar Királyság egész északi részét értette (*Pars Superior Regni Hungariae*), a Pozsonytól egészen Máramarosig terjedő területet, amely 1552 óta (amikor Kassát is átvették a királyi biztosok Izabella királynétól) valóban a Habsburg uralkodó fennhatósága alá tartozott.

Közigazgatási szempontból azonban hamarosan még szűkebb terület lett az, amit úgy neveztek: Felső-Magyarországi Főkapitányság. Buda török által történt elfoglalása után, a 16. század közepén hozta létre a bécsi Udvari Haditanács a királyi országrész védelmére az egyes főkapitányságokat, amelyek a középfokú hatóságok szerepét töltötték be a Kriegshofrat és az egyes végváarak között. Területvédelmi katonai szervek voltak tehát ezek, székhelyüket egy-egy megerősített városban vagy várban rendezték be, s ezek a helyek katonai funkciójukból következően váltak mind jelentősebbé politikai, társadalmi és kulturális téren is. A „Felföld” nyugati része lett a Bányavárosi vagy Alsó-Magyarországi Főkapitányság Érsekújvár székhellyel, a keleti országdarab pedig a Felső-Magyarországi Főkapitányság, Kassa székhellyel. Így lett az „északi metropolisz”, Kassa, a 16. század második felére a legnagyobb városa, természetes központja annak a területnek, amelyet délen az Eger–Kálló–Nagybánya vonal, északon Késmárk és Bártfa fogott közre, nyugaton Murány határolt, keleten pedig egészen Huszt váráig terjedt ki. 1559-ben Ferdinánd király a hét legfontosabb magyar vár között említi Kassát, amely a második védővonal egyik erősségének számított (Pápa, Szatmár és Kálló erődítményeivel együtt), s ekkor a város erősítését is elrendelte az országgyűlés 36. cikke.¹

Régóta megfogalmazódott igény, hogy a főkapitányság történetének monográfikus feldolgozása elkészüljön, erre azonban mindmáig nem került sor, noha hadtörténeti szempontból számottevő kutatási eredmények bizonyítják, hogy Kassa körül önálló életet élő fejlődési övezet alakult ki.² Szükségképpen egységbe kovácsolódott ez a terület, elsősorban katonai feladatából következően,

összefüggő végvári láncolata révén, az egyes erősségek védőinek közös hadi vállalkozásai, egymásrautaltsága miatt, de ezen túl gazdasága, kereskedelme s ennek eredményeképpen művelődési viszonyai révén is. Egészen a török kiűzéséig, a 17. század végéig funkciója volt ennek a geográfiai tájnak, közigazgatási egységnek, amely terepét jelentette egy többnyelvű, multikonfesszionális nyugati keresztény kapcsolatrendszerű kultúra fejlődésének. Ha pedig ez így van, akkor e régió kultúrájának egységben történő vizsgálata is indokolt, függetlenül attól, hogy a későbbi történeti események szétszakították a táj kohéziós erővonalait.

A török uralom felszámolása után a Felső-Magyarországi Főkapitányság intézménye – a végvári rendszerrel együtt – elvesztette jelentőségét, s a 18. század folyamán inkább az országos központosító törekvések érvényesültek, mint a regionalitás szempontjai. A hagyomány azonban még sokáig élt: Kazinczy korában ez a táj (s benne főként Kassa, Széphalom, Sárospatak) köztudottan vezető szerepet töltött be a magyar irodalmi életben. Trianon után országhatár vágta ketté az egykori felső-magyarországi régió északi és déli területét s a helytörténeti feldolgozások is eszerint különültek el. Aki azonban a 16–17. század művelődési viszonyait vizsgálja, nem tekinthet el attól, hogy akkoriban egy biztosan körvonalazható, szervesen egybeforrott katonai, politikai, gazdasági és kulturális egység volt ez a táj, amely sajátos értékek létrehozásával gazdagította a magyar szellemi életnek, műveltségnek, ezen belül a magyar irodalomnak egészét.

Újabban Porkoláb Tibor vetette fel a régió e tágabb értelmezésének szükségességét, s ő már a Trianon utáni megyehatárok helyett az ezeknél sokkal inkább szerves egységnek tekinthető tradicionális vármegyék területét vette számba a régió irodalmi emlékhelyeinek regisztrálása során.³ Eljárása teljes mértékben indokolt, maga is utal arra, hogy az egykori „felső-magyarországi főváros”, Kassa nélkül nem lehet teljes az összkép. Hozzátehetjük, hogy a török hódoltság másfél évszázada alatt, amikor a főkapitányság volt a régió életének szervező intézménye és kerete, a kulturális hagyományokat is indokolt lehet majd annak teljes területén (tehát még Szepes, Sáros, Ung, Szatmár, Bereg vármegyéket s még Észak-Szabolcsot is beleértve) számba venni.

Ma még azonban kevés reménnyel kecsegtető vállalkozás lenne az egykori Felső-Magyarország másfél évszázadának művelődéstörténetét megírni: sok még az elvégzendő feladat, szűkebb regionális feltárások szükségesek, s a több tudományágban és több nyelven (magyar, szlovák, német) folyó kutatások összehangolása, az eredmények szembesítése sem kerülhető meg (sajnálatos módon a magyar és szlovák helytörténetírás kellő együttműködése is hiányzik). Egyre több azonban a bizakodásra okot adó kutatói eredmény: könyv- és nyomdászattörténeti, irodalom- és egyháztörténeti munkák és adatközlések sora

látott napvilágot az elmúlt évtizedekben, így érezhetően gyarapodnak a régió szellemi múltjára vonatkozó ismereteink. Indokoltnak látszik, hogy ezeket időnként áttekintsük, láttatva egyrészt a hiányokat, s megfogalmazva másrészt a még nyitott kérdéseket is.

Célszerű, ha figyelmünket ezúttal a mindenkori irodalmi tevékenység alapját jelentő könyvkiadás regionális történeti viszonyaira irányítjuk. Ez már csak azért is indokolt, mert a szűkebb értelemben vett pátria (Miskolc és Borsod) irodalomtörténeti hagyományának létrehozására irányuló kísérlet felemás eredményt hozott, egyrészt mert Csorba Zoltán még nem használhatta azokat a forrásmunkákat, amelyek ma már lehetővé teszik az adatoknak az övénél sokkal megbízhatóbb áttekintését, másrészt mivel szemléleti egyoldalúsága és elméleti bizonytalanságai miatt sem elégítheti ki a korszerű igényeket.⁴ Porkoláb Tibor viszont – munkájának jellegéből következően – a helyi könyvnyomtatásnak csak topográfiai emlékeit kellett hogy számbavegye, a könyvkiadás tartalmi elemzése nem volt feladata. Mostani szemlénk sem törekedhet teljességre, csupán azt tűzheti ki célként, hogy bemutassa a régió könyvkiadási kezdeményezéseit, fejlődési tendenciáit, fontosabb eredményeit s részesedését az országos irodalmi közéletben.

Kezdeményezések Dél-Zemplénben: Vizsoly és Sárospatak

Ha először – szűkebb értelemben – csak a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területét (vagyis a régió déli részét) tekintjük, akkor is azt mondhatjuk, hogy jelentékeny hagyománya van e tájon a könyvkiadásnak, nyomdászatnak, könyvkultúrának. Magyarország területén mindössze öt nyomda működött még akkor, amikor 1589-ben Mantskovit Bálint (Farinola Valentinus Manczkovit), a feltehetően lengyel származású könyvnyomtató Vizsolyba menekült, s a korábban Bornemisza Péterrel dolgozó *typographus profugus* a dél-zempléni faluban berendezte könyvsajtóját.⁵ Protestáns patrónusai azzal érveltek a királyi engedély megszerzését célzó beadványukban, hogy a kiváló mestert sokan fogadnák be udvarházukba nyomtatónak, s jobb, ha hazai kontroll alatt tevékenykedik, mintha esetleg külföldről árasztaná el „eretnek könyvekkel” a királyságot.⁶

Mantskovit a Károlyi-Biblia kiadásával már csak azért is rendkívüli feladat előtt állt, mert nem kis nehézségek közepette dolgozott a magyar betűkkel, s nem is hallgatta el panaszát a Biblia-kiadás bevezetőjében, ahol mentségére megjegyezte: „idegen nemzet vagyok, másfelől hogy az exemplárban az ac-

centusok nem voltak megjegyeztetvén”. Mindennek ellenére Károlyi Gáspárnak, a gönci egyház lelkipásztorának s a Kassa-völgyi tanítók seniorának Szentírás-magyarítása közismert diadalutat járt be a magyar irodalomban: a kutatók mintegy száz teljes és ennél is több részleges kiadását tartják számon. A nyomdászattörténeti kronológia sorrendjében ez a 652. számú magyarországi nyomtatvány, terjedelmére nézve azonban a legelső: 2412 nagyalakú lapjával az addig kiadott magyar könyvek legterjedelmesebbje.⁷ Mint köztudott, a tudós nyomdászmeister, Mantskovit Bálint maga is hozzájárult a Biblia-kultusz tudományos igényű megalapozásához és terjesztéséhez, mivel németből magyarra fordított bibliai személy- és helynévlistája, valamint tárgyszómutatója (*Index biblicus*, Vizsoly, 1593) nagy népszerűségnek örvendett saját korában. E bibliai segédkönyv keresettségét és hasznosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Káldi György ezt a „bibliai lajstromot” változatlanul átvette és saját Biblia-fordítása végén közreadta 1626-ban.

A 16. századi magyar irodalomtörténetnek egy további, kiemelkedő jelentőségű dokumentuma ugyancsak a Hernád-parti község nyomdájából került ki: Rimay Jánosnak a Balassi-testvérek haláláról szerzett gyászversciklusa jelent itt meg 1596-ban.⁸ Noha a reprezentatív igényű epicediumnak ez a kiadása nem volt teljes, s csak a későbbi kutatás végezte el a rekonstrukciót, jelentősége alig becsülhető túl.⁹ Irodalomtörténetünk egyik legszebb mester-tanítvány kapcsolatának dokumentuma ez a ciklus: Rimay, a barát és tanítvány, egyfelől a „magyar Amphion”-nak, másfelől a tatár portyázók áldozataként elesett Balassi Ferencnek dicső tetteit és halálát énekli meg. A két költő kapcsolatának ez a becses emléke volt valószínűleg Mantskovit utolsó munkája, a szedés teljes befejezésére – az utoljára hagyott címlap kinyomtatására – halála miatt már nem kerülhetett sor. A nyomtatvány minden valószínűség szerint a vizsolyi nyomda patrónusának, Rákóczi Zsigmondnak a költségén készült, ő volt az, aki helyet és anyagi támogatást is adott ahhoz, hogy a könyvsajtó működését megkezdhesse, s ő volt az, aki Balassi Ferencsel, mint vitéz katonatársával kapcsolatban volt s emléket kívánt neki állítani a gyászversciklus kiadása révén.¹⁰

A vizsolyi nyomdatermékek között a továbbiakban többnyire vitairatokat vagy alkalmi költeményeket említhetünk meg. Névtelen szerző húsz sornyi latin üdvözlőverse szól Sebald Artner kassai városi jegyző újszülött kislányáról, a szepesi kamara hivatalnoka köszönti Győr visszavívását a törököktől (Frank Kaspar: *Ode encomiastica*, 1598), verses magyarázatok segítik a református híveknek a Biblia értelemezését (Pilcius Kaspar: *Himni tres*, 1598), Gönc református lelkipásztora polemizál a lutheránusokkal s érvel Kálvin tanai mellett (Gönci István: *Panharmonia*, 1599). Ez utóbbi az utolsó, itt kinyomtatott munka, ami lezárta a vizsolyi nyomtatványok sorát. A protestan-

tizmuson belül ekkortájt zajló felekezeti küzdelmek nem tették lehetővé, hogy a közeli Sárospatak többnyire wittenbergi orientációjú főiskolájának szellemi szükségletét a helyét beállítottságú vizsolyi nyomda elégítse ki, a század végére Patakon egyébként is visszaszorulóban volt a késő-humanista műveltség, így ekkor még nem találhatott egymásra a nyomdai lehetőség és a könyvek iránti igény.¹¹ Noha nem bizonyult e tipográfia hosszúéletűnek, jó egy évtizedes fenállása alatt kibocsátott tucatnyi kiadványa mégis a magyar nyomdászattörténet értékes fejezete. A vizsolyi kiadványok a humanizmus és reformáció tanainak térhódítását jelzik ebben a régióban, de egyben azt is illusztrálják, hogy a korszerű eszméket terjesztő kiadványok létrejöttét olykor a konfesszionális ellentétek akadályozni vagy legalábbis késleltetni tudták.

Néhány évtized múltán ismét felmerült a nyomdaalapítás szükségességének gondolata a dél-zempléni tájon. Ekkor az egyre jelentősebb szellemi központtá váló sárospataki Református Kollégium könyvszükséglete vetette fel tipográfia működésének kívánalmát, s ez több sikertelen próbálkozás után, 1650-ben végre megvalósult. Lórántffy Zsuzsannának, a kollégium patrónájának, s fiának, Rákóczi Zsigmondnak meghívására ekkor érkezett Sárospatakra Comenius, s vele a helyi nyomda első mestere, Renius György. Takács Béla kutatásaiból tudjuk, hogy Comenius Sárospatakra jövetelének feltételei között szerepelt a nyomda felállítása, s így természetesnek kell tekintenünk, hogy Renius György nyomdászmaster a jeles cseh tudós műveit szedte ki elsőként.¹² Nem véletlen, hogy a pánszófia reprezentáns pedagógusa pataki tevékenységének kezdetén többek között „a könyvekről, mint az értelmi képzés fő eszközeiről” tartott előadást (*De primario Ingenia colendi instrumento, solerter versando, Libris oratio*, 1650). Gondolatai ma is frissen hatnak, jelezve, hogy a könyvek szerepéről maradandó érvényű megállapításokat tudott tenni. Ez az értekezés, Comenius székfoglaló beszédével (*De cultura ingeniorum*) s tantervével (*Scholae latinae tribus classibus divisae Delineatio*) együtt, első produktumát jelentette Renius könyvsajtójának (*Primitiae laborum scholasticarum, in illustri Patacino Gymnasio*, 1651), s egyben nyitányát is annak a pedagógiai reformnak, programadó nyilatkozatát annak az új tudományos koncepciónak, amelyet a nagy cseh pedagógus képviselt és meghonosítani igyekezett. Comeniusnak a magyar szellemi életre gyakorolt hatását már behatóan elemezte a szakirodalom, a témával több nemzetközi konferencia is foglalkozott¹³, így itt csupán utalunk arra, hogy pataki professzorátusa a felső-magyarországi könyvkiadás történetében is mérföldkövet jelentett, a régió nyomdászattörténetében itteni működésének rövid időtartama alatt is fontos szerepet játszott.

Az első művet követték Comenius híres tankönyveinek (*Vestibulum, Janua, Atrium*) sárospataki kiadásai, amelyekben a tananyag szervesen épült

egymásra, általuk vette kezdetét az újfajta, empirikus valóság szemlélet kialakulása.¹⁴ A *Janua* hatalmas népszerűségét mutatja, hogy Magyarországon nem kevesebb, mint harmicegy kiadást ért meg.¹⁵ Főként nyelvtörténeti jelentőségét emelik ki méltatói: „A *Janua*-val Comenius nyelvpedagógiai elgondolásai, módszerei is gyökeret vertek a magyar iskolákban s a magyar tanárok korán eljutottak annak a felismeréséig is, hogy a Comeniustól is megkívánt anyanyelvi, magyar nyelvi fordításra is szükség van.”¹⁶

Anyanyelvfejlesztő, tudományos és pedagógiai hatásán túl Comenius magyarországi tartózkodásának politikai és művelődéstörténeti jelentősége is alig becsülhető túl. Mint ismeretes, *Gentis felicitas* (1654) című röpirata valóságos kormányzati programot ad a fejedelem számára, s pontos diagnózist nyújt a magyar kultúra állapotáról, az elmaradottság okairól, valamint a sürgető tenni-valókról, sajnálatos, hogy ez a nagyhatású írás ekkor nem jelent meg nyomtatásban.¹⁷

Comenius Sárospatakról történt távozása (1654) után – az általa megteremtett tradíciónak megfelelően – a nyomda továbbra is főként az oktatás céljait szolgálta, többnyire a kollégiumi professzorok munkáit, a felsőbb osztályos diákok disszertációit adta ki, valamint prédikációgyűjteményeket, vitairatokat és kalendáriumokat jelentetett meg. E nyomtatványok rendkívül változatos sorából irodalom- és pedagógiatörténeti jelentősége miatt érdemel külön említést az új nyomdász, Rozsnyai János által kiadott ábécéskönyv, amely a legrégebbi ilyen jellegű tankönyvek egyike (*A-Be-Ce*, Sárospatak, 1659).

1657-ben újabb kiváló pedagógus, az Utrechtben, Franekerben és Angliában tanult Pósházi János (1628–1686) tartotta a kollégiumban székfoglalóját (*Oratio inauguralis, de recta eruditionis comparandae ratione*), amelyben Comenius értelmezése szerint fogalmazta meg pánszofikus elveit. A következő években sorra jelentek meg előadásai és értekezései, amelyek révén a Bodrogparti város könyvsajtója a korszerű természettudományos és ismeretelméleti munkák első számú hazai kiadói műhelyévé vált. Főként newtoni világképet propagáló műve (*Philosophia naturalis*, Sárospatak, 1667) keltett nagy visszhangot, s a modern tudománytörténet ennek alapján tartja őt a korszerű természettudományos világkép megalapozójának.¹⁸

Mellette Medgyesi Pál volt a legtekintélyesebb és legtermékenyebb szerző, akinek mesteri retorikával felépített beszédei 1653–1660 között a pataki nyomdából kikerülve országszerte nagy visszhangot váltottak ki, s innen, a Zempléni hegyek aljáról ébresztették a nemzeti lelkiismeretet s elevenítették fel a magyarság bűneit ostromozó korai prédikatori hagyományokat. A rá vonatkozó (meglehetősen szegényes) szakirodalom kiemeli puritánus és presbiteriánus elkötelezettségét, híres pataki prédikációinak (*Erdély s egész magyar nép hármás*

jajja, 1653; *Igaz magyar nép negyedik jajja*, 1657; *Ötödik jaj*, 1658; *József romlása*, 1659; *Felgerjedt tűz*, 1660) részletes elemzése viszont mindmáig nem történt meg, noha kiemelkedő értékük közismert. Miként Tarnóc Márton megállapította: „Jellemének, egyéniségének belső rétegei, írói és szónoki tehetsége *Jajja*iban nyilatkozik meg magas művészi színvonalon. Ez az ő igazi műfaja. Prózája a sodró szenvedély, a mélyről fakadó felelősségérzet, a balsejtelmekkel teli profétikus hevület és a reális történelmi helyzet elemzéséből adódó felismerések sajátos, egyszeri és megismételhetetlen ötvözete.”¹⁹

Medgyesi magyar nyelvű prédikációs munkásságának bizonyos szempontból szerencsés kiegészítése volt a Comenius-tanítvány Buzinkai Mihály retorikatanári tevékenysége, ő 1658–1661 között négy változatban is közreadta retorikai tankönyvét (*Institutionum Rhetoricarum libri duo*). A retorikatörténeti kutatás szerint a korszak legfelkészültebb hazai irodalomteoretikusai közé tartozott, világi jellegű retorikáját a világos felépítés jellemzi, s „a kortárs közélet gyakorlati követelményeihez” sikerrel igyekezett alkalmazkodni.²⁰

A nyomda 1667-ben fejezte be tankönyvkiadó munkásságát, az ezt követő években főként hitvitázó műveket adott közre, mivel a jezsuiták sárospataki megjelenése és letelepedése miatt előtérbe kerültek a felekezeti nézetkülönbségek.²¹ A feszült légkört már a kiadott művek címei is jelzik (Pósházi János: *Nagyobb látatja a pater Kis vesztett perinek*, 1667; *Görcsös bot amaz détzeges fekete Bonasusnak a hátára, mellyel utólbi szilajkodása megegyengettetik*, 1668; Kézdivásárhelyi Matkó István: *X ut Tök könyvnek eltépése, avagy bányászcsákány*, 1668; Szatmárnémeti Mihály: *Igazság próbakövének nyert peri*, 1669; Pósházi János; *Igazság istápjja*, 1669).

1671-ben végleg megszűnt a protestáns könyvkiadás Sárospatakon, a fokozódó ellenreformációs nyomás hatására a kollégium is elmenekült Erdélybe.²²

A vizsolyi és sárospataki alapításokhoz képest, s az országos fejlődést tekintve is, igen későn létesült nyomda Miskolcon. Meggyőző Csorba Zoltán magyarázata, amely szerint az egri katolikus és a sárospataki református kulturális centrum szívóhatásáról értekezik, ebben látja okát annak, hogy Miskolc a korábbi évszázadok során mintegy „szellemi vákuumba” került, s így falai között sokáig nem tudott kialakulni hagyományt és humán tudományosságot teremtő műveltség.²³

A miskolci nyomda alapítására csak 1811. június 21-én kapott engedélyt Szigethy Mihály, az ekkor már debreceni és nagyváradai működéséről ismert nyomdász-mester. Kisebb nyomtatványok, színlapok, kalendáriumok, címtárak kiadása után itt jelent meg először Benkő Sámuelnek, Borsod megye főorvosának néhány érdekes műve, így első aforizmagyűjteményeink egyike (*A böltsnek élete, tettei s tanátsi*, Miskolc, 1819), valamint *Miskolc városának topográfija*

1818-ban. A következő miskolci nyomdász, Csöglei Tóth Lajos 1840-ben nyitotta meg műhelyét, ez jelezte a város művelődési igényeinek s kulturális erőforrásainak gyarapodását a reformkor idején.

A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén összesen ennyi az, ami a régi századok könyvkiadásának és nyomdászatának történetét, tradícióit jelenti. Vizsoly és Sárospatak szerepe kiemelkedő e téren, elsősorban a református tudományosság alapjait vetették meg itt a nem kevés nehézséggel küzdő tipográfiák. Ha viszont figyelmünket a mai megyehatárokon túl az egykori Felső-Magyarországra is kiterjesztjük, további jelentékeny könyvkiadói és nyomdászati tevékenységre utalhatunk, s olyan szellemi centrumok hatását említhetjük, amelyek jelentősen befolyásolták a régió irodalmi életének fejlődését.

Tipográfusok Északon: Kassa, Bártfa, Lőcse

A felső-magyarországi könyvkiadás központjának a 16. században méltán tekinthető Bártfa, ahol 1577 óta folyamatos volt a tipográfia működése. Az alapító, David Gutgesell (1554–1599) könyvkereskedőként kezdte pályáját, üzleti vállalkozását egészítette ki tipográfia létesítésével.²⁴ Nyomdája egyben a királyi országrész első állandó műhelye is volt, ahol az évszázad végéig közel száz nyomtatvány látott napvilágot. Minthogy a város többségében német ajkú lakossága a lutheri reformáció híve lett, a nyomdatermékek is érthető módon a hitújítás terjesztésének szolgálatában álltak. Többségük latin nyelvű, de német, magyar és szlovák kiadványok is akadnak közöttük.²⁵ Kalendáriumok, tankönyvek, alkalmi versek, evangélikus hitbuzgalmi munkák, bibliamagyarázatok, vitairatok teszik ki a nyomtatványok többségét. A város szellemiségét erősen meghatározta a jeles bártfai humanista professzor, Stöckel Lénárd (1510–1560) korai reformátori hivatástudata, iskolateremtő tevékenysége, érthető, hogy műveit több esetben posztumusz kiadásokban is megjelentették.²⁶

Itt adta ki evangélikus vitairatát Kassa város német prédikátora, Mento Gogreff is, aki 1577–1583 között tartózkodott Magyarországon, s az úrvacsorai nézetek terén élesen polemizált a kálvinista felfogással. Ennél fontosabb azonban, hogy művének hosszú előszavában felsorolja mindazokat, akiknek dedikálja írását, így kirajzolódik egy felső-magyarországi – nagyrészt német ajkú – értelmiségi csoport, amely Hans Rueber főkapitány („Generalobriste in Obern Hungern”) körül jött létre az 1570-es és 80-as években. Közéjük tartoztak a

főkapitány családtagjai: felesége, testvére, Karl Rueber tokaji várkapitány, továbbá Kollonich Bertalan egri várkapitány és felesége, kassai lovastisztek, a környékbeli várak német katonái, szepességi kamarai tanácsosok, nekik, valamint kassai hallgatósága egészének („meinen gewesenem treuen Zuhörern zu Caschaw”) ajánlja művét a lutheránus teológus, a főkapitány udvari papja. Nyilván ez a réteg volt az, amelyik igényelte a nyomtatott könyveket, egyházi szövegeket, alkalmi jellegű irodalmi alkotásokat.

Ugyancsak Kassáról érkezett megrendelésre jelent itt meg Magdalene Heymairin kiadványa, amely német evangélikus egyházi énekeket, a bibliai Tóbiás történetét s vallásos elmélkedéseket egyaránt magába foglalt. Hans Rueber főkapitány feleségének társalkodónője („Rueberische Frauen Zimmers Hoff Meisterin”) körül egész írói kör alakult ki, alighanem ez az első női irodalmi „műhely”, amely Magyarországon létrejött, noha tagjai valmennyien németek voltak.²⁷

De a magyar nyelvű evangélikus egyházi művek iránt is nagy volt a kereslet a régióban, ezt jelzi, hogy Kulcsár György postillái Bártfán kétszer is megjelentek (1579, 1597), s ebbe a szellemi légkörbe illeszkedik Balassi Bálint korai prózafordításának (Krakkó, 1572) itteni újrakiadása is (*Beteg lelkeknek való füves kertecske*, 1580). Egy Sáros megyei nemes, Sóvári Soós Kristóf is bekapcsolódott a lutheránus egyházi irodalomba, erre – mint maga utal rá – literátor hajlamú környezetétől kapott biztatást. Vasár- és ünnepnapokra készített prédikációs kötetei (1598, 1601) szépprózai részletekben gazdagok s rájuk a felekezetek közötti torzsalkodások és villongások elítélése a jellemző, bár a szerző lutheránus álláspontja egyértelmű.²⁸

A századvégi bártfai könyvkiadás kiemelkedő terméke az az evangélikus énekgyűjtemény, amely 270 szöveget tartalmaz az egyházi év beosztása szerint (*Az keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek...*, 1593) s mind szerkesztésében, mind anyagában Huszár Gál (1574) és Bornemisza Péter (1582) hasonló gyűjteményeivel mutat rokonságot. A kötet ismeretlen szerkesztője Bornemisza *Foliopostillájának* az éneklésről szóló részletét illesztette (néhány apró változtatással) előszóként gyűjteménye élére, feltehetően valamilyen kéziratos forrás nyomán.²⁹

A vallásos művek mellett a világi témákat tárgyaló szórakoztató irodalom közrebocsátása is szerepelt a kiadói programban. Huszti Péter református lelkész antik tárgyú verses históriát írt Vergilius nyomán (*Aeneis, azaz az trójai Aeneas herceg dolgai*, 1582), amely Bártfával egyidőben Debrecenben is megjelent, nyilván azért, mert igen közkedvelt olvasmánynak számított.³⁰ Az ókori história protestáns színezetű előadása a wittenbergi történet szemléletet is recipiálta s közvetítette olvasóinak. Még ugyanebben az évben egész sor verses

bibliai és egy szerelmi história is kikerült Gutgesell nyomdájából, valamennyi már korábban Kolozsvárott vagy Debrecenben megjelent, sikert aratott olvasmány volt. Úgy látszik, a bártfai tipográfus nem akart semmit kockáztatni, s általa jól ismert elvárásoknak igyekezett megfelelni.

A német, latin és magyar kiadványokon túl a bártfai könyvsajtó alól került ki a legelső, Magyarországon nyomtatott szlovák nyelvű könyv, Luther katekizmusának fordítása (*Katechismus*, 1581), amely a biblikus nyelvet (bibličina) alkalmazta, s így a legbecesebb szlovák nyelvemlékek egyike.³¹ A többnyelvű környezet természetes igényét elégítette ki Szikszai Fabricius Balázs német-latin-magyar szójegyzékének (*Nomenclatura seu Dictionarium*, Bártfa, 1592) kinyomtatása, amely iskolai használatra készült, s a szavakat fogalomkörök szerinti csoportosításban sorakoztatja fel, egyedi módszert követve így a kor hazai szótáirodalmában.³²

A reformáció céljait szolgáló egyházi kiadványok (vitairatok, énekek, elmélkedések, postillák) mellett a neolatin kései humanista költészet több jellegzetes gyűjteménnyel szerepel Bártfa kiadványai között. Itt jelentek meg az eperjesi iskola rektorának, Johannes Bocatiusnak a művei (*Ungaria gratulans*, 1595; *Castra temperantiae vel exercitia poetica*, 1597; *Hungaridos libri poematum V*, 1599), de még később, Kassa városának polgáraként is ide hozta kiadásra egyik kötetét (*Hexasticha votiva vel strena poetica*, 1612), mivel annak illusztrációihoz a szükséges könyvdíszkészlettel ekkor csak ez a nyomda rendelkezett.³³ Ugyancsak itt kerültek ki a sajtó alól a Balassi-testvérek hősi halálát gyászoló költemények (*Epitaphia*, 1595), valamint a rejtélyes kilétű Torquatus Aquilius Johannes erdélyi tárgyú dicsőítő versei. E gyűjtemények darabjai a nevezetes aktuális eseményeket tárgyaló alkalmi poézis jellegzetes megnyilvánulásai.³⁴

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható annyi, hogy a bártfai nyelvi, felekezeti, kulturális környezet igen sokszínű volt a 16. század végén, s ezt a szellemi pluralizmust tükrözi a nyomda meglehetősen gazdagnak mondható könyvkiadói teljesítménye is. Mivel Kassa ekkor még nem rendelkezett nyomdával, Bártfa volt a könyvkiadás terén a regionális központ, a kassaiak is ott jelentették meg műveiket, s Bártfa látta el a környéket mind alkalmi költeményekkel és szórakoztató olvasmányokkal, mind pedig egyházi irodalommal, vitairatokkal, énekeskönyvekkel és prédikációkkal. Míg Vizsoly a református, addig Bártfa az evangélikus felekezet szolgálatában állt, s mindkét sajtó jelentős mértékben járult hozzá a régió szellemi életének gazdagításához.

A 17. század első harmadában Bártfa továbbra is kiemelkedő szerepet játszott a régió könyvkiadásában. Klöss Jakab családi vállalkozása – melyet halála után fia vitt tovább – az evangélikus szellemű nyomtatványok előállításá-

nak első számú műhelyévé vált, s az is maradt mindaddig, míg az ifjabb Klöss halála után, 1660-ban a város saját kezelésébe vette a nyomdát. A bártfai vállalkozás mintát, példát és lehetőséget teremtett arra, hogy a régióban elterjedjen a nyomdászat. Az immár jelentős múltra visszatekintő műhely filiáléjaként jött létre 1610-ben a kassai könyvsajtó, s négy évvel később a lőcsei nyomdát is Klöss közreműködésével szervezte meg a város magisztrátusa.

Kassán Klöss veje, Johann Fischer szerelhette fel az apósától kapott gépeket s az első négy év alatt mintegy 20 kiadványt jelentetett meg. Utódai (Johannes Fest, Nicolaus Moller, Daniel Schultz) protestáns vitairatokat, politikai röpiratokat, alkalmi kiadványokat jelentettek meg, többek között Alvinczi Péter műveit, de a szórakoztató olvasmányok is mind nagyobb helyet kaptak a kiadói programban. Hogy csak néhány példát említsünk, itt adták ki Ilosvai Selymes Péter Toldi-históriáját, s itt jelent meg az évszázad legnevezetesebb magyar útleírása, Szepsi Csombor Márton *Europica varietas* (1620) címmel közzétett beszámolója. 1639-től vált a kassai üzem városi nyomdává, határozott protestáns szellemiségét pedig még évtizedekig megtartotta.³⁵ Annak ellenére így volt ez, hogy a század derekától – a Jászón töltött évek után – ismét itt rezideált az egri püspökség, amely mindent elkövetett a város rekatolizációjának elősegítésére.

Fordulat akkor következett be a kassai könyvkiadás történetében, amikor a jezsuiták megtelepedtek a városban, majd létrehozták önálló tipográfiájukat, amely 1670–74 között működött.³⁶ Eleinte a városi nyomda még mindegyik felekezet számára vállalt munkát, bár óvatosságból a 60-as években a harcias jezsuita vitairatokon (pl. Sámbar Mátyás művein) nem tüntették fel a városi magisztrátustól okkal tartó nyomdászok a kiadás helyét. A 70-es évektől viszont nyíltan túlsúlyba jutott a városban az ellenreformáció és ezzel a katolikus könyvkiadás, amit jelentős mértékben elősegített még az a tény is, hogy a többnyire Rómában tanult egri püspökök nagy súlyt helyeztek a katolikus kultúra támogatására.³⁷

A térítő ellenreformáció mellett azonban hamarosan megjelent a militáns katolikus álláspont irodalmi megfogalmazása is Bársony György váradi (majd egri) püspök tollából. Két röpirata (*Veritas toti mundo declarata; Speculum Hungariae*, Kassa, 1671) a protestánsok ún. jogeljátszásának elméletét fogalmazta meg, rendkívüli felháborodást váltva ki az érintett felekezetek körében. Részletes elemzőjük, Esze Tamás szavaival „a totális ellenreformáció hazai riadója” volt e két irat kiadása, amely egyházi és politikai oldalról támogatta a Sámbar Mátyás által indított polémia katolikus résztvevőit.³⁸

A felekezeti arányok átalakulásának folyamatát híven tükrözik Kassa város újabban közreadott olvasmányjegyzékei is, amelyeken a 18. század felé haladva rohamosan növekszik a katolikus művek száma.³⁹ Pavercsik Ilona ku-

tatásai révén ma már az is megállapítható, hogy a jezsuita kiadványok milyen széles körben terjedtek el a 18. század folyamán. Térképeiről leolvasható, hogy elsősorban Felső-Magyarország jezsuita könyvtáriba (pl. Ungvár, Eger, Besztercebánya, Liptószentmiklós stb.) kerültek nagy számban kassai kiadványok, ezen túl természetesen más szerzetesi és püspöki bibliotékák is beszerezték azokat, a különböző oktatási intézmények (pl. Eger, Eperjes, Miskolc, Nyírbátor, Zsolna, Nagyszombat) diákjai és tanárai pedig ünnepélyes disputációk, vizsgák, avatások alkalmával ajándékkönyvként kapták meg a kassai nyomdatermékeket.⁴⁰

A 17. század folyamán *Hungaria Superior* területén még egy nyomdai vállalkozás vált kiemelkedő jelentőségűvé: Lőcse városának tipográfiaja, amely elsősorban a Szepesség német lakosságának kulturális igényeit volt hivatva szolgálni. A város különleges státuszt élvezett s egyedi volt a helyzete is a régióban. Lőcse korai várostörténetének krónikása, Hain Gáspár városi bíró jellemzése szerint „Lőcse a felső-magyarországi hat szabad királyi város közül az egyik, mégpedig a Szepesség fővárosa; dombon épült, meglehetősen magasan; észak felé másik magas hegy, a Mária-hegy a Szent Mária-kápolnával, illetve templommal emelkedik mellette; a város nagy és szép, a legnagyobb a szabad királyi városok közül. Lakosai mind németek, s az ágostai hitvallást követik: ezzel a két dologgal Felső-Magyarországon, de az egész országban egyetlen város sem dicsekedhet, mert a többi helységben magyarok és szlávok, pápisták és kálvinisták is találhatóak”.⁴¹

Büszke öntudat sugárzik e sorokból, s egyáltalán nem alap nélkül. Lőcse városának már a középkorban magasan fejlett könyvkultúrája volt, s a 16. században Johann Henckel közreműködésével egyesített bibliotéka kiemelkedően gazdag gyűjteménnyé fejlődött.⁴² A Lengyelország és Németország (főként Krakkó és Nürnberg) felé kereskedelmi és szellemi kapcsolatok egész hálózatával rendelkező szepességi település a régió műveltségének egyik központjává vált, nem véletlen, hogy itt keletkezett a magyarországi kései gótika egyik leg-rangosabb művészeti alkotása, a helyi Szent Jakab plébániatemplom remekművé szárnyasoltára, Lőcsei Pál mester alkotásaként.⁴³ Thurzó Elek királyi helytartó végrendeletében (1542) igen jelentékeny pénzüsszeget (10 000 forintot) hagyományozott a városi magisztrátusra, s ez megalapozta Lőcse későbbi kulturális mecénási tevékenységét.⁴⁴ A város a reformáció korában különösen nagy gondot fordított saját értelmiségének színvonalas kiképzésére, diákjait nagy anyagi támogatással taníttatta külföldön, így német egyetemeken képzett lelkészek, tanárok, orvosok viszonylag nagy számban laktak a városban és környékén.⁴⁵ Szinte törvényszerűnek mondható, hogy viszonylag hamar létesült könyvnyomda a fejlett értelmiségi réteggel rendelkező városban.

A lőcsei könyvkiadás nem sokkal a kassai után indult meg: 1614-ben Klöss egyik nyomdai alkalmazottja, Daniel Schultz indította meg itt – természetesen mesterének támogatásával – a munkát, majd azt egyedül folytatta tovább. Miután azonban ő hamarosan átkerült Kassára, 1625-ben a Wittenbergből származó Lorenz Brewer (Breuer) könyvkereskedő határozta el, hogy a Szepesség fővárosában nyomdát létesít. Vállalkozása rendkívül sikeres lett, tipográfiája a 17. század legnagyobb teljesítményű hazai könyvsajtójává vált, fennállása alatt (1625–1739) mintegy 1100 nyomtatványt bocsátott ki. Természetes, hogy elsősorban a német nyelvű és evangélikus szellemű nyomdatermékek szerepeltek nagy súllyal a kiadói programban, de Brewer polgárias gondolkodásmódjára jellemző, hogy üzleti vállalkozásként felekezetre való tekintet nélkül elvállalt munkákat. Így történt, hogy ő adta ki pl. a *Cantus catholici* (1651) című énekgyűjteményt is, amely Kisdi Benedek egri püspök költségén, Szőlősy Benedek jezsuita hitszónok munkájaként látott napvilágot, s a katolikusok reprezentatív kiadványává lett. Az óvatosság persze nem ártott, a címlap nem tüntette fel a nyomtatás helyét és műhelyét, a kutatás azonban meggyőzően érvelt amellett, hogy a könyv a Brewer-féle tipográfia terméke.⁴⁶

Lőcsén az alapító nyomdász utódai mindaddig folytatták örökölt tevékenységüket, amíg az ellenreformáció nyomására be nem kellett szüntetniök az evangélikus szellemű könyvek kiadását.⁴⁷ Az 1690-es években még olyan fontos művek jelentek itt meg, mint Gyöngyösi István költeményei (*Rózsakoszorú*, 1690; *Kemény János emlékezete*, 1693; *Kesergő Nympha*, 1695; *Chariclia*, 1700). 1715-től igen szigorú ellenreformációs cenzúrendelet akadályozta a nyomda működését, minden kiadványért küzdelmet kellett folytatni a helyi jezsuita cenzorokkal, szinte csak kalendáriumok kiadására korlátozódhatott tevékenysége. 1739-ben végleg be is szüntette működését az a Brewer-nyomda, amely több mint egy évszázadon át meghatározó szerepet játszott az észak-keleti országrész olvasáskultúrájának, vallásos műveltségének s ezáltal szellemi életének alakításában.

Táj és nyomda

Jejen vázlatos áttekintésünk természetesen nem vállalkozhatott arra, hogy a tágabb értelemben vett régiónak, a 16–17. századi Felső-Magyarországnak nyomdászattörténetét és könyvkiadási viszonyait behatóan elemezze. Annyit azonban a fenti adatokból kirajzolódó vázlatos kép alapján is sikerült talán be-

mutatni, hogy a mai Borsod, Abauj, Gömör és Zemplén megye művelődési és irodalmi hagyományai a jelzett évszázadokban önmagukban aligha értelmezhetők, mivel egy nagyobb földrajzi és kultúrtörténeti egység részeit alkották, s a régió északi szellemi központjait jelentő könyvkiadó műhelyekkel szerves kapcsolatban állottak, azoktól sok tekintetben függő viszonyban voltak. Nem kétséges, hogy Bártfa, Lócse és Kassa látta el könyvekkel Felső-Magyarország déli településeit, s Ónodon és Tokajban, Miskolcon vagy éppen Szatmárnémetiben egyaránt jelentékeny lehetett a három „északi” tipográfia könyveinek jelenléte és ismerete, azok juthattak el oda viszonylag olcsón s nagyobb mennyiségben. Már csak azért is így volt ez, mert e városok könyvkiadói többnyire könyvkereskedők is voltak, vállalkozásaikat rentábilissá igyekeztek tenni. Bártfa és Lócse egészen a 18. századig elsörendűen a protestáns (főként evangélikus) szellemiség táplálója maradt, bár – mint láttuk – az üzleti szempontok miatt, majd később az ellenreformáció előretörése következtében ez a tendencia korántsem érvényesülhetett kizárólagosan.

Eléggé egyértelműen a református egyház céljait szolgálta viszont Kassa tipográfiája az 1660-as évekig, s fennállásának rövid ideje alatt Vizsoly, majd Sárospatak könyvsajtója is. A 17. század harmadik harmadától kezdve Kassán megerősödött az ellenreformációs és rekatolizációs folyamat, s rövidesen a felső-magyarországi metropolisz a katolicizmus északi központja lett. Szerepe csak akkor csökkent valamelyest a régió szellemi életében, amikor egyházkormányzati funkcióinak egy részét átvette (pontosabban: visszavette) Eger, s a püspökség a kassai „emigráció” évszázada (1596–1699) után berendezkedhetett ismét eredeti székhelyén. A könyvkiadás terén viszont Kassa az egész 18. század során fontos szerepet töltött be, csak a század második felében vált riválisává az egri „Typographia Scholae Episcopalis”.

A nyomdák – sajátos termékeik révén – összekötő kapcsot jelentettek a szűkebb és tágabb régiók, egyházak és iskolák, prédikátorok és hívek, tanárok és diákok, katonák és papok, tudósok és tudatlanok között. A könyvek olykor vásári sokadalmakon cseréltek gazdát, máskor tudós professzorok ajándékként kerültek gazdagok könyvespolcaira vagy éppen felekezeti propaganda céljából gyarapították az oktatási intézmények és rendházak bibliotékáit. Akárhogyan is történt: a könyvek tették lehetővé az irodalom, a közgondolkodás, a műveltség gazdagodását ebben a régióban is, sorsuk követése és feltárása ezért szükség-szerű s mással nem pótolható tanulságokkal szolgál.

JEGYZETEK

1. MAROSI Endre, *Itáliai várépítésszek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541–1592 között*, in *Hadtörténeti Közlemények*, XXI. évf. 1974, 1. sz. 54.
2. EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*, Bp. 1946, 254–259 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III, Hatóság és Hivataltörténet, 1). Újabban Kassa regionális hadászati szerepéről adatgazdag tanulmány PÁLFFY Géza: *A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai*, in *Végyvár és környezet*, szerk. PETERCSÁK Tivadar és PETŐ Ernő, Eger, 1995, 183–222 (Studia Agriensia, 15).
3. PORKOLÁB Tibor, *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*, Miskolc, 1997; a „régio-elv esélyeiről”: 7–9.
4. CSORBA Zoltán, *Miskolc és Borsod az irodalomban*, Miskolc, 1994 (az 1942-ben írott könyv lényegében változatlan újabb kiadása). A könyv korabeli kritikáját BÁN Imre végezte el (Egyháztörténet, II. évf. 1–2. füzet). A Csorba részletes tudománytörténeti értékelését vö. PORKOLÁB Tibor, *A hagyományteremtés kísérlete (Csorba Zoltán több mint fél évszázados borsodi irodalomtörténetéről)*, in A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIII–XXXIV, Miskolc, 1995–96, 547–556.
5. SZABÓ András, *Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez*, MKsz, 1980; V. ECSEDY Judit, *A Bornemisza-Mantskovit nyomda története*, Bp. 1990 (OSZK Füzetek 1.).
6. GULYÁS Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*, Bp. 1931, 250.
7. RMNY 652; SZABÓ András, *Károlyi Gáspár (1530 k. – 1591)*, Bp. 1984 (az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének kiadványa).
8. RMNY 787.
9. KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, in MTA I. Oszt. Közl. 1957, 265–338. Az egész ciklus újabb, teljes kiadása: *Rimay János írásai*, sajtó alá rend. ÁCS Pál, Bp. 1992, 7–44.
10. SZABÓ András, *A Balassi-epicedium és Rákóczi Zsigmond*, ItK, 1982, 645–649.
11. SZABÓ András, *Melanchthontól Lipsiusig. Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598*, ItK, 1986, 498.
12. TAKÁCS Béla, *A sárospataki nyomda története*, Bp. 1978.

13. BÁN Imre, *Comenius és a magyar szellemi élet*, in *Pedagógiai Szemle*, 1958, 928–936, valamint ő, *Eszmék és stílusok*, Bp. 1976, 157–167; a könyvtárnyi Comenius-szakirodalom kiemelkedő tétele: *Comenius and Hungary*, ed. by É. FÖLDES and I. MÉSZÁROS, Bp. 1973, valamint újabban: *Comenius és Magyarország*, szerk. CSORBA Csaba, FÖLDY Ferenc, KÖDÖBÖCZ József, Sárospatak, 1990 (Bibliotheca Comeniana, 3).
14. A magyar irodalmi tudat kiformalódásában játszott szerepükről vö. BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk” (*Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1639–1700 között*), Bp. 1998.
15. BERLÁSZ Piroska – ifj. HORÁNSZKY Nándor, *Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája*, Bp. 1970 (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Neveléstörténeti bibliográfiák, 1).
16. BAKOS József, *Comenius sárospataki évei (1650–1654)*, in *A Sárospataki Református Kollégium története (Tanulmányok alapításának 450. évforduljára)*, Bp. 1981, 64.
17. A mű részletesebb elemzését vö. BITSKEY István, *Válságkép és reformprogram Comenius tervezetében*, in *Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, 1996, 219–224 (Csokonai Könyvtár, 7).
18. M. ZEMPLÉN Jolán, *Pósházi János, az első magyarországi „Philosophia naturalis” szerzője*, *Fizikai Szemle*, 1959.
19. TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Bp. 1978, 100.
20. BARTÓK István, *Buzinkai Mihály retorikai munkássága*, *ItK*, 1992, 203–220.
21. PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon*, in *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1988, 103–116, valamint ő, *Papok és nemesek*, Bp. 1995, 186–199 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 8).
22. MAKKAI László, *A Kollégium története 1654-től 1703-ig*, in *A Sárospataki Református Kollégium története*, Bp. 1981, 85.
23. CSORBA, i.m. 12.
24. KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp. 1997, 58. Ugyanez németül: *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1990.
25. 1597-től már két nyomda működött Bártfán, ahol Klöss Jakob is műhelyt rendezett be. Erről vö. BORSA Gedeon, *A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege*, *MKsz*, 1973, 253. REPČÁK, Jozef, *Styrisko rókov bardejovské knihlačiarstva*, *Knih*, 1977.
26. RMNY 406, 773.
27. RMNY 448.

28. BENCZE Imre, *Sóvári Soós Kristóf irodalmi ambíciói*, ItK, 1981, 181–183.
29. HUBERT Gabriella, *A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel*, ItK, 1982, 186–188.
30. Facsimile szövege kiadva: SZABÓ Géza, Bp, 1978; vö még RMKT XVI/9, Bp. 1990.
31. RMNY 479.
32. RMNY 677 A.
33. RMNY 1029.
34. TARNAI Andor, *Lateinische Lyrik in Ungarn im 16–17. Jahrhundert*, Acta Litteraria, 1984, valamint uő, *Latin poetry in Hungary in the 16th and 17th centuries*, Hungarian Studies, 1995, 279–289.
35. GALLI Katalin – PAVERCSEK Ilona, *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből*, OSZK Évkönyve, 1981; PAVERCSEK Ilona, *Volt-e a reformátusoknak Kassán nyomdája?*, in MKsz, 1987.
36. PAVERCSEK Ilona, *Az ellenreformáció győzelme a kassai könyvnyomtatásban. Kassa nyomdászata az 1660-as és az 1670-es években*, OSZK Évkönyv, 1981, 355–356.
37. BITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, Eger, 1997, 29–39 (Studia Agriensia, 16).
38. ESZE Tamás, *Bársony György Veritas-a*, ItK, 1971, 675–678.
39. *Kassa város olvasmányai*, szerk. MONOK István, Szeged, 1990 (Adattár, 15); *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig (Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár)*, szerk. MONOK István, VARGA András, Szeged, 1990 (Adattár, 17/1).
40. PAVERCSEK Ilona, *A kassai könyvek útja a nyomdától az olvasóig*, Bp. OSZK, 1992, 264, 269.
41. HAIN Gáspár, *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv*, kiad. VÉBER Károly, Bp. 1988, 7 (Magyar Hírmondó).
42. SELECKÁ MĀRZA, Eva, *A középkori lőcsei könyvtár*, Szeged, 1997, 9 (Olvasmánytörténeti dolgozatok, VII).
43. EISLER János, *Lőcsei Pál*, Bp. 1975, 10.
44. KATONA Tünde, *A lőcsei Testamentbuch alapiratai (1549–1551)*, in *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Szeged, 1997, 231 (Adattár, 35).
45. *Lőcsei stipendiánsok és literátusok. Külföldi tanulmányutak dokumentumai 1550–1699*, sajtó alá rend. KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, Szeged, 1990 (Fontes Rerum Scholasticarum II/1).
46. RMKT XVII/7, Bp. 1974, 647.

István Bitskey

DER BUCHDRUCK OBERUNGARNS IN DEM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

Auf dem Gebiet des ehemaligen Oberungarns (*Hungaria Superior*) war die Tätigkeit der Buchdruckereien in der frühen Neuzeit sehr aktiv. In den südlichen Teilen des Komitates Zemplén arbeitete die Typographie in Vizsoly im letzten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts und hier wurde die erste vollständige, ungarischsprachige Bibelübersetzung von Gáspár Károlyi herausgegeben (1590). Später arbeitete eine Typographie in Sárospatak, meistens im Dienste der Reformierten Hochschule. In den nördlichen Teilen, auf dem Gebiet der heutigen Slowakei, arbeiteten Druckereien in Kassa (Kaschau, heute Košice), in Bártfa (Bartfeld, heute Bardejov) und in Lőcse (Leutschau, heute Levoča), die wichtige Zentren des Geisteslebens in Oberungarn waren. Unser Aufsatz analysiert die Buchproduktion dieser Typographien und untersucht den Zusammenhang zwischen dem Buchdruck und der Entwicklung der Literatur in der Region.

Koltay Klára

TOLNAI DALI JÁNOS LONDONI ÉVEI

Tolnai Dali Jánosról (1606–1660), a magyar puritánusok egyik vezéralakjáról már kortársai körében közismert volt, hogy hosszú időt töltött Angliában, de nem a híres oxfordi vagy cambridge-i egyetem beiratkozott diákja volt, hanem Londonban időzött évekig több társával együtt. Azt is tudni vélték és a szinte már hazatérte előtt súlyos egyházpolitikai bonyodalmakba keveredő¹ teológusnak a fejére is olvasták, hogy „a londoni zugokban és pincékben, vargáktól és szabóktól, anabaptisták, libertinusok, independensek, rajongók, megszállottak, quaerensek és expectansok” között szerezte bajkeverő tudományát.² Ellenfeleinek e sommás összefoglalója Tolnai Dali londoni éveiről mintha azt sejtetné, hogy az ifjú teológus visszaélve patrónusa, I. Rákóczi György³ bizalmával, annak tudta nélkül, haszontalan, sőt káros dolgokra tékozolta a tőle kapott összeget. Ez már csak azért sem történhetett így, hiszen a peregrinusok a nagy távolságok ellenére sem tűnhettek el az otthoniak szeme elől: az egy időben utazók számon tartották, pénzzel segítették egymást, vagy éppen társaik viselt dolgairól tudósították az otthoniakat, a később érkezők pedig a patrónusok utasításait, hazahívó levelét vagy a hazatéréshez szükséges útiköltséget kézbesítették.⁴ Magáról Tolnairól ismert adat, hogy 1631-ben és 1632-ben több ízben adott pénzt a vele egy időben Leydenben tartózkodó Haller Gábornak.⁵ Feltehetőleg tanulótársainak híradása nyomán keletkezett az a róla szóló, ellenfelei által kedvtelve emlegetett mendemonda is, mely szerint Tolnai nem alumnushoz méltóan viselte magát Groningenben és egy „házasságon kívüli viszonytól” menekülve távozott Angliába.⁶

A kortársi beállítással szemben bizton állíthatjuk, hogy Tolnai nem véletlenül keveredett Londonba és talán nem is elsősorban diákként ment oda, hanem követeként és később egyenrangú tagjaként annak a Londontól Gyulaféhvárig húzódó körnek, amelynek bölcsője valahol Elbingben és Herbornban lehetett, és amely a harmincéves háború viszontagságai által szétszórátva Londontól Gyulaféhvárig ívelő baráti és tudós társasággá vált.

Herborn – Gyulafehérvár, Elbing – London

A herborni akadémia híres professzora, Alstedt (1588–1638) szigorú kálvinista teológusként több mint negyven tankönyv, köztük egy Ramus-féle logika írása után azzal a céllal állította össze enciklopédiáját, hogy a Szentírásban előforduló részletek magyarázatát adja és tudományrendszert állítson elő a Bibliára alapozva.⁷ Az 1620-ban, majd átdolgozott kiadásban 1629-ben megjelent munka – annak ellenére, hogy hamarosan rámutattak hiányosságaira elsősorban a természettudományok terén⁸ – a skolasztikával szemben modernebb oktatást sürgető enciklopédisták és pánszófisták alapművévé vált.

Alstedt olyan tanítványokkal dicsekedhetett mint Henrik Bisterfeld (1605?–1655) és Amos Johannes Comenius (1592–1670), akikkel élete végéig szoros munkatársi kapcsolatot tartott fent. Az angliai majd svájci tanulmányai után hazatérő Bisterfelddel együtt készült gyulafehérvári professzorságra Bethlen Gábor meghívása nyomán 1628-ban. Bethlen halála késleltette ugyan az utazást, de 1630 elején Bisterfelddel és Ludovicus Philippus Piscatorral elindult Erdélybe, ahol élete hátralévő részét töltötte. Alstedt a bölcsészet, Piscator a teológia, Bisterfeld a természettudományok tanáraként folytatták pedagógusi, tankönyvírói tevékenységüket tanácsadói rangot víva ki maguknak a fejedelmi udvar egyházpolitikai és diplomáciai ügyeiben.⁹

Alstedt másik tanítványával, a *Janua linguarum reserata* című tankönyvével (1631) a tudományos világban nagy sikert arató, ekkortájt Lesznoban élő Comeniusszal is folyamatosan tartotta a kapcsolatot, külföldre menő diákjai révén többször üdvözölte, melyre Comenius egy 1633-ban írott levelével válaszolt.¹⁰ Alstedt és Bisterfeld nemcsak a volt tanár és iskolatárs büszkeségével figyelte Comenius pályáját, hanem ők maguk is használták módszerét. Az ifjú Rákóczi Zsigmond 1640 júliusában lezajlott, színmű formáját öltő nyilvános vizsgáját egy Bisterfeld előszavával ellátott könyvecske örökítette meg számunkra.¹¹ A herceg egész nevelését az új módszer szerint tervezték meg. A magyarországi latinoktatásban általánosan használt Molnár-féle grammatika¹² megtanulása és az auktorolvasás előtt a herceg Comenius Januájával, „a latin nyelv legtisztább forrásával” alapozta meg nyelvtudását, és „a tanulók lelkét az iskolától elijesztő mindenféle homályos szabályokkal való gyötrése helyett”¹³ a latin tanulás „természetes” módját választhatta, amely a legfontosabb latin fogalmak megtanulásával párhuzamosan a világ dolgaiba is bevezette. E módszer, melyet alkotója a Gyulafehérvárra megjelenése után frissen eljuttatott kalandos sorsú *Pansophiae Prodromus*ban (London, 1638)¹⁴ továbbfejlesztett, nem rekedt meg a fejedelmi főváros falai között. 1642-ben jelent meg először a váradi is-

kola használatára Szilágyi Benjamin István által magyarra fordított *Januae Linguae Latinae Vestibulum*¹⁵ és *Janua Linguae Latinae reserata aurea*.¹⁶ Az a tény, hogy az előbbi ajánlólevele Piscatortól származik, nem hagy kétséget afelől, hogy a gyulafehérvári előzmények tovaterjedésével van dolgunk. Természetes folytatásként értékelhetjük, hogy Piscator 1643-ban bevezette a *Vestibulum* oktatását.

Comenius kapcsolata Gyulafehérvárral nemcsak pedagógiai nézeteit közvetítette, hanem a kapcsolatot azzal az Elbinghez, majd Londonhoz köthető körrel, amelyet az ő neve mellett Hartlibé, Dury-é, Roe-é fémjelez. E három jelentős személyiség pályája az 1620-as évek végén kereszteződött a kelet-porosországi Elbingben.

Samuel Hartlib 1606-ban született Elbingben. Anyja angol volt, kereskedő apja pedig szoros üzleti kapcsolatban állt az elbingi és danzigi angol kereskedőtársasággal. Bár neve nem tűnik fel az egyetemi anyagokban, Hartlib feljegyzéseiből tudjuk, hogy Cambridge-ben tanult talán már 1621-ben, de 1625–26-ban bizonyosan. Rövid időre visszatért Elbingbe, de többek között a harmincéves háború Elbinget is érintő eseményei miatt 1628 szeptemberében végleg Londonban telepedett le¹⁷, ahol életét a Bacon *New Atlantis*-ában felvázolt ideál megvalósításának szentelte. Évtizedeken keresztül kiterjedt levelezést folytatott a korabeli protestáns Európa gondolkodóival azzal a céllal, hogy társadalmi, egyházi, pedagógiai nézeteiket, a gazdasági és technikai újításait nyilvántartsa, népszerűsítse, és egységes pedagógiai és oktatási rendszerbe foglalva az emberiség haladásának szolgálatába állítsa.¹⁸ Kiterjedt levelezésének, naplójának egy része fennmaradt, sok értékes adatot szolgáltatva e fontos korszak szellemi irányzatairól, tudományos kapcsolatairól és mindennapjairól.¹⁹ *Ephemerides* című feljegyzései apró adatokat tartalmaznak mindarról, amit Hartlib érdekesnek ítélt: teológiai, pedagógiai, tudományos kéziratokról, találmányokról, gyógyszerreceptekről, azt is megtudjuk, hogy a nála megforduló barátainak mi a véleményük könyvekről, prédikációkról, egymásról. Gyakran találkozunk az oktatásban jól felhasználható könyvek, kéziratok listáival vagy egy-egy számára érdekes ember néhány mondatos bemutatásával. A bejegyzések végén többnyire azt is odaírja, kitől származik az információ, lehetőséget teremtve ezzel a látókörébe tartozó emberek közötti kapcsolatok feltérképezésére.

John Dury (1596–1680), aki Sedanban, Leydenben majd 1624-ben Oxfordban tanult, 1628 és 1630 között az akkor Gustavus Adolphus alá tartozó Elbingben volt az English Company of Merchants lelkésze. Itt tartózkodása alatt ismerkedett meg Samuel Hartlibbal, akinek legközvetlenebb munkatársa lett. A protestáns egyházak Róma-ellenes uniójának előmozdításán fáradozó²⁰ Dury

egész életén átívelő jelentős pedagógiai munkásságot is kifejtett. 1628-ból származó *De Cura paedagogica* c. tanulmányában leírtak jellemzik a Hartlib környezetében működő protestáns gondolkodók elsősorban etikai megfontolásokon alapuló pedagógia törekvéseit: a tanárokat az ész bűnöket erényre cserélő orvosainak nevezi, és leírja meghatározó szerepüket az állam és egyház az oktatás eszközével való megreformálásában.²¹ Dury a későbbiekben is részt vett Hartlib körének szerteágazó munkájában, amely hamarosan Comenius pánszófiájában találta meg központi magját és szervezőerejét. Comeniust neoplatonista hite a természet egyetemes harmóniájában arra ösztönözte, hogy kidolgozza a módszert, amely az érzékszervek, az ész és a kinyilatkoztatás által adott tudást szintetizálja.

Sir Thomas Roe (1581?–1644) Angliának a Nyugat-Indiákon (1609–1610), a hindusztáni udvarban (1614–1618), a török portán (1621–1628) szolgálatot teljesítő követe²² évtizedeken keresztül segítette Hartlib és Dury törekvéseit. Duryval Elbingben találkozott és maga is az egyházi megbékélés híve lévén diplomáciai összeköttetéseivel egyengette Dury útját a különböző fejedelmi udvarokba. Mint az Hartlib levelezéséből és naplójából kiderül, érdeklődéssel követte a kör tevékenységét, ő maga is hozzájárult ahhoz saját élményeivel²³, saját elmélkedéseinek papírra vetésével²⁴ és anyagi támogatással is.

A londoni és a gyulafehérvári kör közötti érintkezés, mely legerőteljesebben, de semmi esetre sem kizárólag Comenius személyéhez és munkásságának feltétlen elismeréséhez és követéséhez kötődik, az 1630-as évektől Hartlib haláláig végig dokumentálható, eredetét azonban nehéz pontos dátumhoz kötni.

Kvacsala János feltételezi, hogy Dury és Bisterfeld már 1624–25 táján megismerkedhettek oxfordi tanulmányaik során.²⁵ Hartlibről pedig tudjuk, hogy ugyanebben az időben Cambridge-ben tanult. Comenius és Hartlib megismerkedésének ideje is csak valószínűsíthető. Kvacsala úgy tudja, hogy Stresonius, hágai lelkész volt a közvetítő.²⁶ Az is elképzelhető, hogy az 1631–32-ben a német tartományokban és Hollandiában utazgató²⁷, az oktatás fontosságáról maga is értekező Dury kereste az összeköttetést az egyre híresebbé váló tudóssal. 1632-ben már levelezett Hartlib és Comenius, és egy Hartlibnak írott 1633-as John Johnston levél arról szól, hogy Comenius mennyire örült a neki ígért Bacon kéziratnak és kéri Hartlibet, hogy mielőbb intézkedjen az ügyben.²⁸ Az évtized elején keletkezett barátság Comenius 1641/42-es londoni látogatása idején teljesedett ki, és amint azt a Comenius kézírásával 1642-ből fennmaradt Dury, Hartlib és Comenius között megkötött baráti megállapodás tanúsítja, a mindhármuk számára fontos célokért való küzdelem tartotta fenn évtizedekig. Comenius távozása előtt néhány hónappal megfogadják, hogy az egyházi béke előmozdítása, a keresztény ifjak nevelése és az igaz bölcsesség tanulmányozása

érdekében tett minden erőfeszítésükben közös tanácskozás és megegyezés alapján fognak eljárni, mind anyagi, mind szellemi téren segítik egymást, barátilag figyelmeztetik egymást hibáikra és e megállapodást csak közös megegyezéssel fedik fel és csak olyanok előtt, akik hasonló célokkal rendelkeznek.²⁹

A nehezen megfogható kezdetek után állandósult a közvetlen kapcsolat London és Gyulafehérvár között mindazon célok előmozdítása érdekében, amelyeket a három tudós e későbbi londoni megállapodása oly pontosan foglalt össze.

Sir Thomas Roe portai követ Erdéllyel kapcsolatos tervei után – amelyek 1625-ben majd 1628-ban arra irányultak, hogy Bethlen Gábort bevonja egy Habsburg-ellenes protestáns szövetségbe³⁰ – Dury 1633-ban az erdélyi egyházhoz is elküldte az evangélikus és református felekezetek közötti béke és együttműködés lehetőségeit kutató kérdéseit. E levél megérkezésének pontos idejét és körülményeit nem ismerjük, csak az 1634. február 7-én már meg is született zsinati választ, amely üdvözli Dury kezdeményezését és tanácsokat ad a kivitelezés módjáról. A dokumentum aláírói között sorban rögtön Geleji Kátona István püspök után a tekintélyes, sok esetben a fejedelmi udvar tanácsadóiként is fellépő német professzorok, Alstedt, Piscator és Bisterfeld is szerepelnek. Kvac sala János még azt is sejteni véli az irat szellemisége alapján, hogy a válasz fogalmazója is Bisterfeld volt.³¹

Az együttműködés London és Gyulafehérvár között nemcsak politikai és egyházpolitikai jellegű volt. 1638-ban Hartlib Londonban kiadja Comenius hozzá véleményezésre elküldött *Pansophiae Prodromus* c. művét és példányai-ból sokat szétküldött Európa-szerte. Alstedt is kap egyet belőle, amelyet Bisterfeld egy Hartlibnak Párizsból írott levelében említ. Ő is olvasta a művet, egyetért az író célkitűzéseivel, csak az előszót óhajtotta volna hidegebbnek.³² A szűkszavú dicséret jelentőségét megsokszorozza az a tény, hogy a német professzorok fejedelmi tanítványa, Rákóczi Zsigmond a *Janua* alapján, comeniusi módszerek szerint kezdte meg ezidőtájt tanulmányait.

Szintén 1638 nyarán - Tolnai hazatérésének évében – születik és 1639-ben Hartlib segítségével és előszavával jelenik meg John Stoughtonnak, a szilárdan puritán londoni St. Mary Aldermanbury egyházközség tekintélyes lelkesének műve, a *Felicitas Ultimi Saeculi*.³³ Egy Tolnai Dali Jánoshoz írott levél formájában ír a már jól ismert Comenius, Dury és Bacon nézeteihez igazodó pedagógiai elképzelésekről.

Ugyanebben az időben születtek meg nem valósuló tervek Bisterfeld angliai látogatásáról és Comenius gyulafehérvári professzorságáról, akit az 1638-ban meghalt Alstedt helyén szerettek volna látni.³⁴

A Rákócziaknak és a körülöttük tevékenykedő pánszófista professzoroknak csak 1650-ben sikerült a tervet valóra váltani. Comenius Magyarországra látogatott Rákóczi Zsigmond és Lorántffy Zsuzsanna meghívására és Patakon kezdte el egy mintaiskola megvalósítását Hartlib körének figyelmétől kísérvé. A pedagógiai kísérletek ismét összefonódtak diplomáciai tervekkel is, ezúttal Comenius részéről, aki kétségbeesetten igyekezett megnyerni a Rákóczi Zsigmond majd II. Rákóczi György szövetségét egy Habsburg ellenes összefogáshoz.³⁵

Tolnai Dali János angliai tanulmányútja

A Váradon majd Gyulafehérváron nevelkedett Tolnai Dali János rövid kozsvári iskolamesterkedés után 1631 őszén indult Holladiába és október 31-én érkezett Leidenbe, hétéves tanulmányútjának első állomására. Bisterfeld, aki több mint egy éven át volt Tolnai gyulafehérvári tanára³⁶ egy a Leidenben tanító volt professzorához, Rivetushoz intézett ajánlólevéllel bocsátotta útjára „a jámbor és jól képzett ifjút”³⁷, akit 1632. március 2-a már Franekerben, szeptember 28-a pedig Groningenben talált. Nem tudhatjuk, hogy hallhatott-e Tolnai már itthon Hartlibról, vagy Hollandiában Rivetus irányította figyelmét a londoni tudományszervezőre, esetleg csak Londonba érkezése után került kapcsolatba vele.

Adatok hiányában egyelőre az sem dönthető el egyértelműen, hogy van-e összefüggés Tolnai feltételezhető londoni felbukkanása és Dury Gyulafehérvárra küldött, az evangélikus és református unió lehetőségeit tudakoló levele között. Érdeemes azonban felfigyelni a két esemény közötti időbeli egybeesésre. Az egymással szorosan együttműködő puritán-protestáns gondolkodók közötti komplex kapcsolatrendszer ismerve könnyen elképzelhető, hogy Tolnai jelenléte és beszámolója a gyulafehérvári udvari viszonyokról, Bisterfeld és Alstedt szerepéről hozta ismét felszínre az Erdéllyel kapcsolatos terveket vagy Dury levele irányította a gyulafehérvári professzorok figyelmét és Tolnai lépteit Hartlibékhöz.

Azt biztosan tudjuk, hogy Tolnai 1634 legelején már intenzív napi kapcsolatban állt Hartlibbal. Az 1634-es Ephemerides többször említ egy meg nem nevezett magyart, akinek különböző érdekes kéziratok vannak a birtokában: Amesianum címmel Amesius *Medullájának* legfontosabb gondolatai³⁸, erre vonatkozó megjegyzések, Alting, heidelbergi professzor táblázata a *Medullá-*

hoz³⁹, egy másik Alting – kézirat, amely a Szentírás nehéz helyeit magyarázza⁴⁰. A zsidó nyelvvel és a költészettannal kapcsolatos munkákat is mutatott Hartlibnak, amelyek felkeltették érdeklődését.⁴¹ Részesen azoknak az eszmecseréknek, amelyek az úrnapijával kapcsolatban az idő tájt folytak. Talán nemcsak a bejegyzésben említett Hartlib és Stoughton, hanem ő is értesült a puritán lelkész, „Dr. Twist” (Twisse, William, 1578–1646) valóra vált tervéről⁴², egy az úrnapiját védelmező könyv írásáról és ő maga is tervezi egy ezzel kapcsolatos francia kézirat lefordítását.⁴³

Hogy ez a magyar látogató, ha nem is bizonyosan, de valószínűleg a frissen érkezett és Hartlib számára érdekessé váló Tolnai lehetett, bizonyítja az a szintén 1634 korai időszakából származó bejegyzés, amely már nevét is említi.⁴⁴ Neve mellett még szerepel az új ismerős kilétét magyarázó magyar jelző, de a bejegyzés tartalma ismerős: a Szentírás helyeit magyarázó Scultetus-írásról és Amesius katekizmusának kéziratáról esik benne szó. Az elkövetkezőkben is a korábbi peregrinációjának élményeit közvetítő Tolnaival találkozunk és felbukkan egy másik azonosíthatatlan, torzult formában lejegyzett magyar név is.⁴⁵

Tolnai élénk érdeklődést mutat az angliai események iránt is. „Mr. Gurdon Medicus”, aki egyik közeli ismerőse lehetett, 1654-ben megismerteti őt a nagy hírnévnek örvendő puritán prédikátor, Richard Stock (1569–1626) kéziratban terjedő katekizmusával.⁴⁶ Egy 1635-ös bejegyzésben ismét együtt szerepel Tolnai és Gurdon egy Isten és ember szövetségének kérdését taglaló kézirat kapcsán. A kitűnő kézirat felkeltette Hartlib érdeklődését, részletesen felsorolja az érintett kérdéseket, és megjegyzi, hogy Tolnaitól és Gurdontól vár további reakciókat.⁴⁷

Más helyen Hartlib Tolnai teológusokról alkotott véleményét summázza: „Gomarus zsémbes fickó, aki kétségtelenül Rivetus úr napjáról szóló műve ellen foglalt állást. Pareus Jelenésekről írott kommentárja szégyenletes, öelötte Brightman már sokkal messzebb jutott”.⁴⁸ Gellius Sneanus frieslandi reformatorról és műveiről elismeréssel szól Tolnai több helyen is.⁴⁹

Tolnai cselekvően részt vett az armenianizmussal folytatott viták során különös jelentőséget nyert teológiai kérdéssel, a predestinációval kapcsolatos gondolatok cseréjében is. 1635-ben egy „részben teológiai, részben metafizikai jellegű, a világ eseményeinek szükségszerűségéről szóló” disputáció kéziratát mutatta meg Hartlibnak. A kézirat, amely Goodwinnak is tetszett, arról szól, hogy elképzelhető-e, hogy a dolgok egy része véletlenül jött létre vagyis a lehetetlenség és szükségszerűség között olyan köztes állapotban van, hogy sok minden ami nem jött létre akár létre is jöhetett volna, ha az Isten ellenkezőleg rendel.⁵⁰ Más helyen Hartlib Tolnainak azt a gondolatát jegyzi le, amely az Isten által kárhozatra rendelték sorsára vonatkozik.⁵¹

Hartlib kézirataiban éveken keresztül visszatérően szerepel két „Goodin” névre hallgató teológus, akiket Hartlib ha nem is mindig következetesen, igyekszik megkülönböztetni. Egyikük „Goodin of Colman Street”, John Goodwin⁵² (1594–1665), a vallásos puritanizmusáról és politikai radikalizmusáról híres St. Stephen’s Colman Street egyházközség⁵³ independentizmus felé hajló, armenianizmushoz közelítő lelkésze. „Goodin of Cambridge” feltehetőleg Thomas Goodwinnal (1600–1680) azonosítható, aki a cambridge-i Trinity College-beli lelkészi állását 1634-ben otthagya Londonban tevékenykedett szeparatista prédikátorként.⁵⁴ Hartlib két bejegyzése is kapcsolatba hozza egymással Tolnait és e két teológúst. Ez egyik esetben Tolnaitól származó információt jegyez le „Goodin” (talán Thomas Goodwin) családságokról szóló traktátusáról, amely nem annyira az egyes bűnökkel foglalkozik, hanem az ember állapotából következő családságokkal.⁵⁵ A másik bejegyzés, amely Tolnai számára fontos bibliai parafrázisok kapcsán említi „Goodint”, már biztosan John Goodwinra vonatkozik.⁵⁶ Tolnai ismeretsége egyik vagy mindkét Goodwinnal, semmiképpen nem jelenti azt, hogy szeparatizmusuk nyomait kell keresnünk Tolnai későbbi pályáján, de a jól vitatkozó⁵⁷, bűnös emberek leleplezésében bátor⁵⁸, gyakorlati teológiai kérdésekben elmélyülő⁵⁹ John Goodwinban az itthon kíméletlen feddőzéséről híressé váló Tolnai példaképére ismerhetünk.

Az angol gyakorlati teológia egy mára ismeretlenségbe süllyedt képviselője, Paulmer, egy „nemes hölgy fia”⁶⁰, Dr. Gurdon barátja. Sok érdekes kéziratot műve van a keresztény jellemről, a keresztény lélek ismertetőjeleiről, amelyek, jegyzi fel Hartlib, Gurdon közvetítésével bármikor megszerezhetőek.⁶¹ Tolnai az úr napjáról szóló értekezése érdekelte leginkább, ezt kéri kölcsön és feltehetőleg érdekesnek találva Hartlibnak is megmutatja.⁶²

Tolnai egy ismeretlen oxfordi szerző igazságról szóló könyvét is megszerzi és felhívja rá Hartlib figyelmét, aki úgy ítéli meg, hogy az írás Lord Edward Herbert (1583–1648)⁶³ *De Veritate* c. művén alapul.⁶⁴ Fontosnak tarthatja az értekezést, máshol is utal rá, mint a Tolnai révén ismert oxfordi filozófusra.⁶⁵

Tolnai londoni kapcsolatait számba véve szólni kell Ephraim Pagittról (1575?–1647), a londoni St. Edmunds the King egyházközség lelkészéről, a keresztény egyházak összehasonlításáról és különböző eretnekségekről szóló művek szerzőjéről.⁶⁶ Kapcsolatukra Pagitt egy dátum nélküli rövid latin levele utal, amelyben leírja, a földkerekség eklézsiáinak lelkiismeretes kutatása során tudomására jutott, Erdély a kegyes fejedelem, Rákóczi György uralma alatt Róma zsarnokságától szabadon, az evangélium tiszta tanait követve él régóta. Ugyanakkor tud arról is, hogy az arianus Blandrata tanai okoznak zavart ebben az eklézsiában. Rákóczi fejedelem hosszú életéért könyörögve Istenhez az eret-

nekekre vonatkozó további információért fordul Tolnaihoz.⁶⁷ A levél előzményéről nem tudhatunk biztosat. Feltehetőleg Tolnai londoni éveiben találkozott a jelentős irodalmi munkásságot kifejtő lelkésszel, hiszen az Hartlib jellemzése szerint sokat beszélget utazókkal.⁶⁸ Tolnai is érdeklődhetett az 1635-ben megjelenő és hamar népszerűvé váló *Christianography* című mű írója iránt. A Dury törekvéseinek nagy jelentőséget tulajdonító Hartlibék körében különösen sok szó eshetett az új könyvről, hiszen az a katolikus egyházon kívüli keresztények egymáshoz való hasonlóságát is tárgyalja. Azt is tudjuk – szintén Hartlibtól – Goodwin nem tartja jónak, hogy ehhez a fontos kérdéshez Pagitt a legkényesebb pontnál, a ceremóniális kérdések tárgyalásánál közelít.⁶⁹ A homályban maradó előzményekhez hasonlóan a levél későbbi sorsáról sem maradtak adatok, nem tudjuk, Tolnai megkapta-e a levelet és válaszolt-e rá.

A londoni tartózkodás szépirodalmi élményeket is hozott Tolnainak. Ezekben az években jelentek meg Richard Brathwaith (1588?–1673) *Novissima tuba* című verses intelmei 1632-ben latinul majd 1635-ben angol fordításban. A praktikus teológiával foglalkozó Amesius-tanítvány Tolnai örömmel ismerhette fel a népszerű, több kiadást megért műben azt az eszközt, amely a puritán életeszmet, az istenes és tisztességes életnek, a boldogul való meghalásnak a 17. század elején oly igen áhított tudományát irodalmi közegbe emelve népszerűsíti. Hazatérte után első cselekedetei közé tartozik, hogy angliai társaival meglátogatva a késő reneszánsz udvari kultúra egyik központjának tartott Fintát⁷⁰ felhívja a könyvecskére az ifjú Drholcz Kristóf figyelmét, és rábírja lefordítására. 1639-ben már az „eredeti költői szépségű részletekben gazdag”⁷¹ kész fordítás jelenik meg Kassán.

A sok ismert személyiség mellett, akivel Tolnai londoni tartózkodása során kapcsolatba került, meg kell említenünk egy ismeretlen, Tolnai számára azonban kedves nevet, „famulusát”, Johannes Mortonét. Még 1651-ben Hartlibnak írott levelében is tudakozódik sorsa felől.⁷²

Tolnai utolsó londoni éveiről viszonylag kevesebb adatunk van. 1635 után már nem szerepel neve Hartlib naplójában. Talán az 1636-os londoni pestis, amely elől Hartlib Readingbe költözik, lazítja meg napi kapcsolatukat. Egy 1637-ből való, a bibliai teológia oktatásáról szóló feljegyzésben bukkan fel még neve. A feljegyzés az *Encyclopaedia Sensualium Biblicorum* címet viseli és Tolnai táblázata alapján ajánlja oktatni a szentírás könyveinek rendszerét.⁷³

A szemünk elől eltűnő Tolnai aktivitása azonban nem szűnik; ha nem is ismerjük minden lépését, a végeredmény magáért beszél. Kört gyűjt maga köré olyan magyar diákokból, akik hozzá hasonlóan fogékonyak a puritán eszmékre és készek arra, hogy hazatérve is képviseljék azokat. Meghatározó élményükké válik mindaz, amit Angliában tapasztaltak, úgy érzik, Isten „Angliában nagysá-

gos dolgokat cselekedett” „undok és bűnös” lelkükkel.⁷⁴ Hazaindulásuk előtt Tolnai János és társai, Mohácsi István, Ujházi Mátyás, Ungvári Mihály, Kolosi Dániel, Szikszai Benedek, Molnár János, Kuthi János, Keserői Pál, Kecskeméti Miklós⁷⁵ ünnepélyes szövegű okiratba foglalt szövetséget kötöttek Isten holtukig való szolgálatára, maguk és mások lelkének és Krisztus dicsőségének keresésére, és „egymás lelke idvességének vigyázására”. A fogadalom kevesbé árulja el konkrét törekvéseiket, mint majd azt Comeniusé teszi 1642-ben, de a szövetség megkötésének pusztá ténye is londoni puritánus kötődésükre utal és a hazai közegben való szokatlanságával rögtön kiváltja a hivatalos egyházi körök gyanakvását.

Tolnai Londontól való búcsúját emlékezetessé tévő másik esemény bizonyítja, hogy a rá vonatkozó naplóbejegyzések hiánya ellenére nem szakadt meg kapcsolata Hartlib körével. A haza készülő Tolnait londoni barátai eddigi együttműködésükhöz méltó útravalóval látják el, John Stoughton (1589–1639) *Felicitas Ultimi Saeculi* művével. John Stoughtonnal már Londonba érkezésekor megismerkedett Tolnai.⁷⁶ A cambridge-i Emmanuel College volt diákja ekkor már 1632 óta a puritán érzelmű, londoni St. Mary Aldermanbury egyházközség lelkésze. Egyházközsége egyike volt London leggazdagabb kerületeinek, ahol számos gazdag kereskedő és városi vezető lakott. Az erősen puritán beállítottságú közösség korán megszerezte a parókia és a lelkészek kiválasztásával is együtt járó kegyuraság bérletét a koronától, és az így általuk választott lelkészek a forradalom előtti évtizedekben kizárólag puritánok voltak. John Stoughton elődje Robert Harris és Thomas Taylor volt, halála után pedig a nagy tekintélyű Edmund Calamy következett.⁷⁷ Stoughtonnak prédikációi nagy elismerést hoztak. 1626-ban Cambridge-i tanár korában I. Jakab király jelenlétében a béke boldogságáról prédikált nagyon is aktuális politikai mondanivalóval: mindenféle spanyol és francia szövetség ellen óvott, mert az az országot ismét Róma zsarnoksága alá hajthatná.⁷⁸ Későbbi prédikációinak egy részét is ismerjük. Halála után, 1640-ben prédikációi és értekezései gyűjteményes kötetekben jelentek meg.⁷⁹ Stoughton mindvégig szoros kapcsolatot tartott fent Hartlibbal, gyakran találkoztak, amikor Hartlib Readingben lakott, sűrűn váltottak levelet egymással. Stoughton részese volt Hartlib sokirányú tevékenységének: figyelemmel követte Dury és Comenius munkálkodásait, segített a különböző célú gyűjtésekben⁸⁰, Hartlib többször kérte őt egy-egy témát megvilágító értekezések írására⁸¹ és fontosnak tartotta teológiai művekről alkotott véleményét.⁸²

Tolnai végigkövethette Stoughton 1635-os bebörtönzésének történetét is. Stoughton kapcsolatot tartott Hollandiába és Új-Angliába menekült lelkészekkel, pénzt gyűjtött megsegítésükre. E tevékenységét a Commission of High

Court figyelemmel kísérte és 1635 októberében letartóztatták, házkutatást tartottak nála. Erről többek között John Dury egy Sir Thomas Roe-hoz írott leveléből tudunk, aki attól félt, hogy a házkutatás során rá vonatkozó dokumentumokat is találnak. A lelkész ugyan hamarosan szabadon engedték, de még 1636-ban is arról panaszkodik Hartlibnak, hogy könyveinek és kéziratainak jó része a Commission tisztviselőiek kezében van.⁸³

1638-ban az utolsó éveiben főleg tudományos munkásságának élő Stoughton hajlik a feltehetően ismét Samuel Hartlibtól származó felkérésre, és Tolnaihoz írott epistola formájában foglalja össze a baconi tanokon alapuló, Comenius pánszófiájában kiteljesedő, a skolasztikus módszerek ellenében született pedagógiai felfogását, amely a „természetes” oktatásba vetett hittel az egyetemes harmónia megteremtésére törekszik. Az 1638-ban született és 1639-ben Hartlib gondozásában és ajánlásával megjelent mű mutatja, hogy bár Hartlib naplójából a teológiai problémákra koncentrált Tolnait ismerhetjük meg, a Dury, Brook⁸⁴, Comenius munkásságában kidolgozott pedagógiai törekvések sem maradtak idegenek tőle. Nem véletlen és nem csak puritán „megátalkodottságának” következménye, hogy hazatérve a sárospataki iskola oktatási rendszerének megreformálásához lát.⁸⁵

Bár Tolnai Dali János angliai kapcsolatainak, tevékenységének feltérképezése nem járt pályáját új megvilágításba helyező meglepő eredményekkel, Samuel Hartlib segítségével bepillanthattunk egy komoly felkészültségű, igényes gondolkodású, elkötelezetten puritán beállítottságú teológus formálódásának mindennapjaiba, megértve, hogy egy fogékony lélek és elme hogyan kaphatott életre szóló indítást peregrinációjának néhány éve alatt.

JEGYZETEK

1. Zoványi Jenő, *Puritanus mozgalmak a magyar református egyházban*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1911. pp. 20–36.
Makkai László, *A magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952, pp. 64–79.
2. idézi Makkai p. 64.
3. *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* I., szerk. Keszérü Bálint, Budapest–Szeged, 1965, (továbbiakban Adattár I.) p. 413.
4. *Adattár* I. p. 411., Haller Gábor naplója, idézi Herepei in *Adattár* I. p. 412.
5. *Adattár* I. p. 413.
6. Zoványi p. 23, p. 44.
7. Kvacsa János, Bisterfeld János Henrik élete In: *Századok*, 1891. pp. 450–452.
8. Samuel Hartlib jegyzi meg naplójában 1634 júliusa táján: „There are many grosse Errors left vncorrected in the new Encyclopaedia Alstedi especially in Mathematick’s as especially in Arithmetick et Geometry ...” (Ephemerides 29/2/35A , 1634)
9. Minderről bővebben Kvacsa Bisterfeldről szóló tanulmánya
10. Kvacsa (1891) p. 458.
11. Pallas Dacica... RMK II. 553.
12. RMNY 136, 397, 621,628, 887
13. idézi Kvacsa (1891). p. 474.
14. *A short-title catalogue of books printed in England, Scotland & Ireland and of English books printed abroad, 1475–1640*, compiled by Pollard and Redgrave, London, 1926 (Továbbiakban -STC) 15082
15. RMK I. 748
16. RMK I. 749
17. *Hartlib and Comenius, a selecton of documents from the papers of Samuel Hartlib*, with a brief introduction by W.J. Hitchens, Sheffield University Library, 1988. p.1.
18. Hartlib egy II. Károlynak 1660-ban benyújtott folyamodványban így foglalja össze saját munkásságát: „... give entertainment and become a sollicitor for the Godly Ministers and Schollars, who were driven in those days out of the Palatinat, and other Protestant Churches then laid waste.....In the third place, your Magesties Petitioner found an opportunity to maintain a Relogious, learned and Charitable Correspondence with the Chief of note in Forrain Parts, which for the space of thirtie yeares and upwards he hath managed, for

the good of this nation (as of the leading Men of all Parites) by procuring unto them:

1. Rare Collection of Manuscripts in all the parts of Learning, which your Magesties Petitioner hath freely imported, transcribed, Printed and sent to such, as were most capable of making use of them.

2. The best experiments of Industrie practised in Husbandrie and Manufactures; and in other Inventions and Accomodations tending to the good of this Nation, which by printing he hath published for the benefit of this age and Posterity.

3. A constant Relief (according to his ability) or Adresse for distressed Schollars, both of this Nation and of Foreigners, who wanted employment, to recommend them to such as could make use of their services.” idézi Webster. *Samuel Hartlib and the advancement of learning*, ed. by Charles Webster, Cambridge, Cambridge University Press, 1970. p. 5.

19. Köszönettel tartozom Mr. W.J. Hitchens-nek és a Hartlib Papers Project (Sheffield University Library) többi tagjának, hogy tekintést engedtek a Hartlib kéziratokba és a projekt munkálataiba.

20. Makkai pp. 56–57., Turnbull, G.H., *Hartlib, Dury and Comenius, Gleaning from Hartlib's papers*, London, 1947, Kvacssala, Az angol-magyar érintkezések történetéhez, In: *Századok*, 1892.

21. Webster pp. 10–11.

22. *Dictionary of National Biography*, ed. by Leslie Stephen and Leslie Lee, Oxford, Oxford University Press, 1917, (továbbiakban DNB) vol. XVII, p. 89.

23. Néhány naplóbejegyzés Roe-val kapcsolatban:

Sir Thomas Roe mesélte történet 1634-ből:

A Gentleman of Lincolnes Inne called Thomas did live in adulterie with another Mans wife et beeing otherwise an honest Man et thought to bee religious this sinne was kept close so but that few knew of it yet that hee was recalled passing by in Cheape-side a shope there sat vpon the window a little child which could speake – a very pretty little one it was et hee seeing it said to one that walked with him there is a pretty boy let vs speake to it, et when hee came neere it, it said instantly to him, Thou shalt not commit adultery (the Parents had beene teaching it the ten Commandments) which when hee heard hee said to his neighbour this child is sent to mee et was stricke almost dead pale and like to fall downe et coming home renounced the company of his neighbours wife lived chaste and so repented. Sir Thomas Roe.

Historia Providenti' Divin' Conversion.

Didactica Educ. Inf. in Pietat., (Ephemerides 29/2/14B, 1634)

- A Medicus of Rotterdam has written de Prolongatione vitae non posse [scilicet?] prolongari. Et so cunningly by this Meanes the Arminians seeke to bring in their tenents or those controversies. (Roe) (Ephemerides 29/2/63B, 1634)
- Ex Dn. Thomas Roe inquiri posset An non aliquid de Historiis Persicorum vel Magnorum Mongolum habeatur. Id.
Roe. (Ephemerides 29/2/63B, 1634)
24. Sir Thomas Roe has communicated a MS. of his owne Meditation vpon the same chapter in Genesis which Mr. Dury commended indifferently. MS. Theologi' Biblic'.
Sir Thomas Roe.
Dur'us (Ephemerides 29/3/18B, 1635)
25. Kvacala (1892). p. 713.
26. uo.
27. „Dury obtained some support from Archbishop Abbot and bishops Bedell and Hall. With letters from them he visited Gustvus Adolphus. G. showed sympathy, and promised him letters to the protestant princes of Germany. He attended the courts and churches, the state assemblies and synods of Hesse, Hanau, the Wetterau, and Leipzig in 1631, and of Heilbronn, Frankfort, and Holland in 1632. Gustavus fell at Lutzen, and Oxenstiern refused formal Sanction to Durie's scheme for a general assembly of the evangelical churches. At the end of 1633, being heavily in debt he returned to England. *DNB* Vol. VI. p. 261.
28. Hitchens p. 1.
29. *op. cit.* p. 2.
30. *DNB*. Vol. XVII, p. 89.
31. Kvacala (1891) p. 459–461.
32. Kvacala (1892) p. 718.
33. *Felicitas Ultimi Saeculi*: Epistola in qua, inter alia, calamitosus aevi praesentis status serio deploratur, certa felicioris post hac spes ostenditur, & ad promovendum publicum Ecclesiae & Rei literariae bonum omnes excitantur: In gratiam Amici cujusdam paulo ante obitum, Scripta a Reverendo Viro Johanne Stoughtono, SS. Theol. Doctore, Coll. Emanuel. Cantabr. olim socio, postae, Eccles. Aldermanburiensis Londoni, Pastore dignissimo: Nunc, post decessum ejus ad fidem autographi, publici juris facta a S.H. Londoni, Typis Richardi Hodgkinson, impensis Danielis Frere habitantis in Parva Britannia, ad in signe Tauri rubi Anno MDCXL. (British Library, 3186 ch8)
34. lásd még Kvacala (1891)

35. Kvac sala János, Comenius és a Rákócziak In: *Budapesti Szemle*, 1889, pp. 113–150, Márki Sándor, Cromwell és Erdély In: *Erdélyi Múzeum*, 1901. pp. 19–36.
36. *Adattár I.* p. 419.
37. *Adattár I.* p. 419.
38. Id'as in Medullam habet Vngarus et reliqua dictata. Vocarunt eum Amesianum. MS. Amesiana. (Ephemerides 29/2/8A, 1634)
39. Expectat. 1. Id'as in Medullam Amesii. 2. Tabulam Altingi in Medullam. 3. Notas in Medullam et 4. Epitome Chameori. MS. Ames Vngarus.
-
- Barleus et Calaminus have all MS Amesiana if any. His adde [Brestonis?]. Vngarus habet etiam didacticam disputationem. MS. Amesiana Brestonis. Barleus Calaminus. (Ephemerides 29/2/8B, 1634)
40. Habet etiam omnia MS. Altingi vltima. Iam explicat difficiliora Scriptur' Sanct' Loca. MS. Altingi (Ephemerides 29/2/8A, 1634)
41. Vngarus ille hase also a special didactica Lingu' Hebre' vel potius Grammatic' Hebre' shewing a way how to avoid all Anomalities by the helpe of one Conjugation which as yet only 2. have. Didactica Lingua Hebraea (Ephemerides 29/2/10A, 1634) Habet singulare Artificium in Poesi, ita vt Puer non opus habebit Autoritatibus sed beneficio certarum vocum omnes poterit habere. Didactica Poesos Ungarus. (Ephemerides 29/2/11B, 1634)
42. Of the Morality of the Fourth Commandment (1641), majd új címmel új kiadásban The Christian Sabbath defended (1652)
43. Dr Twist profest to maintaine the Morality of the Sabbath against all opponents of the world. et so wil write of it which Dr Stoughton much wished because it was not sufficiently cleared. Hence there were so many differences of judgment as about it. Mons. Swartz also hase many Arguments of which wee cannot finde as yet satisfactory Answers, et there is a MS. against it in french as that Hungarian told mee which hee would labor to get translated. Sabbath. Dr Twist. Swartz Vngarus. MS. Theologi' (Ephemerides 29/2/9B, 1634)

44. Tolneus Vngarus maxime desiderat Id'as Concionum ex omnibus concionibus super Textus particulares Sacrarum Scripturarum sicut Scultetus scripsit
Id'as, et Amesius in Catechesi., (Ephemerides 29/2/18B, 1634)
45. Enchiridion Locorum Communium Biblicorum Ferneneii Ungari recognitum a Tossano 1628. vel 1630.
Libri Selecti Theologici., (Ephemerides 29/2/34A, 1634)
... III. Solius iustiti' sic damnationem peccatorum. Tolneus.
Twissus optime scripsit de decretis inter omnes alios. Amesius videtur sibi contradicere in multis. Id.
Desiderata
Decreta dei
Amesius semper solitus est dicere si quis legerit doctrinam de decretis illum naturum totius Theologi' recte addidicisse. Tolneus
Didactica Theologica, (Ephemerides 29/2/54B, 1634)
Vtitur Altingus tanquam duobus suis oculis. Tolney.
Altingus. (Ephemerides 29/2/34A, 1634)
Amesius maxime laudavit inter Rolloci scripta Tractatum appensum Epistol' ad Hebr'os vbi distinctam illam cognitionem et differentiam hausit inter Regenerationem Iustificationem et Sanctificationem. Tolneus.
Libri Sececti Theologici (Ephemerides 29/2/37A, 1634)
46. Mr. Gurdon Medicus lent to Tolneus a MS. called a Catechisme made et delivered by Mr. Richard Stocke Preacher of God's Word at All hallowes Bred-street begun the 18. of October 1618. It was not absolved but came to the duties of servants. But I wish that the plot in Mr. Iones Catechisme might bee perfected more Stresoniano i.e. rejectis rejiciendis et additis addendis.
MS. Theologica
Catechism
Gurdon.
Desiderata Catechisma (Ephemerides 29/2/52B, 1634)
Stock kéziratokról máshol is szót ejt Hartlib: Mr. Stock jam mortuus olim a very famous and learned Man preached excellently vpon the 4. Commandment et divers other book's of Scripture hee absolved, which his wife Mris. Stocke hase in keeping. She sometimes will lend them out but not other wise. Mr. Burton hapily can gaine them.
Stock. MS. Theologica. (Ephemerides 29/2/2B, 1634)
47. Dn. Tolneus communicavit MS. de foedere containing Qu'stions of the Covenant betweene God and Man. They are very excellent, handling 1. in

general of the Covenant. 2. of the Supposed Covenant of Workes. 3. Of the Covenant of Grace. 4. in particular of God covenanting with Adam. 5. with Noah. 6. with Abraham. 7. with Isaac et Iacob. 8. with Moses. 9. with Aaron. 10. with Israel. 11. with David. 12. of the Covenant with the Elect prophetically spoken of. 13. of the Covenant of Grace with his people in the New Testament. 14. of the benefit of the knowledge of the Covenant.

MS. Theol. Coven.

Responiones of all these Qu'stones I must expect from Tolneus et Dr Gurdon who knows a friend of his that hase the resolution of them all. This Treatise were exceeding fit to bee communicated to Mr. P^hmer. Also as a Meanes of Pacification cleering fundamental Articles. Also for a didactica legendi Sacrarum Scripturarum. Herr Coy shewed mee once tales Tabulas super Biblia aliqua Germanica in folio where all hings were reduced to the Covenant.

Tolneus.

Gurdon.

P^hmer.

Pax Ecclesiastica. Fundamental Articles.

Didactica Lectionis scripturarum.

Koy. (Ephemerides 29/3/6B, 1635)

48. Hee counts little of our Theologs, thought Gomarus to bee a peevish fellow, writing so professedly against Rivet de Sabbatho. Et was ashamed of Pareus his Commentary vpon the Revelation. Brightman having gone before him so much. Id.

Gomarus

Par^us. (Ephemerides 29/2/54B, 1634)

49. Gellius Suecanus scripsit insignes Tractatus de Interpretatione Scripturarum (vbi docet Inventionem signorum etc.) et Methodo concionandi. Tolneus.

Libri selecti Theologia didactica Logica. (Ephemerides 29/3/6B, 1635)

Tolneus videtur aliquod peculiare adminiculum inventionis ex Suecano in Theologia observasse. Vult enim vt omissis terminis artificialibus. Res ips^u per Loca Inventionis Theologica deducantur puta per Attributa divina omnia, item signa, Motiva, media per eundem ordinem. Consulendus erit Streso et Dur^us et communicanda huc vna cum Suecano.

Didactica Logica.

Desiderata. (Ephemerides 29/3/12B, 1635)

50. Accepi MS. a Dn. Tolneo quod putatur esse Pemboli caled A disputation partly Theological, partly Metaphysical concerning the Necessityet con-

tingency of Events in this World in respect of Gods eternal decree. The summe of the Controversie being this. 1. Whether or Noe all things that ever have or either shall come to passe in the World have beene and shall bee effected Necessarily in respect of an irresistible decree by which God hath everlastingly determined that they should inevitably come to passe. MS. Theologicum.

2. Whether or No many things have been done contingently or after such a middle manner betweene. Impossibility of being and Necessity of beeing, that some things which have beene might as well not have beene, and many things which have not beene might as well have beene for ought God hath decreed to the contrary. Goodin also liked this Treatise. (Ephemerides 29/3/6A, 1635)

51. Ille casus vel Qu'stio nondum sufficienter declarata. Cur illis quos Deus reprobaverit nihilominus ipsis tanta Media proponat. Tolneus. Desiderata Theologica (Ephemerides 29/2/55B, 1634)

52. *DNB*, Vol. VIII. p. 145

53. Lui Tai, *Puritan London, a study of religion and society in the city parishes*, Newark, University of Delaware Press, 1986, p. 82.

54. *DNB*, Vol. VIII. pp. 148–150.

55. The Treatise of Goodins deceits is but handled Negatively, that the Processio grati' and the Positive truths are to follow, which also by this meanes will bee much illustrated. And[altered] then it is too bee NB. that it handles not the Deceits of Particular Sins as Dyke dose for the most part, but only of Mens Estates. Hee wil adde also somewhat concerning the Objections about faith Humiliation, which in a manner hee hase done, only wil adde those concerning Sanctification and the rest hee will leave out. Some things there are in the particulars of Conscience which rather belong to Temporaries which hee wil take out and referre thether. Hee als hase already Materials for that Treatise. Id. Goodin.

Tractatus deceits.

Dyke. (Ephemerides 29/2/55A, 1634)

56. Tolneus desiderat Paraphrases in vniversa Bīblia. Illa ominium optime posset Nobis dare Goodin in Colman-street.

Desiderata Theologica

Goodin. (Ephemerides 29/2/55B, 1634)

57. Goodin of Colman-street hase an excellent faculty of Answering of objections. Goodin of Cambridge.

Goodin London

Ephemerides 29/2/55B (1634)

58. Goodin of Colman-street was able to point out Wicked Men bravely. Hase beene a great while to proove the truth of the Gospel. Hee should bee provoked to write short Notes vpon the Bible. Herin hee was excellent. Hee would hardly pierce to the bottomes of grace. etc. Id.
Goodin of Colman Street (Ephemerides 29/2/62B, 1634)
59. Mr. Goodin is now vpon a very deepe subject in Practical Divinity, and that never yet hase beene handled. It is of Temptation, How the diuel comes to know our thoughts. How it's possible that hee can so far insinuat himself and come so neare the heart even to a Regenerate Mans. This subject hase never beene handled. The occasion to fal vpon this Matter hee hase gained from his owne Experience, admiring oftentimes how such strange temptations could rise in him. As for the occasions of his Notions the Schoolmen were like to help him most. Goodin.
Goodin.
MS. Theologia
desiderata (Ephemerides 29/2/63B, 1634)
60. Mr. Paumer an excellent Practical divine hase many fine things by him. Dr. Gurdon promised to get all, dwels but a mile from Mr. Bowles. Gurdon.
Paumer. Dr Gurdon. (Ephemerides 29/2/63B, 1634)
61. Paumer a Lady's Sonne abject' Illus futur' insignis Theologus Practicus Consolatorius et Casualista. Communicavit Gordon eius MS. mihi qu' vocantur. The Character of a Christian in Paradoxes et seeming contradictions. 2. Signes of a Christian Soule however troubled. 3. Directions towards a Weake Soule specially a young beginner. 4. Of making Religion ones busines. Hee is very laborious in catechising etc. Hase a great Volume writte wherin hee hase answered several Cases sent et proposed vnto him. Mr. Gordon is very intimate with him et can obtaine any thing from him. Hee seemed to bee fit to answer Docemi Qu'stiones et Qu'stiones de P'dagogia.
MS. Theologica.
Paumer.
MS. Casuum Conscienti'.
Gordon. (Ephemerides 29/3/9B, 1635)
62. Paulmer scripsit Tractatum de Sabatho MS. quod Tolneus mihi communicavit.
MS. Theologica (Ephemerides 29/3/19A, 1635)
63. *DNB* Vol. IX. pp. 624–631.
64. One at Oxford is writing a booke de Vera Philosophia having gotten as it seemes a hint from Lord Herbert De Veritate. Circulus Stresonis huic communicandus erit. A Tolneo huc habebo.
Didactica Philosophi' Oxoniensis.

- Tolneus (Ephemerides 29/3/11B, 1635)
65. Interim Dur'us. 2. Philosophus Oxoniensis TOLNEI. 3. Iungius. 4. Come-nius etc. per Commercia literarum cum Stresone debent perficere et plures occasiones suppeditare. (Ephemerides 29/3/17B, Anno 1635)
 66. *Christianography*, or the description of the multitude and sundry sorts of Christians in the World not subiect to the Pope. With their Unitie and how they agree with us in the principall points of Difference between us and the Church of Rome, London, Printed by T.D. and W.J. for Matthew Costerden, Stationer, 1635, (STC 19110,19111,19112) A relation of the Christinas of the World, London, I.Okes, 1639. (STC 19113), *Heresiography*: or A description of the Hereticks and Sectaries of these latter times, By E. Pagitt, London, Printed by W. Wilson, 1645.
 67. British Library, Harleian MSS, Cod. 825, Art. 17. lásd még: Koltay Klára, Ephraim Pagitt és levele Tolnai Dali Jánoshoz, In: *Könyv és könyvtár*, XVII. kötet, 1994, pp. 63–75.
 68. Mr. Paget author of the *Christianography* is a pretty rich man, a great converser with travellers, acquainted with Sir Thomas Roe, a great hater of the Pope, is now revising his booke which is shortly to bee reprinted. (Ephemerides, 29/3/24/B, Anno 1636)
 69. The great Worke that God is conceaved now to bee about for the good of his church is the Church-Policy or government. That of the Ceremonies is the last part of it. Pagit hase begun at the most ticklish point which cannot bee cleared except a World of other new truths bee premised, et so happily it may proove a special Providence. Those truths are very Spiritual in so much that divers here of the godlier sort are not capable of them, yet it may bee they will bee when greater light in the particulars shall bee discovered vnto them. All those other Ordinances have been hitherto Humane, so the Genevans had a mixture of them, and therefore no marvile that they sped no better. This ordinance or Policy will bee one of the best Meanes for the advancing of God-lines that ever hase beene. Anon. de Theoria a pretty booke. This point a greater matter then wee are aware on't. Goodin.
Politica Ecclesiastica Ceremonies.
Didactica Pietatis (Ephemerides, 29/3/13A, Anno 1635)
 70. *Novissima tuba azaz ítleltre serkentő utolsó trombitaszó*, Budapest, Európa, 1986, p. 7.
 71. Komlowszki Tibor értékelését idézi Jankovics József in: *Novissima tuba azaz ítleltre serkentő utolsó trombitaszó*, Budapest, Európa, 1986, p. 142.
 72. Post Scriptum. Amicissime Domine Hartlibi, ne, qv'so, graveris in-quirere in Iohannem Mortonum, olim Famulum Meum, jam Ecclesiasti-

cum <(ut audivi)> apud Vos Pastorem, Fratrem conjunctissimum, Vivatn,? & monere illum salutatum, ut Mihi quantocy-s scribat, Responsum ... Me expectaturus. Saluto pr'tere... omnes ac singulos Fratres Reverendos, mihi faventissimos. Vale iterum (49/43/1B)

73. Oeconomia Librorum omnium ex Tolnej Tabula addiscatur vel byfield oeconomia (Didactica Theologiae Biblicae, 1637. marc. 10. 22/23/1A)

74. Zoványi p. 25

75. Többük életrajza: *Adattár I.* pp. 421–447.

76. lásd 44. jegyzet

77. Lui, pp. 74–76.

78. Whitebrook, J. C., *Dr. John Stoughton, Carolline Divine and Capt. Israel Stoughton*, New England Settler, London, A.W. Cannon, 1914, p. 4.

79. *XV Choice Sermons*, Preached upon Selected Occasions by John Stoughton, Doctor of Divinity, sometime Fellow of Immanuel College in Cambridge, late Preacher of Aldermanburie, London. According to the Originall Copie, which was left perfected by the author before his death, London, Printed for I. Bellamie, H. Overton, I. Rothwell, R. Rorpton, D. Frere, and R. Smith, 1640.

The Heavenly Conversation. And the Naturall Mans Condition. In two Tratises. By John Stoughton Doctor of Divinity, sometime Fellow of Immanuel College in Cambridge, late Preacher of Aldermanburie, London, Printed at London by T.C. for John Bellamie and Ralph Smith and are to be sold at the three Golden Lyons neere the Royall Exchange, 1640.

XIII Sermons, Preached in the Church of Aldermanbury, London, by John Stoughton, Doctor in Divinity, sometimes fellow of Immanuel College in Cambridge, and late Preacher of Aldermanbury, London. London, Printed by J. Raworth, for J. Bellamy, H. Overton, A. Crook, J. Rothwell, R. Sereir, J. Crookm D. Frere, and R. Smith, 1640.

80. Stoughton 1636 szept 7-én kelt Hartlibhoz írott leveléből: I am glad to see some hopes that Mr. Dury is in a likely way to advance his busines in Sweden: if that state would cordially ingage themselves in the worke I should take it as a pledge, that god would prosper them in their other affaires and give a new life to things..... I was glad to heare that Mr. Comenius inclined this way, in regard of his worke he is about, but considering the state of things among us am absolutely of opinion that he resolved for the best: I had procured 10l for Mr. Hake beside what I paid to you, I sent the remaining 8l to Mr. White whither he went, but since I understand he is gone from thence oversea, and Mr. White hath sent the money back to be returned to him by Mr. La Motte, if you have occasion to write to him it will not be amisse to signify so much.

81. Stoughton egy feltehetőleg 1636-ban született leveléből: „I had returned an answer before to your desire that I [word missing, MS edge torn] write a Par'nesis ad Pacem to be prefixed to the Conference of [Eeips..? MS edge torn] beside that I conceive my selfe not fitte as not particularly versed in those Controversies, and weake in body, full of imployment (preaching thrice a week) and many distractions, had I been able otherwise I have not the Conference by me which is necessary nor any thing that way it being surprized with the rest of my papers and lying still in the high Commission officers hands”.
82. As Dr Stoughton, that of Praier when hee spoke in mislike of Dr Featly Book of Prayer, if by way of Preface it were premised before the Treatise translated of Prayer; (Eph. 19/2/48A, 1634) Stoughton dislikes most Meades 3 degree that Satan shall be loosed again, et hase divers other Apocalyptical Notions which might hurt much Mr. Meade. Revelation. Dr Stoughton (Eph. 29/2/65A, 1634);
83. lásd 81. jegyzet
84. John Brook munkásságának rekonstruálását a Hartlib kéziratai között fennmaradt töredékekből Charles Webster kísérelte meg összeállítani; *Samuel Hartlib and the advancement of learning*, ed. by Charles Webster, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.
85. cf. Zoványi (1911), Makkai (1952).

Klára Koltay

His contemporaries, friends and enemies alike knew that Tolnai (1606–1660), one of the leading figures of the Hungarian Puritan movement in the first half of the 17th century, was deeply influenced by English puritan divines. He did not only study at Franeker during the last years of Ames's stay there but spent a considerable time between 1633 and 1638 in London, where he got into contact with Samuel Hartlib and his circle. The present paper aiming at collecting data on Tolnai's personal connections in London from Hartlib himself to John Goodwin, John Stoughton and Ephraim Pagitt concludes, that Tolnai was seriously involved in the activities of the religious and educational reformers collecting and sharing manuscripts of interest, exchanging ideas on theological and pedagogical problems.

Borbély Szilárd

CSOKONAI ÉS SÁRVÁRY PÁL

Csokonai és a bölcsélet

A Csokonaival foglalkozó kutatás számára bizonytalan és csak feltevések által körülírható az a kontextus, amely a szerző tudásának, ismereteinek a körét kívánja felvázolni. Különösen érvényesnek látszik ez a filozófiai ismeretek, tájékozódás és tájékozottság körét illetően. Talán ennek is tulajdonítható, hogy Csokonai bölcséleti műveltségével kapcsolatban részint jóindulatúan túlértékelő, részint elbizonytalanító megjegyzésekkel találkozni a szakirodalomban. Műveltségének, olvasottságának erre a területére vonatkozóan – és főként ennek jellegét, kiterjedtségét, elmélyültségét illetően – csak feltevések fogalmazhatók meg. Mivel nem áll a kutatás rendelkezésre Csokonai könyvtárának jegyzéke, olvasmányai jelentős hányada csak közvetett adatok, feltevések, utalások által körvonalazható. Ennek hátránya elsősorban a filológiai vizsgálódásokat érinti, másrészt azonban – tágabb értelemben – a művek értelmezése számára is bizonytalanabb helyzetet teremt. Ebben az értelemben nem a közvetlen vagy közvetett hatást kereső filológiai nyomozás szempontjából jelent ez zavaró és betöltendő hiányt, hanem abban a tekintetben is, hogy egy bizonyos műveltség-szerkezet marad homályban. A művek értelmezését – az elemzések ezt részint megerősítik – elbizonytalanítja ennek a kontextusnak a félig ismert, félig homályban maradó jellege. Túl sok és mégis túl kevés adattal rendelkezik a korszakkal foglalkozó kutató ahhoz, hogy kivonhatná magát ennek a hipotetikus jellegű ismeretanyagának a hatása alól. Az adalékok törmelékeiből kirajzolódik valamilyen kép, kontextus, előzetes háló, amely befolyásolja az egyes szövegek értelmezését. A lírai műfajok erősen retorizált és allegorizált nyelvhasználata még inkább megnehezíti a gondolati tartalmak megragadhatóságát, kihagyásos, a tömörítés, a sűrítés elérésére törekvő nyelve az időben távoli értelmező olvasó számára olyan értelmekeket kínálhat fel, amelyeknek a történeti kontextusba való visszavezetése a bölcsülethez jut el, noha lehet, hogy csak egy adott műveltség-szerkezet elemeit érinti. Egy bizonyos kor nyelvére vonatkozó ismeret-

hiány ebben az értelemben okozhat olvasati problémákat, amelyek a szövegek értelmezésében gyakorlati következményekkel jelentkezhetnek.

A műveltség használatának, elsajátításának – a korszakok jellegzetességeit is figyelembe véve – csak bizonytalan eredménnyel lehetséges a rekonstruálása. A kéziratos hagyaték fennmaradt jegyzetanyaga sem jogosít fel arra, hogy a bölcséleti munkák iránti intenzív érdeklődés valószínűsíthető volna. A bölcsélet spekulációi Csokonai érdeklődési körében – úgy tűnik – kevésbé látszanak lényeges szerepet betölteni. Ezzel kapcsolatban az a beállítódás érzékelhető Csokonai műveltségszerkezetében, amely a 18. század második felének írói kapcsán jellemzőnek és az uralkodó beszédmódok tekintetében általánosnak mondható. Ugyanakkor megkezdődik a bölcsélet kérdésirányainak átrendeződése. Ez leginkább a teológia által uralt vallásos szemlélet fogalmi szerkezetének átrendeződésében figyelhető meg.

Arra tesz kísérletet ez a dolgozat, hogy ajánlatokat vázoljon fel Csokonai nyelvének fogalmi pontosításához. Természetesen elfogadva azt, hogy egy költői szöveg egy ilyen „szótár” részleges felvázolásával nem írható le, és jelentéseinek lehetséges körét ez nem határolhatja be. Ez a kísérlet arra irányul, hogy Csokonai bizonyos költői szövegeiben jelenlévő nyomok után kutasson, amelyek egy bölcséleti nyelv kialakításának körébe vonhatók. Talán az teheti indokoltá ezt a megközelítési módot, hogy a költői nyelv lehetséges jelentései épp annyira illékonyak és legalább annyira rá vannak utalva a interpretációs munkára, mint a költészet.

Csokonai költészetének értelmezésére először Dobby Márton tesz kísérletet. Munkájában az átértelmezés, Csokonai korszerűvé tétele fontos szerepet kap. Mindazonáltal minden tendenciózussága ellenére is láthatóvá teszi egy közel kortárs véleményét, amelyet átszö a személyes élmény. Értelmező jellegű gondolatfutamait nem csak az apologetikus szándék hatja át, hanem jelen van benne a Csokonaival folytatott beszélgetések utólagos értelmezése is. A következő gondolatmenetben keveredni látszanak Dobby saját erudíciója és Csokonai kijelentései, melyeket új kontextusba helyez szerzőjük: „Ha már a poeta filozófuskodik, a dolgoknak okát keresi, az absztrakciók által elrontja és töri fejét, sokat tanul, sokat tud, s a dolgot nem úgy írja le amint látszik, hanem amint van, a valósághoz, nem a képzelődéshez tartja magát: ekkor ő többé száraz spekuláns filozófus, nem gyönyörködtető poeta. [...] A poézis, a piktúra, a festés olyan mint a vallás. Kell ezeket fedni valami szent homálynak. Ha én például a reggeli homályba borult természetet festem, sokkal felségesebb, mint mikor az én meridiánusomon álló nap azt megvilágosítja. Ha én a vallásnak szent homálynal fedett titkait felfedezem: azok soha sem lesznek többé oly tiszteletesek és megindítóak az emberek előtt”.¹

Csokonai poétikai elveire utalnak az idézett részletben megjelenő gondolatok. A gondolkodás szigorúan szabályozott beszéde és a költői nyelv „képszerűsége” közötti feszültség: a tudós és a poéta, a gondolkodás és az érzékelés teoretizálódó ellentmondása jelenik meg. A korszak filozófiai vitái magukban rejtették a bölcsélet és a poézis helyének változását is. Csokonai poétikai dilemmái, amelyekre az 1800-as évek elején készült előszavak rendre utalnak, ezzel a módosulással összefüggésben értelmezhetők. A vallásra történő hivatkozás mint példa azonban láthatóvá tesz valamit ennek az átrendeződésnek a kulturális gyakorlatot is átható erejéből. A *Halotti versek* veti fel legélesebben ennek az életgyakorlatot is érintő, nem csak a poézis megszólalásmódját befolyásoló erejét. A 18. század utolsó harmadában elkezdődő és a 19. század elejére végbemenő bölcséleti váltás átrendezi a tudományterületek határait, a fogalmak rendszerét, lényegesen módosítja a műveltség használatát.

A kollégium oktatási rendje Csokonai idején

A debreceni Kollégium oktatási rendje e tekintetben sem szolgál biztos vagy bizonyító erejű adatokkal. A kollégiumi diákok által alakított tanuló-körök a hivatalos oktatáshoz képest nagyobb szabadságot tettek lehetővé, a könyvek kölcsönzése, egymás közötti cseréje pedig (különösen a tiltott munkák esetében) módosíthatná az így kialakuló képet. Ezek a társaságok nyilván szabadabb szellemet képviseltek, hatásuk a hivatalos tudásanyagra hatott, azt módosíthatta, ahhoz képest jelentett elmozdulást. Mindenekelőtt tehát azt kellene felvázolni, milyen volt a Kollégium által közvetített oktatás jellege, szerkezete, milyen szerepet tölthetett be a tudás megszerzésében és használatában.

Az 1770-ben megjelent *Methodus* az alapfokú oktatás rendjét rögzítette, és a reáliák (számtan, földrajz), illetve a gyakorlati ismeretek (levélírás, szónoklás, vitatkozás) közvetítése irányába mozdította el az addigi gyakorlatot.² Természetesen a tanítás, nevelés célja a Kollégiumban a vallásos oktatás volt. Az egyes tantárgyak tanításába mélyen beépült a vallási célzat. Rögzítette az osztályok és a tananyag rendjét, növelte a magyar nyelv szerepét és humanizálta az oktatási módszerek pedagógiai eljárásait. Az alsóbb osztályok oktatásában ez a rend volt érvényben Csokonai idején is. Az osztályok megnevezése a *Methodus* szerint: „rhetoricai, poetai, syntaxista, grammaticista, coniugista, declinista”. Az alsóbb osztályok és a teológiai fokozat közé még egy „Classis Metaphysica” iktatódott.³

Arra vonatkozóan azonban, hogy ténylegesen mit oktattak a professzorok a debreceni Kollégiumban, viszonylag kevés adat áll rendelkezésre. Ezzel kapcsolatban az egyes professzorok által leadott anyag adhatna csak tájékoztató pontokat. Az előadások formája tankönyvek hiányában a diktálás volt, ahol a professzorok valamely tekintélyként elfogadott tudós munkáját használták. Ezeknek a könyveknek a kivonatolása jelentette az előadás vázát, a diktálás és a kéthetenkénti előadás által elnyújtott oktatás akár három évre is kitolhatta egy-egy diszciplína leadásának idejét. Az 1783. január 12-én elrendelt *Ordo Studiorum* ezeknek a nehézkességeknek a kiküszöbölésre tett kísérletet, illetve korszerűsíteni akarta a felsőbb osztályok oktatását. A *Ratio Educationis* (1777) kibocsátása után, valamint II. József reformintézkedései hatására az állam az egységesítés érdekében egyre nagyobb befolyást próbált gyakorolni az iskolákra. A református egyház gyanakvása a katolikus állam és hivatalnokai elvárásaival szemben védekezésre kényszerítette a debrecenieket. A város és a Kollégium belső megosztottsága, személyi és hatalmi érdekek alapján, „az urak és lelkesek” szembenállása⁴, a tanári kar konzervatív magatartása Domokos Lajos korszerűsésre törekvő szándékainak ellenállva az *Ordo* bevezetését tíz éves huzavonává változtatták.⁵ Az *Ordo* 1783-as elrendelése volt az első alkalom, hogy a superintendencia beavatkozott a Kollégium belső ügyeibe. Ez egy korszak lezárulásának jeleként is értelmezhető.⁶

A debreceni Kollégium oktatási rendjének megreformálása kapcsán láthatóvá válik, hogy az állami központosítási szándék és a város vezetésének beavatkozása – a korszerűség jegyében – egyaránt az oktatás megváltozott társadalmi státusának felismerését, annak a műveltségszerkezet átalakítása céljából történő felhasználását célozza. Az 1791-ben megújított tanterv (II. *Methodus*) már a megváltozott tanítási program szellemében rendelkezett. Az először 1792. április 28-án hatályba lépett, majd szigorított formában 1796. január 18-án elfogadott iskolai törvények megszüntették a Kollégium önálló jogi státusát és az egyházaknak, illetve a városnak alárendelt szerepbe kényszerítették. Az új *Ordo* előrelépést jelentett: a felsőfokú tanítást hat félévben határozta meg, és rögzítette a tananyagot, megjelölve az újonnan bevezetett tankönyveket. Ennek megfelelően a wolfiánus Fr. Chr. Baumeister művei alapján oktatták a logikát, a metafizikát, az etikát. Szerepel a tanrendben továbbá természetjog, történetírás (vallás- és egyháztörténet, illetve eseménytörténet), dogmatika, latin. Figyelemre méltó a szóhasználat, mely szerint „filozófiából (ezen még mindig a fizikát értik) J. G. Krüge *Naturlehre* című művét”⁷ javasolták az oktatásban használandó alapmunkaként.

A tanítás rendjének és metódusának megváltoztatása, a tananyag tárgyak szerinti újrafelosztása részben a korszerűség jegyében történt, ennek része a

vallási oktatás központi szerepének megváltoztatásán túl a felsőbb tanulmányokra történő előkészítés (jogi, orvosi, mérnöki) volt. Fontos mozzanatot jelent, hogy „a filozófia-tanszéket 1795-ben a szuperintendencia Domokos Lajos óhajára ketté választotta gyakorlati és elméleti filozófia tanszékre. Az előbbiben tanították a természettudományokat, matézist, az utóbbin a szó szoros értelmében vett filozófia-elméletet. Az előbbi tanára Sárvári Pál volt 1795-től”.⁸ Ez az elválasztás a metodika és az oktatás közvetítő szerepén keresztül a műveltséganyag újrendezését, másként való megalapozását tette lehetővé. A metafizika és általában a bölcelet által a tudás szerkezetében elfoglalt – és még Csokonai számára az oktatás rendszerén keresztül közvetített – helye a műveltség-szerkezetben nem tette magától értetődővé azoknak a területeknek az elválasztását, amelyek a filozófiának a teológiával, a filozófiának a fizikával stb. kapcsolatba hozását korábban természetesnek vette. A fiziko-teológia az oktatás vallási tanító jellege miatt természetesen és problémátlanul illeszkedett bele ebbe a rendszerbe. A magyarországi hatástörténet szempontjából kiemelkedő fontosságú Derham-könyvet már Hatvani professzor is alkalmazta a Kollégiumban. Segesvári István fordításának megjelenése⁹ után mint *már ismert* tudás vonulhatott be az olvasói köztudatba.

Az irodalom nyelvhasználatát is áthatotta a természet reprezentációjának ez az előzetes megkötöttsége¹⁰, a poétikailag szabályozott beszéd is a „valóságban” ott lévő isteni jelenlét nyomait kutatta. A kritikai fordulat ebből a szempontból akkor jelentkezik, amikor a nyelvben már ott lévő Isten jelei után kutat a poetizált beszéd, amely ekkor már az érzékelhető valóság megjelenését teszi lehetővé. A kollégiumi oktatásban a filozófia 1795-ös szétválasztása az *elgondolható* és az *érezhető* világról való ismeretek elkülöníthetőségének feltételeként is értelmezhető. A fiziko-teológia a kettő differenciálatlan együttállását és összemosódását ösztönözte inkább. A halotti búcsúztató versek műfaja kapcsán ez a szemléleti háttér nem elhanyagolható mozzanatot jelent. A még Csokonaira is jellemzőnek tekinthető műveltség a teológia nyelvszemléletét hagyományozza tovább, amely számára a nyelv isteni eredete a nyelv használóját Istenhez vezet vissza. Fontos mozzanatot jelent ebben az összefüggésben az, hogy az emberi bűn a tiszta nyelvet is megfertőzi. Míg a fizikai (biológiai) világ az isteni bölcsesség és gondoskodás tisztán átszűrő nyomaival hordozza magában, felmutatva mindenkor Isten teremtő jelenlétét, az emberi világ és az isteni eredetű, de a bűn által megfertőződött nyelv ebből a szempontból már problematikusabb. Az erre adható válaszok válnak a továbbiakban számunkra fontosakká. Csokonai *Halotti versek* című nagy művét a korszak filozófiai diskurzusának közvetítésével kíséreljük meg olvasni, az ekkor alakuló, változó filozófiai szótár interpretációs munkája segítségével.

Csokonai műveltségéről a kollégiumi oktatás fényében

Míndezen alapján érzékelhető az az elmozdulás, amely a korábbi fiziko-teológiai szemlélet, illetve a wolfiánus filozófia helyére a felvilágosodás oktatáspolitikájához közelebb álló, a tudásanyag filozófiai megalapozottságú közvetítését helyezi előtérbe. Csokonai kollégiumi éveire még a műveltség megszervezésének és rendszerezésének korábbi használata volt jellemző, műveltségének szerkezetét érezhetően ez alapozta meg. Ennek feszültsége jelen van a kortárs esztétikák fogalomhasználatával való birkózásban, abban, ahogy poétikai gyakorlatát – főként előbeszédekben és más prózai önértelmezéseiben – megkísérli összebékíteni iskolázottságának elvárásaival. A tudatos önolvasás és a költői nyelvhasználat változásának alkotó követése által reflektálttá váló elmentmondások csak teoretikus erőfeszítések árán oldhatók fel. A Debrecenbe való visszatérés után Csokonai által tervezett *Magyar Poézis*¹¹ ennek a belátásnak a következményeként is értelmezhető.

Csokonai által a Kollégiumban elsajátított tudásanyag rendszerére vonatkozóan Sárváry a következőképpen emlékszik: „Közönségesen megjegyezni méltó, hogy 1788-tól fogva 1794-ik esztendő’ tavaszáig, és így hat esztendeig megfuttotta azon tudományokat, mellyek a’ Csokonai’ megjegyzett iskolai esztendeiben a’ debreczeni iskolában tanítottak; felét azon időnek philosophiai, felét theologiai tudományokra fordítván. A’ tiszta mathesist, metaphysicát és a’ régibb közönséges historiát *Fodor Gersontól*, mint segédtanítótól, a’ közönséges historiát, romai és görög literaturát a’ nagyhirű *Sinai Miklóstól*, az alkalmazott mathesist, physicát és philosophiát orvos doctor és professor *Milesz Józseftől*, a’ zsidó és arabs nyelvet, az ó és új szövetségi szentírás’ magyarázatjával, részint *Ormos András*, részint *Kocsi Sebestyén István* uraktól, végre a’ Keresztyéni hit és erkölcstant, a’ keresztyén egyház’ történeteivel, és a’ predikátori szent hivatalra tartozó gyakorlati tudományokkal egyetemben, *Szilágyi Gábor* urtól tanulta.”¹² Amint ebből a felsorolásból látható, a tógátus diák Csokonai a felsőbb osztályokban elsősorban a leendő lelkészek számára fontos vallási tárgyak oktatásában részesült. A Milesz József által oktatott, filozófiaként jelölt tárgy bizonytalan abban a tekintetben, hogy mit fedhet valójában. Abban az összefüggésben, amelyben felbukkan, a fiziko-teológia szemléletéhez látszik közelebb állni.

A Csokonai által elsajátított műveltség magyarázatot adhat arra is, hogy teoretikus kérdésfeltevései miatt a teológia, illetve a kortárs pszichológia irányából érkeznek. Fogalomhasználat, nyelvének retoricitása a magyar protestáns irodalom hagyományába illeszkedik. Ezzel a messzire vezető kérdéskörrel kapcsolatban tárgyunk szempontjából most az érdemel említést, hogy a kortárs esz-

tétikai gondolkodás eszméit, fogalmait ebbe a nyelvi hagyományba illesztve sajátítja át Csokonai is, akárcsak a számára példát mutató Bessenyei, Kármán, Kazinczy.¹³ A filozófia sajátos kérdéseit nyelvi korlátozottságként is érzékelő Márton István a szavakhoz, fogalmakhoz kapcsolódó jelentések megváltoztatásának feladatát is érzékeli.¹⁴ A filozófia számára nem a nyelv megújítása a feladat, hanem egy nyelv (a nyelvről szóló nyelv) megalkotása. A költészet ezzel a feladattal másként szembesül, mivel saját hagyománya segítséget és korlátozást is jelent egyszerre. A magyar filozofálás sokkal erősebben szembe kerül a (nyelvi) „teremtés” esztétikaiként is felfogható problémájával, mint a fikcionalizálás irodalmi eszközeit alkalmazó és legitimálni akaró költők, írók. A nyelv kérdése, használata, határainak és lehetőségeinek keresése a filozófiát mélyen tanulmányozó Kölcsey munkásságában jelenik meg – talán – elsőként. Csokonai és kortársai, illetve elődei számára az originalitás fogalma ezért teologizálódik inkább, semmint esztétizálna. Az esztétikákat tanulmányozó Kazinczy esetében is érvényes ez, noha ő mindezt sajátos winckelmann-i, antikizáló szemlélettel rejti el, átértelmező allegóriákba öltözteti.¹⁵

Domby beszámolójából azonban az is megtudható, hogy Csokonainak az irodalomhoz való viszonya pályája során megváltozott; halálos ágyán Wolf metafizikájának vaskos kötetét olvasta: „Megvallotta vége felé, hogy ő nem is oly örömet, nem is oly könnyen ír verset, mint ifjabb korában és a mélyebb, kivált pedig a természeti tudományokhoz mindig jobban-jobban vonzódott. A botanizálás mindennapi kenyerre volt; a természeti históriában annyira ment, hogy mester lehetett volna benne; a Batteux, Eschenburg és Sulzer esztézise ötet az esztétika szép mezejébe vitték és az itt vett teoriát a praxis eléggé dicsőjti. A Kant megmérhetetlen lelke ötet a filozófia óceánjába meritette, és ezt az egész óceánt ő örülő borzadással beúszkálta. [...] Utoljára pedig a Volf véghetetlen matézisének terhe alatt holt meg; mikor ágyba feküvén, kezei azt nem bírnák, mellére tévén úgy olvasván azt, hogy szoktassa előre képzelődését azon véghetetlenhez, melybe menendő vala.”¹⁶ Amennyiben ez a tendenciózus visszaemlékezés valóban helytálló, akkor is inkább a metafizikai vigasz keresésének történeteként olvasható, semmint a filozófia kérdéseinek önmagukért való tanulmányozásaként értelmezhető. Érdeklődésének változásában a nyelvviszáltság megjelenése tűnhet fel, melyet a kései Csokonai-szövegek fényében kiemelendőnek tartunk.

Természetesen egyéni beállítódás, személyes érdeklődés is befolyásolhatja az egyes írókat a bölcsélet iránti érdeklődésükben. Kazinczy esetében a kíváncsiság és a figyelem az esztétikai-filozófia spekulációkkal szembeni idegenkedéssel párosult. Köztudott, hogy távolságtartással kezelte a kortárs esztétikák tanításait, hasonlóképpen mint a Sipos Pál közvetítésével tanulmányozott kanti filozófiával szemben is voltak fenntartásai. Csokonaival kapcsolatban az elmé-

lyültebb filozófiai érdeklődés „számonkérése”, illetve feltételezése azért merülhet fel határozottan a szakirodalomban, mivel Debrecen a hazai Kant-recepció egyik fontos helyeként ismert. Nem elhanyagolható azonban témánk szempontjából az sem, hogy Debrecen ugyanakkor a Kant-ellenes támadások egyik kiindulópontja volt. A Kant-követők elleni, *Rosta* címmel hírhedtté vált pamflet szerzője is debreceni volt.¹⁷ A Kant-recepció azonban mindentől függetlenül egyre erőteljesebben hatotta át a kortárs irodalmi-kritikai beszédet. Kezdetben azonban kevésbé az ismeretelméleti vonatkozások voltak közvetíthetők, első lépésben a teológiai tanítás szempontjait hasonították át a gondolkodók, majd pedig az esztétikai tájékozódást befolyásolta erőteljesebben.

A korszak számára fontos vitatémát jelentett a kritikai filozófia újdonsága. A fogalmak pontosítása, egymástól való elválasztása például a természeti és keresztény vallás kapcsán hosszan elnyúló diskurzust hívott életre, amely a viszonylag jelentős publikációs anyagban nyert kifejeződést. Erre a már ismert és bevett fogalmi distinkcióra épült rá az az elmozdulás, amely az etika filozófiai megalapozása kapcsán lehetővé tette a természeti és keresztény morál közötti különbségtétel analógiája szerint a filozófiai és a keresztény morál egymástól történő elválasztását. Ennek a különválasztásnak a nyomai Csokonai nagy versében is nyomon követhetők. Műveltségének a korábbi, vallási prioritású oktatási rend által jellemezhető természetéből adódóan esetében az új gondolatok nem tűntek átfordíthatónak az esztétika sajátos szempontrendszer területére. Csak érintőlegesen jelentek meg ennek következtetései az esztétika vonatkozásában, ez is elsődlegesen annak köszönhető, hogy a kortárs populáris esztétikák szorosan összekapcsolták a szépet a moralitás (illetve még a politika) fogalmival. Túllépné a dolgozatnak kereteit annak áttekintése, hogy a kanti filozófia milyen mértékben jelenik meg Csokonai munkáiban. Ehelyett arra tennénk részleges és vázlatos kísérletet, hogy az a szótár, amely a korabeli filozófiai „pezsgés” eredményeképpen „újraíródott”, milyen módon mozdíthatja ki egyes szavak jelentését.¹⁸

Csokonai debreceni „társasága” és Sárvány Pál (1765–1846)

A város és a Kollégium közötti harc eredményeként megürült tanári hely is hozzájárult Sárvány Pál¹⁹ kinevezéséhez. Ő már egy megújult iskolának lett egyik jelentős tanáregyénisége. Toldy (Schedel) Ferenc 1843-as felkérő levelére válaszul megírja emlékeit és ismereteit Csokonairól, hogy a Kisfaludy Társa-

ság Nemzeti Könyvtár sorozatában a minden munkák kiadásával kapcsolatban az életrajzot segítsen pontosítani, kiadatlan vagy ismeretlen kéziratokkal támogassa a tervezett kiadást. Ez a némi tudósi körülményeskedéssel elkészített emlékezés (*Csokonai életének töredék vonalai*²⁰) a kortárs ismereteivel rendelkező beszámoló. Csokonaihoz fűződő viszonyát Sárváry a következőképp jellemzi: „...Csokonait szinte hat esztendőös gyermek korától fogva ismeretem, és kevés közbe esett megszakadással egész életét közelről kísérhettem figyelemmel; szorosabb barátságától pedig szint’ annyira estem, a’ mennyire az iránta való haragtól avagy a gyűlölségtől.”²¹ Közelről ismerhette a családot: „Nékem is volt több ízben szerencsém, szíves de nem pazarló asztalához [t. i. Csokonai édesanyjának] : mert fiainak érdemes tanítói nem ritkán méltattak vendégtársúl engemet választani magok mellé, hogy a’ régibb iskolai törvényeknek eleget tegyenek.”²² Közlebbi kapcsolat nem alakult ki kettejük között, de több közvetett szál is összekapcsolta őket a későbbiek során.

Sárváry visszaemlékezésében – mindjárt a bevezető részben – szerepet kap az az esemény, amely Csokonai debreceni helyzetét mélyen befolyásolta, így a Kollégium tanáraihoz, sőt – az eltiltás miatt – diákjaihoz való viszonyát is. A „haragtól avagy gyűlölségtől” mentes kapcsolat magyarázata Sárváry élettörténetéből következik: „Ennek bizonyosságára megjegyzésre valónak találtam azt, hogy a’ Csokonai veszélyes napjai, legelőször 1794. dec. 6. kezdődtek az iskolában, és 1795 június 20-án végeződtek: én pedig 1792. september végétől 1795 nov. végéig, nem csak Debreczentől, az összeütközhetés’ helyéről, hanem az egész Magyarhontól távol jártam.”²³ Csokonainak a Debrecenbe történt visszatérése után kapcsolatai – ha talán nem is olyan radikális mértékben, miként az saját emlékezései, majd a legendaképzés látattja – vélhetően leszűkültek. Dombay visszaemlékezése szerint „mivel nagyon elvonta magát az emberektől átaljában” kevés barátai között „Kiss Imre salétrom-inspektor, Fazekas hadnagy és Nagy Gábor urak voltak”, a tágabb körhöz „tartoztak doktor Szent-Györgyi, Kazinczy, Sándorfí, Sárossyné; a három metszők: Erős Gábor, Pete Dávid, és Pap József. Fráter István úr és felesége, tiszteletes Bod János feleségestől Bárádon, és tiszteletes Erős János Kabán, kikhez sokszor falusi levegő-ég és botanizálás kedvéért kicsapott.”²⁴ Sárváry ellenben másként emlékszik, szerinte Csokonai az 1802-es tűzvész után lett visszahúzódebb: „Ezen veszély után csak kevés jó baráti társaságában talált gyönyörűséget és vigasztalást, de nem egészen elvonta magát a’ helybeli predikátoroktól és professoroktól, a’ mint D úr írja; mert én ugyan vele a’ szelid lelkű nagyit. Diószegi Sámuel úrnál többször találkoztam, sőt ottan-ottan én is bizodalmas látogatásában részteltem.”²⁵ Ebben az – idő elbizonytalanító távlatából írt – emlékezésben talán túloz Sárváry, hiszen ezekről a találkozásokról, bizalmas beszélgetésekről sem-

mit sem közöl; magát a tény azonban nincs ok kétségbe vonni. Részben a legendának, részben Csokonainak a városhoz fűződő viszonya miatt érdemel figyelmet a temetés.

A kor temetési szokásai kiemelt társasági értékkel bírtak. Csokonaival a város fontos személyiségei ekkor békültek meg, emelték be a közösség értékrendjébe és emlékezetébe, kezdték el kultuszát építeni²⁶. A halál és a temetés két egymástól elválasztott esemény, sajátos (paradox) kulturális jelentéssel ruházódnak fel: az előző általános és személyes, míg az utóbbi egyedi és egyetemes. Sárváry a temetést írja le (ebben az esetben is megszépítve a történeteket) „a' Csokonai' Musáját, halála után, bokrosan” ért „*megtiszteltetések*” sorában: „Elsőnek teszem *megkülönböztetett eltakarítását*, mely halála után harmadnapra (jan. 30. 1805²⁷) következett. A' népes városnak szokatlan nagy tömegét, díszesítették az előljárók, papok, professzorok, az egész tanuló ifjúság, a' harmoniás éneklő karral egyetemben, kik minden jutalom nélkül tisztelkedtek.”²⁸ A temetésről Domby, melyet – állítása szerint – az anya kérésére ő maga intézett, röviden és általánosságokban emlékszik meg. A halál és a temetés eseményeinek elbeszélése a kor változó értékrendszeréhez tartozik. Jellemző Domby elbeszélésében, ahogy szemérmesen háttérben hagyja saját személyét. Figyelemre méltó könyvének a Csokonai halálát leíró, enigmatikus részlete: „Meghólt Csokonay 1805-dikben Debrecenben, az édesanyja házánál csendességgel, vidámsággal, sőt mint a félig elbűjt napnak lankadt sugári néminemű játszást csinálni láttatnak az alkonyodási láthatáron: így ő is halála előtt három órával egy szeretett jóakarójától meglátogatván, ez előtt elnehezedett száját²⁹ egy ártatlan tréfával zárta be utoljára, melyet soha többé fel se nyitott”.³⁰ Az *Evangelium* elbeszélésének elemeit fedezheti fel az olvasó ebben a szövegrészletben.

A temetői búcsúztatással kapcsolatban mozaikokból áll össze a kép, a prédikáció nem maradt fenn, Gaál László a következőképpen emlékszik meg róla: „Diószegi Sámuel azt vévén fel a feletti prédikáció alapjául: »Tudomány és bölcsesség nincsen a koporsóban, ahová menendő vagy.« (Préd. 9. 12.³¹)”³² A textus helyének megnevezése a régi fordítások szerint pontos, noha ez csak a vers záró része. A teljes szöveg a következőképpen hangzik: „Valamit akarsz tselekedni a' te kívánságod szerint azt tselekedjed: mert semmi tselekedet, okoskodás, tudomány és böltsesség nintsen a' korporsóban, a' hová menendő vagy.” Ha a Diószegi által használt textust kiegészítjük a megelőző résszel, akkor az egzegézis és a tanítás nem pusztán a közhelyként olvasható halál-tematika kibontása felé nyit lehetőséget, hanem lehetővé teszi a Csokonaira való alkalmaztatás lehetőségét: mind költészete, mind (nézőpont és elfogultság szerint elgondolt) életmódja, „erkölcse” tekintetében. Ha a temetés korabeli szokás-

rendje és jelentősége kapcsán figyelembe vesszük még, hogy egy ilyen esemény nem csak reprezentáció-ként funkcionál, hanem a közösség önértelmezését is célozza (hermeneutikai dimenzója is van), akkor a textus választása és a prédikáció (amelyet nem ismerhetünk) is üzenet értékkel bír.

Jelentős eseményről lévén szó, természetesen a búcsúztató vers sem maradhatott el, méghozzá jeles személynek kellett azt elkészíteni és elmondani. Diószegi és Fazekas szoros kapcsolata lehetővé teszi annak – talán nem túlzó – feltételezését, hogy a prédikáció és a búcsúztató vers (a temetés előre eltervezett eseménysorában) nem volt teljesen független egymástól. A temetés mint „solennitás” bonyolult, komplex esztétikai tárgy is egyben. Fazekas versét már Kazinczy *Nekrológja* is megemlíti, sőt közli, de nem fűz hozzá magyarázatot. Ellenben Sárvány a költőt ért „megtiszteltetések” felsorolásában, Fazekas versével kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Harmadiknak teszem azon versezetet, mellyel Csokonai a’ mennyei Musának mintegy felszenteltet. Kevés sorok azok: de fontosak, a’ poeta’ nevezetes verséből vétettek, és nem tudom, mivel lehetett volna hízelkedés és feleslegesség nélkül Csokonait jobban megtisztelni, mint ezen rövid versezetel.”³³ Sárvány láthatólag jól ismeri Fazekas szövegét, és meglepő módon többet vesz észre benne, mint amennyire az irodalomtörténet felfigyelt.³⁴

A *Halotti versekre* szövegszerűen valóban csak az első két sor utal vissza, azonban Sárvány joggal jegyezheti meg, hogy a vers „sorai” (vagy helyesebb talán úgy fogalmazni: szavai) valóban szoros kapcsolatban állnak Csokonai nagy versével – ha nem is soronként „vétettek” belőle. A prédikációhoz választott textus (és szöveggörnyezete) valamint Fazekas verse a *Halotti versek* köre szerveződnek, azt értelmezik újra, de már kimozdítva a vers vonatkoztatási rendszerét, és Csokonait mint test és lélek egymástól elváló mozgását helyezik a középpontba. A temetés kulturális jelentése a hagyomány része, a kor számára adott jelentése elhomályosulva nehezen hozzáférhetővé válik az utókor számára. Gaál László emlékezése szerint „A prédikáción Budai, Sárvári és még egy professor jelen voltak”³⁵, Sárvány tehát szemtanúként számolhatott be a temetésről.

Csokonai szűk baráti köréhez képest nagy számú közönség vett részt búcsúztatásán. A közeli barátokhoz tartozó Nagy Gábor ügyvéd és gyűjtő³⁶ még újabb nevekkkel is kiegészíti Dobby már idézett listáját, talán a támadások elleni védekezéséért.³⁷ Noha Sárvány nem tartozott ehhez a szűk baráti körhöz, kölcsönös tisztelet feltételezhető közte és Csokonai között. Közvetett kapcsolatot jelenthetett még közöttük a rézmetsző diákok – már említett – szerepe Csokonai életében. Sárvány volt ugyanis az, aki a rézmetszők munkáját irányította, szervezte, és a várossal az összeköttetést biztosította.³⁸ A rézmetszők által készített és 1804-ben megjelent *Oskolai Magyar Új Atlas* nagy elismerést nyert a

város vezetősége előtt, és Sárváryt bízták meg a három diák megjutalmazásával.³⁹ Csokonai és Sárváry személyes kapcsolatának a rendelkezésre álló, néha ellentmondásosnak tűnő adatok alapján történő bemutatása a létező személyes kontaktus feltárása érdekében történt, illetve annak a legendának az elbizonytalanításához szeretett volna hozzájárulni, miszerint Csokonai utolsó debreceni éve alatt teljesen visszavonult, mizantróp életet élt volna.

Sárváry filozófiai munkájára egyszer történik utalás Csokonai levelezésében. Puky István keltezetlen (1801. január 18. előtti) levelében kérdezi Csokonaitól: „És Pr[ofessor] Sárváry Filozófiája typus alatt van-é? – Mert Judeába szeretném megszerezni – hogy olykor nektek – és magamnak, jó napokat csinálhatnék.”⁴⁰ A kérdés Sárváry filozófia munkájának első kötetére vonatkozik. A teljes, régiesen terjengős cím röviden össze is foglalja a könyv mondandóját: *Moralis Philosophia, mellybenn az erköltsi tselekedeteknek a' józan okosság szerént való Főréglájája vagy Principiuma kikeresődik, és annak az ISTEN' lételeivel, a' lélek halhatatlanságával, és a' vallással való szoros egybe-köttetése előadódik.* Készítette SÁRVÁRI PÁL, A' Philosophiának Doctora, 's a' Debreczeni Ref. Collegiumbann Mathesist, és Phisicát tanító Professor. PESTENN, 1802. De Csokonai és Sárváry neve a debreceniek társaságának kapcsolatrendszerén keresztül többször felbukkan – közvetve – a levelekben.⁴¹

1795. novemberében a Kollégiumba történt visszatérése után Sárváry átveszi a filozófia oktatását. Noha Domokos Lajos nyomására 1795-ben különválasztották a gyakorlati (természettudomány) és az elméleti filozófiát, Lengyel József 1798-ban történt kinevezéséig mindkettő oktatása Sárváryra hárult. Az *Előljáró beszéd*-ben könyve keletkezésével kapcsolatban írja: „Két esztendeig köteletségem volt tanítani a' Filozófiát, a' Mathézissel, és Filzikával egygyütt. Akkor az *Erköltsi Filozófiát* Magyar nyelven advánn-elő, olly' szándékkal voltam, hogy Tanítványim' kezébe, az egész Filozofiára anyai nyelvünkön írott compendiumot készítek. De ez előtt három esztendővel, Oskolánkban a' Tanítók' száma nevedekvénn, a' Mathezis és Fizika külön választódott a' Filozófiától, és nállam a' két elsőbb Tudomány hagyódott-meg.”⁴²

Sárváry Kant-követőként kezdi filozófiai munkálkodását, a kritikai rendszerből azonban csak az erkölcsre vonatkozó gondolatokat veszi át, úgy tűnik, közvetlenül egyetlen Kant művet (*A gyakorlati ész kritikája*) használt fel, de a könyv téziseit a cáfolat kedvéért ismerteti. Módszerét tekintve pedig valóban „compendiumot” ír, vagyis kivonatol, különböző erkölcsfilozófiákat helyez egymás mellé, vitatkoztatva őket (disputatio) hibáikat és tévedéseiket mutatja ki. Értékelés és átgondolt álláspont kialakítása nélkül vonultat fel – véletlenszerű logikai műveletek végrehajtásával – egymástól időben és felfogásban távol

első gondolkodói teljesítményeket. Kant erkölcsi elveit ennek eredményeként könnyen ki tudja békíteni saját vallási felfogásával.

Csokonai és a korszak filozófiai szóhasználatáról

A *Halotti versek* abban az időszakban keletkezett, amikor Csokonainak szembesülnie kellett a poézis helyének, szerepének kérdésével. Ez összekapcsolódik a nyelvújítás által felszínre került problémákkal, amelyek a nyelv használatára irányították a figyelmet, és feladattá tették az ízléselveknek a kortárs esztétikák által felvetett tudatosítását. Mindez kikerülhetetlenné tette a poétika zárt körének kitágítását az etika, a filozófia irányába. Következésképp újragondolást igényelt a poézis kulturális helye és közösségi funkciója. A halotti búcsúztató – vallási (teológiai) jellegégnél fogva – kritikus helyzetben lévő műfaja, amely a hagyomány érvényességére és megújíthatóságára utalt, különösen élesen vetheti fel egy adott poétika esetleges elégtelenségének gondjait és az ilyen keretek között megszólaló poézis érvényességét. Ezek a kérdések már az 1803 januárjában keletkezett *Amaryllis*ben (hangsúlyosan a bevezetőjében: *Mondanivaló*) megjelennek. A halotti tematika kapcsán már ekkor tudatosává válnak azok a poétikai problémák, amelyekre a *Halotti versek* kísérel meg választ adni.

Amikor Csokonai májusban Bagoson javítja és véglegesíti Rhédey Lajosné halotti búcsúztatóját⁴³, egy Kazinczyval folytatott beszélgetésében a következő megjegyzést teszi: „Mely balgatagság, úgymond Csokonai, positiva religiot az ész világa mellett akarni tanítani! Azt a pápista módon kell.”⁴⁴ A vallás és a poézis kapcsolatát – poétikai szempontból – Csokonai abban látja, hogy a „homály” alkalmazásával, a gondolkodás és az érzékelés kettősében a versnek az utóbbi által és az utóbbira kell hatnia. Ez által képes gyönyörködtetni és a gyönyörködtetés révén tanítani. Ez az elgondolás még a hagyományos poétikai felfogás keretébe illeszkedik. Az „ész világa” azonban nem hagyja érintetlenül a *Halotti verseket* sem. A kortárs filozófia fogalmi tisztázásra irányuló kísérlete áthatja Csokonai versét is.

A debreceni Kollégium oktatási rendjében a tantárgyak megnevezésében a filozófia sokáig a fizikát (is) jelentette. Ebben talán közre játszhatott az arisztotelészi hagyomány. A világról való ismeretek rendjében a metafizika képviseli a legmagasabb fokozatot. A fizikai és metafizikai világ vizsgálása egymást követő lépcsőfokok, a tananyag gyakorlati csoportosítása az oktatásban – Sárváry

visszaemlékezése szerint – Csokonai idejében (aki „alkalmazott mathesist, physicát és philosophiát” tanult) is ehhez a felfogáshoz állt közelebb.

Nem árt még egyszer megjegyezni, hogy a hazai Kant-recepció egyik műhelye Debrecen volt.⁴⁵ Sárváry azonban épp annak az évnek az őszén kezdett a Kollégiumban oktatni, amikor Csokonai először Sárospatakra, majd a Dunántúlra távozott. Sárváry távollétében Csokonai barátját, Nagy Sámuelét bízták meg 1794-ben a filozófia tanításával, aki már Kant szellemében tartott előadásokat (erről azonban pontosabb adat nem áll rendelkezésre).⁴⁶ A Debrecenbe való visszatérése után közvetlen és közvetett kapcsolatok révén Csokonai-nak tudomást kellett szereznie Sárváry könyvéről – ezt Puky levele bizonyossá teszi. Utazásai során dunántúli barátainál már találkozhatott Márton István *Keresztény Theologusi Morál*⁴⁷ című könyvével is. Márton könyve jellemző módon határolja körül tárgyát: „Ezt a’ Tudományt az Emberekre alkalmaztatva: *Practika Anthropologiának*, vagy *Empirica Morálnak* nevezhetni; – és ez a’ Politikától, vagy az emberi boldogságot, a’ leg jobb eszközökkel keresni, előmozdítani, ’s elérni tanító Tudománytól természetl (essentialiter) különböz; mivel ez Theoretika, nem pedig Practika Tudomány.”⁴⁸ Az elmélet és gyakorlat – a filozófiaoktatásban már Domokos által is sürgetett – különválasztása a korszak tudományossága számára a filozófiai megalapozás igényének érvényesítését jelenti. A kanti filozófia recepciója szempontjából Márton művéhez fűzött *Erköltsi Szótár* rendelkezik jelentőséggel, amelyben a kritikai filozófia fogalomrendszerének „magyarítására” és közvetítésére először történik – igen magas színvonalon – kísérlet.

Csokonai nagy versével kapcsolatban a kritikai filozófia megsejtésszerű jelenléte⁴⁹ feltevése. A fogalmi rend megváltozása, amely által a *Halotti versek*ben „matériá”-ját, a *lélek halhatatlanságát* megközelíti mint metafizikai kérdést, igyekezve elszakadni a teológia keretek behatároló erejétől, kikerülhetetlenül befolyásolta a tárgy körülhatárolhatóságát. A „lélek halhatatlanságá”-nak *kérdése* már nem jelenhet meg a hagyomány diktálta teológiai-dogmatikai-meta-fizikai kérdezés keretein belül. Még ha ily módon tétetik is fel a kérdés, a válaszadás során immár bevonódik a kortárs tudományos beszéd értelmében vett antropológia, politika, pszichológia, etika és filozófia. A kor tudományosságának ezeket a tárgyterületeit vizsgálat alá kellene venni, amikor a versben megjelenő diskurzus nyelvének teherbíró képességét vizsgáljuk.

A gondolkodás megváltozott közegéről tanúskodik a filozófia fogalmának körülhatárolása. Márton *Szótára* a következő meghatározását adja: „*Filosofia* a’ dolgok utólsó okainak (Theoretica) ’s Tzéljainak (Practica) Tudománya. *Filosofus* hát az, a’ ki valaminek az Emberi Okosság szerént kitapogatható utólsó Okait ’s Tzéljait elő tudja adni.”⁵⁰ Sárváry az ismert kanti kérdésekkel ir-

ja körül a filozófus feladatát: „*mi az ő lételeknek czélja e' földönn? minémű dolgoknak esméretére vagy tudására juthanak-el? mit kell tselekedni? vagy mi az ő kötelességek? és mit várhatnak ez éleibenn, vagy a' jövődöbenn, ha kötelességeiket véghez viszik?*” Az utolsó két kérdésre minden ember képes felelni, „így a Filozofia a' köznép elméjéhez alkalmaztatott (popularis) is lehet”.⁵¹ Az „oskolai tanításban” ezek az utóbbi kérdések jelentik a „Tselekvő (Practica)” részét a filozófiának, a „Szemlélődő (Theoretica)” a nehezebb, általánosabb részt: „*Mit tudhat az ember azokról a dolgokról, a' mellyek az ő létele tzéljával egygyességbe vagynak, vagy lehetnek?* vagy közönségesebben: *Mi van? és mi lehet?*”⁵²

Csokonai a *Halotti versek*hez fogalmazott *Előljáró beszéde* szerint a közönség műveltségéhez igyekezett alkalmazni előadásmódját. Ez a filozófia hagyományos rendjének követését is jelenti, mint ahogy a kezdő kérdés („*Lenni? vagy nem lenni?*”) a „Szemlélődő” filozófia kérdése, amelyet aztán a (homiletikai) alkalmazás során a „Tselekvő” filozófia kérdései váltanak fel. (Más diskurzusterületek is átszövik kérdéseikkel, fogalmaikkal Csokonai versét, ezek közül most egyre kell feltétlen utalni: az antropológiára. Az antropológia a 18. század során mind fontosabb rangra emelkedik⁵³, Csokonai pályáján is meghatározó jelentősége lesz. Ennek eredményeként az embernek a fiziko-teológia által kijelölt helye is megváltozik, a „lények láncolata” rendjének módosulása következteben. A *Halotti versek*ben már egy megváltozott ember- (és Isten-) képpel kell számolni.⁵⁴

Sárváry felfogásában az antropológia (akárcsak a hagyománynak megfelelően a logika) filozófiai propedeutika szerepet tölt be, és kérdései (hasonlóan Csokonai nagy versének kérdéseihöz) nem válnak élesen el a teológia közelítésmódjától: „*A' Filozofusi Anthropológia* pedig az embert mind testére, mint lelkére nézve, a' mennyire a' tapasztalásból esmerheti, és a' mennyibenn a' Filozofusnak esmérni kell, le-irja; és így minthogy ez az egész embert fel-vészi: az Anthropologia reá különösönn illik. Olly tökéletes filozofusi Anthropológiát, melly mind a' testet, mind a' lelket egyenlő ki-terjedésbenn vizsgálná, keveset találhatni: hanem némellyik a' testet vészi inkább-fel, a' lelket kevesebbé illeti; másik a' lélekről tanít leg-bővebben, és azért a' *Tapasztalásból vett Lélek tudomány-nak* (empirica psychologia) neveztetik.”⁵⁵ Az antropológia ebben a felfogásban a pszichológiához közelít, amely azonban a teológia kérdéseinek újrafogalmazására tesz kísérletet, ezáltal elszakítva azt fogalmi gyökereitől.

Csokonai verse részint ennek a korabeli tudománynak a kérdéseit teszi fel az „okosság” és az „érzések” fogalmainak alkalmazásával, vagyis a gondolkodás és az érzékelés (ehhez kapcsolódnak ebben az antropológiai felfogásban az utazások, az útleírások, melyek az argumentáció részét képezik⁵⁶) segítségével. A megismerő én-nek kellene középpontba helyeződnie, de az érvényesülő antropológiai szemlélet teológiai vonatkozathatósága és a hagyományos bölcséleti

felfogás következtében a megismerő én és a lélek közötti megosztottság jegyében alakul az Istennel folytatott párbeszéd.⁵⁷

A Sárváry által is használt fogalmak, melyeket előzetesen Márton *Erköltsi Szótára* pontosított, jelennek meg Csokonai versében. A II. rész címe (*Okoskodás; érzések*) erre a fogalmi szerkezetre utal. A két megismerési módot alkalmazza ebben a részben az érvelés: az okosság (ratio) és az érzés (empiria) fogalmi eszköztárát. A vers az antropológiai megalapozás után tér át a vallás és a filozófia területére. A korszak felfogásának megfelelően „Természeti” és „ki-jelentett Vallást” különböztetve meg.⁵⁸ A *becsület* (Virtus) és *boldogság* az erkölcsi világ részeként – Sárváry Kant-interpretációjában – a „Főjő” antinómiáját idézi fel. Csokonai verse ezt az ellentmondást tematizálja. Az erkölcs és a vallás világa ezáltal feszültségbe kerül egymással: „az embernek fő tzélja a *Főjő*, az az, a' *Virtus*, és a' *Boldogság*, amaz, múlhatatlanul szükséges Fel-tétel (conditio); ez pedig, mint következése annak. A' Főjót ilyen értelembenn vévén, ennél nagyobb és felségesebb tzélját az ember lételének gondolni sem tud az Okosság, és hogy arra törekedjünk egyátaljábann parancsolja.”⁵⁹

Csokonai – Sárváryhoz hasonlóan⁶⁰ – nem az emberben lévő erkölcsi törvény kényszerítő ereje által érvel (a *jó, bölcs, igazságos*) Isten létére (vagy *tán* nem-létére) vonatkozóan, hanem a halhatatlan lélek „pszichológiai” lehetősége alapján. Ez az érvrendszer pedig a „*Tapasztalásból vett Lélek tudománynak* (empirica psychologia)” és a metafizikának a testre és a lélekre („*Somatologia, v. Physica rationalis*”, illetve a „*Psychologia rationalis*”⁶¹) vonatkozó felfogása körében mozog. A költemény gondolati erőfeszítése azonban – többek között – a poétikai hagyomány (lásd pl. *Bessenyei György magához* vagy a *Halotti versek* értelmezéseként is olvasható Fazekas-vers: *Cs. et F. – Csokonai és Földi*) továbbélésén szenved törést. A test-lélek kettőssége és az *én* ehhez viszonyítva elfoglalt pozíciója poétikai nehézségeket is jelent, mindezt tovább rétegzik még a gondolkodás elkülönülő reflexív tevékenysége: az *ész* (Csokonai), az *elme* (Sárváry, Márton István – lásd alább) helyének kijelölése. A *Halotti versek* kérdezői helyzetének megalapozása már a szöveg elején felveti a beszédpozíció, illetve a nyelv- és fogalomhasználat különböző irányokból és tudományterületekről érkező vonatkozathatóságát, melyeket a vers egységbe kíván foglalni: „Lát és habzik az ész, a szív fél és óhajt, / S bennem a kérdésben forgó lélek sóhajt.” Csokonai összefoglaló nagy versének értelmezéséhez az ekkor „új” tudományok kortárs fogadtatása és átértelmező meghonosítása fontos, további vizsgálatokat igénylő kérdéseket rejtenek. Sárváry munkája – értékelésének a filozófiatörténet szempontjából tekintve bizonytalanabb megítélése ellenére – azok közé a könyvek közé tartozik, melyek Csokonai gondolkodását a *Halotti versek* koncepciójának kialakítása során befolyásolhatták.

* * *

Csokonai kérdésselvetése a lélek hagyományos fogalmi implikációi miatt nehéz és ellentmondásos területre jutott, melynek poétikai következményei a költői beszéd, a „lírai én” elbizonytalanodásában jelentkeznek. A lélekként tételezett megismerő-én határait a kortárs filozófia, elsősorban a kanti filozófia hazai meghonosítóinak tevékenysége, igyekezett módosítani. Sárváry munkája – minden újító törekvése ellenére – arról tanúskodik, hogy a fogalomhasználat bizonytalansága miatt a kanti ösztönzés nem fejthette ki hatását. Erre a fogalmi helyzetre vonatkoztathatók – véleményünk szerint – Csokonai versének interpretációs nehézségei. Ez a dolgozat ezekre a problémákra kísérelt meg – noha csak vázlatosan – utalni.

A megváltozott műveltségszerkezetben, elsősorban a filozófiai reflexió hatására az én poétikai helyzete is módosult. A fogalomhasználat kényszerítő erejének tudatos felismerése Márton István *Szótárában* már megfogalmazódott: „*Lélek* (Anima) az a' gondolkozó valami bennünk, a' kinek munkájit Lelkiismeretünkben érezzük: de magáról, mint Transzcendentális Valóságról semmit sem tudunk, mivel azt tapasztalás alá vetni nem lehet, – 's ez az oka, hogy a' Filozofia a' Rationalis Psychológiát a' Tudományok' sorából kimustrálta. Az ő Tehettségei' ereji', munkái' edgybefoglaltatásának érzését, mint Factumot nevezzük *Elmének* (Animus). Jobb is vólna mindenkor ama helyett ezzel élni. – Mivel pedig ez éppen ujj Kivánság: én is magamat, ámbár hibáson, a' szokáshoz alkalmaztattam.”⁶²

JEGYZETEK

1. DOMBY Márton, *Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól*, Bp., 1955, 58.
2. *A Debreceni Református Kollégium története*, Szerk., BARCZA József, Bp., 1988. 121–122.
3. Uo.: 120–123.
4. Uo.: 126–127.
5. Uo.: 126.
6. Uo. 120–134. A Tóth Béla által írt fejezet részletesen és árnyaltan tárgyalja ennek eseményeit és háttértörténetét.
7. Uo.: 127.
8. Uo.: 132.
9. *Physico-Theologia, az az, az Isten' lételének és tulajdonságának a' teremtés munkáiból való megmutattatása*. Irta Angliában Derhám Viliám. Magyar nyelvre fordította Segesvári István, Bétsben 1793. – Nem csak könyvészeti szempontból figyelemre méltó és jelentőségteljes a Derham-kötethez Segesvári által fűzött meglepően gazdag bibliográfia, hanem mint diszciplina-szervező: amely az olvasás útját, körét vázolja fel. Csokonai kéziratos anyagában találhatóak általa készített bibliográfiák, melyeknek talán szintén egy tudomány határainak kijelölése is lehet a feladata.
10. VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Bp., 1991.
11. Vö.: *Az epopoeáról közönségesen*; MEZEI Márta, *Poétikai kérdések Csokonainál*, in It 1974, 410–420.
12. *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta VARGA Balázs, Bp., 1960, 390–399. (A továbbiakban CsEml.)
13. ROHONYI Zoltán, *A posztkantianus tapasztalati helyzet és a költői beszédnemek*, in Uő.: „Úgy állj meg itt, pusztán”, Bp., 1996, 76–87.
14. „Nagy fogyatkozás a' Magyarokba, hogy ezen két edgymástól menytől, földtől különböző szókat: *Ratio, Prudentia* ezen edgy szóval fejezik ki *Okosság*: Melly fogyatkozást orvosolni akarván bátorzkodtam az elsőbbet meg-tartani ezen szó alatt *Okosság*, a' másik helyett pedig ezzel élni *Eszes-ség*. Így hát az én értelmem szerént ezen szóllás formánk helyett: *Okos tolvaj* mindenkor így kellene szóllanunk *Eszes tolvaj*.” *Galagonya magyarok, Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaitól Böhmgig*, Válogatta és szerkesztette VÁRHEGYI Miklós, Veszprém, 1992. 74.

15. GERGYE László, *Kazinczy Ferenc Gráciái (Kazinczy Ferenc ars poétikája)* in Itk, 1990, 470.
16. DOMBY Márton, *i. m.* 49–50.
17. „a Kant tanaival való felhagyás a Helytartótanács egy kemény, 1795. jún. 19-én kiadott rendelkezésének volt a következménye, amely a kanti »Filosófiának tanítását minden *Kathólíka* Oskolákbann megtilalmazni, jónak és szükségesnek találta, s ítélte«, amint ezt *A Kánt szerént való Filozófiának Rostálgatása Levelekbenn* című debreceni pamflet [...] 1801-ben nagy lojálisan megállapította.” HORKAY László, *Kant első magyar követői*, in *Irodalom és felvilágosodás*, Szerk. SZAUDER József – TARNAI Andor, Bp., 1974. 201.
18. ROHONYI Zoltán, *i. m.*, 76–87.
19. Az életrajz az eddigi kutatási eredményekre támaszkodik: *Magyar írók élete és munkái*, SZINNYEI József, XII. 248–251.
20. CsEml. 393–394.
21. Uo.: 392.
22. Uo.: 393.
23. Uo.: 392.
24. DOMBY Márton, *i. m.*, 43, 44. A felsoroltakhoz természetesen hozzá számlálódik még Domby Márton. Róla Sárváry emlékezik meg: „Ez deák-ságának utolsó 4 esztendeiben Csokonainak barátságát közelről élvezvén; igen sokat maga tapasztalásából, bőven és helyesen öszveírt felőle” *CsEml.* 391. – Csokonai halála utáni dehonesztálás, félreértelmezés, lekicsinylés egyik érve volt a költő jellemhibáinak bemutatására (amely Rhédeyné temetése alkalmával is vádpontként szerepelt, többek között Kazinczy is szemére vetette), hogy inkább alacsony személyek társaságát kereste. Vö.: DEBRECZENI Attila, *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, in *Könyv és Könyvtár* XIX. (1997), 84–87.
25. CsEml. 395.
26. Az Árkádi-per ebben az összefüggésben a kultuszképzést felgyorsító és megalapozó jelentőségű eseménnyé vált. Kazinczy valójában saját kritikai elvárásai ellen dolgozott az összetűzés elmérgesedésében játszott szerepével.
27. A temetésre valójában január 29-én került sor, Sárváry visszaemlékezése tévesen adja meg az időpontot.
28. CsEml. 396–397.
29. Domby leírásának rejtőzködése, irodalmi igénye, miképpen munkájának több pontján, itt is a dokumentálás igényű tényközlést megemeli. Az idézett részlet homályban hagyja annak a bizonyos „jóakaró”-nak a személyét. A leírás azonban olyan trópusokkal él, amelyek az erős élményt

transzponálják. Gaál László visszaemlékezése a látvány, az érzékelés nyelvének alkalmazása által például naturalisztikusabban bontja ki az „elnehezült száj” Domby által használt fordulatát: „Nevezetesen Mihály, a halálra vált, mikor szája már koromfeketére üszögült, és az orvos is érzését már el nem titkolhatá, jóbaráti és a kollégiumi ifjak ötet utoljára látni betegágyához számosan jövének...” GAÁL László, *Csokonai Vitéz Mihály élete leírásához, ha alkalmazható lenne*, in DOMBY Márton, *i. m.*, 1955, 103. – A két leírás eltérő retorikájában érzékelhető az a nyelvhasználatbeli elmozdulás, amelyre korábban már utaltunk: Gaál László leírásának nyers, már-már durva megjelenítése és Domby Márton elbeszélésének áttételessége, rejtett utalásai, távolságtartása között. Domby elbeszélésben erős jelentéstöbblettel rendelkeznek azok a mozzanatok, amelyek által bevonja a kulturális tradíció nagy kódjait.

30. DOMBY Márton, *i. m.*, 61–62.
31. Az új fordításban ez a hely a Préd. 9,10. versében található, a következőképpen: „Tedd meg mindazt, ami a kezed ügyébe esik, és amihez erőd van, mert nem lesz cselekvés, gondolkodás, ismeret és bölcsesség a holtak hazájában, ahová menned kell!”
32. DOMBY Márton, *i. m.*, 104.
33. CsEml. 397.
34. CsEml. 592. Vö. még: JULOW Viktor, *Fazekas Mihály*, Bp., 1955, 124.
35. DOMBY Márton, *i. m.*, 104. – Ez is némiképp ellenkezni látszik Sárvárynak korábban idézett leírásával.
36. TÓTH Béla, *Debrecen könyvtári kultúrája a 18. században*, in Magyar Könyvszemle, 97. évf. (1981) 1–2, 79–80; KARDOS Albert, *Csokonai barátja, Nagy Gábor*, in Debreceni Képes Kalendárium, 1940, 55–66..
37. CsEml. 387–388, 613.
38. Sárvárynak kezdeményező szerepe volt a rajzoktatásnak a Kollégiumban történő megalapozásában. Tankönyvet is publikált ebben a tárgykörben: *A rajzolás mesterségének kezdete*. I–II. Két kötetben jelent meg, Beregszászi Pál metszeteivel, Debrecenben 1804 és 1807-ben.
39. *A Debreceni Református Kollégium története*, 162.
40. CsEml. 90.
41. Márton József, 1803. február 9.; Márton József, 1803. február 15.: „Kérem az Urat, édes barátom, menjen el Prof[essor] Sárváry urhoz, ’s tisztelem mellett mondja ezt.”; Kultsár István 1803. április 16. Vö.: CsEml. 133; 134; 140.
42. SÁRVÁRY Pál, *Morális Philosophia*, Pestenn, 1802, III–IV.
43. DEBRECZENI Attila, *i. m.*, 84–87.

44. KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, kiadta SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1987, 346.
45. HORKAY Ferenc, *i. m.* 203.
46. *I. m.*: 214.
47. MÁRTON István, *Keresztyén Theologusi Morál, vagy-is Erköltstudomány*, 1796. Pápa. Márton könyve a Schmid Vilmos *Theologische Moral* (1793) című művének „szabad fordítása”. (Vö.: HORKAY Ferenc, *i. m.*, 205.)
Az *Előbeszéd* hagyományos teológiai munkát ígér: „*Keresztyén Erköltstudomány*, az az ollyatén Keresztyén Oktatás, melly a’ Jésus, ’s az ő Apostoli tiszta tudományoknak ’s írásaiknak lelke ’s foglalatlja szerént, a’ mi, mind *Isten*, mind *magunk*, mind *felebarátaink* eránt tartozott Kötelességeinket előadja” MÁRTON István, *i. m.*, XXIX.
48. *I. m.*, 2.
49. BIRÓ Ferenc, *A Lélek Halhatatlansága istenfogalmáról*, in ItK, 1983, 258.
50. VÁRHEGYI Miklós, *i. m.*, 75.
51. SÁRVÁRY Pál, *i. m.*, 1., 5.
52. *Uo.*: 7.
53. DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdések költője*, Debrecen 1993, (*Az „antropológiai fordulat”*), 197–205.
54. BIRÓ Ferenc, *i. m.*, 259–266.
55. SÁRVÁRY Pál, *i. m.*, 7–8.
56. „Mert ha az erköltsi réguláknak fundamentoma az emberi természetben volna: úgy nem tsak minden nemzetnek, hanem egygyenként-is minden embernek ugyan azon erköltsi régulája volna. Úgyde ennek a’ tapasztalás, a’ historia, és az útazók, ellene mondanak.” *I. m.*, 53. – Csokonai az erkölcsi törvény – Sárvány által is kritizált – egyetemes érvényét tagadja.
57. BIRÓ Ferenc, *i. m.*, 259; Uő.: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, Bp., 1976; ROHONYI Zoltán, *i. m.*, 84.
58. Vö.: SÁRVÁRY Pál, *i. m.*, 207–208; VÁRHEGYI Miklós, *i. m.*, 104–105; Vö.: SZIKSZAI György, *A’ Természeti és Keresztyén Vallás*, Pestenn, 1799.
59. SÁRVÁRY Pál, *i. m.*, 188–189.
60. *I. m.*, 193–203.
61. *I. m.*, 15.
62. VÁRHEGYI Miklós, *i. m.*, 86.

Szilárd Borbély

CSOKONAI AND PÁL SÁRVÁRY

This paper analyzes the relationship between Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805), the famous poet of Debrecen and Pál Sárvány (1765–1846), a former professor at the Protestant College of Debrecen. In addition to the events of their personal connections, it presents the intellectual dialogue held by the poet and the elderly professor. At the same time, it aims at outlining the structure of the erudition that Csokonai and his contemporaries could acquire at the College. The system of education, the realm that subjects covered and the division of sciences formed their approach. By means of exploring this background and by interpreting the contemporary use of the language of philosophy, the philosophical aspects of Csokonai's poetry may become more obvious and more comprehensible. In order to prove this, the paper also studies the use of terms in the most important book published by Pál Sárvány entitled *Morális Filozófia (Moral Philosophy, 1802)*, compiled to help education. The most important achievements in the paper are related to the concept of the *soul*, and the changes in the role of a cognitive subject and the language. From this aspect, Csokonai's great poem entitled *Halotti versek (Funeral poems, 1804)* is recommended for re-reading.

Udvari István

ADATOK SZTRIPSZKY HIADOR KÖNYVÉSZETI MUNKÁSSÁGÁRÓL

Könyvtáros szaklapban negyven éve nem jelent meg terjedelmesebb írás Sztripszky Hiadorról, a magyar és ruszin bibliográfusról, néprajzkutatóról, műfordítóról és nyelvészről.¹ A Bereg megyei Selesztó községben² született Sztripszky életének kezdő és záró korszaka nem kapott eddig kellő megvilágítást. A magyar szakirodalomban nem nyert hangsúlyozást a ruszin könyvészet terén elért munkássága, s eddig nem méltatták a hazai görög katolikus könyvészetben játszott úttörő szerepét sem.³

Sztripszky személyiségének fejlődésében, kutatói habitusának formálódásában meghatározó szerepe volt a kolozsvári éveknek (1897–1908). A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diákjaként, majd az erdélyi muzeológiai műhelyek munkatársaként formálódtak ki Sztripszky tudományos érdeklődésének területei: bibliográfia, néprajz, nyelvészet. Erdély székvárosának múlt századvégi s e század eleji pezsgő magyar és román bibliográfiai mozgalma életre szólóan befolyásolták Sztripszky munkásságát. A Kolozsvárott tanultakat Sztripszky közvetlenül hasznosította, adaptálta a kárpátaljai ruszinok kutatásában.⁴ Az ungvári *Nauka* című újság hasábjain tulajdonképpen már 1907-ben megjelent az első komolyabb bibliográfiája. Megszületésében a kolozsvári indítatásokon túl szerepe volt Sztripszky galíciai élményeinek is. Az 1897–98-as tanév téli szemeszterét Sztripszky a lemergi egyetemen végezte. Lembergben módja volt megismerkedni a galíciai ukrán tudományosság eredményeivel. A XIX. század végén, a XX. század elején az ukrán kulturális és politikai mozgalom központja Galíciába tevődött át. Az Ausztriához tartozó ukránok ugyanis az oroszországinál lényegesen kedvezőbb feltételek között fejleszthették irodalmukat, kultúrájukat, nagyobbak voltak a politikai jogaik is. A XIX. század végén létrehozták az akadémiai funkciókat betöltő Sevcsenko Tudományos Társaságot. A galíciai ukránok, s közöttük is elsősorban Ivan Franko, az ukrán irodalom XVI–XVII. századi emlékeit a XIX. század végére bibliográfiailag már feldolgozták. A magyarországi ruszin írásbeliség történetét áttekintő dolgozatában⁵ Sztripszky 56 nyomtatásban napvilágot látott XVI–XVIII. századi ruszin kéziratot sorol elő. E művekkel érvel, mikor azt hangsúlyozza, hogy a magyarországi ruszin írástudóknak a régi ruszin írásbeliség nyelvi hagyományait folytatva kell új, modern irodalmi nyelvet teremteni, szakítva az orosz nyelv-felé orientálódó, XIX. szá-

zadban kialakult hagyományokkal. A publikált kéziratokat három nagyobb tárgykör szerint javasolja csoportosítani, az „1. egyházi és világi történelem, 2. irodalomtörténet, 3. egyházi szertartásokhoz kapcsolódó művekre.” A Nauka olvasóit Sztripszky a régi könyvek és kéziratok adatainak feljegyzésére és gyűjtésére biztatja, továbbá kéri őket, hogy a könyvészeti régiségeket ajándékozzák vagy adják el a Nauka szerkesztőségének.

A bölcsészkar elvégzése után Sztripszky mindkét kolozsvári muzeológiai műhelyhez kapcsolódott, melyekben a néprajzi kérdések könyvészeti vonatkozásainak is kellő teret biztosítottak.⁶ Sztripszky 1901–1903 között az Erdélyi Kárpát-Egyesület alkalmazásában állt, 1903-tól pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület foglalkoztatta, mely egyébként már 1901-ben tagjává választotta. Ajánlója az EME titkára, Szádeczky Lajos professzor volt.⁷ Kolozsvári működése alatt Sztripszky többször is régiséggel, könyvvel, kézirattal gazdagította az Erdélyi Múzeum Egyesületet. 1901-ben az EME Érem- és Régiségtárát ajándékokkal gazdagította.⁸ 1902-ben 12 könyvet 15 kötetben⁹, 1903-ban 76 művet 93 kötetben ajándékozott az EME Könyvtárának. Ugyanekkor a Kézirattárba 7 művet 8 kötetben.¹⁰

Az EKE Múzeumából történt kényszerű távozása után Sztripszkyt az EME foglalkoztatta. Professzora, Pósta Béla¹¹ az igazgatása alatt álló Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárában biztosított számára megbízásos kutatási lehetőséget. Sztripszkynek a mezőségi tavak őshalászatára vonatkozó gyűjtése, s a Fekete-ügy halászatára vonatkozó tárgyi néprajzi gyűjtés egy része az EME Érem- és Régiségtára számára és annak költségére történt.¹² Kós Károly szerint „Sztripszky szakszerű tárgygyűjtése eredményeként jött létre az EME önálló néprajzi gyűjteménye (amely aztán 1942-ben magába olvasztotta az EKE hajléktalanná lett múzeumának gyűjteményét is)”.¹³ Kolozsvári éve alatt professzora, Márki Sándor ösztönzésére két erdélyi tárgyú adatközlő dolgozata jelenik meg a Századok hasábjain. 1908-ban a szombatosok történetéhez szól hozzá¹⁴, 1909-ben pedig a magyar vezényszó történetét világítja meg sok adattal.¹⁵ Sztripszky feltételezi, hogy az erdélyi szombatosok eredete szoros kapcsolatba hozható a lengyel birodalom szombatosáival.

1909-ben véget ért Sztripszky életének kolozsvári szakasza, de kapcsolata Erdéllyel, az erdélyi tudósokkal nem szakadt meg, amiről a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött több levél is tanúskodik. A Magyar Nyelv és Magyar Nyelvőr hasábjain a 40-es évek közepén több erdélyi tárgyú adatközlő dolgozata jelent meg.¹⁶

Posta Béla törekvése, hogy Sztripszkyt, mint szükséges szakértőt véglegesítse nem vezetett eredményre. Végleges muzeológusi kinevezésének sajnálatos elmaradása miatt Sztripszky tanári képesítő vizsgát tesz, s 1905-től minden esztendőben tanári állásért folyamodik a kultuszminisztériumhoz. Próbálkozásai

csak 1909-ben vezettek eredményre, amikor Máramarosszigetre segédtanfelügyelővé nevezik ki.

Herman Ottóhoz 1908. december 17-én írott levelében a következőképpen számol be helyzetéről: „Eddigi 8 évi múzeumi szolgálatom mind kútba esett, mert hiszen kinevezetlen tiszteletdíjas, jobban mondva napidíjas vagyok. Hiába pályáztam azóta polgári iskolába, hiába saját püspököm (Firczák) ungvári tanítóképzőjébe, hiába a Nemzeti Múzeum régiségtárához, éppúgy hiába a néprajzi osztályba, meg az Iparművészeti Múzeum tollnoki állására: semmit se értem el sok bélyegeimmel és utazási költségeimmel. Mikor az ember 33 éves, nős és ilyen lógó állapotban van, kész akárhová is elmenni, csak éppen tisztességes megélhetéshez jusson. Nagyon is kapóra jött nekem most tehát, hogy a minisztérium 20 új segédtanfelügyelői állást szervezett...”.¹⁷

Sztripszky Hiador a budapesti Néprajzi Múzeumban

Sztripszky 1903-ban lett a Magyar Néprajzi Társaság tagja¹⁸, 1911-ben a Társaság választmányának tagjává választották.¹⁹ 1911-ben Sztripszky már második éve a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának munkatársa. Egyéves máramarosszigeti segédtanfelügyelősködés után 1910. március 16-án kezdi meg szolgálatát a Néprajzi Múzeumban²⁰, s a kultuszminisztériumi osztálytanácsossá történő kinevezéssel összefüggésben 1918. december 22-én mond le múzeumóri tisztségéről.²¹ A Néprajzi Múzeum megbízásából Sztripszky máramarosi segédtanfelügyelősege évében is rendszeresen gyűjt. A gyűjtőmunkára a hétvégéket és a szünidőket használta fel.²² 1909 nyarat Háromszék vármegyében fordítja a néprajz szolgálatára. Megfigyelése középpontjául Lisznyó hegyi községet választotta, s kiterjesztette gyűjtését Bikfalva, Dobolló, Márkos, Törösvár, majd Alsótorja, Felsőtorja, Koratina és Volál községekre.²³ 1910-ben az Ung felvidéken s Máramarosban gyűjt.²⁴ A korabeli beszámolók szerint a ruszinok között végzett gyűjtése során „nagy ethnológiai értékű pásztoréleti és gazdasági fatárgyakat, valamint XVII. századbéli népi naívságú becses templomfestményeket szerzett” a múzeum számára. 1911. február 22–28 között tanulmány- és gyűjtőúton volt a székelyhídi vásáron (Bihar m.) és Válaszút–Borsa–Visa vidékén (Kolozs m.), október 15–27 között pedig Lemberg és Csernovic múzeumaiban tett tanulmányutat.²⁵

Amint a MNM évi jelentéseiből, a Néprajzi Múzeum Adattári anyagából, valamint a néprajzi tárgyú műveinek bibliográfiájából kitűnik, a Néprajzi Múzeumban töltött évek termékenyek voltak Sztripszky számára.²⁶ Budapest könyvtárai, levéltárai, könyvesboltjai és antikváriumai kitűnő lehetőséget te-

remtettek arra, hogy a már Kolozsváron is megnyilvánuló sokoldalú érdeklődését kielégítse. E korszakból elsősorban bibliográfiai és publicisztikai tevékenysége érdemel figyelmet. Antikváriumi böngészései során 1911-ben felfedez, majd még ugyanebben az évben társszerzővel kiad egy, a XVI. században magyar nyelvből fordított román nyelvű református énekeskönyvet.²⁷ Az első latin betűs román nyomtatványt bemutató könyv nemcsak a kálvinizmus románságra gyakorolt hatását vázolja fel, hanem számos néprajzi adalékot közöl a görög rítusú népek (főleg a román és ruthén) történetéről, vallási néprajzáról. 1912-ben régi magyar könyvészeti adatokat jelentet meg.²⁸ Minden bizonnyal e könyvéért választották a bukaresti Román Tudományos Akadémia levelező tagjává Sztripszkyt.²⁹ 1913-ban válogatást ad közre a magyar görög katolikus püspökség felállítása és a magyar nyelvű görög katolikus liturgia bevezetése élharcosának, Szabó Jenő felsőházi tagnak dolgozataiból és beszédeiből. A közel 550 oldalas könyv 377–501. oldalán, függelékként, Sztripszky saját kutatásait adja közre. A hazai szakirodalomban elsőként vázolja fel a magyar nyelvű liturgia történetét, közzéteszi a görög liturgia legrégebb teljes fordítását, s bibliográfiában mutatja be a „napkeleti szent valláson lévő” magyarság egyházi, egyháztörténeti s világi irodalmát. A bibliográfiában szerepelnek a magyarra fordított „óhitű” ima- és ábécéskönyvek, történeti feldolgozások, a XIX. század 70-es éveitől keletkezett ún. vitairatok a görög katolikus szertartási nyelv és naptár kérdéseiről, a magyarországi görög katolikus újságok stb. Szabó Jenő válogatott művei függelékeként megjelent dolgozatait Sztripszky még ugyanabban az 1913. évben külön kötetben is közzéteszi.³¹ E témakörhöz szervesen kapcsolódik a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye schematizmusainak bibliográfiája.³²

Sztripszky 1911-ben önálló dolgozatban mutatja be a magyarországi ruszinok legrégebb könyveit³³, s külön cikket szentel egy általa felfedezett, 1746-ban Kolozsvárott megjelentetett ruszin ábécéskönyvnek.³⁴

Sztripszky 1916-ban kormánykörökhöz közel álló politikai erők támogatásával elindítja az Ukránia című lapot, melyben hitet tesz az ukrán-magyar kapcsolatok fontossága mellett. 1919-ben, amikor görög katolikus egyházi múzeum felállítására tett javaslatot, a múzeum keretében könyvtár létrehozását is fontosnak tartotta. Úgy vélte, hogy a papnevelő szemináriumot és a püspöki könyvtárat össze kell vonni, nyilvánossá kell tenni, s minden parókiáról összegyűjteni benne a régi kéziratot és nyomtatott könyveket, továbbá az okleveleket, régi és új periodikákat, kalendáriumokat, plakátokat és egyéb nyomtatványokat.³⁵

A történelmi Magyarország megszűnését követően Sztripszky Magyarországot választja hazájának. 1922-ben történt kényszernyugdíjazása után is folytatja könyvészeti munkásságát. Folytatja adatgyűjtését a nagyszombati egyetemi nyomdáról. Egyik, Iványi Bélához írott leveléből kiderül, hogy a nagyszombati egyetem és nyomda története érdeklődésének középpontjában áll.³⁶ A nagyszombati egyetem cirillbetűs kiadványairól Beloň Rusínsky álnéven terjedelmes

dolgozatot készít, melynek külön érdekessége az egyetlen román nyelvű nagyszombati kiadvány, az 1727-es cirillbetűs román nyelvű katekizmus fénykép-melléklettel illusztrált leírása. E román nyelvű könyvritkaságot egyébként 1913-ban a háromszéki Uzonban Sztripszky fedezte fel.³⁷

Rendkívüli szorgalommal és lelkesedéssel végezte Szabó Károly munkája első és második kötetének kiegészítésére irányuló anyaggyűjtését.³⁸ Sajnos, tervezett új pótkötete nem jelent meg, ennek lehetséges okaira Borsa Gedeon rámutatott.³⁹ Az 1936-ban kiadni tervezett pótkötet megszerkesztése után Sztripszky több publikációval jelentkezik. Kiadja Pázmány Péter Okok, nem okok c. ismeretlen könyvét⁴⁰, cikket ír az evangélikus egyházhoz szorosan kapcsolódó kőszegi Wechelius-nyomdáról⁴¹, illusztrálva azt a másutt is megfogalmazott tételét, hogy „legelső nyomdáink egész sorozata mind a nyugati szélek felé keletkezett.” Több dolgozatot szentelt az evangélikus szlovákok régi vallásos énekeskönyvének, a Cithara Sanctorumnak vagy Tranosciusnak, melynek négy kiadását részletesebben is leírta (1638, 1686, 1693, 1707). Sztripszky e téren végzett kutatásainak értékét növeli, hogy a Tranovszky György lipótszentmiklósi evangélikus lelkész által összeállított egyházi énekeskönyv 1935-ben magyar fordításban is teljes egészében napvilágot látott.⁴² A Kárpátaljai Tudományos Társaság tudományos orgánumban a Zorja-Hajnalban terjedelmes dolgozatban cáfolja azt a korabeli szakirodalomban elterjedt véleményt, hogy a kárpátaljai Körtvélyes (Hrusovo) bazilita monostorában a XVI–XVII. században cirillbetűs nyomda működött volna.⁴³ Ugyanitt teszi közzé ruszin nyelvű tanulmányát a kárpátaljai sajtóélet kezdeteiről, melyben az ungvári sajtótermékeket alaposabban is áttekinti.⁴⁴ Ez utóbbi témához egy 1916-ban megjelent, Ungvár hírlapirodalmát tárgyaló művéből veszi át az adatokat.⁴⁵ A Kárpátaljai Tudományos Társaság irodalmi-közéleti lapjában, a szintén színvonalasan szerkesztett *Literatura* negyiljában Sztripszkynek több kisebb terjedelmű cikke jelent meg, melyek közül könyvészeti tekintetben megemlíthendők a ruszinok számára 1770-ben Bécsben kiadott, s cenzurális okokból megsemmisített ábécéskönyvről⁴⁶, a korai ruszin tankönyvek történetéről⁴⁷, egy XVII. századi ruszin kéziratok imakönyvről⁴⁸ készített írásai, valamint a régi ruszin írásbeliséget felölelő, 1944-ben Ungvárott megjelent szöveggyűjteményről közzétett ismertetése.⁴⁹

Sztripszky 1909-es, 1910-es máramarosi néprajzi gyűjtőútjai⁵⁰ és egyéb kárpátaljai terepmunkája során a tanulmányozott falvak görög katolikus parókiái cirillbetűs szertartási könyveinek széljegyzeteit is gondosan kiírta, melyeket a Görög Katolikus Szemle hasábjain mutatott be⁵¹, ugyanakkor azokat kéziratban eljuttatta a lemergi Sevcsenko Tudományos Társaság Könyvtárába.⁵² A nyelvészeti, művelődéstörténeti, hely- és parókiatörténeti szempontból egyaránt fontos margináliák módszeres számbavételére, összegyűjtésére és publikálására Sztripszky az 1924-ben Ungvárott megjelent könyvében is felhívja a figyelmet, s a téma fontosságát több templomi könyv széljegyzetének publikálásával il-

lusztrálja.⁵³ A máramarosi Bedőháza görög katolikus parókiáján fellelt 1581-es kiadású Osztrogi Biblia széljegyzeteit Sztripszky szintén Lembergben publikálta.⁵⁴ E közlemény hatása alatt később Panykevics Iván, Galíciából 1920-ban Kárpátaljára áttelepült nyelvész programszerűen gyűjtötte a ruszin templomi könyvek margináliáit.

Ezzel elérkeztem mondanivalóm utolsó fejezetéhez, Sztripszky és az ukrán könyvszet érintkezése tárgyköréhez. Sztripszky Zsatkovics Kálmán görög katolikus lelkész, néprajzkutató és történész közreműködésével levél által megismerkedett az akkor már ismert lebergi folklórkutatóval, Volodimir Hnatyukkal, akivel 1896-ban Budapesten személyesen is találkozott. Még ugyanebben az évben levelezni kezdett Ivan Franko íróval, költővel, aki a régi ukrán nyelv és irodalom emlékeinek feltárása, bibliográfiai leírása és publikálása terén már sokat tett. Lemberg tanulóéve során Sztripszky a korabeli galíciai ukrán értelmiség számos jeles képviselőjével megismerkedett, így többek között Sztefan Tomasivszkij történésszel, Ivan Kreveckij szerkesztővel, a Sevcsenko Tudományos Társaság Könyvtárának igazgatójával. Sztripszky értékes kéziratos kötetekkel és régi nyomtatványokkal ajándékozta meg Hnatyukot is, Frankot is.

Lembergben módja volt megismerkedni a galíciai ukránok kulturális és tudományos eredményeivel. Nagy hatást gyakoroltak rá a Sevcsenko Tudományos Társaság tudományos közleményei, különösen pedig azok a kötetek, melyekben a XVI–XVIII. századi ukrán irodalom emlékeit jelentették meg. Már 1896-ban így ír Frankonak: „Örömmel járulnék hozzá ahhoz a monumentális vállalkozáshoz, amit a Társaság kezdeményezett... Elolvastam az Ön által írt Ukrán-ruszin nyelv és irodalom emlékei c. művet, s nagy elszántságot és lelkierőt merítettem belőle ahhoz, hogy ruszin antikvárius és garabonciás diák legyek.”⁵⁵

A Századok hasábjain 1911-ben Sevcsenko Társaság Tudományos Közleményeinek kereken húsz kötetét ismerteti, melynek során megkülönböztetett figyelmet szentel az ismertetett művek hungarikumainak.⁵⁶

1914-ben, amikor Ivan Franko írói működésének 40 éves jubileumát ünnepelték, s emlékkönyvet is szerkesztettek tiszteletére, Sztripszky a Magyar Könyvszemlében 1911-ben megjelent A hazai rutének legrégebbi könyvei című, értékálló tanulmányának némileg átdolgozott változatával tisztelte meg az író.⁵⁷ Sztripszky e cikke egyébként Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához készült ruszin vonatkozású pótlások és igazítások értekező részének is tekinthető.

1911. március 15-én kelt levelében a Sevcsenko Tudományos Társaság Könyvtára igazgatójának, Ivan Kreveckijnek 100 koronáért két kéziratos kötetet kínál eladásra, melynek szerzője a XVII. századi polemikus irodalom képviselője, Andrella Oroszvégessi Mihály. E levelében arról is tudósítja Kreveckij Ivánt, hogy 12 kötetet elküldött címére, közöttük egy XVI. századi kéziratos evangéliumot, s kéri eladásukat intézze el. Levele végén Sztripszky arról tájékoztat, hogy még 14 darab XVII–XVIII. századi nyomtatvány van birtokában.⁵⁸

A Lvovi Sztefanik Tudományos Könyvtárnak a Sevcsenko Tudományos Társaságtól örökölt fondjában ma hetvennél is több kéziratos kötetet tartanak számon, melyeket különböző utakon-módokon Sztripszky juttatott el Lembergbe.⁵⁹ Nem ismeretes, hogyan jutott Sztripszky a jelentős mennyiségű régi nyomtatványhoz, kéziratos kötethez. Nyilván, egy részüket Bereg, Máramaros és Ung vármegyei néprajzi gyűjtőútjai⁶⁰ során tárta fel és szerezte meg, más részük pedig elképzelhetően a Nauka c. lapban 1907-ben meghirdetett, már fentebb említett felhívás nyomán került hozzá. Tény az is, hogy a korabeli ruszin értelmiség egy része nem helyeselte a kéziratos kötetek elkerülését Kárpátaljáról.⁶¹

Sztripszky Hiador fontosabb könyvészeti vonatkozású művei
Vén emberek, öreg papírosok. Kelet. XIII. 1900. Ungvár, 9–16. sz.

Sztarsa ruszka pizmennoszty na Uhorscsinyi. [= A magyarországi régi ruszin írásbeliség]. Klny. A Naukában 1907-ben megjelent cikksorozatból (10, 11–13; 29. sz.). Ungvár, 1907.

A magyar vezényszó történetéhez. Századok. 43. évf. 1909. 129–142; 203–217.

Sztojka püspök újonnan felfedezett antimensionja és az irholczi monostor. Klny. a Görög Katholikus Szemle 1910. évfolyama 16–18. számaiból. Ungvár.

Északi szláv történelmi szemle. Századok. 43. évf. 1910. 241–249. (ism.).

Széljegyzetek templomi könyveinkben. Görög Katholikus Szemle Ungvár, 1910.

Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századi román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Budapest, 1911. (Alexics Györggyel társszerzőségben). Ismertetése: Veress Endre: Sztr. H., Szegedi Gergely énekeskönyve... Erdélyi Múzeum. XXVIII. Kolozsvár 1912. 289–296; Gagyí Jenő: Sztr. H., Szegedi Gergely énekeskönyve... Századok 46. évf. 1912. 220–224.

A hazai rutének legrégibb könyvei. Magyar Könyvszemle. Budapest, 1911. 117–131; 243–262.

Ismeretlen kolozsvári rutén könyv 1746-ból. Erdélyi Múzeum XXVIII. Kolozsvár, 1911. 170–182.

Uhoruszki litopisznyi zapiszki. Huklivszka chronika. [= Ruszin templomi könyvek széljegyzetei. A huklivai krónika.] Zapiszki Naukovoho Tovariszstva i. Sevcsenka. tomus 104. Lviv, 1911. 82.

Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest, 1912.

Szabó Jenő: A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja. Budapest, 1913.

Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól. Budapest, 1913. Ismertetése: Czebe Gyula: Szer. H.: Jegyzetek... Egyetemes Philológiai Közl. Budapest, 1913. 754–756.; Erdélyi Lajos: Szer. H.: Jegyzetek... Irodalomtörténet. Budapest 1913. 383–385; Revizor: Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól. Görög Katholikus Szemle. 1913.?

Z sztarsoji pizmennosztí Uhorszkoji Ruszi [= A Magyarországi Ruszinföld régi írásbeliségéből]. Privit Ivanovi Frankovi v szorokolitje joho pizmenschkoji praci. 1874–1914. [Üdvözet Ivan Frankonak negyvenéves írói munkássága alkalmából]. Zapiszki Naukovoho Tovarisztva i. Sevcsenka. 117–118. Lviv, 1914. 179–195.

Protestáns iskolai dráma a XVII. századból. Irodalomtörténeti Közlemények. XXV. Budapest, 1915. 327–353.

Mit termelt Ungvár hírlapirodalma 1861-től 1916-ig? Görög Katholikus Szemle. Ungvár, 1916. Folytatásban 24–38-as számokban.

Hdi dokumenti sztarsej isztoriji Podkarpatszkoj Ruszi? O mezsevich nazvanyijach. [= Hol található a Kárpátaljai Ruszinföld régebbi történetének dokumentumai? A határnevekről.]. Uzshorod, 1924.

Trnavská universita v službe unionistickej idey. [= A nagyszombati nyomda az egyházi unió eszméinek szolgálatában]. In. Pamiatke trnavskej university. 1635–1777. Trnava, 1935. 243–256.

A Cantus Catholici és szerkesztője. Irodalomtörténeti Közlemények. XLVI. Budapest, 1936. 199–203.

A Régi Magyar Könyvtár gyarapodása 1912 óta. Irodalomtörténet. 26. 1937. 1–2. sz. 36–38.

Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve. Okok, nem okok. Pozsony, 1631. Hasonmásban közrebocsátja és ismerteti Stripszky Hiador. Bp. 1937.

Kőszegi könyvnyomtató a 17. századból. Vasi Szemle IV. 1937. 3. sz. 113–122.

Rukopisný spevník slovenský z roku 1689. [Szlovák kézirat énekeskönyv 1689-ből]. Cirkevné Listy. LI. 1937. Lipt. Sv. Mikuláš, 28–30; 49–50; 66–68; 91–93; 113–114.

Vydanie Cithary z roku 1693. [A Cithara Sanctorum = Tranoscius 1693-as kiadása]. Cirkevné Listy. LI. 1937. Lipt. Sv. Mikuláš, 176–178. Ešte dve neznáme Cithary (1686, 1707). [Még két ismeretlen Tranosciusról]. Cirkevné Listy. LI. 1937. Lipt. Sv. Mikuláš, 407–409; 420–422. Kegeliusove duchovné premyšľovania. [Kegelius vallási elmélkedései]. Cirkevné Listy LII. 1938. 7–8; 36–38.

Historia Cithary z roku 1638. [Az 1638-as Tranoscius története]. Cirkevné Listy LII. 1938. 132–134; 145–147; 166–168.

Peter Pázmány a literatúra slovenská. [Pázmány Péter és a szlovák irodalom]. Slovenské Noviny. Budapest, 1939. 18–22 sz.

Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen? Zorja-Hajnal. II. 1942. 1–2. 5–34; Utánközlését I. Csatáry György (szerk.): Zorja-Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). Beregszász–Budapest, 35–55.

Pocsatki drukarsztva na Podkarpatju. [= A sajtóélet kezdetei Kárpátalján]. Zorja-Hajnal II. 1942. 3–4. 261–289.

Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. Zorja-Hajnal. III. Ungvár, 1943. 1–4. 206–228; rövidített utánközlését I. Bendász István – Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994. 5–16.

Szobornik iereja Ihnatija (okolo r. 1660). [= Ignác pap imakönyve. (1660 körül)]. Literaturna negyilja. III. 1943. 149–152.

Videnszkij bukvar r. 1770 [= Az 1770-es bécsi ábécéskönyv]. Literaturna negyilja III. 1943. 13. 153–154.

Pázmány Péter és a szlovák irodalom. Új magyar múzeum. 2. k. 1. füz. 1943. 18–30.

Do isztoriji nasich ucsebnikoch [= Tankönyveink történetéhez]. Literaturna negyilja IV. 1944. 3. 33–35.

Vibor iz sztaroho ruszkoho pizmensztva Podkarpatja [= Válogatás Kárpátalja régi ruszin írásbeliségéből]. Literaturna negyilja IV. 1944. 17. 199–201. (ism.).

FÜGGELÉK

I.

Sztripszky Hiador levele Szilády Áronnak.⁶²
Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 4451/359.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYA
SECTION ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE NATIONAL HONGROIS.

BUDAPEST, VI., VÁROSLIGET, IPARCSARNOK

Nagytiszteletű Uram!

A jó véletlen e napokban nagyon érdekes dolog felfedezésére vezetett⁶³, amelynek photolithographikus mását⁶⁴ mellékelni szerencsém van. Nagytiszteletűséged tanulmánya⁶⁵ segítségével teljes bizonyossággal megállapítható, hogy ez a könyvtáblából kiáztatott maradvány nem egyéb, mint Szegedi Gergely énekes könyvének oláh fordítása. Az oláh szöveg fölött álló magyar verscímek azonban nemcsak erre engednek következtetést, hanem arra is, hogy ez a fordítás nem az 1569. évi váradiból, hanem az *elveszett első debreceni kiadásból*, 1562-ből. Erre vall, hogy az oláh nyomtatványban található tíz énekből csak hétnek akadtam párdarabjára az 1569. évi debreceniben és a 66. évi váradiban; három ének azonban előttem ismeretlen, t. i. a IV. IX. X. jelzésű. A IV. számú (Haycz meg Uristen) meg van ugyan a váradinak 177–178 lapján, de ennek egyetlen sorát sem ösmerem; a IX–X. számoknak pedig sehol sincsen magyar párdarabjuk. Minthogy pedig e nyomtatvány betűi teljesen azonosak a debreceni 1569. évi énekes könyvével, okvetlen arra kell gondolnom, hogy ez az oláh fordítás a debreceni nyomdából került ki 1562. és 1566. között, az első Szegedi Gergely-féle megjelenése után és a váradí megjelenése előtt.⁶⁶ Így tehát az oláh segítségével restaurálni tudnánk a 62. évi elveszett könyv két darabját (IX, X) és egyúttal arra is volna bizonyítékunk, hogy a XVI. században nemcsak luther-

ránus szászok foglalkoztak az oláhok reformálásával, hanem a kálvinista magyarok is.⁶⁷

Mielőtt hozzáfognék ennek a Szegedi féle többi kiadással való egybevetéséhez, szeretnék meggyőződni előbb a váradival való azonosság dolgában, valamint szives tanácsait és útbaigazításait kikérni Nagytiszteletűségednek, mint a XVI. századbéli irodalom legjobb ismerőjének. Teljes bizodalommal azért fordulok tehát Nagytiszteletű Úrhoz, sziveskednék megengedni, hogy ebben a dolgban személyesen is megzaklassam. Rendelkezésemre csakis a vasárnap áll, de ekkor – úgy gondolom – Nagytiszteletű Urat a templomi szolgálat miatt nem zavarhatom. Szabad legyen tehát bejelentenem, hogy szombaton – e hó 22-én – délután tiszteletemet óhajtanám tenni Halason.⁶⁸ Ha ez a szándékom tetszésével találna, igen lekötelezne Nagytiszteletű Uram, ha pár sorban értesíteni méltóztatnék: jöhetnek-e és mikor?

Budapest, 1911. április 18.

Őszinte lekötelezett hive

Dr. Sztripszky Hiador
magyar nemzeti múzeumi segédőr
(VI. Városliget, Néprajzi Múzeum)

Az Istenek jóvoltáról ⁶⁹	<i>Oláh ford.</i>	<i>Debr. 1569.</i>	<i>Váradi 1566</i>	<i>1590 évi</i>
	I. sz.	187–188	167–168	–
Ember emléközzél	II.	189	–	–
Mindenek meghallják	III.	65	105	–
Hajts meg Uristen	IV.	–	177–178	259
Aki akar üdvözülni	V.	171	–	–
Onszol minket Dávid proph.	VI.	62	102	–
Vedd el Uristen	VII.	212–213	178	–
Jer emlékezzünk keresztyén	VIII.	63	103	–
Mostan Uristen	IX.	–	–	–
Dicsérjétek az Urat	X.	–	–	–

II.

Sztripszky Hiador levele Márki Sándorhoz⁷⁰
Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 5166/590.

Méltóságos Professor Úr!

Megbocsásson a tanítvány bizalmasságáért, amellyel ma – könyvem egy példányát küldve – megkeresni bátorkodom.

Egy igen fontos, XVI. századbeli magyarországi nyomtatvány kapcsán kulturhistóriai tanulmányt irtam még tavaly⁷¹, de a szakkörök (vagy csak egyes organumok?) úgyszólván agyonhallgatták a dolgot. Lehet, hogy ezt meg is érdemeltem; én nem tudom enmagamat itélni. Az volna tehát a kérésem, méltóztatnék elolvasni és ha érdemesnek mutatkoznék, véleményét egy kis ismertetés keretében valahol közzétenni. Kolozsvári vagy nagyváradai nyomtatványról, és különlegesen Erdélyről van benne szó, tehát legelső sorban az Erdélyi Múzeumra gondolok.

Tomašivskyj⁷² pontos címe Czarnecki gasse 26 (: s nem 20)

Hálás tisztelője

Dr. Sztripszky Hiador

NB. Alexics a könyvnek csakis az utolsó fejezetét írta (a nyelvészeti részt): a többiért egyedül magamnak kell vállalnom a felelősséget.

III.

Sztripszky Hiador levele Márki Sándorhoz⁷³
Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 5166/585.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYA
SECTION ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE NATIONAL HONGROIS.
BUDAPEST, VI., VÁROSLIGET, IPARCSARNOK.

Méltóságos Uram!

Nagyon hálás vagyok a szives soraiban foglaltakért. Mint erdélyi dolog, azt hiszem, fogja érdekelni Erdélyi Pál⁷⁴ urat és az Erd(élyi) Múzeumot; annál is inkább, minthogy nincs kizárva annak a valószínűsége, hogy az az oláh énekes-könyv Heltai Gáspár sajtójából került ki, tehát kolozsvári nyomtatvány. Én ugyan váradinak vitatom, de tekintettel arra, hogy a táblatöltelék 8 különféle darabjától hat egészen bizonyosan kolozsvári nyomtatvány, a 7-dik (a német) valószínűleg szintén odavaló, magam is kezdek oda hajlani, hogy a 8-dik darab is Heltai-termék.⁷⁵ Mindenesetre nagyon tanulságos volna az ösmertetés által a szakemberek véleményadását kikérni.

Tomašivskyj Adalékainak⁷⁶ második részét már munkába vettem. Tárgya épen az 1707. év, Rákóczinak lengyel jelöltsége. Ha Méltóságod óhajtja a kész kéziratot a Századokhoz való benyújtása előtt megmutathatom, illetőleg megküldhetem.

Máskülönben Tomašivskyj egészen jól érti nyelvünket, bátran lehet neki magyarul is írni.

Budapest, 1912. IX. 6.

Méltóságodnak hálás lekötelezettje

Dr. Sztripszky Hiador

IV.

Sztripszky Hiador levele Szilády Áronhoz⁷⁷

Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 4451/360

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYA
Volkskundliche Abteilung des Ungarischen National-Museums.
BUDAPEST, VI., VÁROSLIGET, IPARCSARNOK.

Nagytiszteletű jó Uram!

Amikor Szegedi Gergely oláh fordításával bajoskodtam, szives volt tanácsal-kalácscsal megsegíteni; ez tehát engem arra biztat, hogy most ismét szives segítségeért, ugyancsak reményteljesen forduljak. Évek óta dolgozom t.i. a magyar közmondások új gyűjteményén, amelyet ötféle újítással terveztem meg és pedig:

1. az eddigi gyűjtemények, hiányosságuk miatt, további kutatásokra senkinek sem lévén alkalmasak, én a *történeti rendszer* alkalmazásával olyan gyűjteményt állítok egybe, amelyben mindenki könnyen megtalálja a keresett dolgot és további munkájához utbaigazítást is kap. Ebből a célból én a km-okat a codexek korától kezdve le a Ny(elvő)r-beli stb. gyűjtésekig időrendben adom, és pedig ugyanazt a km-t annyiféle alakban, ahány változatban éppen találtam a codexektől le egészen Margalitsig.⁷⁸ Ez már eddig is rendkívül érdekes nyelv-történeti, irodalom- és művelődéstörténeti, meg néprajzi következtetésekre adott alkalmat.

2. az *alapszó rendezést* tovább fejleszttem azzal, hogy nem a km-beli mondatalapszót veszem vezér-péceszónak, hanem az alkalmazás eszmetársító főszavát: „Fejétől бүdösödik a hal” – ezt a régiek a *hal* szó alá sorozták; holott az életben, amikor valamely intézmény romlását hurítani szokás, mindig annak a fejére gondolunk, t.i. a vezetőjére s így világos, hogy e km. igazi alapszava nem a hal, hanem a fej; „agg ebet nem illet hintószekér”-be pedig nem az eb a fő, hanem az agg s i.t. Persze ezzel elesik az is, hogy Margalits módjára időt, papírost és energiát pocsékolva ugyanazt a km-t 4–6 péceszó alatt is közölni kellene, mert hiszen a munka végén lesz egy betürendes szómutató, amely a nem-péceszókra akárkit is könnyen ráigazít.

3. a km. olyan, mint a vert pénz: darabig forog, mindenki ösmeri; adja-ve-szi – egyszer aztán eltűnik a forgalomból, száz évek mulva már csak numizmaták tudják meghatározni. Mennyi utánjárásomba került pl. amíg a Debreceni Disputa⁷⁹ e km-át: „lassan-lassan subafa alá vonnak bennünket” – meg tudtam fejteni; pedig a XVI. és talán a XVII. sz.-ban még mindenki tudta. Hasonlóképpen a „Magyarnak Pécs, németnek Bécs” – már Szirmay⁸⁰ nem tudta az eredeti jelentést és alakot, s mi sem tudtuk, amíg Szily Kálmán meg nem fejtette.⁸¹ Hogy tehát 300 évszázad(!) múltán elkövetkező utódaink úgy ne járjanak a mi mostani km-ainkkal, ahogyan mi a XVI. századbeliekkel, én minden egyes km-hoz *értelmezést* is ragasztok, persze a forrás megjelölésével, amiről nemcsak Margalits, de még a sokkal különb Erdélyi⁸² is megfélekedett. Az értelmezést azonban – ahol csak lehet – nem én kívánom művelni, hanem megadatom ezt az alkalmazás körülményeivel, vagyis egyszerű, de pontos idézettel; ezt azonban megtoldom még egy *Irodalom* rovatkával, ahol felsorolom a km-ra vonatkozó nyelvtudományi vagy egyéb fejezeteket is, ha van.

4. Hogy eleget tehessek a már Gregusstól⁸³ is hangoztatott óhajtnak (Uj M(agyar) Muz(eum) 1851. Erdélyi bírálataban), amely szerint a km-ok fajtáit megkülönböztetve kellene kiadni és ne egy végben km-t, szólást, hasonlatot, sententiát, gyűjteményem mondásai négyféle szedéssel jelennének meg: az igazi, symbolikus km-ok kövéren, a sentenciák cursivval, a hasonlatmondások szét-szórt betűkkel, a szólás-mondások pedig közönséges garmonddal. Így nem szakad meg a betűrend egysége, és a fajták különféleségét is föltüntetem.

5. A vegyesnyelvű km-okat (Est fides in paraszt, sicut piscis in haraszt) és a latin km-okat, amelyek itthon termettek, a magyarságról szólnak (Longum consilium privatum commodum perdidit Hungariam, Geleji K(atona⁸⁴)), valamint Decsinek⁸⁵ km-csiráit a munka végén külön állítottam össze, ide akasztván még a másajkú szomszédoknak a magyarokról szóló km-beli ítéleteit is.

Ugy-e bár ujság?

Hogy tehát minden km-unknak teljes biológiáját adhassam, ehhez az kellene, hogy pontosan ösmerjem a régi (magyar) irodalomnak minden olyan termékét, amelyben km-ok vannak. Egy egyetlen ember erejét fölülhaladó vállalkozás! Eleinte a Nyttört(éneti) Sz(ótár)-ba vettem reménységem, de amint Simonyi fölvilágosított, az itt földolgozott 500 magyar munkának nem mindeniknél ügyeltek a km-okra, nem is mindenik munkatárs írogatta ki őket, mert „erre nem is volt utasításuk” a szerkesztőktől. Emiatt hát nekivágtam a Bakonynak és olvasgatom öregapáink bölcsességét magam. Azt vettem pedig észre, hogy a XVIII. sz.-beli hitvetélkedéseken kívül közmondásokban különösen az *oktató-feddő* költészet igen gazdag. Hogy az ugyanilyen irányú próza milyen, még nem tudom, mert eddigelé csak a RM. K.T.-t forgattam, amihez igen becses segítséget nyújtott nekem U. Szabó Gyula dolgozata az oktató költészet történetéről.

Már mostan ebből folyólag két alázatos kérésem volna Nagytiszteletüségedhez. Az egyik a Lugossy-codexre⁸⁶ vonatkozik. Amint eddig észrevettem, különösen a házassági énekekben, meg a népeket csúfoló gajdokban van igen sok km. – pl. a vitézi Énekek csak úgy ontják őket. Egyelőre tehát csak a XVI–XVII. századnál kívánok maradni s emiatt nagyon szeretném tudni: lehetséges volna-e a Lugossy cod. Másolatát, amely N(agy)tiszt(eletű) Úr birtokában van, áttanulmányozásra megkapnom? Ha alkalmilag, bizalmi emberrel föl lehetne juttatni Pestre (mert hisz most ismét ott vagyunk, ahol az 50-es években, az ősi állapotokban, amikor csupán alkalmilag lehetett az ilyesmit megtenni, a mai idők póstájára én sem biznék ilyesmit) – úgy ez nagyon jó volna; de ha nem lehet, én kész vagyok a karácsonyi ünnepek alatt személyesen is Halasra utazni – kenyérjegyekkel is fölszereltem!

A magam multságára és vékony tudásommal rekonstruáltam az Adhortatio mulierumot XVI. sz-beli helyesírással, persze a pontozást szándékosan elhagytam: Kíváncsi vagyok, talál-e valamelyest az eredetivel? Föltéve persze, hogy a Lugossy cod. 1633 évbéli másolója megtartotta az eredetinek XVI. sz-beli helyesírását. Kuriózumnak ide mellékelem.⁸⁷

A második kérésem az volna: kegyeskednék ráigazítani olyan prózai emlékeinkre a XVI–XVII. sz-ból, amelyekben km. található: fabulák, allegóriák, talán egyéb széppróza; avagy olyan összefoglaló dolgozatra, amely ezeket föl sorolja, úgy mint az U. Szabóé a költői oktató dolgokat.

Kicéduláztam 11 esztendő alatt eddigelé Decsit, Kisviczayt⁸⁸, Kovácsot⁸⁹, Dugonicot⁹⁰ (km. 22000 cédula), az újabbakat egyszerűen csak rávezettem a régebbiekhez úgy, hogy a dolog derekával tulajdonképen már meg vagyok. Hiányzik azonban a régi irodalom földolgozása s ezért fordulok segedelemért N(agy)tiszt(eletű) Úr gazdag ösmeretéhez általában, a Lugossy cod. dolgában pedig különösen, mert ennek, amint U. Szabónak a M(agyar) Könyvsz(emle) 1913:217. látom, majdnem minden darabja olyan, hogy gazdag aratást ígér.

Szives válaszát igen kívánóan várja Nagytiszteletüségednek

Bpest, 1917. dec. 17.

mindenben készséges hive
Dr. Sztripszky Hiador
n(emzeti) muz(eumi) ör

V.

Sztripszky Hiador levele Iványi Bélához⁹¹

Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 9300/520.

Budapest, 1935. IV. 14.

I. Lógodi u. 5.

Méltóságos Professor Úr!

Levelének nagyon megörültem s csak bosszúságom volt ennél nagyobb, hogy nem tudtam reá eddig reflektálni. Öreg napjaimra ugyanis törvényszéki hitestolmácsi tollal kell bajoskodnom és megszereznem azt, amit járandóságaimból a sokféle redukció elvont; éppen akkor hoztak egy majdnem százoldalas fordítást lengyelre, ez aztán annyira elfárasztott, hogy kellő hangulat híján sehogyan sem juthattam a levélíráshoz.

Pedig nagyon is nekigyürköztem, többször is, hiszen Méltóságod felajánlotta saját gyűjteményének áttekintését azzal, hogy ezt a nemes, tudóshoz való gustust bizonyára megfontolás tárgyává fogom tenni. De még mennyire! Sőt minden megfontolás nélkül, izibe is leszaladtam volna Szegedre azon mód, ahogy levelét elolvastam, de hát mégis csak lehetetlen volt ezt megtennem. De bizony nagy örömmel fogok eleget tenni a szíves meghívásnak, mert biztosra veszem, hogy Méltóságod thecaiból akadni fog az én részemre is valami. Sejtettem én ezt már régóta, a Könyvszemléből meg egyéb dolgozataiból is, hogy Professor urnál találni fogok én RMK adalékokat, meg *nyomdatörténeti* friss anyagot, valamint a *nagyszombati egyetemen* kapcsolatos kulturtörténeti holmikakat. Mert engem főképp ez a három csoport érdekel.

Rendszeresen meg van már szerkesztve; külön-külön lapon időrendben minden adalék egy-egy cédulán a Szabó I–II. kötetének pótkötetéhez, mert amit még 1912-ben kiadtam, alaposan elavult 23 év alatt. Azóta ugyanis folyóiratokban közzétett publikációkból és a saját levél- és kvtári kutatásaim alapján mintegy 550 új adalékokat gyűjtöttem a pótkötethez úgy, hogy az 1912. évi szaporulathoz (752 drb) képest ma a bibliografia mintegy 1250 olyan új könyvet tarthat számon, amelyek Szabóban nincsenek. Köztük nem is egy valóságos szenzáció!

Ilyen pl. egy *Magyar-latin-tót* szótár 1648-ból, amelynek elrendezése nyilván arra vall, hogy magyarok számára készült, akik tótul akartak írni Pázmány korában. De aztán irtak is ám: Ábrahámffi, Hajnal, Benicki, Szőrényi, Kada, Tamási, Dubniczai Liczei, Mácsai, Soós – csupa magyar ember írja a tót iroda-

lom első termékeit! Eleddig csak sejtettem, de most már tömegesen bizonyítékaim is vannak arra, hogy a tót irodalmat Pázmány teremtette meg (anélkül persze, hogy ezt akarta volna, csupán hitbuzgóságának volt ez egyik mellékterméke), mert a Ráth-gyűjteményben egy 1700 évi nagyszombati *Catalogus librorum venalium* c. könyvre bukkantam [1905 óta senki sem vette észre!] amelyben magyar nyelvűeken kívül 27 teljességgel ismeretlen tót könyvre is bukkantam. Ezek mind arról beszélnek, hogy hamis az a tanítás, amely szerint tót irodalom nem is volt csehek nélkül, mert állítólag minden, amit a 17–18. századból ismerünk, csehek munkája volt, csehül íródott. Az én tömeges adataim meggyőzően arról beszélnek, hogy ami kulturájuk volt a tótoknak, azt mind a magyar szellemnek köszönhetik. Pótkötetem új kiadásából sokan fognak még prüszkölni odaát!

De pompás új adataim vannak magyar könyvekben is, úgy hogy Pintérnek⁹² sok adatát meg kell változtatnia: Beniczki, Tamási, Balassa, Rimai, a naptárirodalom, a hitviták mocskolódo irodalma sok-sok új dologgal fog bővülni.

Nagyon szeretném tudni, mi történt a Dézsi Lajos⁹³ bibliográfiai előkészületeivel: Szegeden vannak-e és kinél? Beléjük lehet-e tekinteni, ha Szegeden vannak?

A bibliografián kívül nagyon érdekel minden, ami Nagyszombatra vonatkozik általában, de az egyetemre különösen: tanításrend, iskolai események, tanárok működése, életrajza, arcképe és pedig úgy az egyetem, mint a középiskola tekintetében. De magára a városokra vonatkozó dolgokban is.

1835-ben szintén volt évforduló, bizonytalán akkor is írtak valamit a nagyszombati korszakról, de sajtáságosan semmit sem tudnak nekem mondani az Egyetemi Könyvtár itteni emberei, legalább is ők erre vonatkozóan mit sem ösmernek. Lehetséges volna ez? Pedig ez nagyon fontos volna nekem: akadna-e valami ebből Méltóságod gyűjteményében?

Amint látni méltóztat, lesz miről diskurálnunk, mert hisz mondanom sem kell, nagy örömmel ruccanak le Szögedébe, mihelyt egy kicsikét kimelegszik ez a késői tavasz. Addig is azonban nagyon hálás volnék, ha egyben-másban útmutatást kaphatnék, ha csak pár sorban is Méltóságodtól.

Maradok igaz tisztelettel lekötelezetten

Dr. Sztripszky Hiador

VI.

Sztripszky Hador levele Kelemen Lajoshoz⁹⁴
 Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 5133/70.

Kedves Lajosom!

Amint a túloldalból láthatod⁹⁵, nagy fába vágtam szekercémet s a fa már közel is van a ledöntéshez. Ehhez azonban a te segítségedre is volna szükségem. Tudom, minden ember tehozzád fordul közügyekben, s emiatt nagy az elfoglaltságod, de hát mégis remélem, juttatsz az idődből nekem is egy kicsit.

Lehet, hogy az Akadémia segítségével nyomtatásban fog megjelenni pótkötetem, lehet, hogy csak stencilben. Akárhogy is üt ki a dolog, tavaszra mégis csak ki akarok vele jönni.

Dézsi L. 30 évig gyűjtögette az anyagot a RMK új kiadásához. Jegyzeteit a Szabó könyvének saját példányába irogatta, láttam ezeket a szegedi E(gyetemi) k(önyv)tárban. Ezek azonban csak olyan saját használatra szánt pótlások, amelyekben csak ő maga tudna eligazodni. Sűrűn hivatkozik ezekben a kolozsvári példányra, sőt az előzéklapon feljegyezte, hogy a kolozsvári E(gyetemi) ktárban lévő Szabó-példányok közül kettőben is vannak új adalékokra vonatkozó bejegyzései.

Nekem igen fontos volna ismerni ezeket a bejegyzéseket s azért azt a kérést indítom hozzád: volna-e módod hozzá, hogy e nálatok lévő Szabó-példányokból kijegyeznéd, vagy kijegyezettelnéd mindazt, ami olyan nyomtatványra vonatkozik, amely nincsen meg sem Szabóban, sem Stripskynek 1912. évi pótkötetében? Igyen remélem, felvihetem az új adalékok számát legalább 2000-re.

Második kérésem az volna, lennél-e szives ezekből a körlevelekből néhány darabot szétküldeni az erdélyi nagyobb könyvtárakhoz azzal a megjegyzéssel, hogy a begyülemző anyagot küldjék a k(önyv)tárak egyenest tehozzád, s mikor aztán jó csomó összegyűl, te elkülkenéd őket nekem egyszerre. Mindenféle nonputaremmre gondolva azonban jó lenne a kvtárakat arra kérni, hogy gépirattal egyszerre két-két példányban írják le az új adalékokat, s ezekből te nekem csak egyet-egyet küldenél meg. Ha valami t.i. el találna veszi a póstán, legyen mivel pótolni.

Magad tudod legjobban, mely kvtárakhoz volna intézendő ez a megkeresés: M(aros)vásárhelyre a Teleki-téka és a ref(ormátus) gymnasium, azután Szászváros, N(agy)enyed, Szeben, Brassó, Sz(ász)régén, stb. Csak ird meg akár egy rövidke levlapon is, hány példányt küldjek neked?

A kolozsvári ktáraknak kézből is átadhatod.

Mód felett örvidenek, ha a ti E(egyetemi) k(önyv)tárakból is kaphatnék valami új adatot.

Jegyzd fel minden kiadásodat, ami evvel kapcsolatban felmerül, mert lesz még valószínűleg több is. Mindent megtéritek neked és pedig könnyű szerrel, amennyiben feleségemnek két bátyja is ott lakik országokban, egyik Campinán, a másik Craiovában s így módom van általuk megküldetni mindenféle pénzkidást, mert innen Pestről tudod, hogy pénzt küldeni nem lehet.

Nagyon nagy izgalommal várom válaszodat!

Szeretettel ölel régi cimborád
Hiador

ADATGYŰJTÉS

A RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR Pótkötetének II. kiadásához

Szabó Károly bibliográfiájához még 1912-ben kiadott pótkötetem nemcsak hogy elfogyott, hanem megállapításai részben javításra szorulnak, részben pedig hiányosak. Egy negyedszázad óta új adatok tömege került nyilvánosságra, régi adatok módosításra szorulnak; a könyvtárügy azóta hatalmasan fejlődött, könyvemet pedig még ma is keresik.

Mindezek kellően megokolják elhatározásomat, hogy a RMK pótkötetét újból kiadjam. Az egész Szabó új kiadására, sajnos, nem gondolhatunk.

A folyóiratokban közzétett pótlások száma tekintélyes, saját kutatásaim eredménye még ennél is nagyobb számu, úgy hogy *ma mintegy 900* új adalékkal tudom bővíteni a RMK-t. Az új adatokhoz beléolvastva az 1912. évi 750 adatot, az új pótkötetben most már *mintegy 1600* olyan régi nyomtatványról adhatok számot, amelyek Szabó könyvében nincsenek.

Ezt a számot nagyon szeretném még feljebb emelni, s ebben a dologban kérek az ügy barátaitól segítséget.

Tapasztalatom szerint ugyanis nincsen olyan könyvtár, még a legrendezettebb sem, amelyben egyre-egyre ne bukkannának fel eddig ismeretlen 1711 előtti nyomtatványok. Kolligátumok, limbusok még sok meglepetést tartogatnak a kutató számára. Gyenge képességeimtől telhetően magam vizsgáltam meg eddigelé Pozsony, Nagyszombat, Trencsén, Zsolna, Rózsahegy, Késmárk, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa, Sárospatak, Debrecen, Eger, Gyöngyös és Szeged könyvtárait. Mindenütt tízével-huszával találtam új adalékokat, még ott is, ahol saját bejegyzései szerint maga Szabó Károly is járt. És pedig nemcsak holmi avult, hasznavehetetlen ócskaságokat találtam, hanem olyan értékeket is, mint aminők például Balassa Istenes énekeinek (Rima nélkül való!) nagyszombati és bécsi kiadásait, a Pázmány egyetem tanítási szabályzatát 1655-ből, magyar-tótlatin szótárt 1648-ból, Viszocsányinak magyar grammatikáját 1680 körüli időből, egy könyvtárusi árjegyzéket 1710-ből 340 könyv címevel, formátumával és bolti árával, stb.

A megvizsgálendő könyvtárak száma nagy, az én erőm pedig gyenge ahhoz, hogy mindenüvé magam menjek el. Négy év alatt már eddig is sokat áldoztam utazásaimra, többre már nincsen módom.

Ezért bizalommal arra kérem a Könyvtár t(isztelt) vezetőségét, *sziveskedjék ebben a vállalkozásban új adatok közlésével engem támogatni.*

Eddig gyűjtött anyagom rendszeresen meg van már szerkesztve, ugyszólván teljesen sajtókészen áll, csak éppen a folyószámozást hagytam függőben a remélhető új adatok beilleszthetése céljából.

Könyvem stencil-technikával nyomva fog megjelenni, olyan külső kiállítással, mint aminőben ez a körlevél készült, tehát jóval mutatósabb lesz a homályos betűkkel készült elmosódó könyvnyomatnál. Százhusz-százötven példánynál könyvemből többet nem igen lehet elhelyezni, ólombetűs nyomdai kiállításban pedig ez a 150 példány – speciális betűkkel való szedése miatt – nyolcezer – kilencezer pengőbe kerülne és így egy példánynak önköltségi ára megfizethetetlenül mintegy 50 pengőt tenne ki. Ezért meg kell elégednem a szerényebb gépirattal: a szükségletet így is ki fogja elégíteni.

Könyvem 1936 tavaszán fog megjelenni.⁹⁶ Még egy hónap van hátra az új adalékok begyűjtésére és felhasználására. Velem együtt nagyon sok kulturintézményünk munkása lesz hálás minden olyan adatért, amely az eddigi anyagot öregbíthetné, mert így még nyomatékosabban tudnók igazolni azt, hogy a multban minden európai kulturmozgalomban tevékenyen vettünk részt.

Budapest, I., Lógodi-utca 5.

1935. november 25.

Kiváló tisztelettel:

Dr. Stripsky Hiaodor

ny(ugalmazott) miniszteri tanácsos.

JEGYZETEK

1. Vö. Borsa Gedeon: Sztripszky Hiador. A Könyvtáros. IX. 1959. 4. sz. 263–266.
2. Számos lexikonunk Munkácsot adja meg Sztripszky születési helyéül. Vö. pl. Magyar Életrajzi Lexikon. II. k. Bp. 1969. 804; Magyar Néprajzi Lexikon. V. k. Bp. 1982. 118; stb. Ez az adat szerepel Borsa Gedeon 40 eszten-deje megjelent cikkében is. Vö. Borsa G.: Sztripszky Hiador. A Könyvtáros. 1959. IX. évf. 1959. 4. sz. 263–266. Az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött, Melich Jánosnak címzett leveléből egyértelműen kitűnik, hogy Selesztón született. Vö. „Vezem itt csupán szülőfalumnak, a beregi Selesztónak környékén lévő falukat, ahol mindenütt személyesen jártam, etnografizáltam és filologizáltam.” 1942. szeptember 24. MTA Könyvtára Kézirattár. MS 5344/413.
3. Vö. Borsa id. mű 265.
4. Erről I.: Udvari István – Viga Gyula: Sztripszky Hiador és négy levele Herman Ottóhoz. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXXVII–XXXVIII. Miskolc, 1999. (Sajtó alatt).
5. Sztarsa ruszka pizmennoszty na Uhorscsinyi [= A régi magyarországi ruszin írásbeliség]. Klny. a Naukában 1907-ben megjelent cikksorozatból. Ungvár, 1907.
6. Vö. Felhívás az erdélyi nép- és tájrajzi kiállítás és Kárpát-Múzeum érdekében. Erdély Népei. Az EKE Néprajzi Osztályának értesítője. II. évf. 1899. 1. sz. 1–4.
7. Vö. Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve 1912. évre. Szerk. Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1913. 112.
8. Vö. Posta Béla 1902. május 25-én tartott beszámolójával. Erdélyi Múzeum Egylet. In. Erdélyi Múzeum XIX. Kolozsvár, 1902. 310.
9. Vö. Erdélyi Múzeum XX. Kolozsvár, 1903. 343.
10. Vö. Erdélyi Múzeum XXI. Kolozsvár, 1904. 224; Sztripszky 1908-ban is könyvajándékkal gyarapította az EME Könyvtárát. I. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1908. évre. Szerk. Schilling Lajos. Kolozsvár, 1909. 28.
11. Róla I.: Kelemen Lajos: Posta Béla. Erdélyi Lapok. IV. 14. sz. 1911. július 15. 413–415.
12. Posta Béla: Levél a szerkesztőhöz. Néprajzi Értesítő. IV. 1903. 6. sz. 157.
13. Kós Károly, 1989. id. mű Ethnographia 100. évf. 1–4. sz. 183.
14. Adalék a szombatosok történetéhez. Századok. 42. évf. 1908. 567–568.
15. A magyar vezényszó történetéhez. Századok 43. évf. 1909. 129–142; 203–217.

16. Vö. Egy erdélyi nyelvemlék. Magyar Nyelvőr. 47. évf. 20- ; Csakugyan ál-nyelvemlék? Magyar Nyelvőr. 47. évf. 125- ; Oszvaj. Magyar Nyelv XXXIX. 1943. 386–389.;
Helynevek a háromszéki Bikkfalváról. Magyar Nyelv XLI. 1945. 94–95.
17. MTA Könyvtára Kézirattár MS 279/222.
18. Vö. Ethnographia XIV. 1903. 504; Ethnographia XVII. 1906. 383.
19. Ethnographia XXI. 1911. 398.
20. Néprajzi Múzeum Adattára. Budapest, N°. 33/1910.
21. Néprajzi Múzeum Adattára. Budapest, N°. 117/1918.
22. Uo. NO. 122/1909.
23. Uo. NO. 96/1909, 105/1909, 151/1909.; Bikfalva helyneveit évtizedek múlva, 1945-ben, a Magyar Nyelv hasábjain teszi közzé. (50. évf. 94–95.)
24. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Budapest, 1910. 116, 126.
25. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról. Budapest, 1911. 124–125.
26. Erről l. még Szabó Oreszt: A magyar oroszokról. (Ruthének.) c. könyvét (Bp. 1913.), melyben a szerző kerek kis cikket szentel Sztripszky működésének (82–83.), s önálló fejezetben bőven ismerteti a Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben című dolgozatát (101–109.). E helyütt jelezzük, hogy Sztripszky saját közlése szerint lefordította ruszin nyelvre Szabó Oreszt könyvét. Csak sajnálhatjuk, hogy a fordítás nem jelent meg. Vö. Sztripszky H.: Moszkophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznákok. Budapesti Szemle, 153. k. 1913. 434. sz. 296.
27. Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századi román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Budapest, 1911. (Alexics Györggyel társszerzőségben).
Ismertetése: Veress Endre: Sztr. H., Szegedi Gergely énekeskönyve... Erdélyi Múzeum. XXVIII. Kolozsvár 1912. 289–296; Gagyí Jenő: Sztr. H., Szegedi Gergely énekeskönyve... Századok 46. évf. 1912. 220–224.
28. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1–2. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711. Budapest, 1912.
29. Vö. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. Budapest, 1913. 214.
30. Vö. Szabó Jenő: A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja. Budapest, 1913.
31. Vö. Jegyzetek a görög kultúra árpád-kori nyomairól. Budapest, 1913. Ismertetése: Czebe Gyula: Sztr. H.: Jegyzetek... Egyetemes Philológiai Közlemények. 1913. 754–756.; Erdélyi Lajos: Sztr. H.: Jegyzetek... Irodalomtörténet. 1913. 383–385.

32. Vö. Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. Zorja-Hajnal. III. Ungvár, 1943. 1–4. 206–228; rövidített utánközlését I. Bendász István – Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészskégeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994. 5–16.
33. A hazai rutének legrégebbi könyvei. Magyar Könyvszemle. 1911. 117–131; 243–462.
34. Ismeretlen kolozsvári rutén könyv 1746-ból. Erdélyi Múzeum XXVIII. Kolozsvár, 1911. 170–182.
35. Paru szlov a muzejach [= Néhány szót a múzeumokról]. Miszjacoszlov na 1919 obiknovennij god, imijuscij dnei 365. Ungvár, 1918. 48–53.
36. Lelőhelye: MTA Könyvtára Kézirattár. MS 5300/520. Vö. Függelék.
37. Vö. Trnavská universita v službe unionistickej idey. [= A nagyszombati nyomda az egyházi unió eszméinek szolgálatában]. In. Pamiatke trnavskej university. 1635–1777. Trnava, 1935. 243–256.
38. L. Sztripszky írását: A Régi Magyar Könyvtár gyarapodása 1912 óta. Irodalomtörténet. 26. 1937. 1–2. sz. 36–38.
39. Vö. Borsza id. mű 264–266.
40. Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve. Okok, nem okok. Pozsony, 1631. Hasonmásban közrebocsátja és ismerteti Stripszky Hiador. Bp. 1937.
41. Kőszegi könyvnyomtató a 17. századból. Vasi Szemle IV. 1937. 3. sz. 113–122.
42. Vö. Cithara Sanctorum. Régi és új egyházi énekek... amelyeket egykor összegyűjtött és kiadott Tranovszky György lelkész, a lipótzentniklói egyház lelkipásztora. Fordította: Vietórisz József. Budapest, 1835.
43. Vö. Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen? Zorja-Hajnal II. 1942. 1–2. 5–34; Utánközlését I.: Csatári György (szerk.): Zorja-Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944). Beregszász–Budapest, 35–55. Egyébként Sztripszky már egy 1909-es dolgozatában megkérdőjelezte a körtvélyesi nyomda létét. Vö. Sztojka püspök újonnan felfedezett antimensionja és az irholci monostor. Klny. a Görög Katholikus Szemle 1910. évfolyamából. A Magyar Könyvszemlében 1911-ben a hazai rutének legrégebbi nyomtatványairól megjelent dolgozatában Sztripszky mégis elfogadja a körtvélyesi nyomda létét. Vö. 117. old.
44. Pocsatki drukarsztva na Podkarpatju. [= A sajtóélet kezdetei Kárpátalján]. Zorja-Hajnal II. 1942. 3–4. 261–289.
45. Vö. Mit termelt Ungvár hírlapirodalma 1861-től 1916-ig? Görög Katholikus Szemle. Ungvár, 1916. folytatásban 24–38-as számokban.
46. Videnszkij bukvar r. 1770 [= Az 1770-es bécsi ábécéskönyv]. Literaturna neyilja III. 1943. 13. 153–154.
47. Do isztorijji nasich ucsebnikoch [= Tankönyveink történetéhez]. Literaturna neyilja IV. 1944. 3. 33–35.

48. Szobornik iereja Ihnatija (okolo r. 1660). [= Ignác pap imakönyve. (1660 körül)]. Literaturna negyilja III. 1943. 149–152.
49. Vibor iz sztaroho ruszkoho pizmensztva Podkarpatja [= Válogatás Kárpátalja régi ruszin írásbeliségéből]. Literaturna negyilja IV. 1944. 17. 199–201. (ism.) A hasonló című szöveggyűjtemény összeállítói: Lelekács M. – Griga M.
50. Ennek dokumentumait I.: a budapesti Néprajzi Múzeum Adattárában. N°. 122/1909; 139/1909; 70/1910; 108/1910. Vö. még: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról. Budapest, 1910. 126.
51. Vö. Széjegyzetek templomi könyveinkben. Klny. a Görög Katholikus Szemle 1910. évfolyamából; Sztojka püspök újonnan felfedezett antimensionja és az irholczi monostor. Klny. a Görög Katholikus Szemle 1910. évfolyamából.
52. A leMBERGI könyvtárnak eljuttatott adatokat saját gyűjtésével együtt 1929-ben Panykevics Iván tette közzé. Vö. Pokrajnyi zapiszi na pidkarpatszich cerkovnich knihach [= Kárpátaljai templomi könyvek széjegyzetei]. I. naukovij zbornik Tovarisztva „Proszvita” v Uzshorogyi za 1928/29 rok. IV. Ungvár, 1929. 129–163.
53. Vö. Hdi dokumenti sztaršej isztoriji Podkarpatszkoj Ruszi? O mezsevich nazvanyijach. [= Hol található a Kárpátaljai Ruszinföld régebbi történetének dokumentumai? A határnevekről.]. Uzshorod, 1924. 60–64.
54. Uhroruszki litopisznyi zapiszki. Huklivszka chronika. [= Ruszin templomi könyvek széjegyzetei. A huklivai krónika.]. Zapiszki naukovoho Tovarisztva i. Sevcsenka. tomus 104. Lviv, 1911. 82.
55. Vö. Misanics O. V.: Literatura zakarpattja XVII–XVIII. sztolitty. Kijev, 1964. 5.
56. Vö. Északi szláv történelmi szemle. Századok. 43. évf. 1910. 241–249. (ism.)
57. Vö. Z sztarsoji pizmennosztii Uhorszkoj Ruszi [= A Magyarországi Ruszinföld régi írásbeliségéből]. Privit Ivanovi Frankovi v szorokolitje joho pizmenszkoj praci. 1874–194. [Üdvözlét Ivan Frankonak negyvenéves írói munkássága alkalmából]. Zapiszki Naukovoho Tovarisztva i. Sevcsenka. 117–118. Lviv, 1914. 179–195.
58. Vö. Daniljuk Dmitro: Isztorija Zakarpattja v biohracijach i portretach. [= Kárpátalja története életrajzokban és portrékban]. Ungvár, 1997. 41, 259.
59. Misanics 1964. id. mű 5.
60. E gyűjtőutak egyes dokumentumait, – mutatványokat Sztripszky beszámolóból, a MNM-nak eladásra szánt tárgyak jegyzékéből I.: Udvari István: Adatok Sztripszky Hiador néprajzi munkásságához. (Sajtó alatt).
61. L.: pl. Hodinka Antal véleményét: „Kár, hogy ezen emlékeket Lembergbe, Pétervárra széthordták.” Hodinka Antal válogatott kéziratái. Vasvári Pál Társaság Füzetei. 11. Nyíregyháza, 1992. 105.

62. Szilády Áron irodalomtörténész (1837–1922). Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. II. Budapest, 1969. 772; Magyar Irodalmi Lexikon. II. Budapest, 1978. 237–238.
63. Sztripszky Hiador 1911. február 7-én, egy budapesti antikváriumi böngészése során fedezte fel a magyar nyelvből a XVI. században fordított román énekeskönyv töredékét. Vö. Sztripszky Hiador – Alexics György: Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. [a továbbiakban Szegedi Gergely énekeskönyve...] Budapest, 1911. 6.; Minden bizonnyal e könyvéért választották meg Sztripszky Hiadort a bukaresti Román Tudományos Akadémia levelező tagjává. Vö. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról. Budapest, 1913. 214.
64. A Sztripszky által felfedezett, magyar nyelvből fordított román énekeket Dr. Todoreszku Gyula sokszorosította. Vö. Szegedi Gergely énekeskönyve... 6. A töredékek hasonmását l.: uo. 116–141.
65. Szegedi Gergely énekeskönyvének 1569-es debreceni változatát az MTA kiadásában 1893-ban Szilády Áron adta ki újra. Vö. uo. 131.
66. A Szegedi Gergely énekeskönyve... c. művében Sztripszky másképpen foglalt állást; „a Todoreszku-töredék román énekeit Hoffhalter Rudolf Váradon, 1570. és 1573. között nyomtatta.” 142.
67. Művében Sztripszky A kálvinizmus hatása a románságra címmel, önálló fejezetet szentelt a kérdésnek.
68. Szilády Áron 1863-tól Kiskunhalason református lelkész.
69. A táblázatban Sztripszky a román fordítások fölött álló magyar verscímekeket adja meg, kimutatva azokat Szegedi Gergely énekeskönyve különböző kiadásáiból, az 1569-es, s az 1590-es debreceniből és az 1566-os nagyváradi-ból. Hasonló táblázatokat találunk Sztripszky könyvében, pl.: Szegedi Gergely énekeskönyve... 130.
70. Márki Sándor történétíró (1853–1925). 1892-től a kolozsvári egyetemen az egyetemes történelem professzora. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. II. Budapest, 1969. 147–148.
71. A levél 1912-ben íródott. Ezt megelőzően 1911-es esztendőben jelent meg Sztripszkynek Alexics Györggyel közösen írott műve. Szegedi Gergely énekeskönyve...
72. Tomasiwskij Sztepan Lembergben élő ukrán történész.
73. Márki Sándor történétíró (1853–1925) 1892-től a kolozsvári egyetemen az egyetemes történelem tanára. Magyar Életrajzi Lexikon. II. Budapest, 1969. 147–148.
74. Erdélyi Pál (1864–1936) irodalomtörténész. 1906-tól 1917-ig az Erdélyi Múzeum szerkesztője, 1911-től 1919-ig az Erdélyi Múzeumegyesület főtítkára. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. I. Budapest, 1994. 523.

75. A táblatötlélékben található nyomtatványok szakszerű leírását I. Szegedi Gergely énekeskönyve... 124–126.
76. Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc című könyvének Tomasivszkij Sztepan ukrán történész által készített, tanulmányméretű, részletes ismertetését fordította le Sztripszky, s készítette nyomtatásra elő. Vö. Tomašivszkyj István: Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. Századok. XLVI. 1912. 113–127; 192–208; 758–772.
77. Szilády Áron irodalomtörténész (1837–1922). Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. II. Budapest, 1969. 772. Sztripszky Magyarország népei – szólásaik tükrében c. közmondás és szólásgyűjtemény összeállításán dolgozott. Vö. Sztripszky: Nyelvőr, 47. (1918). 20.
78. Vö. Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest, 1896.
79. Antitrinitárius hitvitázó komédia. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. I. Budapest, 1994. 410.
80. Elképzelhetően Szirmay Antalra (1747–1812) utal. Vö. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. XIII. Budapest, 1909. 989–993.
81. Vö. Szily Kálmán: Magyarnek Pécs, németnek Bécs. Nyelvőr 18. (1889.). 98–100. I. még Szily Kálmán: Adalékok a Magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898. 350–355.
82. Erdélyi János (1814–1868): Magyar közmondások könyve. Pest, 1851. c. művére utal.
83. Greguss Ágost (1825–1882) író, esztéta, kritikus. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. I. 1994. 701.
84. Geleji Katona István (1589–1649) református egyházi író. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. I. Bp. 1994. 666–667.
85. Baranyai Decsi János (1560–1601) humanista író, történetíró. Bártfán, 1598-ban Görög-latin-magyar változatban kiadta Erasmus ötezer szólásmondását. Vö. Ballagi Mór: Baranyai Decsi János és közmondásai. Budapest, 1882.
86. Kézírtas énekgyűjtemény a Debreceni Református Nagykönyvtárban. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. II. 1994. 1245.
87. Adhortatio mulierum – Asszonyok intése c. verset Sztripszky maga mulatóságára XVI. századi helyesírással átírta, megjegyezve többek között: „Kiadta Szilády Áron. RMKT IV. 78. A codex kiírója csak 1633-ban másolta régebbi, XVI. sz(ázad)beli eredetiről. Vö. MTA Könyvtára Kézirattár. MS 4451/361.
88. Kisviczay Péter (17–18. sz. fordulója). Latin-magyar közmondás-gyűjteményt adott ki. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1994. 1057.

89. Elképzelhetően Kovács Ágoston (István) ferencesrendi szerzetes prédikációsköteteiről van szó. Vö. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. VI. Budapest, 1899.
90. Dugonics András (1740–1818) író, költő. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. I. Budapest, 1994. 471–472.
91. Iványi Béla (1878–1964) történész. 1937-ben Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331–1600. címmel monográfiája jelent meg. Vö. Új magyar irodalmi lexikon. II. Budapest, 1994. 884.
92. Pintér Jenő (1881–1940) irodalomtörténész. Irodalomtörténete a magyar irodalom legterjedelmesebb, gazdag bibliográfiára támaszkodó feldolgozása. Új magyar irodalmi lexikon I. Budapest, 1994. 1635–1636.
93. Dézsi Lajos (1868–1932) irodalomtörténész, bibliográfus. Új magyar irodalmi lexikon. I. Budapest, 1994. 438–439. Szabó Károly RMK-hoz készített pótlásai Sztripszky pótlásai új kiadásának függelékeként jelent meg. Vö. Pótlások és igazítások Sztripszky Hiadortól Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítéseivel. Budapest, 1967. [Dézsi Lajos kiadatlan kiegészítései (1537–1667) 587–618.]
94. Kelemen Lajos (1877–1963) történész, levéltáros. Vö. Új magyar irodalmi lexikon II. 1994. 1002. Sztripszky Hiador Az erdélyi halászat ismeretéhez. (Kolozsvár, 1908.) c. művéről ismertetőt jelentetett meg az Erdélyi Múzeum hasábjain (1911. 307–310.) Vö. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár–Bukarest, 1957. 638.
95. l.: Az Adatgyűjtés a Régi Magyar Könyvtár Pótkötetének II. kiadásához című dokumentumot, melyet e levél után közlünk.
96. A magyar tudomány nagy kárára, sajnos, Sztripszky Hiador bibliográfiája nem jelent meg.

István Udvari

SOME ADDITIONS TO THE LIFE AND WORKS OF HIADOR SZTRIPSZKY

Hiador Sztripszky, Hungarian and Rusyn bibliographer, ethnographer, translator, linguist and literary historian was born at the village of Selesztó in Bereg County on the 7th of March 1875. Soon after his birth, his father, the Greek Catholic priest, was stationed at the village of Ruszkóc in the same county. This is where Sztripszky attended his elementary schools. He then went to Royal Catholic Grammar School in Ungvár. After the grammar school, in 1893, he enrolled at the Faculty of Arts of Péter Pázmány University. Sztripszky the continued his studies at the Ferenc József University in Kolozsvár (German: Clausenburg, Rom.: Cluj). He studied archeology, ethnography and linguistics. Sztripszky obtained his university degree from the Kolozsvár University, but he spent the two winter semesters of the 1897/98 schoolyear at the Lemberg University. When studying in Lemberg, he met several prominent representatives of the Galician professional life, ethnographer Volodimir Hnatyuk, poet and excellent researcher of the old Ukrainian literature, Ivan Franko among them. With the support of his outstanding professors in Kolozsvár (Sándor Márki, Béla Posta, Antal Herrmann etc.) Sztripszky was employed as a student at the Erdélyi Kárpát Egyesület (Transsylvania Carpathia Association). He worked for the Transsylvania Museum Association from 1903 to 1909.

The first and last periods of Sztripszky's life are not very well-known. His achievements in the field of Rusyn bibliography are hardly mentioned in the related Hungarian literature. Similarly, his achievements in Hungarian Greek Catholic bibliography do not receive due attention.

The years Sztripszky spent in Kolozsvár (1897–1908) proved to be decisive in the development of his personality as a major researcher and in shaping his professional attitude. As a student of the Ferenc József University in Kolozsvár, and later as a member of the museological workshops determined Sztripszky's scientific and scholarly interests: bibliography, ethnography and linguistics. The sizzling Hungarian and Romanian bibliographical life of the Capital of Transsylvania influenced Sztripszky's career as a bibliographer for life. What he studied in Kolozsvár, he directly used in his research into the Rusyn in the Subcarpathian areas.

In 1939–1944, when Subcarpatia was part of Hungary again, Sztripszky was actively involved in the Section of Linguistics and Literature of the Subcarpathian Scientific and Scholarly Association. He regularly published articles

in the publications of the Association, especially in „Literaturnaya Nedjilya” and „Zora Hajnal.”

Hiador Sztripszky died in Budapest on the 9th of May 1946.

KÖZLEMÉNYEK

Havas László

HASZNÁLTA-E FRECULPHUS CHRONICA-JÁBAN FLORUST?

A sokoldalú rétorikus műveltségben és egy, a hanyatló valósággal számotvető történelemszemléletben gyökerező florusi életmű, ha nem mozgott is olyan mélységekben, mint Tacitusé¹, és ha nem volt is tartalmában olyan gazdag, mint Plinius Maioré², akiknek gazdag utóéletét szellemi súlyuk is megmagyarázza, azért elég jelentékenynek és karakterisztikusnak mutatkozott ahhoz, hogy rajta hagyja bélyegét olyan pogány szellemű szerzők munkásságán, mint Appianos, L. Ampelius, Rufius Festus, Pseudo-Victor, vagy Ammianus Marcellinus és Macrobius, illetve olyan keresztény írók történelemlátását is befolyásolja, példákat is szolgáltatva nekik, mint amilyenek Tertullianus, Minucius Felix, Augustinus, Hieronymus, Orosius, valamint Isidorus Hispalensis és Iordanes.³

Florusnak ez a késő antikvitás és a középkor hajnalán folyamatosan érzékelhető szellemi kisugárzása csak a Kr.u. 6. század második fele és a 9. század legeleje közti időszakban látszik megtörni, mert kétségtelennek látszik, hogy Paulus Diaconus, aki a maga 781-ben lezárt *Historia Romana*-jában élni látszik néhány Florus-adattal, valójában Iordanes szövegét használja, mert valamennyi ún. „florusi idézete” minden vonatkozásban a iordanesi textust követi. Amikor Landolfus Sagax 1000 körül kiegészíti Paulus munkáját, maga sem változtat ezen a megfogalmazáson, vagy azért, mert nem volt tisztában a paulusi szöveg eredetével, vagy pedig azért, mert neki magának is csak Iordanes állt rendelkezésére, s nem ismerte a florusi eredetit, noha ez az ő idejében már inkább lehetséges lett volna, hiszen Florus történeti munkájának mind a c-, mind az a-változata dokumentált ebből az időből (lásd a florusi codexek közül N-t és B-t).⁴ Hogy Florus ekkor már ismét direkt módon ismert lehetett a középkori Európában, azt Freculphus (Frechulf) *Chronica*-ja bizonyíthatja, noha meglehetősen problematikus formában. Annak ellenére, hogy MANITIUS⁵ Freculphust egyértelműen a Florus-felhasználók közé sorolta, mégis amikor a kérdést magam először megvizsgáltam, arra a következtetésre jutottam, hogy a Lisieux-i püspök⁶ vagy egy olyan Florus-kéziratot használt, amely az I. (vagy a-) osztályhoz tartozott, vagy egész egyszerűen Iordanesből vette

példáinak egy részét. Magam ezt az utóbbi megoldást találtam valószínűbbnek, mert nem derítettem fel olyan Florus közlésén nyugvó freculphusi helyet, amely ne lenne meg Iordanesnél is, s ennél fogva a független Florus-ismeret nem volt bizonyítható. Így alapvetően egyet tudok érteni REEVE közelmúltban megjelent egyik tanulmányával, amely szerint Freculphus Iordanest használta forrásként.⁷ Ám úgy vélem, hogy ugyanakkor REEVE álláspontját nagy mértékben árnyalni kell, mert már kevésbé tűnik megalapozottnak a szerző ama állítása, hogy még a 9. sz.-ban is inkább csak Iordanes olvasottsága bizonyítható, mintsem már magáé Florusé. Láttuk ugyanis, hogy Florus legrégebb kéziratai épp ebből az időből valók, s ráadásul egyikük, az N pontosan azon a helyen készült, ahonnan Freculphus származott, vagyis német területről, mert a *codex Nasarianus* Lorschban lett lemásolva.⁸ Így Lisieux püspökének olvasmányai közt valójában az eredeti florusi történeti munka is szerepelhetett, ahogy ezt a *Chronica* textusának tüzetes elemzése segítségével bizonyítani is tudjuk.

Az egyik legnyilvánvalóbb hely, amely Freculphusnál végső soron Florus előadására vezethető vissza, az 1,3,12, vagyis a Romulusszal foglalkozó *caput* (PL, col. 981). Itt a Lisieux-i püspök azt a részt reprodukálja kihagyásokkal, amely Flor. 1,1, 8 kk.-ban található, Iordanes *Romana*-jában pedig a 89 végétől indul (ed. MOMMSEN, p. 10, 24). Ennek a freculphusi megfogalmazásnak egészen szembeötülő az érintkezése Iordanesszal. Igazolására álljanak itt a következő megfelelések: *transilivit* (post saltu) add. **IFrec.** *transiluit* **B** (om. c); *locus* hab. **IFrec.** *lucus* hab. **Bc** /9. §/; *quidam* (post pastores) om. **IFrec.** (JAL apparátusa itt nem jelzi I-nek a *codd.*-től eltérő olvasatát); *et* (ante haec) om. **IFrec.**, add. **Bc** /10. §/; *funeribus* hab. **IFrec.** (*furentibus* **B**, *saevientibus* **C** /13. §/).

Annak ellenére azonban, hogy a coll. 981–982 esetében Freculphus szorosan tapad **I**-hez s rajta keresztül az **a**-tradícióhoz, mégis vannak részek, amikor a *Chronica* szövege nem **I**-vel (és nem **a**-val), hanem a **c**-textussal esik egybe. Így Freculphusnál egyrészt *dirutum est*-et olvasunk, ami **c'** (+ **Ver.**) hagyománya szemben **BI** *direptum est*-jével, ill. **c''** *dirutum*-ával /Flor. 11. §/ másrészt Freculphus a **c**-vel összhangban *vocabantur*-t ír ott, ahol **BI**-ben *vocabatur* szerepel.

Persze ez a két egybecsengés Freculphus és a florusi **c**-hagyomány között lehetne még véletlenszerű is, hiszen a *Chronica* szövege nem követi szolgai módon Iordanest, akit Lisieux püspöke ízlésének, beállítottságának, ill. a kontextusnak megfelelően átalakít. Ilyen Freculphus-féle stilizálásnak tekinthetjük a következő eltéréseket, amelyek száma bőségesen tovább szaporítható lenne: *vero* (post *Ad tutelam*) add. **Frec.** (om. **Flor.**); *qui* **Frec.** /col. 981/ (*dubium an* **IFlor.**); *urbis* (post *victima*) add. **Frec.**; *Romulus, sed* (post *fecerat*) **Frec.**; stb.

Mínt hogy ezen helyek figyelembe vételével nyitva marad a kérdés, hogy akkor valóban számolhatunk-e a florusi **c**-tradíció hatásával, vagy pedig a

kimutatott eltérések a *Chronica* szerzője saját változtatásainak a következménye-e, ezért meg kell vizsgálnunk a további helyeket is, amelyek párhuzamoságot mutatnak Iordanes (ill. Florus) valamint Freculphus között.

Végső soron Flor. 1,1/2/-re megy vissza Frec. 1,3,13 egy része is. A *Ianumque bifrontem* félreérthetetlenül Iordanesre utal, mert a Florus-kéziratok mindegyik típusa (Bc) *Ianumque geminum*-ot ír (1,1/2/ 3). Ám ugyanakkor Freculphus *descripsit*-et vesz fel textusába, miközben az I-ben *discrripsit* található. Ebben a vonatkozásban tehát Freculphus a Florus-manuscriptumok szövegahagyományát követi, eltérve Iordanestől. Ezt erősíti meg az is, hogy az I *custus*-a helyett Freculphusnál *custos* szerepel, ugyancsak a Florus-codexekkel összhangban. Mindez már igen valószínűvé teszi, hogy Freculphus Iordanesen kívül a florusi szöveget is ismerte, még akkor is, ha ezen a helyen szintén számolnunk kell a *Chronica* készítőjének egyéni változtatásaival. Lisieux püspöke ugyanis az IFlor. *ille*-jét *qui*-vel cseréli fel, az *in primis*-t pedig *primus*-szal, s egy helyen még a szórendet is módosítja.

Teljesen egyértelmű a *Chronica* részéről a florusi c-verzió ismerete Frec. 1,3,14-ben, ahol IB-től eltérőleg (*cuius*) a c helyesebbnek mutatózó változatát, a *cui* formát találjuk. Kifejezetten c"-olvasatot kapunk Freculphusnak Ancus Marciusról szóló tájékoztatójában (1,3,15), amely a *Chronica* szövegébe itt beilleszt egy *hic*-et. Ez a névmás hiányzik IBc'-ből, ám megvan a c"-kéziratok összes típusában. Az is szembeszökő, hogy Frec. 1,3,16-ban ugyanúgy *quamvis ...prohibeat* tűnik fel, akárcsak a florusi kéziratok egy részében (vö. + Aed.

S²T, továbbá: edpr.), miközben IBc-ben eredetileg *quatenus ...prohibebat* áll. A Frec. 1,3,17 kifejezetten a Florus-manuscriptumok m/e-csoportjával cseng egybe, amennyiben az *in tempus* helyett *ad ternpus*-t, az *in classes* helyett *in classem*-et közöl, s az *in tabulis* kifogástalan olvasatát *in tabulas*-szal váltja fel. Az 1,4,17-hen Freculphus ugyanúgy elhagyja a bevezető rész *Nec non*-ját, akárcsak c", amellyel egyezően az *incensam* előtti helyes *qui*-t (vö. IBNpp" +) szintén *quae*-re módosítja. Az is feltűnő, hogy Freculphus mind az 1,4,19-ben, mind az 1,4,28-ban az I és B egyöntetű *et bello et pace et foris* formuláját elvetve, következetesen *bello et pace foris* szövegezést szerepeltet, ami a c-hagyomány jellemzője. Mindezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a Flor. 1,22/2,6/23-25-öt követve a Frec. 1,5,7 nem *privatorum opes*-t ad meg, amely az IB (= a) variánsa, hanem *privatae opes*-t, ahogy az a c-tradícióban szerepel.

A felületes vizsgálat esetleg még Frec. 1,7,16 felsorolását is kész lenne Flor. 2,21/4,12/-ra, ill. 2,30/4,12/ 22-re visszavezetni, aminek az adhatna különleges jelentőséget, hogy ezek a részek nincsenek meg Iordanesben, A valóság azonban az, hogy itt Freculphus azt az Orosiust használja fel szinte szószerint, aki viszont a 6,21,14 sqq.-ban valójában Florusból merít, miként arra már ZANGEMEISTER felhívta a figyelmet jegyzeteiben (p. 424). ZANGEMEISTER kriti-

kai apparátusából az is kitűnik, hogy itt Freculphus azt a hagyományt követi, amely az Orosius-kéziratoknak vagy I., vagy II. osztályára a jellemző, minthogy ezekben van meg a *Chronica*-ban szereplő *Sosipetes* vagy *Susipetes* forma a jó *Usipetes* helyett. Megítélésünk szerint itt főleg a II. Orosius-osztály ismeretével kell számolnunk, minthogy ide tartozik az a **P** (Palatinus 829), amely egykor ugyanúgy Lorschban lett másolva, akárcsak a Freculphus szempontjából is szóba jöhető híres Florus-kódex: az **N**. Feltevésünket más Freculphus-helyek is megerősítik, amelyek szintén az orosiusi **P(R)**-hagyománnyal egyeznek meg, mint pl. Chron. 1,7,9-ben (col. 1099), ahol a **P**-hez hasonlóan *Pompeiana*e és *regem petentibus* van, holott az Orosius-textus más *classis*-aiban *Pompeiana*-t, ill. *petentibus regem*-et olvasunk. Az említett egyezések ellenére azonban biztos, hogy Freculphus mégsem pontosan **P**-t használta, mert a *Chronica* írója esetenként **P**-től eltérő módon idézi Orosiust. A most vizsgált helyen ugyanis Lisieux püspöke *viginti milibus*-t ír, holott **PR**-ben *viginti milia* van. Ezért lehet, hogy Freculphus Orosiust egy olyan, a II. osztályhoz tartozó, a **P**-hez közelálló példányból ismerte, amelyben fel voltak tüntetve az I. *classis* bizonyos olvasatai is.

Hasonló lehet érvényes Freculphus Iordanes-kéziratára is. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy a *Chronica* szerzője Florust csak Iordanes közvetítésével használta fel munkája szövegében, de ez a Iordanes-példány olyan kellett hogy legyen, amelynek margóján szerepeltek már a florusi textusnak mind **c'**, mind **c''**, sőt némely **e**-kéziratának olvasatai is, akárcsak olyan az **I**-től eltérő **a**-változatok, amelyek ma már csak a **B**-ből ismertek. A Freculphustól forgatott **I**-manuscriptum mindenképp a Iordanes-kódexek I. osztályához tartozott, mert a Chron. 1,3,15-ben *pontem* található a florusi **a**-tradícióra jellemző helyes *ponte* helyett, mely variánst csak az **I** első osztályában cseréli fel néhány darab (**PL**) a Freculphusnál is található *pontem*-mel. Erről a iordanesi **P**(alatinus)-ról pedig tudjuk, hogy talán a 9. sz.-ból és ugyanúgy Lorschból való, mint a már többször említett florusi **N**. Így Freculphus, ha nem is **P**-t, de annak valamelyik közeli rokonát tanulmányozhatta munkája során; az viszont biztos, hogy ez, a Iordanes manuscriptumok I. osztályához tartozó példány eltért a *Monacensis Pollingensis* szövegétől, amely csak a 12. századra alakulhatott ki s Johannes Saresberiensisnek szolgálhatott mintául.

A Florus-olvasatokkal ellátott **I**-példány bejegyzései persze származhattak magától a *Chronica* szerzőjétől, akinek ennek megfelelően valamikor Florust is tanulmányoznia kellett, vagy egy olyan példányból, amelyben a különféle **c**-hagyományok nem váltak el egymástól, vagy pedig Freculphusnak korábban több Florus-változatot is tanulmányoznia kellett. Számunkra ez az utóbbi lehetőség a valószínűbb, amiből persze az is következne, hogy a 9. század elejére nem

csupán a c'-tradíció bontakozott már ki (vö. N), hanem a c'' is, melynek ma már csak későbbi másolatai állnak rendelkezésünkre. Sőt az elmondottak alapján a c''-ből már valamennyire az e-nek is ki kellett válnia. Az utóbbi textushoz Freculphus Párizsban juthatott hozzá, mert megfordult ebben a városban, amelynek a k-kéziratok tanúsága szerint szerepe lehetett az e-szöveg megformálódásában.⁹

Mindezek után pedig elkerülhetetlenül fel kell tennünk a kérdést: vajon felfedezhetjük-e Freculphus szemléletében a Iordanesen túlmutató jellegzetes florusi történelemlátás nyomait is, hiszen ez végérvényesen tanúsíthatja, hogy Lisieux püspöke valóban közvetlenül is tanulmányozta Florust. A *Chronica*-ban kétségkívül vannak annak jelei, hogy a mű szerzője egy a Floruséhoz hasonló munkát kívánt létrehozni, maga is egy *epitoma*-jellegű művet állítva össze. A *Chronica*-t ajánló vers ugyanis ekképpen fogalmaz: *Haec cecini b r e v i t e r*, ami összevethető a florusi *praefatio* ismert meghatározásával: *in b r e v i q u a s i t a b e l l a t o t a m e i u s (s c . p o p u l i R o m a n i) i m a g i n e m a m p l e c t a r* (3.§).

Ami azonban még ennél is nyilvánvalóbb érintkezést mutat Freculphus és Florus történelemfelfogása között, az az a tény, hogy miként Florus (feltehetőleg Varro nyomán) úgy ítéli meg: a *populus Romanus* által megélt hétszáz év után Augustus uralkodása egyfajta korszakhatár a birodalom létében, minthogy a férfikor és az öregség határán az egészség megszilárdulását hozta magával, amelyet azonban az *inertia Caesarum* miatt egyfajta kóros öregség követett, bár Traianustól kezdődőleg bekövetkezett egy átmeneti újabb megerősödés (*revirescit*, vö. praef. 8); ehhez hasonlóan Freculphus maga is az alábbi megállapításra jut, levonva a történetíró előd gondolatmenetéből a végkövetkeztetést. Lisieux püspöke szerint ugyanis a római nép nyugati birodalma (amelyet először Augustus szerzett meg a város alapításának 709. esztendejében, vagyis Kr.e. 44/43-ban, Caesar halála után, nagyjából a II. triumvirátussal egyidejűleg, amikor a Florus Róma férfikorának végét, öregségének kezdetét látszik tenni), elpusztult (Romulus) Augustulusszal az uralkodó elődeinek és előfutárainak 522. évében. Ezt követően a rómaiak állama – folytatja Freculphus –, amely addig parancsolt a népeknek, nyugati részeivel nyögve odarogyott a (pogány) népek királyainak (2,5,17 col. 1249). Vagyis – miként azt már Florus megsejtette – a római nép *senectus*-ának végén szükségszerűen fellép a halál állapota, vagyis a pusztulás (vö. *perit*), s az *imperium Romanum*-nak a *regna gentium* lépnek a helyébe ama *translatio imperii* jegyében, amely elméletet Freculphus már más forrásból, főképp talán Orosiusból merítve, műve elején fejt ki, megállapítva az asszírok, a médek, a perzsák (vagy a görögök) és a rómaiak birodalmának egymást követő rendjét, amely hatalmakat – az előző idézetnek megfelelően – sorban követnek a pogány népek királyságai. Mindez arra utal, hogy ismereteink szerint Freculphus volt az első, aki – valószínűleg Florus organikus

koncepciójára is támaszkodva – levonta azt a végkövetkeztetést, hogy Kr.u. 476-tal valóban bekövetkezett a nyugati *imperium Romanum* halála, s ezzel új királyságok születtek meg.¹⁰ Ám ezek az államok is ugyanolyan, az élet törvényeinek alávetett szervezetek, mint az előző birodalmak, amire a gót királyság a példa, hiszen annak is ugyanúgy kimerültek az erői, mint a rómainak (2,5,22 col. 1255). Így válik lehetségessé, hogy Narses patrícius, legyőzve a gótokat és megszabadítva Itáliát az oda betört ellenségtől, visszahelyezze az Appennin-félszigetet a (kelet)-római állam testébe (*Italiam corpori reipublicae restituit*), helyreállítva Mediolanumot és a többi elpusztított itáliai várost (2,5,23 col. 1256). Ilyen módon Freculphus talán mégis hisz egyfajta újjászületésben, amely részben a Kelet-Római Birodalom segítségével, részben a *regna gentium* átalakulásával hozható összefüggésbe. E sokat vitatott kérdésben¹¹ aligha áll módunkban megfellebbezhetetlenül állást foglalni, annyi azonban mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy a florusi organikus történelemfelfogás, párosulva más antik és kora-középkori szerzők, köztük Orosius és Iordanes elképzeléseivel, Freculphusnál is egy karakterisztikus és jelentőségében nem elhanyagolható természetelvű keresztény történelem-értelmezéshez vezetett.

Ch. F. NATUNEWICZ még azt is feltételezi, hogy Freculphus a történelemnek egy olyan világkorok szerinti periodizálását is elfogadta, mint amilyen Augustinus *De civitate Dei*-jében szerepel, s amely részben Florus, részben Lactantius/Seneca életkorok alapján kialakított történelembeosztására megy vissza, amennyiben Szt. Ágoston szerint az emberiség történetének *infantia*-ja a teremtéstől az özönvízig tart, azt követi a *pueritia* a vízözöntől Ábrahámig, majd jön az Ábrahámtól Dávidig ívelő *adulescentia*, illetve a *iuventus*, mely Dávidtól a babilóni fogságig terjed; az utolsó két periódust viszont már metaforikusan nem minősíti az egyházatya. NATUNEWICZ úgy véli: Freculphus a *Chronica* teljesebb szövegében ezt a hat periódust alkalmazta, mert az *Annales Hirsangenses* a következőt mondja Freculphusról mint a *Chronica* első könyvének szerzőjéről: *scripsit inter caetera: ingenii sui monumenta ad Helisachar abbatem suum insigne volumen quod De sex mundi aetibus praenotavit* (1,15). Ezt a freculphusi beosztást azonban a ma ismert rövidebb szöveg nyomán nem tudjuk egyértelműen bizonyítani, mert a fennmaradt *Chronica*-ban csak az első két szakaszra van utalás, anélkül azonban, hogy abból kitűnnék az az életkorok szerinti beosztás, amely a feltételezett organikus történelemfelfogáson nyugszik, vö. *quidquid de primo saeculo quod ante generalem fuerat cataclysmum, sive de secundo quod fuit post diluivium usque ad nativitatem Abbrahae* (praef. col. 917). Ez a hiányos megfogalmazás részben a szöveg csonkaságából is adódhatik, részben azonban abból is, hogy Freculphus változtatott az augustinusi szisztémán, amennyiben ő a két első szakaszt birodalom előttinek tekintette, s

arra az álláspontra helyezkedett, hogy a birodalom az asszírokkal született meg (*infantia*), a médekkel jutott el *adulescentia*-jához, a perzsákkal és a görögökkel pedig *iuventus*-ába lépett, ami azt jelentené, hogy az *imperium Romanum* valamint a *regna gentium* már mintegy a *senectus* az emberiségnek az üdvözüléshez vezető történetében. Mint előzőleg már láttuk: Freculphus részéről valóban megtörténik egyfelől a perzsa és a makedón birodalom, másfelől az *imperium Romanum* és a *regna gentium* valamiféle összekapcsolása, csupán azt nem tudjuk igazán meggyőzően bizonyítani, hogy mindebben valóban az életkorok szerinti beosztás játszotta volna a meghatározó szerepet, mint ahogy NATUNEWICZ sejtetni engedi. Az azonban kétségtelen, hogy a *Chronica* szemléletében valóban észrevehető az organikus felfogás és kialakításában átételes formában mindenképp (főleg Iordanesen, de Orosiuson és Augustinuson keresztül), sőt talán közvetlenül is, szerepe volt a florusi történeti felfogásnak. Ezt a freculphusi szöveghagyományozódás során is érezhették egyesek, ami megmagyarázza, hogy a *Chronica* néhány kéziratában (A és Pa – I. erről Ch.F. NATUNEWICZ, Freculphus..., 127–132) szerzőként *Iulius Florus* neve van feltüntetve, akárcsak a *codex Bambergensis*-ben és részben a pelplini szeminárium mára elveszett, vagy legalábbis hozzáférhetetlenné lett c^m-típusú codexében, ahol ez a névváltozat is szerepel az *epitoma* írójára vonatkozólag. REEVE és mások szinte megoldhatatlannak tekintik ezt, a *Chronica* szerzősége körül mutatkozó rejtélyt. Magunk, a fentebbiekben összefoglalt magyarázaton kívül, amely főképp NATUNEWICZ megállapításaira támaszkodik, még azt tudnók a rejtély kulcsaként felhozni, hogy Freculphus fogalmazványában, legalább a margón, feltüntette, hogy Iordanesen kívül még Florust is felhasználta, s az utóbbi nevet az a-hagyománynak megfelelően tüntette fel, vagyis nem *L. Annaeus Florus*-nak, hanem *Iulius Florus*-nak.

Későbbi másolók ezt a széljegyzetet érthették félre, s tulajdonították azután helytelenül a *Chronica*-t nem Freculphusnak, hanem Iulius Florusnak. Bármilyen legyen is azonban a megoldás, Freculphus *Chronica*-ja mindenképpen hozzátartozik Florus utóéletéhez, beleértve a szöveghagyományozódás kérdéskörét is. Igaz: Freculphus Florus-ismerete sokkal bonyolultabb, mint azt még E. GRUNAUER¹² a múlt században feltételezte, s mint azt az ő nyomán MANITIUS gondolta¹³, ám ettől még aligha lehet kiiktatni Florus hatását a 9. század kulturális életéből, amikor a 2. századi római történetíró kéziratosságyománya mind Észak-Itáliából (vö. B), mind az Alpoktól északra (vö. N – Lorsch) igazolható. A sokat utazó, művelt Freculphus valahol mindenképpen beleolvashatót Florusba, akinek különféle kéziratossvariánsaival talán maga egészítette ki a saját birtokában lévő és sokat forgatott Iordanes-példányt. Mindez végül is jól egybevághat M.L.W. LAISTNER ama megállapításával, hogy Freculphus több

olyan auctort ismert, akit korábban hosszabb ideig alig olvastak, s aki semmiképp sem volt széles körben elterjedt.¹⁴ Tanulmányunk szokásos forrásvizsgálattal és a szöveghagyomány megszokott vizsgálatával indult. Ha innen sikerült eljutnunk egy számottevő középkori szerző történelemkoncepciójának legalább részleges megállapításához és kibontásához, akkor ezzel sikerült hűnek maradnom egykori tisztelt mesteremnek, Harmatta Jánosnak, akinek nyolcvanadik születésnapja alkalmából ezt a dolgozatomat ajánlom, általa oly sokszor eredményesen alkalmazott munkamódszeréhez.

JEGYZETEK

1. Retorikai vonatkozásban vele összefüggésben l. legutóbb: Th. KÖVES-ZULAUF, Reden u. Schweigen im tacitischen *Dialogus de oratoribus*, 135, 1992, 316–341 – további irodalommal)
2. Mindehhez l.: Th. KÖVES-ZULAUF több kitűnő Plinius-dolgozatát, mint pl.: Plinius über den Untergang der Stadt Pometia, RhM, 106, 1963, 30–61 = Kleine Schriften, Heidelberg, 1988, hsg. von A. HEINRICHS, 316–341; Die Vorrede der plinianischen „Naturgeschichte“, KISchr., 148–198 = Die Vorrede der Naturgeschichte des älteren Plinius, WSt., 86, 1973, 134–184; Plinius der ältere u. die römische Religion, ANRW, II 16.2, 1978, 187–288.
3. l.: erről L. HAVAS, Textgeschichte des Florus von der Antike bis zur Frühen Neuzeit, Athen., 80, 1992, 433–469.
4. A Florus-kéziratokhoz l.: frissen megjelent szövegkiadásomat: P. Annii Flori *Opera quae exstant omnia*, Debrecini, 1997.
5. M. MANITIUS, Philologisches aus alten Bibliothekskatalogen (bis 1300)..., RhM, N.F. 47, Ergänzungsheft, Franf. am M., 1892, p. 71 és 4. jegyzet, aki azért elég tartózkodó Florus középkori ismertségével és idézettségével kapcsolatban.
6. Tevékenységéhez l.: két kéziratos disszertációt: B. SCHELLE BRUNHÖLZL, Frechulph von Lisieux, München; Ch.F. NATUNEWICZ, The Chronicle of Freculphus: A Study of the Textual Tradition, Yale Univ. /PhD, 1957/.
7. M.D. REEVE, Freculph of Lisieux and Florus, *Revue d'Histoire des Textes*, 19, 1989, 381–390; vö. még Ch.F. NATUNEWICZ, Freculphus of Lisieux. His Chronicle and a Mont St. Michel manuscript in: *Sacris Erudiri*, 17, 1966, 90–139 /a továbbiakban: Freculphus.../, aki utóbbi lehetségesnek tartja, hogy Freculphus Kr.u. 824–825-ös római útja során szerzett meg és hozott magával számos kéziratot /p. 105/, szerintünk ezek közt lehetett Iordanes is.)
8. Vö. B. BISCHOFF, *Lorsch im Spiegel seiner Handschriften*, München, 1974, pp. 31; 66; 96).
9. Vö. Ch.F. NATUNEWICZ, *Freculphus...*, p. 104).
10. Freculphus eme felfogásának korszakos jelentőségét már L. TRAUBE kiemelte – *Vorlesungen u. Abhandlungen*, Bd. II: *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters*, hrsg. von P. LEHMANN, p. 141 –, s így tesz Ch.F. NATUNEWICZ is, vö. *Freculphus...*, 114–118.

11. Vö. Ch.F, NATUNEWICZ, *Freculphus...*, pp. 114–115 és 80. jz.; M. JÄNSEN, *Historiographie u. Quellen der deutschen Geschichte bis 1500*, in: *Grundriß der Geschichtswissenschaft*, Ser. 1, VII² 34).
12. Vö. De fontibus „*Historiae*” *Freculphi*, Zürich, 1864.
13. *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München, I, 1911, 489–490.
14. M.L.W. LAISTNER, *Thought and Letters in Western Europa, A.D. 500–900*, rev. ed., p. 266; megfogalmazását érdemes is itt idézni: „*Freculph’s familiarity with Florus, the Epitoma of Aurelius Victor and Iordanes is of some interest, since there authors up to that time seem to have been little known in Western Europe.*”).

László Havas

BEMERKUNGEN ZUR REZEPTION DES FLORUS

Die in der Spätantike und im Frühmittelalter durchgehend spürbare geistige Ausstrahlung des Florus scheint erst zwischen der zweiten Hälfte des 6. Jh. n. Chr. und dem Anfang des 9. Jhd. n. Chr. unterbrochen zu werden, es scheint nämlich offensichtlich zu sein, daß Paulus Diaconus, der in seiner 781 abgeschlossenen *Historia Romana* einige Florus-Daten zu verwenden scheint, in Wirklichkeit auf den Text des Iordanes zurückgreift, denn alle seine „Florus-Zitate“ folgen in jeder Hinsicht dem Iordanes-Text. Als Landolfus Sagax um 1000 die Arbeit des Paulus ergänzt, ändert er nichts an dieser Formulierung, entweder, weil er sich über den Ursprung des Paulus-Textes nicht im Klaren war, oder aber, weil auch ihm nur Iordanes zur Verfügung stand und er den florianischen Ursprung nicht kannte, obwohl das zu seiner Zeit schon eher möglich gewesen wäre, da in dieser Zeit sowohl die c- als auch die a- Variante der historischen Arbeit des Florus dokumentiert sind (siehe unter den florianischen Kodices **N** und **B**).

Was aber auch eine offensichtliche Berührung zwischen den Geschichtsauffassungen von Florus und Freculphus zeigt, ist folgende Tatsache: In dieser vieldiskutierten Frage können wir kaum unangreifbar Stellung beziehen, so viel scheint aber auf jeden Fall sicher, daß die florianische organische Geschichtsauffassung, gepaart mit den Vorstellungen anderer frühmittelalterlicher Autoren, unter ihnen Orosius und Iordanes, auch bei Freculphus zu einer charakteristischen und in ihrer Bedeutung nicht zu unterschätzenden, auf Naturprinzipien beruhenden christlichen Geschichtsinterpretation führte.

Ferenc Postma

FRANEKERI AKADÉMIAI NYOMTATVÁNYOK NYOMÁBAN

***Három romániai tanulmányút élményei
(1991–1993)***

Bevezetés

Mint ismeretes, az elmúlt évszázadok során több ezer magyarországi és erdélyi diák tanult a holland egyetemeken. Az 1585-ben alapított, s 1811-ben megszüntetett franekeri egyetem esetében, csak az *Album Studiosorum Academiae Franekerensis* (ASF) alapján több mint 1200 nevet ismerünk. Ez a szám azonban minden bizonnyal sokkal nagyobb volt. Erre utalnak az egyetem levéltári anyagai (*acta senatus* stb.), de máshol talált egyéb iratok is: útleírások, naplók, levelezések, tanúsítványok, alba amicorum stb. Az első diák e távoli vidékről, egy bizonyos Felckmann Péter (Petrus Felckmannus) (ASF 446) nevű teológus hallgató, 1597-ben érkezett Frízföldre és az év június 25-én iratkozott be a franekeri egyetemre. Felckmann Erdélyből származott, aminek holland megfelelője ‘Sevenbergen’ volt, s mint ‘Zevenburgen’ ma is használatos.

Erdély magyar fejedelmei közül csaknem mindegyik szívügyének tekintette a protestantizmus támogatását. Ezért tudott Erdélyben a reformáció gyökeret eresztetni a török nyomás és a Habsburg erőszak ellenére is. Az egyik legjelentősebb erdélyi fejedelem Bethlen Gábor (1580–1629) volt, akinek nevét a XVII. századi Hollandiában gyakran változtatták Gabriél Bethlehemre. Ő volt az, aki elsőként gondoskodott országában különféle iskolák – többek között felsőfokú tanintézetek (*Collegia*) – alapításáról. A legtehetségesebb diákok az ő anyagi támogatásával látogathatták a külföldi egyetemeket, hogy ott – elsősorban teológiai – tanulmányaikat befejezzék. Kezdetben Heidelberg örvendett nagy népszerűségnek, ám a város 1622-es feldúlását követően szerepét 1623 áprilisának végétől Franeker vette át, ahova a magyarországi és erdélyi diákok körülbelül 1800-ig folyamatosan, néha kiugróan nagy számban érkeztek.

Néhány kivételtől eltekintve a legtöbb diák rendkívül szorgalmasan tanult. Gyakran vettek részt disputákon, ahol egy professzor vezetésével téziseket (*theses*) kellett megvédeniük, bizonyítandó tanulmányi előmenetelüket és az anyag ismeretét. A tézisek, amiket a professzor már előre ellenőrzött, többnyire az

egyetem nyomdájában láttak napvilágot. Itt az úgynevezett gyakorló disputációkról van szó, melyek az akadémiai nyomtatványok egyik fontos csoportját alkotják. A diákok némelyikének sikerült, a legtöbb esetben nyomtatott tézisek védésével, az akadémiai fokozat megszerzése. Ezek a *pro gradu* disputációk – formájukat tekintve alig különböztethetők meg a gyakorló disputációktól – jelentik az akadémiai nyomtatványok másik fontos csoportját. Ezeken kívül a diákok megjelentettek Franekerben önálló filológiai, nyelvtani és dogmatikai jellegű, valamint az exegézissel foglalkozó tanulmányokat is, melyek az otthon folyó oktatást voltak hivatottak segíteni. Nem beszélve az általuk írott számtalan alkalmi munkáról, például a latin, görög, héber és magyar nyelvű versekről.

A diákok természetesen juttattak haza is a 'saját munkából'. Otthon ugyanis bizonyítaniuk kellett, hogy a külföldi utat eredményes tanulással és nem tétlenkedéssel töltötték. De nem csak emiatt. Létezett egy írott törvény, mely kimondta, hogy minden külföldi ösztöndíjban részesülő diák köteles az otthoni iskolát (*Collegium*) a lehető legtöbb (tudományos!) könyvvel ellátni. Ennél fogva könyvekkel teli ládák és bőröndök kerültek haza Franekerből. A magyar diákok könyvvásárlásának nyomai Franekerben csaknem a kezdetektől fogva kimutathatók. Így tudomásunk van például arról, hogy amikor 1625. augusztus 29-én, Sibrandus Lubbertus teológiai professzor könyvtárát nyilvánosan elárverezték, Tolnai Péter (Petrus Tolnaeus) (*ASF* 2231) és Szikszai István (Stephanus Szikszai) (*ASF* 2169) is a vevők táborát gyarapította. A későbbiek során lesz még szó egy korábbi példáról. A diákok közül soknak nagyon jó ízlése volt, amit bizonyítanak a franekeri egyetem levéltárában őrzött különböző hagyatéki leltárak: ezekből ugyanis kiderül, hogy a magyarországi és erdélyi diákok által vásárolt könyvek száma, melyek között gyakoriak voltak a különleges példányok, sokkal nagyobb, mint a többi egyetemi polgár esetében.

Mi történt a könyvekkel, s vajon állnak-e még az egykori erdélyi kollégiumok könyvtárai?

Jóllehet Szabó Károly és Hellebrant Árpád jól ismert bibliográfiája, a *Régi Magyar Könyvtár* (Budapest 1896–1898) III. kötete részletes áttekintést nyújt a magyarok által az akkori Magyarország határain kívül kiadott művekről, a bibliográfia keltezése azonban önmagáért beszél: időközben két világháború hagyta hátra nyomait, melyek nem csupán a pusztulásban, hanem bizonyos területek elcsatolásában is megmutatkoztak. Erdély elcsatolásának következményeként az *RMK III.* közelmúltban megjelent kiegészítő kötete, az *RMK III. Pótlások*

(Budapest, 1990–1993) csak alig szentelhet figyelmet az erdélyi könyvtárak jelenlegi állapotának.

Mindez a fejezet címében feltett kérdéseket még égetőbbé teszi. Az egykori franekeri egyetemen tanult magyar és erdélyi diákokkal foglalkozó kutatásom részeként Magyarországról, ahol lehetőségem nyílt többek között a debreceni Református Kollégium Könyvtárában dolgozni, vonattal indultam első romániai „felderítőutamra”. Kolozsvárott, a hét legnagyobb erdélyi város egyikében aztán gyorsan rá kellett jönnöm arra, hogy milyen nehéz kideríteni az igazságot, nevezetesen, hogy mi történt a helyi Református Kollégium Könyvtárával. Az rögtön egyértelmű volt, hogy a jelenlegi épület – az eredetinek csupán romjai maradtak fenn – már nem a kollégiumnak ad otthont. De mi lett a könyvtárral? A nyomok a Román Tudományos Akadémia Könyvtárába vezettek, ami ugyanabban az utcában található mint a hajdani kollégium.

A leeuwardeni Fryske Akademy (Fríz Tudományos Akadémia) hivatalos papírjaival felvértézve, kérelmek hosszú sora után végül bebocsátást nyertem mint első külföldi, aki a forradalom után látogatást tett a könyvtárban. Később még azt is megengedték, hogy a raktárakban szabadon tevékenykedhessek. Ebben az épületben kapott helyet a kollégium könyvvállománya, de emellett más is, mint az egy évvel később kiderült. A Kolozsvárott eltöltött (túl) rövid egy hét után, mely során több tíz ismeretlen franekeri akadémiai nyomtatványt sikerült összegyűjtenem, elhatároztam, hogy 1992-ben újra visszatérek Erdélybe.

Második erdélyi utam 1992. június 24-től július végéig tartott. Hogy ne vesztegessen az időt, ez alkalommal Amszterdamból közvetlenül Bukarestbe repültem, majd onnan egy belföldi járatral Kolozsvárra. A következő nap tiszteletemet tettem a Román Tudományos Akadémián, ahol a „Monsieur le Président” – ezúttal mint ismerőst – a legszívélyesebben fogadott. Az 1976-ban épített modern, beton könyvtárépület nehéz acélajtói mintegy maguktól nyíltak ki. Az elkövetkező hetek folyamán naponta reggel nyolc órától este nyolc óráig bőven kínálkozott lehetőség arra, hogy a kollégiumi könyvtár anyagát alaposan áttanulmányozzam. Meglepő volt, hogy néhány ezer kilométerre Hollandiától ilyen mennyiségű, nem ritkán különleges kötésű franekeri nyomtatvány található. Az első Franekerbe látogató magyar diákok egyike, a teológus hallgató Dobrai Gáthi Bálint (Valentinus Gathi Dobrai) (*ASF 2007*) például, aki 1623. április 23-án iratkozott be a helyi egyetemre, nevének *V.G.D.* kezdőbetűit Sibrandus Lubbertus *De ecclesia* (Franeker 1603) című munkájának egyik pergament-kötésű példányára aranybetűkkel nyomtatta, s a címlapra feljegyezte, hogy a könyvet 1623. augusztus 6-án Franekerben vásárolta. A *V.G.D.* kezdőbetűk egyébként a diák jelmondatát is magukban rejtik: *Vivificat Gratia Domini*, ahogy az a címlapon olvasható. Számptalan könyvben találhatunk bejegyzéseket, melyekből kiderül hogy az adott kötetet Franekerben mely napon vásárolták, nem ritkán az ár pontos feltüntetésével. Gyakoriak továbbá a franekeri professzorok díszes

dedikációi különféle könyvekben, illetve az egyes diákoknak címzett dicsérő szavakkal ellátott ajándékpéldányok is. S ez csak néhány példa a sok közül.

Mint kiderült, a régi kollégiumi könyvtár anyaga *R* jelzetet kapott. A központi katalógus tartalmaz ugyanakkor *U*, *C*, *F* és *B* jelzettel ellátott műveket is. Vajon milyen könyvekről lehet itt szó? Óvatos tudakozódással sikerült kiderítenem, hogy az *U* jelzet a hajdani Unitárius Kollégium kollekciónak, a *C* a római katolikus, elsősorban kolostori és iskolai gyűjteményeket, az *F* a ferences könyvtár állományát, a *B* pedig Balázsfalva egykori városi könyvtárának anyagát jelöli.

A *Keresztény Szó* című hangadó római katolikus folyóirat 1991. július 21. II/29-i számában olvasható cikk további információval szolgált. A sokatmondó cím: *Kolozsvár elorzott könyvtárjai* csak megerősítette azt a már korábban fülembe jutott hírt, hogy az egyházi gyűjteményeket az ötvenes években „államosították”. A cikk pontos adatokat közöl az egyházi könyvtárak állományairól:

R: 27.000 kötet – 450 régi magyar nyomtatvány – 300 kézirat – 140 ősnymtatvány

U: 34.000 kötet – 7.000 kézirat – 8 ősnymtatvány

C: 31.000 kötet – 4.000 kézirat – 83 ősnymtatvány

B: 5.000 kötet

Természetesen megpróbáltam ezt a terjedelmes anyagot a lehető legpontosabban áttanulmányozni. Emellett találtam különféle más könyvtárakból, valamint az állam által megszüntetett Kolozsvár környéki egyházi líceumokból és gimnáziumokból származó könyveket is. Gondolok itt elsősorban Szászváros egykori Református Gimnáziumának értékes könyvtárára, mely Sibrandus Lubbertus, Johannes Maccovius és Gulielmus Amesius teológiaprofesszorok előtt 1624–1625-ben megvédett franekeri disputációkat is őriz. A Román Tudományos Akadémia Könyvtára tehát jól tükrözi a háború utáni Erdély egyházi történelmének tragédiáját. Ellenben valóságos paradicsomot jelent a kutatónak, aki az előbb említett gyűjteményeket egy központi raktárban találja, ahol egy újkeletű adat szerint mintegy 700.000 kötet kapott helyet.

Kolozsvárott felkerestem egy másik könyvtárat is, mely a magyar nyelvű Protestáns Teológiai Intézet, a református és unitárius lelkipásztorokat képző iskola épületében található. Ez a kollekciónak szintén tartalmaz régi, nagyon értékes műveket, többek között egy jórészt prédikátorok és professzorok könyvtáraiból származó szép bibliagyűjteményt. De rábukkantam néhány ritka franekeri nyomtatványra is.

Utam ezt követően egy másik nagy kollégiumi könyvtárnak otthont adó városba, Marosvásárhelyre vezetett. A Református Kollégiumot itt is megszüntették, épületében jelenleg középiskola működik. A gazdag könyvvállomány átkerült az ugyanazon utcában lévő Teleki-Tékába, ahol külön termet kapott. Az

épület összesen több mint 200.000 kötetet őriz, ebből mintegy 40.000 gróf Teleki Sámuel (1739–1822) magángyűjteményéből, 80.000 pedig a kollégium könyvtárából (Bolyai-kollekció) származik. A könyvek harmadik nagy csoportja az úgynevezett *Fondul mixt* kategóriába tartozik, ami nem más, mint azon egyházi anyag gyűjtőneve, melyet az ötvenes években Marosvásárhelyen és környékén „államosítottak”. A történet tehát némileg hasonlít a kolozsvári Akadémiai Könyvtár esetében elmondottakhoz. A városi könyvtárnak szánt impozáns épületet Teleki gróf megbízásából 1799 és 1802 között építették. Teleki itt helyezte el jelentős magángyűjteményét, s azt később a szó legtágabb értelmében tovább bővítette. Nem csupán humán és jogi, de természettudományos művek is szép számban képviseltetik itt magukat.

A gróf ifjúkorában részt vett egy nagy nyugat-európai tanulmányúton (1759–1763), mely során megfordult többek között Utrechtben és Leidenben. Már ekkortájt kapcsolatba került európai könyvbarátokkal és tájékozódásképpen látogatást tett több nevesebb könyvtárban. Könyvkereskedőkhöz és -gyűjtőkhöz, antikváriusokhoz és tudósokhoz fűződő kapcsolatait később mint Erdély kancellárja a bécsi udvarban tovább bővítette és kamatoztatta. Bizonyára nem jár messze a valóságtól az a történet, mely szerint még a gróf halála után is érkeztek a könyvtárnak szánt könyvekkel megrakott szekerek Marosvásárhelyre.

A Teleki-Téka anyagáról nyomtatott katalógus készült, s ennek első része Bécsben már 1796-ban napvilágot látott. 1971-ben megjelent Teleki 52 példányt számláló ősnymotatvány-kollekciójának speciális katalógusa, melybe a kollégiumi könyvtár tíz ősnymotatványa is belekerült. A gróf többi könyvéhez hasonlóan, melyek mindegyike őrzi Teleki díszes metszésű ex librisét, s a legtöbb közülük szép kötésű, az ősnymotatványok is kivétel nélkül nagyon jó minőségűek.

A műkedvelők figyelmét felhívom egy rendkívül jó állapotban lévő, nagy Bleu-atlaszra. Az atlaszt annak idején állítólag a magának Amszterdamban hírnevet szerzett nyomdász, Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) vitte magával Erdélybe, akinek *Aranyos Bibliája* 1685-ben Amszterdamban jelent meg. Misztótfalusi 1689-ben tért vissza szülőföldjére.

Ha valaki manapság átlépi a könyvtár küszöbét, úgy érzi, a régi időkbe csöppent vissza, hiszen az épület elkészülte óta azon szinte alig változott valami. A gróf (jó) szelleme még ott bolyong a falak között, s az általa előírtak még mindig érvényben vannak, főleg a könyvek rendben tartását illetően: minden tavasszal kötelező a könyveket napi egy órán keresztül leporolni és az ablakokat, amennyire csak lehet, naponta egy órára kinyitni.

Az itt töltött két hét minden szempontból rendkívül hasznos volt. Mindhárom könyvállományban („Teleki”, „Bolyai”, „Fondul mixt”) találtam számomra fontos műveket, köztük olyan ritkaságokat, mint Johannes Maccovius, Nicolaus Vedelius, Christianus Schotanus, Johannes Cloppenburgh és Johannes

Valckenier teológiaprofesszorok előtt megvédett disputációkat, valamint ajánló verseket és különböző akadémiai beszédeket tartalmazó köteteket. Ezenfelül rábukkantam olyan, magyar diákok által írott teljesen ismeretlen gyakorló disputációkra, melyek sem a Szabó–Hellebrant-féle *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetében, sem a *Pótlásokban* nem fordulnak elő. Itt kell szót ejtenem az erdélyi Köpeczi János (Johannes Köpeczi) (ASF 6804) által 1669. június 9-én Franekerben megvédett *Disputatio philosophica inauguralis continens positiones varias per universam philosophiam* című *pro gradu* disputációról. A dolgozat, melynek eddig ismert egyetlen példánya a franekeri egyetem levéltárában található, a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Könyvtárából került a Teleki-Tékába. Összegezve tehát olyan heteket tudhatok magam mögött, amilyenekről minden kutató álmodik.

A Marosvásárhelytől 110 kilométerre délkeletre lévő Székelyudvarhelyre vezető utat, ahol a következő kollégiumi könyvtár várt rám, autóbusszal tettem meg. A könyvtárnak egyébként még ma is otthont adó eredeti épületben középiskola működik. Sajnos a könyvek korábbi helyükről lekerültek a földszintre, a jelenlegi kémia tanterem melletti viszonylag kicsi és erre a célra nem éppen a legmegfelelőbb helyiségbe. Érkezésem előtt körülbelül egy hónappal egy törött vízvezeték miatt beszakadt a könyvtár mennyezete. A könyvekben komoly károk keletkeztek és a restaurálásukhoz hiányzik minden szükséges eszköz. Több száz könyvet gyakori szellőztetés mellett egyszerűen a polcok között szárítottak. Szerencsére a legnagyobb pusztítás a helyiség azon részeire korlátozódott, ahol nem a legértékesebb műveket tárolták.

A kollégiumi könyvtár állománya mintegy 20.000 kötetre tehető. A régi példányokat, főleg a professzori könyvtárakból származókat gyönyörű kötés borítja. A szánalmas körülmények ellenére mintegy száz franekeri nyomtatványt jegyezhettem fel. Minden segítséget megkaptam a könyvtárostól, aki még azt is lehetővé tette számomra, hogy a talált anyagról a városban fotokópiákat készíthetsek. Így végre „megörökíthettem” Diószegi Kis István (Stephanus K. Diószegi) (ASF 6644) *Disputatio theologica inauguralis de apparitione spirituum* című *pro gradu* disputációját, mellyel Franekerben 1666 februárjában `ab hora 9 matutina ad 11, in Choro templi academici` teológiai doktorátust szerzett. E Szabó és Hellebrant által száz esztendeje ismertetett ritka példány (L. *Régi Magyar Könyvtár* III, Nr. 2325) nagy megkönnyebbülésemre megúszta a pusztulást. Másolat formájában magammal vihettem továbbá Nicolaus Arnoldus és Johannes Valckenier teológiaprofesszorok előtt megvédett ismeretlen gyakorló disputációkat, Johannes Schotanus filozófiaprofesszor két régóta keresett munkáját, valamint az orientalista E. L. Vriemoet disputációjában (Franeker 1744) lévő, Sybe Eelses által írott háromoldalas fríz nyelvű üdvözlőverset. Mint kiderült, ez utóbbi a fríz filológusok körében is ismeretlen volt.

Marosvásárhely érintésével vonattal utaztam Nagyenyedre, e Kolozsvártól körülbelül hetven kilométerre délre fekvő városba, ahol valamikor szintén működött egy kollégium. A kérdéses épület az óvárosban található, a fallal körülvett nagy református templom mellett. Meglehetősen rossz állapota ellenére néhány éve újra otthont ad egy diákothosznak és a Bethlen Gábor Líceumnak, amely nevét a kollégiumot 1622-ben e történelmi helyen alapító fejedelemről kapta. Erre a nevezetes eseményre emlékeztet bennünket a régi főbejárat fölé az 1922-es jubileumi évben elhelyezett monumentális felirat is.

Az egykori kollégiumi könyvtár anyaga, legalábbis ami megmaradt belőle, szintén itt kapott helyet. Mind a kollégiumot, mind a könyvtárat gyakran érte háborús pusztítás. Először a tatárok és a törökök (1658 és 1661), majd a Habsburg csapatok által (1707), végül a szabadságharc idején, 1849-ben szenvedett az épület és a könyvvállomány jelentős károkat. Főleg ez utóbbi, melynek (tűznyomai még mindig láthatók, jelentette majdhogynem a gazdag és értékes könyvtár végét. Több mint 30.000 kötet vált ekkor a lángok martalékává, s csupán 500 maradt sértetlen.

Elsősorban gróf Mikó Imrének (1805–1876) köszönhető, hogy a jelenlegi könyvtár 50.000 kötetével érdekes kollekciónak alkot. Mikó kurátorként nem csupán az újjáépítést irányította határozottan, de saját könyvgyűjteményét is a kollégiumra hagyományozta. Számos könyvet díszít még a gróf ex librise.

Ami a kutatásomat illeti, feljegyeztem több mint húsz franekeri nyomtatvány címét. A nem túl nagy szám egyenesen következik a fent elmondottakból. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a legtöbb nyomtatvány esetében különleges művekről van szó, melyek egyrészt a régi kollekciónak maradványát képezik, másrészt pedig olyan diákok által kerültek Erdélybe, akik a kollégiumnak később jó hírnevet szereztek. Gondolok ez utóbbinál elsősorban Ajtai A(bód) Mihály (Michael A(bód) Ajtai) (1704–1776) professzorra, akinek festett portréja a tanulótermet díszíti és a híres prédikátorra és egyháztörténészre: Bod Péterre (Petrus Bod) (1712–1769), akinek *Historia Hungarorum ecclesiastica* című munkája halála után Leidenben jelent meg (Lugduni Batavorum, 1888–1890).

Ugyanitt találtam még idősebb Johannes van der Waeyen, idősebb Campegius Vitringa és Johannes Regius professzorok előtt megvédett néhány érdekes gyakorló disputációt is.

Nagyenyedi tartózkodásomra nemcsak a gazdag, minden tekintetben izgalmas történelmi múlt, hanem a kollégium alatti pincékben érlelt, csillogó fehérbor vэгett is kimondottan jó érzéssel gondolok vissza.

Végül kutatóutam utolsó állomására, a Nagyenyedtől harminc kilométerre délre lévő gyulafehérvári könyvtárba siettem. Utamat tulajdonképpen ebben a városban kellett volna kezdenem, hiszen itt működött annak idején a legrégebb és legjelentősebb protestáns kollégium, amit Bethlen Gábor fejedelem egyetemmé szeretett volna bővíteni, s ezért híres külföldi tudósokat hívott meg, többek

között a német teológust Johann Heinrich Alstedet (1588–1638). Alsted és tudóstársai le is telepedtek a távoli Erdélyben, ám a fejedelem 1629-ben hirtelen bekövetkezett halála miatt a nagy tervek nem válhattak valóra. Az 1658-as tatár támadás pedig egy időre a Bethlen-Kollégium végét is jelentette.

Tehát joggal vetődhetett fel bennem a kérdés, hogy vajon megmaradt-e valami a kollégiumi könyvtár anyagából. Hozzáértők szerint annak esetleges maradványai még fellelhetők a helyi Batthyaneum-Könyvtárban. Egy okkal több tehát, hogy utam méltó befejezéseként ‘az erdélyi könyvtárak e gyöngyszemét’ is megtekintsem.

Szerencsémre ez utóbbira lehetőség is nyílt. A gyűjtemény tulajdonosa – a római katolikus egyház – és a Román Állam között hosszan elhúzódó vita miatt ugyanis a könyvtár gyakorlatilag éveken keresztül zárva volt. Az 1989-es forradalom ebben az ügyben is megoldást hozott. Mint történelmi műemlék az épület és a gyűjtemény formálisan jelenleg a Nemzeti Könyvtárhoz (Biblioteca Națională) tartozik.

A könyvtár állománya egész pontosan 59.041 kötetből, valamint 1268 kéziratból és 569 ősnymtatványból áll. E valóban impozáns kollekciónak a római katolikus püspök Batthyány Ignác (1741–1798) gyűjtötte össze és helyezte el a történelmi kolostoregyüttesben. A jellegzetes könyvtárterem bútorzata és jelenlegi barokk berendezése körülbelül 1820-ból származik. Jellegzetes ez nem csupán a karcsú fa oszlopokra rögzített korlát, de a mindent beborító égszínkék szín miatt is. Kívánhat egy kutató ennél többet?

Az itt töltött rövid idő alatt minden komolyabb fáradozás nélkül találtam számtalan, gyakran vaskos kolligátumokba kötött franekeri nyomtatványt, köztük sok ritka példányt, például Johannes Maccovius és Gulielmus Amesius professzorok előtt megvédett gyakorló disputációkat, valamint két darab 1630–1632-ből származó, fríz diákok által írott ismeretlen *pro gradu* disputációt. A kérdésre, hogy ez az anyag vajon a hajdani kollégiumi könyvtárból származott-e, az idő rövideje miatt nem sikerült választ találnom. Jó ok volt tehát arra, hogy 1993-ban újra visszatérjek Gyulafehérvárra.

1993. június 4. és július 3. között megtett harmadik erdélyi utamat Kolozsvárra kezdtem, ahol is az Akadémiai Könyvtárban és a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában folytatott kutatásaim végére pont került.

Hogy ne vesztegessem az időt, már néhány nap elteltével expresszvonattal Gyulafehérvárra utaztam. A fogadtatás a Batthyaneum-Könyvtárban rendkívül szívélyes volt, s az ott töltött idő alatt bőségesen kínálkozott arra lehetőség, hogy a gyűjtemény kincseit megtekintsem. Még az egyébként mindig lepecsételt könyvtárteremben is szabadon mozoghattam. A számtalan csodálatos mű közül rám legnagyobb hatással a Batthyány által észak-magyarországi templomoktól vásárolt, s még az eredeti láncokkal ellátott ősnymtatványgyűjtemény

volt, illetve az úgynevezett *Codex Aureus*, egy a Karolingok korából származó, szépen illusztrált evangéliumi kézirat, melynek hiányzó részét a Vatikáni Könyvtár őrzi. Mindez azonban nem vonta el figyelmemet saját kutatásomról. Összesen mintegy ötven franekeri nyomtatványt találtam, köztük sok ritkaságot. Sajnos nem tudtam kideríteni, hogy ezen munkák az egykori Református Kollégium Könyvtárának állományához tartoztak-e. A bennük található nevek és bejegyzések azonban igazolják azt a feltevést, mely szerint ezen könyvek helye Erdélyen belül gyakran változott, ám annak határain túlra nem kerültek.

Gyulafehérvári tartózkodásom ideje alatt kirándulást tettem Magyar-Igenbe, ahol felkerestem a már említett prédikátor és egyháztörténész Bod Péter (Petrus Bod) (1712–1769) sírját. Nagy meglepetésemre az 1783-ban épített barokk templomban állandó kiállítás működik Bod életéről és munkásságáról. A látogató itt olyan kéziratokat tekinthet meg, melyek a magyarországi és erdélyi protestáns egyháztörténetről való mai ismereteink alapjait jelentik. Reményem szerint ez utóbbi megfelelő magyarázattal szolgál arra, hogy miért vállalkoztam e rövid zárandókúra.

Következő állomásomra, Nagyszébenbe autóbusszal indultam. A Gyulafehérvártól mintegy 75 kilométerre délkeletre fekvő városban található a híres Brukenthal-Múzeum, melynek fontos részét alkotja a *Biblioteca Brukenthal*. A múzeumot és a könyvtárat Brukenthal Sámuel (1721–1803) Erdély kancellárja és későbbi gubernátora alapította, akinek személyében Teleki Sámuel és Batthyány Ignác után a harmadik nagy erdélyi könyvgyűjtőt tisztelhetjük. A legújabb adatok szerint a könyvtár állománya 280.000 ezer kötetre tehető, melyek közül 382 ősnymtatvány. Rendkívül jelentős továbbá a XVI–XVIII. századból származó nagyszámú ‘Transsylvania’ és héber nyomtatvány is. A gyűjtemény saját kutatásomhoz szintén sok érdekességgel szolgált. Találtam körülbelül száz Franekerből származó nyomtatványt, köztük Johannes Cloppenburgh teológiai professzor eddig ismeretlen *Anti-Smalcius, disputationes publicae XL* (Franeker 1649) című művét.

Nagyszebent magam mögött hagyva Marosvásárhely felé vettem az irányt. A 130 kilométeres utat egy olyan autóbusszon döcögtem végig, melynek kerekeit a sofőr rendszeresen ellenőrizte, a Teleki-Téka azonban mindenért kárpótol. Jól eső érzéssel töltött el, hogy egy esztendő elteltével újra beléphettem a ‘bölcseesség e templomába’. Néhány nap elegendőnek bizonyult arra, hogy itt is befejezzem a kutatást, minekutána vonattal visszautaztam Kolozsvárra, ahol minden kezdődött.

Maradék időmet a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban töltöttem, ahol azelőtt még sosem tettem látogatást. Erre nem csupán időhiány miatt nem került sor, hanem azért sem, mert úgy gondoltam, hogy az 1872-ben alapított intézményben sok régi nyomtatványnak nagy valószínűséggel nem bukkanok nyomára. Mint később kiderült alaposan melléfogtam, ugyanis az Egyetemi Könyvtár a

Tudományos Akadémia Könyvtárához hasonlóan központi raktárként is szolgál. Minden erőmet össze kellett hát szednem, hogy a régi könyvállományt át tudjam tanulmányozni, ami hála sokak segítségének, végül sikerült. Összesen valamivel kevesebb mint száz franekeri nyomtatványt találtam, köztük olyan ritkaságokat mint két darab, fríz diákok által 1685-ben Ulricus Huber professzor előtt megvédett jogi gyakorló disputációt. Harmadik erdélyi tanulmányutam lezárásaként szebb és értékesebb ajándékot el sem képzelhettem volna.

Összegzés

Az általam ez idáig meglátogatott nyolc régi erdélyi könyvtár valóságos aranybányát jelent a kutatók számára a szó legtágabb értelmében. Jóllehet figyelmemet elsősorban a franekeri egyetemi nyomtatványokra öszpontosítottam, biztosra vehető, hogy más holland egyetem vagy egykori latin iskola esetében a kutatás szintén eredményes lenne. Szerény mértékben készítettem is feljegyzéseket ez utóbbiakról. Munka közben feltűnt továbbá, hogy e távoli országból származó diákok érdeklődése nem korlátozódott csupán egyetlen műfajra. Elsősorban természetesen tudományos és az egyetemmel kapcsolatos munkákat juttattak haza, beleértve a disputációkat, akadémiai beszédeket, s az alkalmi akadémiai nyomtatványok minden egyéb fajtáját. Elgondolkodtatók ellenben a következő holland címek: *Een waerachtighe gheschiedenisse/ van het wonderlijck Visioen ofte Verschijninghe/ die aen Intje Jansz/ tot Oosterzee/ des avonts verschenen is/ op den achsten Decembris/ in 't jaer MDCXXII. Seer wonderlijck en vreemt om te lesen, vagy Een waerachtighe Historie/ van eenen jonghe linck tot Geneven, ende een jonghe dochter in Bohemen, die beyde in den jare 1629 wonderlijcke dinghen hebben voorseyt/ die nu alle daghen vervult worden.* S ez csak néhány példa a kezembe került nagy mennyiségű holland nyelvű munkára. Nem beszélve a névtelen gúnyiratokról, vitatott, netán tiltott könyvekről stb. Az erdélyi könyvtárak tehát minden bizonnyal még sok nyitott kérdésre őrzik a választ. Saját kutatásom eredményei sem hagynak efelől kétséget: összesen körülbelül ezer franekeri nyomtatványt találtam, köztük mintegy 140 olyan példányt, melyből napjainkig egyetlen darab sem volt ismert.

Végezetül, aki útinaplómat olvasva gyorsan Romániába kíván utazni, gondolja meg jól, hogy a kutatómunka ott korántsem egyszerű, s a feltételek is nagyon távol állnak az ideálistól: ingadozó asztalok, rossz világítás stb. Nincs ez másképp a tömegközlekedési eszközök esetében sem, ahol a zsúfolt vonatok és autóbuszok nem számítanak ritkaságnak. Ilyen körülmények között minde-

nekelőtt türelemre van szükség. ‘Patientia omnia vincit’ – ‘a türelem mindent legyőz’ – régi bölcsesség ez, melyet nem egy magyarországi és erdélyi diák album amicorumában olvastam.

Az Erdélyben talált anyag bekerült a Fryske Akademie (Leeuwarden) által időközben megjelentetett bibliográfiába: F. POSTMA & J. VAN SLUIS, *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585–1843*. Leeuwarden, 1995.

CÍMEK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Kolozsvár/ Cluj–Napoca/ Klausenburg

A Román Tudományos Akadémia Könyvtára

Cím: Academia România, Filiala Cluj–Napoca, Biblioteca. Str. M. Kogalniceanu 12–14, 3400 Cluj–Napoca

‘Histoires de bibliothèques en Europe centrale et orientale’, *Histoires de Bibliothèques* Édition pour le Ministère des Affaires étrangères], Paris, 1992, 96–98.

A Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára

Cím: Egységes Protestáns Teológiai Intézet, Könyvtár. Piața Avram Iancu, nr.13, 3400 Cluj–Napoca

GÁLL Júlia, ‘Teológiánk könyvtárának története [I]’, *Quo Vadis* [Protestáns Teológusok Lapja], 1 (1993), 10–12; idem [II], *Quo Vadis*, 2 (1993), 6–9.

Egyetemi Könyvtár

Cím: Biblioteca centrala universitara ‘Lucian Blaga’. Str. Clinicilor 2, 3400 Cluj–Napoca

‘Histoires de bibliothèques en Europe centrale et orientale’, *Histoires de Bibliothèques* [Edition pour le Ministère des Affaires étrangères], Paris, 1992, 98–99.

JAKÓ Klára, ‘Egyetemi és Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár’, *Aetas*, 3 (1993), 207–211.

Az Egyetemi Könyvtár ösnyomtatvány-kollekciójáról 1979-ben jelent meg a következő szépen illusztrált katalógus:

Biblioteca centrala universitara – Catalogul incunabilelor, Cluj–Napoca, 1979.

Az (egykori) Református Kollégium Könyvtáráról:

SIPOS Gábor, *A kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVII. században*, Szeged, 1991.

Az (egykori) Református Kollégium történetét a következő munka dolgozza fel:
TÖRÖK István, *A kolozsvári Ev. Ref. Collegium története* [I–III], Kolozsvár, 1905.

Marosvásárhely/ Țîrgu-Mureș/ Neumarkt

Teleki Sámuel (1739–1822) és könyvtára

Cím: Biblioteca documentara ‘Teleki’. Piața Bolyai 13, 4300 Țîrgu-Mureș
DEÉ NAGY Anikó, *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*, Bukarest, 1976.

DEÉ NAGY Anikó, ‘Teleki Sámuel könyvesháza’, *Művelődés*, XXL/5–6
(1991), 16–19.

DEÉ NAGY Anikó, ‘Teleki Téka, Marosvásárhely’, *Aetas*, 3 (1991), 230–240.

Teleki nyugat-európai tanulmányújáról írott naplója 1908-ban jelent meg:

BIÁS István (ed.), *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója, 1759–1763*, Marosvásárhely, 1908.

A Teleki könyvtárának négy kötetes katalógusa Bécsben került kiadásra:

Bibliotheca Samuelis S.R.I. Com. Teleki de Szék [I–IV], Viennae,
1796–1819.

A ‘Teleki-Bolyai’ Könyvtár ősnymtatványairól 1971-ben jelent meg a következő szépen illusztrált katalógus:

Catalogus incunabulorum bibliothecae Teleki-Bolyai, Țîrgu-Mureș, 1971.

Az (egykori) Református Kollégium történetét a következő munka dolgozza fel:

KONCZ József, *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*,
Marosvásárhely, 1896.

Székelyudvarhely/ Odorheiu Secuiesc/ Hofmarkt

Az (egykori) Református Kollégium Könyvtára

Cím: Biblioteca documentara. Piața Márton Áron 2/a, 4150 Odorheiu Secuiesc
JAKÓ Zsigmond, *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története = J. Zs., Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest,
1977, 219–251.

RÓTH András Lajos, 'Tudományos Könyvtár, Székelyudvarhely', *Aetas*, 3 (1993), 220–223.

Az (egykori) Református Kollégium történetét a következő munka dolgozza fel:
GÖNCZI Lajos, *A székelyudvarhelyi Evang. Reform. Kollégium múltja és jele-
ne*, Székelyudvarhely, 1895.

Nagyenyed/ Aiud/ Strassburg

Az (egykori) Református Kollégium Könyvtára

Cím: Biblioteca documentara 'Bethlen'. Str. Bethlen Gábor 1, 3325 Aiud

JAKÓ Zsigmond, *A nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és
első korszaka (1622–1658) = J. Zs., Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok
Erdély történelméhez*, Bukarest, 1977, 199–208.

Az (egykori) Református Kollégium történetét a következő munkák dolgozzák fel:
SZIGETHY Lajos, *A nagyenyedi Bethlen-kollégium története = Nagyenyedi album*,
szerk. LUKINICH Imre, Budapest, 1926, 139–168.

JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok, 1662–1848*, Bukarest,
1979.

Gyulafehérvár/ Alba Iulia/ Weißenburg/ Karlsburg

Batthyány Ignác (1741–1798) és könyvtára

Cím: Biblioteca documentara 'Batthyaneum'. Str. Bibliotecii 1, 2500 Alba Iulia

JAKÓ Zsigmond, 'Batthyány Ignác, a tudós és tudományszervező', *Erdélyi
Múzeum*, LIII/1–4 (1991), 76–99.

Iacob MÂRZA, 'Unfamiliar libraries XIV: The Batthyaneum, Alba Iulia', *The
Book Collector*, XXIV (1975), 558–564.

Iacob MÂRZA, 'Plantiniana in der Batthyaneum-Bibliothek in Alba Iulia',
Apulum, XVII (1979), 311–332.

Iacob MÂRZA, 'Les Elzéviros de la bibliothèque Batthyaneum d' Alba Iulia',
Revue roumaine d' histoire, XVIII/2 (1979), 289–312.

Iacob MĂRZA, 'Ediții Elzevier în biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia', *Studii și Comunicari*, XXI (1981), 325–341.

Iacob MĂRZA, 'Noi identificari de tiparituri Elzevieriene în biblioteca Batthyaneum', *Apulum*, XXI (1983), 191–202.

Iacob MĂRZA, 'Batthyaneum Könyvtár, Gyulafehérvár', *Aetas*, 3 (1983), 227–229.

Nagyszeben/ Sibiu/ Hermannstadt

Brukenthal Sámuel (1721–1803) és könyvtára

Cím: Biblioteca documentara 'Brukenthal'. Piața Mare 4–5, 2400 Sibiu

H.F.W. SCHULLER, *Beiträge zur einer Lebensbeschreibung des Freiherrn Samuel von Brukenthal*, Hermannstadt, 1886.

Doina NÄGLER, *Biblioteca Brukenthal Sibiu – Catalogul Transilvanicelor* [I–II], Sibiu, 1974–1982.

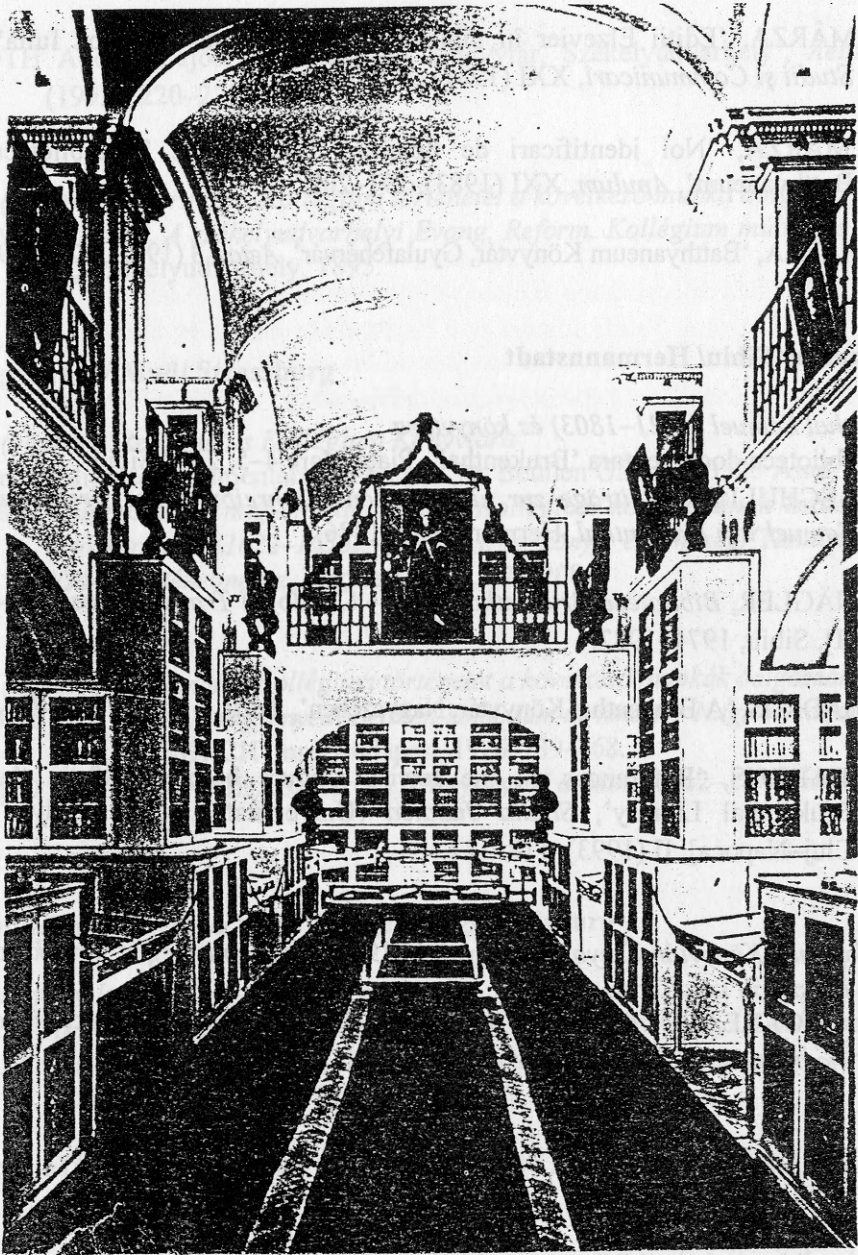
Nadia BADRUS, 'A Brukenthal Könyvtár, Nagyszeben', *Aetas*, 3 (1993), 224–227.

Nadia BADRUS, 'References on the Jewish Culture before 1700 in the Brukenthal Library', *Studia Judaica* [Universitatea 'Babeș-Bolyai', Cluj–Napoca], II (1993), 118–121.

A Brukenthal Könyvtár ősnymtatványairól 1969-ben jelent meg a következő szépen illusztrált katalógus:

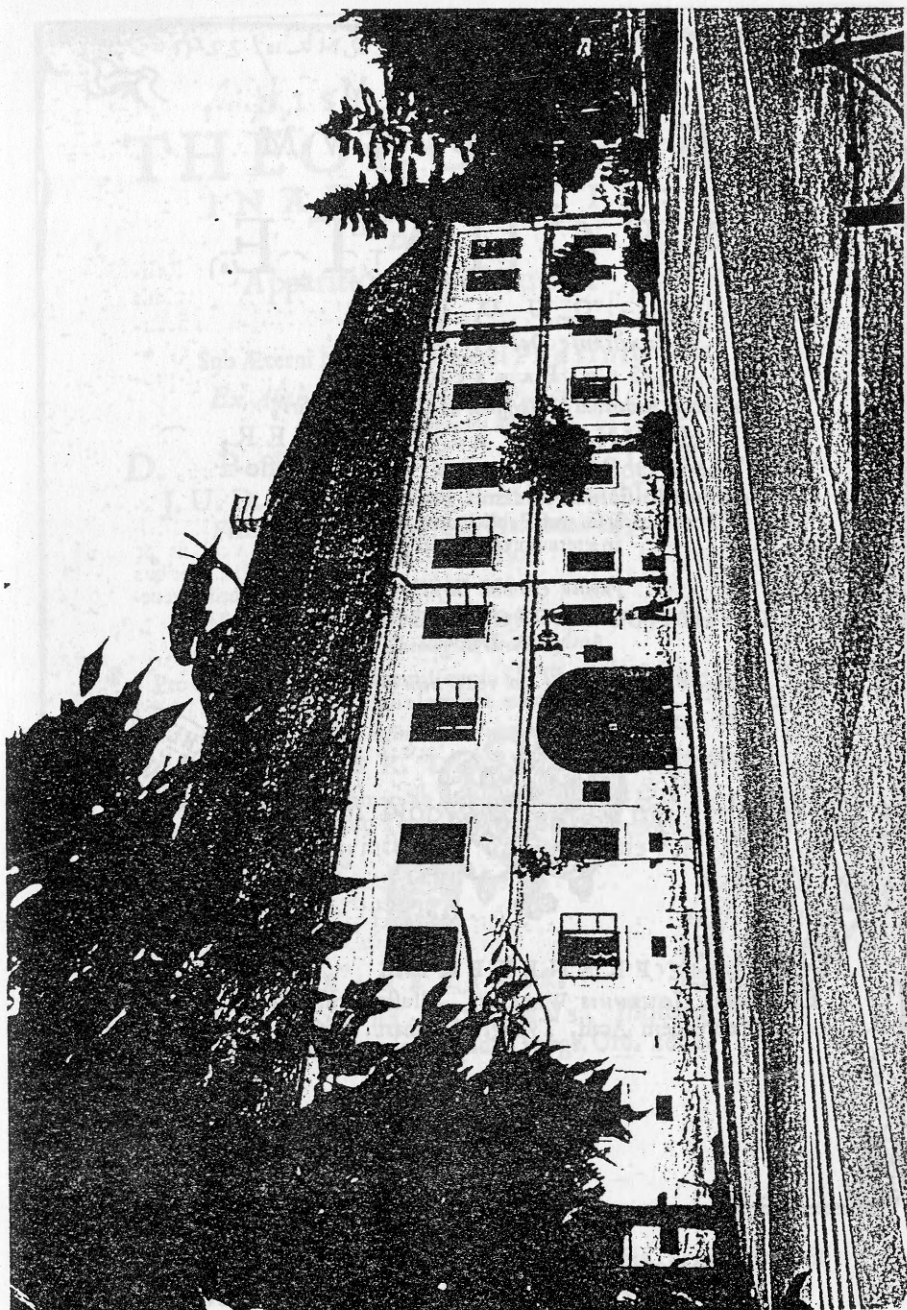
Veturia JUGAREANU, *Biblioteca Brukenthal Sibiu – Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu, 1969.

Fordította Eredics Péter

A marosvásárhelyi Teleki-Téka interiőrje

Jacob MARZA, "Les Éléments de la bibliothèque Bathynneum d' Alba Iulia",
Revue roumaine d'histoire, XVIII/2 (1979), 289-312.

A marosvásárhelyi Teleki-Téka exteriőrje

RMK III/2291

EXERCITIUM
THEOLOGICVM

DE
PASCHATE

QUOD
Auxiliante Deo Ter Opt. Max.

SUB PRÆSIDI

Plurimum Reverendi, Clarissimi ac Celeberrimi Viri,

D. JOHANNIS VALCKENIER,

S.S. Theol. Doct: Ejusdemque Facultatis in flo-
rentissimâ Frisiorum Academiâ Professoris Publici,

Præceptoris sui tam Publicè quam privatim
in æternum venerandi.

Publico examini subicit

STEPHANUS K: DIOSZEGHI, Hungarus.

Author & Defend.

Ad diem Mensis Junii. Anni 1664. Horis locaque solitis.

FRANCKERÆ?
Ex Officinâ JOHANNIS WELLENS, Illustr. Fris. Ordin.
& eorundem Acad. Typogr. Ordinarii. 1664.

07723

Diószegi K. István *exercitii gratia* disputációja
Franeker 1664 (*Biblioteca documentara Székelyudvarhely*)

1666. II/2325 54

DISPUTATIO
THEOLOGICA
INAUGURALIS

DE
Apparitione Spirituum.

QUAM,

Sub Aeterni Numinis Clementi PRÆSIDIO

Ex Auctoritate Magnifici D. Rectoris,

Admodum Reverendissimi Viri,

D. PETRI MOLLI,

J. U. D. & Græcæ Linguae in Florentissima

Frisiorum Academia, quæ Franekeræ est,

Professoris Ordinarii:

NEC NON

Amplissimi Senatus Academici, consensu, ac veneranda

Facultatis Theologicae decreto,

Pro Gradu Doctorali, summiſſique in SS. Theologia hono-

ribus, ac Privilegiis legitime nanciscendis,

Publicè defendendam proponit,

STEPHANUS K. DIOSZEGHI, Ungarus.

Ad diem, Februar. ab horâ 9. matutinâ ad 11.

in Choro Templi Academici.

FRANEKERÆ,

Excudit JOHANNES WELLENS, Illustrissimi

Friscæ Ordinum & eorundem Acad. Typogr. Ord. 1666.

07724

Diószegi K. István pro gradu disputációja. Franeker 1666
(Biblioteca documentara Székelyudvarhely)

V. DISPUTATIO
PHILOSOPHICA

49. dlo.

INAUGURALIS,
CONTINENS

Positiones varias per universam Philosophiam.

Q U A M

Favente Deo Opt. Max.

Ex Autoritate Magnifici Dni. RECTORIS,

D. ABRAHAMI de GRAU,

A. L. M. Philosophiæ Doctoris, & in Illustri

Frisiorum Academia Matheseos Profes-

foris Ordinarii,

N E C N O N

*Amplissimi Senatûs Academici consensu, ac venerandæ Fa-
cultatis Philosophicæ Decreto,*

Pro summis in Omnibus Artibus Liberalibus Magisterii Do-
ctoratûve honoribus, & privilegiis ritè consequendis.

publicè veniendam proponit sine Præside,

J O H A N N E S K Ö P E C Z I Transylvanûs,

Ad diem 9. Junij In Templo Academico.

F R A N E K E R *Æ*,

Excudit J O H A N N E S W E L L E N S, Illustrium

Frisiæ Ord. & eorundem Acad. Typ. O rdinarius. 1669.

Köpeczi János *pro gradu* disputációja

Franeker 1669 (Teleki-Téka Marosvásárhely)

Sem az RMK III., sem az RMK III. Pótlások nem tartalmazzák

Ferenc Postma

**ON THE TRACK OF PRINTED PAPERS FROM THE
FRANEKER ACADEMY**

An account of three study trips to Romania (1991–1993)

The author of this study visited Transylvania on three occasions between 1991 and 1993 in order to collect material from libraries in Cluj Napoca, Tîrgu Mures, Odorheiu Secuiesc, Aiud, Alba Iulia and Sibiu for his work *Auditorium Academiae Franekerensis* which has since then been published. His enquiry focused on papers (disputationes pro gradu, disputationes sub praeside, occasional papers, academic works, etc.) published at Franeker University between its establishment in 1585 and its closure in 1811. Reference was also made to academic material from other Dutch universities.

In addition to its outstanding description of the Transylvanian libraries and their contents, the study is important in sense that the author draws attention to several works which are not contained in either the *Régi Magyar Könyvtár* (Ancient Hungarian Library) or the Addendum to this collection.

An example of such a work is *Disputatio philosophica inauguralis continens positiones varia per universam philosophiam*, a doctoral thesis defended by Johannes Köpeczi at Franeker on 9 June 1669.

M. Pandur Julianna

A MÁRIAPÓCSI KÓDEX SZERKEZETÉRŐL

(XVI. századi cirill – szláv kéziratoss könyv)

1. A Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában Ms 106/15 jelzet alatt őrzött általunk elnevezett Máriapócsi kódex már több közlemény tárgya volt.¹ A korábbi cikkek a XVI. századi, cirillbetűs, kéziratoss könyv külső jegyeire, paleográfiai, grammatikai, tartalmi sajátosságaira utalnak azzal a kíváncsággal, hogy az előzetes vizsgálatok eredményeit további kutatómunkával kell megerősíteni, vagy átértékelni.

1.1. A kódex provenienciáját tekintve az első levél rektóján található „MÁRIAPÓCSI MONOSTOR KÖNYVTÁRÁNAK PECSÉTJE” bélyegzőlenyomat alapján kapta a nevét, s ezzel a névvel került be a szlavisztikai irodalomba. A kéziratoss könyvre Ojtozi Eszter hívta fel a figyelmünket, aki a 70-es évek végén katalogizálta, majd 1982-ben publikálta a Debreceni Egyetemi Könyvtár Máriapócsi fondja cirillbetűs könyveit.²

1.2. Jelenlegi állapotában a könyv 185 lapot tartalmaz. A lapok mérete 20x15 cm., a sorok száma (rektón és verzón) 20. Anyaga XVI. századi, német eredetű papír. Datálását a lapokon lévő vízjel (vadkan, nehezen felismerhető formában, több változatban) alapján próbáltuk meghatározni. Meghatározásunkhoz Briquet³ katalógusát használtuk. Így jutottunk arra az eredményre, hogy a kódex a (15 – 20 év plusz – mínusz eltéréssel) a XVI. század végére datálható. Janakieva Cvetanka a másolás időpontját kitolja a XVII. század húszas éveikig.⁴

1.3. A kódex írásmódja poluusztaáv, scriptura continua. Nyelve egyházi szláv, két jeres (Ѣ, Ѥ) és két juszos (Ѧ, ѧ). Alapjául a tirmovói irodalmi iskola nyelvi normáit képviselő bolgár prototípus szolgált, amely azonban a nagyon stabil, bolgár nyelvi sajátosságon kívül magán viseli a sriptor normatív helyesírásának ukránizmusokat tartalmazó jegyeit is.⁵

A vonalvezetés iskolázott másolóra utal, aki jól ismerte kora kézírásos grafikájának sajátosságait, betartva annak normáit.

2. A Máriapócsi kódex szerkezetét tekintve vegyestartalmú, úgynevezett „szbornik”, amely az ortodox egyházi gyakorlatban a kézíratos könyv egy fajtája. Olvasmánykönyv, amely tartalma miatt a középkori irodalom alapvető formája. Két nagyobb részre különíthető. Az első rész (2 a – 147 b) a szeptemberi évkezdésű, ortodox egyházi naptár állandó nagy ünnepeihez⁶, válogatott apostoli ünnepekhez, szentekről, prófétákról és vértanúkról való megemlékezéshez kapcsolódó, görögből fordított legendaszerű rövid élettörténeteket és prédikációkat, erkölcsi tanulságot adó beszédeket (poucsenije, szlovo) tartalmaz. A beszédek csak közvetve tartoznak a hagiográfiai részhez.

2.1. A második rész (148 b – 158 b) csak prédikációkat tartalmaz a mozgó (húsvéti) liturgikus ünnepi ciklus szerint. Az ilyen jellegű „szbornik”-ot, amely csak a vasárnapi és ünnepnap iistentiszteleti textusokat tartalmazza, általában paróchiális használatra hozták létre. Népszerűségük az ortodox szláv területeken a XV. század végén kezdett felfelé ívelni egészen a XVII. század közepéig. Ezeket a könyveket a néphez közel álló alsó papság körében másolták, kompilálták, terjesztették.

2.2. Rendeltetése szerint a Máriapócsi kódex liturgikus összetétele alá van rendelve az ortodox egyházi ünnepek követelményeinek. Szerkezete stabil, a benne lévő művek között erős, szilárd kapcsolat van. Az anyag mint egész őrződött meg, ezért hasonló tartalmú és szerkezetű kézíratos könyvekkel könnyen összevethető. Ugyanis a különböző másolatokban a prototípus összetétele megmarad.

2.3. Maga a kódex hiányos. Nincs eleje és vége. Közben is hiányoznak lapok (pl. nov. 30. és dec. 9. között, jan. 18. és febr. 2. között, ápr. 30. és máj. 8. között, júl. 25. után), vagy a könyv újrakötésekor (kötése szekundér, XIX századi) áthelyeződtek a lapok máshova (pl. júl. 8.; júl. 25.; júl. 16.; júl. 20. sorrendben található ezen dátumokhoz kapcsolódó részeket tartalmazó lapok), mivel eredeti számozással nincs ellátva a könyv. Az a tény, hogy sok cirill - szláv kézíratos emléknek az elejéről, végéről vagy a közepéről hiányoznak lapok sajnos nagyon gyakran előfordul. Ugyanis ezek a részek lehetnek azok, amelyek alapján a könyvek lokalizálhatók, esetleg információt tartalmaznak a scriptorra vagy scriptoriumra vonatkozóan. A lapokat (a gyűjtők ?, kutatók ?) egyszerűen kitépték, s napjainkban ezek a részek esetleg különböző könyvtárakban, archívumokban található feldolgozva vagy feldolgozatlanul. Szívós, hosszú, nagy területre kiterjedő, feltáró munka talán összehozza valamikor a részeket, hisz több olyan kézíratos szláv könyv ismert,

amelynek lapjai (részei) különböző városok különböző gyűjteményeiben található ma már azonosítva. Erről Kujev Kujo⁷ bővebben ír „Az óbolgár kéziratos könyvek sorsa évszázadokon át” c. könyvében.

3. Mint már fentebb említettük a könyv eleje, kb. 37 lap hiányzik. Erre abból következtethetünk, hogy ugyan eredeti lapszámozás nincs, de később, más írással a rektó jobb felső sarkában (betűszámokkal) 100-ig (.P.) beszámolták a lapokat. Jelenlegi állapotában a könyv a 38. (.ЛН.) lapnál kezdődik. Így a cikkek közül, amelyek dátummal azonosíthatók hiányoznak a szeptemberi és októberi ünnepekről való megemlékezések, köztük az ortodox egyházi ünnepkörbe tartozó 12 nagy ünnep⁸ közül szeptember 8., Szűz Mária születése és szeptember 14., a Szent Kereszt felmagasztalása.

3.1. A máriapócsi kódex első része az alábbi dátumhoz kötött megemlékezéseket tartalmazza, melynek egyházi szláv szövegét a mellékletben adjuk:

1. nov. 13. Aranyszájú Szent János (2 a – 4 b),
2. nov. 14. Fülöp apostol (7 a – 8 a),
3. nov. 16. Máté apostol, evangélista (9 b – 10 a),
4. nov. 21. Boldogasszony bevezetése a templomba (12 b – 13 a),
5. nov. 30. András apostol (15 a – 15 b),
6. dec. 9. Szűz Mária szeplőtelen fogantatása (23 a – 24 b),
7. dec. 17. Dániel próféta és társai (Anania, Azária és Miszail) (26 a – 26 b),
8. dec. 20. Ignác, felszentelt vértanú (27 b – 28 a),
9. dec. 25. Az Úr születése (29 b – 30 a),
10. dec. 27. István első vértanú (33 a – 33 b),
11. jan. 1. Az Úr körülmetélése (35 a – 35 a),
12. jan. 6. Úrjelenés (Az Úr megkeresztelése) (37 b – 38 a),
13. jan. 7. Keresztelő Szent János próféta (38 b – 40 a),
14. jan. 16. Péter apostol bilincseinek tisztelete (41 a – 41 b),
15. jan. 18. Szent Atanáz és Alexandriai Kirill főpapok (44 b – 46 a),
16. febr. 2. Az Úr templomi bemutatása (47 b – 48 a),
17. febr. 3. Simeon és Anna próféták (53 a – 53 b),
18. febr. 25. Szent Táráz Konstantinápoly főpapja (55 b – 56 a),
19. márc. 25. Szűz Mária örömhírvétele (58 a – 59 a),
20. ápr. 23. Szent György nagyvértanú (64 a – 64 b),
21. ápr. 25. Márk apostol, evangélista (67 b – 68 b),

- 22. ápr. 30. Jakab apostol (72 b – 73 a),
- 23. máj. 8. János apostol, evangélista (76 a – 77 a),
- 24. máj. 9. Izajás próféta (77 a – 77 b),
- 25. máj. 10. Simon apostol (82 a – 83 a),
- 26. máj. 21. Konstantin és Ilona (83 b – 85 b),
- 27. jún. 11. Bertalan és Barnabás apostolok (88 b – 89 a),
- 28. jún. 14. Elizeus próféta (90 a – 91 b),
- 29. jún. 19. Júdás apostol (92 b – 93 a),
- 30. jún. 20. Metód felszentelt vértanú (94 a – 94 a),
- 31. jún. 30. A 12 apostol emléke (97 b – 99 b),
- 32. júl. 8. Prokop nagyvértanú (100 a – 101 a),
- 33. júl. 16. Atenogén felszentelt vértanú (105 a – 105 a),
- 34. júl. 20. Illés próféta (107 a – 109 a),
- 35. júl. 25. Szent Anna elhunyt (103 b –),
- 36. júl. 27. Panteleemon orvos vértanú (111 a – 112 a),
- 37. aug. 1. Makabeus vértanúk (114 a – 115 a),
- 38. aug. 6. Az Úr színeváltozása (121 b – 122 b),
- 39. aug. 9. Mátyás apostol (128 a – 128 b),
- 40. aug. 15. Szűz Mária elhunyt (131 a – 132 a),
- 41. aug. 21. Vassza vértanúnő és társai (134 a – 134 b),
- 42. aug. 25. Titusz apostol (137 a – 137 b),
- 43. aug. 29. Keresztelő Szent János fejevétele (141 b – 142 a).

3.2. Minden dátum szerinti megemlékezés után egy, kettő vagy több prédikációs beszéd található. Ezek közül korábbi munkánkban több, Kliment Ohridszkinek (Szent Kelemen püspök, kb. 840 – 916) tulajdonított beszédet azonosítottunk.⁹ Janakieva Cvetanka, a Sumeni „Konsztantin Preszlávski” egyetem docense tovább folytatva az azonosítást 14-re növekedett a kódexben lévő, azonosított Kliment Ohridszki beszédek száma.

3.3. A kéziratos emlék első részének szerkezete felkeltette Pavlova Rumjana, a Szófiaei „Kliment Ohridszki” Tudományegyetem professzora figyelmét is, aki a kódex akkor még nem publikált tartalmát összevetette egy hasonló szerkezetű, XVI. századi szerb kéziratos könyvvel (N°. 450).¹⁰ A két emlék összevetése alapján megállapította, hogy a „Belgrádi szbornik”-ban lévő szövegek megegyeznek a Máriapócsi kódex dátumaival és a hozzájuk rendelt szövegekkel, kivéve azt a részt,

amely a lapok hiánya miatt eleve nem lehet bent a Máriapócsi kódexben. Pavlova Rumjana további beszédek is azonosított, amelyeket Kozma presbiter (28 b – 29 b) és a feketeinges Péter óbologár íróknak tulajdonít (80 b – 81 b; 112 a – 113 a).

3.4. A Máriapócsi kódex második részében a mozgó (húsvéti) liturgikus ciklus ünnepei szerint a Vámosról és Farizeusról nevezett vasárnapra (148 a – 154 a), a Tékozló fiúról nevezett vasárnapra (154 b – 158 a), húshagyó vasárnapra (159 a – 166 b), vajhagyó vasárnapra (166 b – 172 b), a Nagyböjt 1. 2. 3. (a negyedik vasárnap hiányzik) 5. vasárnapra vonatkozó szövegek, prédikációs beszédek (173 a – 185 b) találhatóak.

4. A fenti szerkezeti sajátosságok és a korábbi vizsgálódásaink során feltárt nyelvi jelenségek világosan bizonyítják azon korábbi feltételezésünket, hogy a Máriapócsi kódex alapjául a tirnovói irodalmi iskola¹¹ nyelvi normáit képviselő bolgár prototípus szolgált. A könyv valószínű, hogy a keleti szláv területek nyugati zónájában készült. Erre utal a scriptor nyelvi, helyesírási normatív rendszerének néhány világos jele is.¹² A szöveg összevetések azt mutatják, hogy a Máriapócsi kódex cikkei az elsődleges szöveget néha pontosabban őrzik mint a XIII – XVII. századi orosz szövegek. S az a tény, hogy a könyvben Aranyszájú Szent János és más egyházatyák prédikációs beszédei mellett ott találjuk Kl. Ohridszki, Kozma presbiter, feketeinges Péter óbologár írók / fordítók beszédeit is fontos jel az óbologár ortodox egyházi irodalom széleskörű elterjedésére.

4.1. Külön érdekessége a bolgár vonalnak az, hogy nov. 21.-e (Boldogasszony bevezetése a templomba) a mai bolgár naptár szerint a keresztény család, az ifjúság ünnepe, s a Máriapócsi kódex azonos dátuma alatt is olyan erkölcsi intelmeket tartalmazó beszédek találhatóak, amelyek a szülők nevelési kötelezettségeire, a gyermekek szülők iránti tiszteletére vonatkoznak. Ezen a dátumon, erre az ünnepre (család és ifjúság) más ortodox szláv (orosz, szerb) naptárban nem találtunk utalást.

5. A Máriapócsi kódex külső, formális és belső tartalmi (fonetikai, grammatikai, szerkezeti) jegyei alapján feltételezhetjük, hogy a könyv része annak a gazdag szláv anyagnak, amely a XVI – XVII. században Erdély, Havasalföld Moldova területén lévő kolostorok scriptóriumában keletkezett.¹³

Az összetételében egyedi, nyelvi megformálásában hagyományokat őrző, a scriptor ukrán nyelvi, helyesírási normáit is tükröző kódex nagyon értékes darabja a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattárának. Türelmes, hozzáértő kutatómunkával újabb olyan sajátosságai tárhatók fel a kódexnek, amelyek tovább gazdagítják ismereteinket a XVI – XVII. századi ortodox egyházi irodalomról és az egyházi szláv nyelv fejlődéséről.

JEGYZETEK

1. Az Ms 106/15 jelzetű kéziratos könyvről az első közleményt jelen cikk szerzője adta az I. Bolgarisztikai Kongresszuson (1981. máj. 23 – jún. 3.);
M. Pandur Julianna: XVI. századi egyházi szláv kézirat a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. A Máriapócsi kódex. Könyv és Könyvtár XIII. Debrecen, 1982. 137–141.; Пандур Ю. Среднобългарски черти в Мариапоченския сборник. Slavica XIX. Debrecen, 1983. 5–8.
2. Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen. 1982.
3. C. M. Briquet: Les filigranes. Leipzig. 1923.
4. Цветанка Янакиева: Съчинения на Свети Климент Охридски в Мариапоченския сборник от Библиотека на Дебреценския Университет. Медиавистични изследвания в памет на Пејо Димитров. Шумен 1994. 67–73.
5. Uo. 70–71.
6. Az ortodox egyházi naptár a IV. század elejétől fogva szept. 1-vel kezdődik és aug. 31-vel végződik. A nagyünnepek rendje is ehhez igazodik.
7. Куйо Куев Съдбата на старобългарската ръкописна книга през вековете. София 1986. 212–213; 214–215; 224–225.
8. Az ortodox egyházi ünnepkörben a dátum szerinti és a húsvéti liturgikus ciklus összefonódása nyomán 12 nagy ünnep van:
Szept. 8. Szűz Mária születése (Kisboldogasszony); szept. 14. Szt. Kereszt felmagasztalása; nov. 21. Szűz Mária bevezetése a templomba; dec. 25. Az Úr születése; jan. 6. Az Úr megkeresztelése; febr. 2. Az Úr templomi bemutatása; márc. 25. Szűz Mária örömhírvétele;
 - Az Úr Jeruzsálemi bevonulása (Virágvasárnap);
 - Az Úr mennybemenetele;
 - A Szentlélek alászállása (Pünkösöd);aug. 6. Az Úr színeváltozása; aug. 15. Szűz Mária elhunyt (Nagyboldogasszony).
Berki Feriz: Ortodox kereszténység. Budapest, 1975.
9. M. Pandur Julianna, lásd mint az 1. jegyzet. 139.
10. A N°. 450 jelzetű kéziratos könyv (Belgrádi szbornik) legendákat, rövid beszédeket, szónoklatokat tartalmaz. Jelenleg csak a fotókópiája van meg. Az eredeti

- könyv 1941-ben elégett. Павлова Румяна: Петър Черноризец старобългарски писател от X. век. Кирило–Методиевски студии кн. 9. София 1994. 53–56.
11. A tirnovói irodalmi/kulturális iskola fogalma alatt általában Tirnovszki Evtimij bolgár patriárka (XIV. sz.) nyelvi, helyesírási, stilisztikai, liturgikus műfaji reformját és annak elsajátítását értjük. Helyesírási reformjának lényege archaizáció, Cirill és Metod nyelvi normáinak felújítása.
 12. Цветанка Янавиева: lásd mint a 4. jegyzet. 70–71.
 13. Климентина Иванова: Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. София 1981. 358–387.; I. Iufu: Manuscrise Slave in bibliotecile din Transilvania și Banat. Romanoslavica, VI-II. 1963. 457–461.

A szerző köszöni az UNIVERSITAS Alapítvány (666-I-13/1996 etsz.) 50.000 Ft-os támogatását, amely lehetővé tette számára, hogy Bulgáriában konzultáljon a témát ismerő tudósokkal és a helyszínen tanulmányozhassa az egyébként számára elérhetetlen szakirodalmat.

Ugyancsak szeretnénk megköszönni Pavlova Rumjana prof. és Janakieva Cvetanka doc. segítségét, akik szakirodalommal, szaktanácsaikkal, s a kódexen végzett vizsgálataikkal segítették munkánkat.

A MÁRIAPÓCSI KÓDEX (DEK MS. 106/15) TARTALMI KIVONATA

- Nov. 13. М(с)ца того(ж) въ .гѣ. днь памѧ(т) стго велика(г) ѡца стла юна зла(т) оуста(г) архиеп(с)па Костаѣтина града. (2а – 4в)
В то(ж) днь поучение стго юа(н) зл(т)оустаго правыѧ въбры дше-поле(з)но. (4б)
- Nov. 14. М(с)ца того(ж) въ .дѣ. днь стго ап(с)ла Филипа едина ѡ (т) двоуна-десѧ(т) (7а – 8а)
Въ то(ж) днь сло(в) ю(н)а зл(т)оуста ѡ тѣснѡ(м) поути. Оувѣдѧщи(м) оу животь въчньи и широкѡ(м) ведоуци въ моукоу (8а – 9а)
- Nov. 16. М(с)ца того(ж) въ .дѣ. днь памѧ(т) стго ап(с)ла ев(н)глста Матьфѧ (9в – 10 а)
В то(ж) днь поучение стго юа(н) зл(т)оустааго (10а – 10в)
В то(ж) днь поучение стго юа(н) зл(т)оустааго Не възноси себе члче. да не падеши сѧ вънезапоу (10в–11а)
В то(ж) днь поучение ѡ вдовахъ и сирота(х) да не ѡбидѣти и(х) (11в – 12в)
- Nov. 21. М(с)ца того(ж) е въ .ка. днь въхѡ(д) въ црквь бжїѧ мтре (12в – 13а)
В то(ж) днь поучение како по(д)бае(т) ро(д)тель ка(з)нити ча(д) своѧ (13а – 14а)
В то(ж) днь поучение како подобаеъ дѣтемь родителѧ своѧ на дша своѧ люби ѡца и мтръ (14а – 15а)
- Nov. 30. М(с)ца того(ж) въ .л. стго ап(с)ла Ан(д)реѧ брата Петрова (15а – 15в)
Въ то(ж) днь сло(в) о кльноущихсѧ во лжо именемь бжїи(м) (15в – 16в)
В то(ж) днь поучение еже хранити оуста своѧ ѡ(т) велерѣчивыѧ (16в – hiányoznak lapok)
В то(ж) днь и сказание чудеси великаго архїерѣѧ чждотворца стго ѡца Николы бывшаго (19а – 19в)
Чждо .ае. стго ѡца Николы (19в – 21а)
В то(ж) днь поучение дроу(г)ое послушайте молю вы братїа по-слушаи любви да ва(м) се чждо искажо вы не льнитесѧ (21в – 23а)

- Dec. 9. М(с)ца того(ж) въ .θ. днь зачатїе Аны егда зача стоую бщо (23а – 23в)
 В то(ж) днь поучение на зачатїе стои бцѣ (23в – 24в)
 В то(ж) днь сло(в)о ω(т) пандока еже не ωскврынати никого же (25а – 26а)
- Dec. 17. М(с)ца того(ж) въ .зї. днь стр(с)ть сть(х) .г. ωтрокь ωнаньи азарїа.
 Мисаїла. и данила. (26а – 26в)
 В то(ж) днь сло(в)о ωДанилѣ пр(о)рцѣ (26в – 27в)
- Dec. 20. М(с)ца тогож(д)ь въ .к. днь стр(с)ть стго сщномчнка Игнатїа
 бω(г)носца (27в – 28а)
 В то(ж) днь поученїе: Еп(с)пж бо и попоу по(д)баеть оучити и
 казати пороученыа емж люди (28в – 29в)
- Dec. 25. М(с)ца тогож(д)ь въ .ке. днь. Въспоминане твори(м) рож(д)ество га
 нашего їу ха (29в – 30а)
 Въ то(ж) днь поклоненїе влхво(м) Малхиѡна. и Валтасана. и
 Асъпара. имена ихъ (30в – 31а)
 Въ то(ж) днь іесифъ ωброучни(к) приа(т) вѣ (ст) ω(т) аггла въ снѣ
 да бѣжи(т) вѣ егїе(т) (31а – 31в)
 Въ то(ж) днь поученїе на рж(с)тво хво (31в – 33а)
- Dec. 27. М(с)ца того(ж) въ .ка. днь стго пръвом(ч)ника Стефана (Dátum el-
 írás. (33а – 33в)
 В то(ж) днь поученїе ω князехъ и о властителехъ (33в – 34а)
 В то(ж) днь слово. стго Василиа въспомнновенїи естества члчьска-
 го (34а – 35а)
- Jan. 1. М(с)ца геньваря въ .а. днь ωбръзанїе га нашего їу(с) ха (35а – 35а)
 Въ тожде днь поученїе на крещенїе хво (35в – 37в)
- Jan. 6. М(с)ца того(ж) въ .с. стго бгоавленїа га наше(г) їу (с) ха. Сло(в)
 ωкр(с)щениї гни (37в – 38а)
 Та(ж) сїе поученїе посланїе сто(г) їѡа(н) бгсловца (38а – 38в)
- Jan. 7. М(с)ца того(ж) въ .з. днь. съборь стго пр(о)рка їѡанна кръстлїа гнїа
 (38в – 40а)
 Въ то(ж) днь Сло(в) повѣсть за вѣрныа и сказаниемъ вѣрны(м)
 послушанїе и на вниманїе (40а – 41а)
- Jan. 16. М(с)ца того(ж) въ .ї. днь поклоненїе честны(х) вери(г) стго Петра
 (Dátum elírás. 41а – 41в)

- Въ то(ж) днь сло(в) ѿ(т) пандока ѿ пѣлица(х) неразумны(х)
(41в – 43а)
Въ то(ж) днь сло(в) ѿ реместникѡхъ (43в – 44в)
- Jan. 18. М(с)ца того(ж) въ .ий. днь памѣ(т) ѿт) изгнаніѣ архиеп(с)па ѡлек-
сандреискаго и Кирила того(ж) града еп(с)па (44в – 46а)
Въ то(ж) днь слово ѿ соудѣхъ земныхъ (46а – a szöveg vége hiányzik)
Въ то(ж) днь слово стго Кирила архиеп(с)па ѡлександреискаго
(46в – 47в)
- Febr. 2. М(с)ца фев. въ .в. днь оустрѣтене га наше(г)сѣха (47в – 48а)
Въ то(ж) днь поучене на оустрѣтене гне (48а – 50в)
Въ то(ж) днь поучене стго юан Зла(т)оустаго. ѡгрѣдо(м) соудѣ и
ѿ кончинѣ смртнѣ (50в – 52в)
- Febr. 3. М(с)ца того(ж) въ .г. днь стго праве(д)наго Семиѡ(н)а (53а – 53в)
Въ то(ж) днь сло(в) ѿ пиѣлица(х) стго ап(с)ла Павла (53в – 55в)
- Febr. 25. М(с)ца того(ж) въ .ке. днь памѣ(т) стго ѡца Тарасіѣ архиеп(с)па
Къстантина града (55в – 56а)
Въ то(ж) днь слѡ (в) ѿ чрьноризци съмирена ѿ брати разбоиника
на покаа(н)е (56а – 56в)
Въ то(ж) днь сло(в) ѿ женѣ постници и ѿ мнись (56в – 58а)
- Márc. 25. М(с)ца марта въ .ке. днь памѣ(т) блговѣщение престыѣ вл(д)чца бѣца
пр(с)нодвы Мрїѣ (58а – 59а)
Въ то(ж) днь сло(в) о стѣ и бци (59а – 61в)
Въ то(ж) днь сло(в) .ѳ. ѿ нѣкое(м) члцѣ иже имае(т) .г. другы
(62а – 64а)
- Ápr. 23. М(с)ца априлѣ въ .кг. днь стра(с) стго великаго мчнка Георгіѣ (64а)
Въ то(ж) днь чюдо стго Георгіѣ снѣ поповѣ (64в – 66в)
Въ то(ж) днь чюдо попа ѿ(т) Опсима отрочати оужики того же
(66в – 67в)
- Ápr. 25. М(с)ца того(ж) въ .ке. стра(с) стго Марка ев(г)листа (67в – 68в)
Въ то(ж) днь поучене на памѣ(т) стго ап(с)ла Марка е(г)ли(с)
(68в – 71а)
Въ то(ж) днь сло(в) ѿ(т) Патерика никто(ж) себе прелести(т) мечта-
нии ѿ(т) явленіи всѣхъ (72а – 72в)
- Ápr. 30. М(с)ца того(ж) въ .л. стра(с)ть стго ап(с)ла Іѡкова сна зеведева
брата юанова Бгословца (72в – 73а)

- Въ то(ж) днь сло(в) стго юа(н) Зла(т)оуста(г) иако по(д)бае(т) творити мл(с)тню (73а)
- Въ то(ж) днь. сло(в) ѿ(т) патерика. иже оумираѡ извѣстоуѡ бра(т)и. иако въ покои граде(т) (75в – 76а)
- Мáj. 8. М(с)ца маѡ въ .и. днь памать стго ап(с)ла юа(н) бгословца евглиста (76а – 77а)
- Въ то(ж) днь слово стго Феѡфила еп(с)па ѡлександрейскаго. ѡ исхождении дши. (77а)
- Мáj. 9. М(с)ца того(ж) въ .ѳ. стра(с) стго пр(о)рка Исаиѡ (77а – 78в)
- А се слоу(ж)ба пренесение моще(м) стго ѡца Николы великаго чудотворца. ѿ(т) Моуравьбарь град (79а – 79в)
- Въ то(ж) днь сло(в) ѡ дшевнѣи пользѣ (80в – 81а)
- Мáj. 10. М(с)ца того(ж) въ .л. днь стра(с) стго ап(с)ла Симона Зилота (81а – 83а)
- Въ то(ж) днь сло(в) о презвитерѣ его же свѡза еп(с)пъ ѿ(т) слоу(ж)бы бжїѡ (83в)
- Мáj. 21. М(с)ца того(ж) въ .ка. днь памѡ(т) блговѣрна(г) Коста(н)тина и мѡре ег Ели(н) (83в – 85в)
- Въ то(ж) днь сло(в) о явлении ч(с)тна(г)кр(с)та по заповѣди гни (85в – 86а)
- Въ то(ж) днь сло(в) стго юа(н) Зла(т)оустаго о млтвѣ (86а – 88в)
- Јún. 11. М(с)ца ию(н) въ .а. днь стра(с) стго ап(с)ла Валфоромѡ и Варнавы (88в – 89а)
- Въ то(ж) днь памѡ(т) стго ап(с)ла Варнавы едина(г) ѿ(т) .о. оучнкъ (89а – 89в)
- Въ то(ж) днь сло(в) стго Василиѡ ѡ многоиманіе безъ правды (89в – 90 а)
- Јún. 14. М(с)ца того(ж) въ .дї. днь памѡ (т) стго пр(о)рка Елесѣѡ (90а – 91а)
- Въ то(ж) днь слово ѿ(т) мониса дшиполезно (91в – 92а)
- Въ то(ж) днь слово ѡлюбви (91в – 92а)
- Јún. 19. М(с)ца того(ж) въ .ѳї. днь стрѣ стго ап(с)ла юды срод(н)ника хва по плѣти (92в)
- Въ то(ж) днь сло(в) ѡ чести іерейской (93а – 93в)

- Jún. 20. М(с)ца того(ж) въ .к. днь стр(с)ть стго м(ч)нка Мефедиа еп(с)па Мжрькаго (94а)
 Въ то(ж) днь сло(в). къ богаты(м) нетворщи(м) мл(с)тнѧ и не въз(д)авающи(м) (94а – 95в)
 Въ то(ж) днь поучение на памѧ(т) стжю ап(с)лж Петра и Павла (96в – 97в)
- Jún. 30. М(с)ца того(ж) въ .л. днь събо(р) сты(х) ап(с)лъ .ви.
 Въ то(ж) днь слово ѿ неосжжени съгбшающихъ (99в – 100а)
- Júl. 8. М(с)ца лж въ .и. днь стра(с) стго мчнка Прокопа (100а – 101а)
 Въ то(ж) днь сло(в) величавы(х) и возносащихсѧ (101а – 102)
 Въ то(ж) днь сло(в) ѿ прелщено(м) мнисѣ ѿ(т) бѣсса величавѣмъ (102а – 103в)
- Júl. 25. М(с)ца того(ж) въ .ке. днь оуспение стья Анны мпре стья бца (103 – hi-ányzik lap)
 Въ то(ж) днь сло(в) о послани бестана(г) ап(с)ла Павла къ коренѡмъ. (104а)
- Júl. 16. М(с)ца того(ж) въ .си. днь памѧть стго мчнка Анфилогена (105а)
 Въ то(ж) днь слово поучение стго Ефрема о чръноризецько(м) жити (105а – 105в)
 Въ то(ж) днь сло(в) ѿ ѡанъ огородниц (106а – 107а)
- Júl. 20. М(с)ца того(ж) въ .к. днь огньное възсход(д)ение стго пр(о)рка Ильи (107а – 109а)
 Въ то(ж) днь сло(в) о женитвѣ и любодѣйствиу (109а – 110в)
 Въ то(ж) днь слово от Патерика видение Силоуѧна (110в)
- Júl. 27. М(с)ца того(ж) въ .кз. днь стр(с)ть стго великого моученика Пантелимона врача (111а – 112а)
 Въ то(ж) днь слово о правдѣ и неправдѣ (112а – 113а)
 Въ то(ж) днь слово Еремѧ пр(о)рка о блгооугоднѣмъ пжти. по немю же ходѧще вси спсетесѧ (113в – 114а)
- Aug. 1. М(с)ца авгоу(с) въ .а. днь стр(с)ть сты(х) маковеи (114а – 115а)
 Въ то(ж) днь сло(в) ѿ Евагрѣ философѣ его(ж) кр(с)ти Сж(н)сеи еп(с)пъ и дасть емоу ржкописание мл(с)тнѧ ра(ди) (115а – 117а)
 Въ то(ж) днь слово стго еп(с)па Евсевиа Алексан(д)реискаго. стѣи не(д) ли поучение дшеполезно (117а – 121в)

- Aug. 6. М(с)ца того(ж) въ .s. днь въспоминаніе бжествнаго прешображеніа велика(г) га ба нашего Іс ха (121в – 122в)
 Въ то(ж) днь поученіе Климента на прешображеніе (122в – 124в)
 Въ то(ж) днь слово стго Нила. ѿ осме(х) помыслѣ(х)сѣ(л) (л) кра(с)ны (124в – 128а)
- Aug. 9. М(с)ца того(ж) въ .θ. днь стр(с)ть стго Мавел ги бл(с) (128а – 128в)
 Въ то(ж) днь слово іуанна Зла(т)устаго ѿ емлющихъ ризь (128 – 129в)
 Въ то(ж) днь слово ѿ нѣкоемъ блж(д)ницѣ иже мл(с)тню твораше и да не стане(т)са до смрти (129в – 130в)
- Aug. 15. М(с)ца того(ж) въ .ei. днь оуспеніа стья бца ги бл(с)ви (131а – 132а)
 Въ то(ж) днь повче(н)е на приставленіе стья бца (132а – 133в)
 Въ то(ж) днь слово ѿ храненияіа языка (133в – 134а)
- Aug. 21. М(с)ца того(ж) въ .ка. днь стр(с)ть стья мчнцѣ Василисы и чадоу еа Феогниа (134а – 134в)
 Въ то(ж) днь слово Антиѿха ѿ Аде(н)и (134в – 137а)
- Aug. 25. М(с)ца того(ж) въ .ке. днь пам(т) стго ап(с)ла Тита еп(с)па Кри(т)ска(г) (137а – 137в)
 Въ то(ж) днь слово великаго Василіа ѿ иночествѣ (137в – 141а)
- Aug. 29. М(с)ца того(ж) въ .кθ. днь пам(т) всѣкновенію стго іуана (141в – 142а)
 Сице да бжде(т) знаменіа изрекшю самомоу къ оучнко(м) своимъ въ за(ч)лѣ (142а – 145а)
 Слово о враждѣ (145а – 145в)
 Слово о нѣкое(м) мнисѣ стго прч(с)тыа тѣла хва (146а – 149а)
 Не(д) ѿ мытари и фарисеи и сказаніе ѿ(т) бжествны(х) писани (149в – 153а)
 Въ то(ж) днь повченіе .в. е ѿ мытари и фарисеи (153а – 154а)
 В не(д)лю .в.ю поученіе блждно(м) снж (154в – 157а)
 Въ то(ж) днь поученіе .в. о блж(д)но(м) снж (157а – 159а)
 В не(д)лю ма(с) поу(с)нжю поученіе ги бл(с)ви че (159а – 163а)
 Въ то(ж) днь повченіе стго Василіа ѿ сто(м) постѣ (163а – 164а)
 Повченіе .в. е ѿ любви (164а – 166в)
 В не(д)лю сыропо(с) повченіе стго іуанна Зла(т)устаго (166в – 169а)
 Въ то(ж) днь повченіе .в. стго ѿца Фотіа о сто(м) постѣ (169в – 172в)

В не(д)лю ^а.ю повчeнiе стго поста(172в – 178а)

Повчeнiе в не(д)лю ^в.ю поста (178а – 179а)

Въ то(ж) днѣ поуче́нiе ѿа(н) Зла(т)уста(г) ѿ сто(м) постѣ (179в – 184в)

Повчeнiе ^в. нед(^г. стго поста (183в – 185в)

Повчeнiе ѿа(н) Зла(т)уста(г) в не(д)лю ^е. поста (74а – 74в)

Julianna M. Pandur

ÜBER DEN AUFBAU DES KODEXES VON MÁRIAPÓCS
*(Ein Kyrillisch-Slawisches Handgeschriebenes
buch aus dem 16. Jh.)*

1. Die Verfasserin hat schon in einer früheren Publikation den in der Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek von Debrecen bewahrten Kodex präsentiert (Könyv és Könyvtár XIII. Debrecen, 1982. 137–142), hinweisend auf dessen Äussere und inhaltliche Eigenheiten.

2. In diesem Artikel untersucht die Verfasserin die strukturellen Eigenschaften des Kodexes. Sie stellt fest, dass das Buch eine sogenannte „sbornik“ (Sammlung) mit verschiedenem Inhalt ist. Es besteht aus zwei Teilen.

Der Teil *A* enthält legendäre Erzählungen und Predigten, die sich an die ständigen grossen Festtage des orthodoxen kirchlichen Kalenders, an die ausgewählten apostolischen Festtage, an das Gedenken an die Heiligen, Propheten und Märtyrer knüpfen. Der Teil *B* beinhaltet die Predigten, die sich an den beweglichen Ostern-Zyklus knüpfen.

3. Vom Gesichtspunkt der Bulgaristik aus betrachtet ist es interessant zu erwähnen, dass die Verfasserin und ihre bulgarischen Kolleginnen, Rumjana Pavlova und Cvetanka Janakieva mehrere Werke von den Predigten identifiziert haben, die den altbulgarischen Schriftstellern Ohridski Kliment, dem Presbyter Kozma und Peter mit dem schwarzen Hemd unterstellt werden können.

Ferenc Postma

CAMPEGIUS VITRINGA PROFESSZOR TESTIMONIUMAI MAGYAR DIÁKOK SZÁMÁRA

I. Vitringa testimoniuma Stephanus Ványainak (Franeker, 1714. július 11.)

Közismert, hogy a franekerei egyetem teológiaprofesszora, Campegius Vitringa (1659–1722)¹ európai hírnévnek örvendett. Halálakor Joannes Ortwinus Westenbergius, az egyetem *rector magnificus* eképp méltatta: a diákoknak „ex ultima Hungaria, Polonia, Gallia, Scotia, Germania, omnique Belgio” sikerült megtalálniuk a fríz egyetemi városba vezető utat, s ráadásul oly nagy számban „ut auditoria eos saepe non caperent...”² Ezek a diákok gondoskodtak arról, hogy tanítómesterük szellemi öröksége, nyomtatott vagy írott formában a legszélesebb körben elterjedjen. Ami ez utóbbit illeti, a magyarok jócskán kivették belőle részüket. Nem csupán professzoruk nyomtatásban megjelent műveit jutatták haza nagy mennyiségben, hanem számtalan kidolgozott órai jegyzetet, szemelvényt és kéziratot feljegyzést is „ex ore Campegi Vitringa”, melyek közül a legtöbb – előbb vagy utóbb – különböző nyilvános könyvtárakban és levéltárakban kapott helyet.

Emellett Vitringa teológiai nézetei sem maradtak visszhang nélkül Magyarországon. Még életében – 1722-ben – megjelent *Typus theologiae practicae*³ című művének magyar fordítása Frankfurtban, továbbá – hogy csak egyetlen példát említsünk – halála után több mint ötven évvel, Szathmári Pap Mihály (1737–1812), a Kolozsvári Református Kollégium professzora még részletesen tárgyalta a nagy előd teológiáját.⁴

Bármilyen lebilincselő is a franekeri professzor életművének fogadtatása, a jelen tanulmányban egy kisebb jelentőségű adatra szeretnénk a figyelmet irányítani: arra a saját kezűleg írott *testimonium*-ra, melyet Vitringa magyar diákjai egyikének adott 1714-ben, bizonyítandó annak dicséretes szorgalmát és rátermettségét. A *testimonium*, melyre – 1992 nyarán – sok egyéb Franekerből származó nyomtatott és kéziratot munka között bukkantunk, jelenleg a Sárospataki Református Kollégium levéltárában⁵ található.

A *testimonium* címzettjéről, Stephanus Ványairól [Ványai István]⁶ sajnos keveset tudunk. Valószínűleg Sárospatakon kezdte teológiai tanulmányait, ahonnan – sok protestáns honfitársához hasonlóan – Hollandiába ment, hogy „elméjét pallérozza és tanulmányait befejezze”. A *testimonium* megemlíti, hogy

Ványai először egy esztendő („per annum”) Utrechtben töltött, ahonnan később tovább utazott Franekerbe. Ez utóbbi adat egyébként teljesen új, mindeddig ugyanis alig tudtunk többet Ványai Istvánról annál, hogy 1717. szeptember 24-én „gratis” beíratta nevét az *Album Studiosorum Academiae Franekerensis*be (l. ASF 10899: Stephanus Wanyainus, Hungarus).⁷ A *testimonium* keltezése – 1714. július 11. – jelzi egyidejűleg franekeri tanulmányútjának teljes időtartamát, amit Vitringa a szövegben még egyszer maga is megerősít („et tantundem fere temporis apud nos exegit”). Továbbá informál bennünket a *testimonium* Vitringa akkori tudományos tevékenységéről, mind egyetemi, mind otthoni óráinak témáiról.

Ennél tovább azonban nem terjednek ismereteink. Azt, hogy Ványai hazatérése után hol és milyen módon lett lelkész, egyelőre homály fedi. A magyarországi eklézsiákat és prédikátorokat 1725–1729 között áttekintő munkában található egy bizonyos Ványai István nevű, tiszapalkonyai prédikátor.⁸ Nem elképzelhetetlen, hogy a Vitringa által írott magasztaló *testimonium* címzettje és ez a falusi prédikátor egy és ugyanazon személy volt. A meglévő bio- és bibliográfiai lexikonokban neve egyáltalán nem fordul elő.

A Vitringa által egy duplán hajtott lapra [ff. 51–52] írott *testimonium*, annak a kéziratot kötetnek képezi részét [sign.: Kt. 546], amely 1813-ban került a Sárospataki Református Kollégium birtokába. A lapokat később folytatólagosan számozták.

Ajánljuk Vitringa nyomtatásban először itt megjelenő *testimonium*át, mint finom latin ujjgyakorlatot barátunknak Jan Sandersnek, aki számos távoli tanulmányúton vett részt: „veri amans”, s aki – mint *magister morum*, magas tisztességét szem előtt tartva – mindig „moribus gravis”.⁹

Sárospataki Református Kollégium, Levéltár: **Kt. 546**,
ff. 51–52.

Lecturo Gratia et Pax a Christo Domino.

Laudabilem huc usque cursum fecit in Domino doctrina virtuteque Vir Ornatus, Frater in Christo charissimus, STEPHANUS VÁNYAI, Gente Hungarus, qui hoc anno Almae huic nostrae civem ^apraestitit honestum, et boni exempli.

Consecratus ille Rei Divinae, in Patria sua se jam induerat cultu, in hunc usum necessario, feceratque luculentum in Eruditione sacra profectum. Quando affectus desiderio instituendae peregrinationis ad acuendam prudentiam studiaque sua polienda limandaque, se convertit ad Academias Belgii inspiciendas, facturus periculum, an frugem aliquam spiritualem apud eas colligere posset.

Hoc consilio Trajexti ad Rhenum, quam sibi primam elegerat exercitationis suae sedem, per annum haesit. Inde ad nos transiit, et tantundem fere temporis apud nos exegit, integra laude et existimatione. Universam enim vitae studiorumque suorum disciplinam sic composuit, ut exspectes a Viro prudente, qui dudum praetervectus scopulos lubricae aetatis semitam virtutis certo pede calcare didicit. Ubique modestus, verecundus, veri amans, moribus gravis, honestatis pietatisque interioris studiosus, pensum suum in timore Nominis Divini diligentissime ursit, in id pro viribus connisus, ut viam Domini non qualitercunque sed accurate et scienter intelligeret, et interiora Fidei nostrae mysteria rite digesta sano complecteretur iudicio: sive publicos coluerit hujus [52] loci Doctores, quorum institutiones sibi conducibiles fore arbitratus est, sive privis lucubrationibus Scripturam S. sedulo ruminaverit, utilesque alios evolverit libros quos sibi in usum commendatos habuit. In quo dum fuit, Scholas meas qua Academicas qua Domesticas, in quibus Doctrinam Religionis nostrae tradere, Verbum Divinum commentari, et Fata Ecclesiae ex historia enarrare atque illustrare soleo, impiger frequentavit, measque illas doctrinas animo puro et veritatis reverente lubenter admisit. Sic non est quod dubitem, quin voti damnas evaserit, et ex laboribus suis et ex commerciis Doctorum hominum solidum fecerit speratumque fructum, promptuarimque suum, quod ut prudens scribe Regni caelorum curae habuit optima quaque ratione instruere, non contemnendis subsidiis auctius reddiderit. Talem certe se mihi probavit, qualem affectu meo dignissimum habui, et in usum ac decus Ecclesiae ^baptite^b paratum. Deum ex animo veneratus, ut sua providentia, favore, gratia, eum porro prosequatur, lumine Spritus sui ducat ac collustret, salvum atque incolumem suis reddat, atque ad dotes suas explicandas latum ei aperiat Evangelii ostium, quo Domino suo fidelem ac fructuosum ^cpraestef^c Ministrum, et stadio vita cum bona conscientia decurso aeterna Ejus participet gaudia.

Franekerae, a.d. Jul. XI.

MDCCXIV.

C. Vitringa

Notae criticae:

^apestitif^f – leg.: se praestitit

^baptite^b – forma mixta: optime x apte, leg.: apte

^cpraestef^c – leg.: se praestet

II. *Vitringa testimoniuma Gregorius Nagymihályinak* (*Franeker, 1718. június 9.*)

Campegius Vitringa számtalan diákkal büszkélkedhetett a távoli Magyarországról, ami nem maradt észrevétlen magyar részről sem. Szilárdy Áron már 1874-ben megjelentette azon magyar diákok terjedelmes névsorát, akik – 1686-tól – „sub celeberrimo Campegio Vitringa”, a nem kevésbé híres franekeri egyetemen tanultak.¹⁰ A lista, mely egy régi levéltári forráson alapul, több tekintetben még mindig használható és értékes. Nem csupán olyan neveket tartalmaz, melyek az 1968-ban kiadott *Album Studiosorum*ból hiányoznak, de segítségével rábukkantunk azon diákok nyomaira is, akiknek Vitringához fűződő kapcsolata ezidáig teljesen ismeretlen volt. Ez utóbbi kategóriához tartozik Gregorius Nagymihályi [Nagymihályi Gergely] is, aki Szilárdy közleménye szerint 1717 folyamán Vitringa diákja volt.

Sokáig nem lehetett pontosan tudni, hogy a Szilárdy által leírtaknak mennyi köze volt a valósághoz. Jóllehet az *Album Studiosorum* alapján megállapítható, hogy Nagymihályi 1717 második felében valóban beiratkozott a franekeri egyetemre (l. *ASF* 11194), ismereteink azonban ennél tovább nem terjedtek. Sem az áttanulmányozott egyetemi iratok, sem az egyetemi levéltári anyagok nem nyújtottak olyan használható információt, ami megvilágította volna Nagymihályi és Vitringa kapcsolatát. Így egyelőre megválaszolatlan maradt az a kérdés is, hogy Nagymihályi egyáltalán a professzor diákjai közé tartott-e vagy sem – legyen az önmagában bármennyire feltételezhető is, hogy Franekerbe történő megérkezése után azonnal Vitringa hallgatója lett...

Szilárdy igazának bizonyítékára néhány évvel ezelőtt – egész pontosan 1992 nyarán – bukkantunk a Sárospataki Református Kollégium levéltárában. A szóban forgó dokumentum nem kevesebb, mint egy saját kezűleg írott ‘tanúsítvány’ (*testimonium*), melyet Vitringa 1718 júniusában vetett papírra, Nagymihályi Franekerből történő távozásakor, bizonyítandó annak dicséretes szorgalmát és kivételes képességeit. Az irat – egy duplán hajtott lap, melynek Vitringa három oldalára írt – egy kéziratos kötet [sign.: Kt. 546] részeként 1813-ban került a kollégium birtokába. A folytatólagos oldalszámozás későbbi kéz munkája [ff. 53–55].¹¹

A *testimonium* nem csupán azt igazolja, hogy Nagymihályi megszakítás nélkül („absque intermissione”) látogatta Vitringa előadásait¹² – annak otthonában és az egyetemen egyaránt – de megerősíteni látszik azt is, hogy a magyar diák professzora legkedveltebb tanítványainak egyike volt („illum in auditoribus mihi carissimum”), akinek tanítómestere reményteli jövőt jósolt:

Meggyőződésem, hogy hazája gyülekezeteinek és iskoláinak melyek fölött Isten kegyes gondviselésével örködjön! – nagy dicsőségére fog válni, s azoknak támasza és ékessége lesz.

Jóllehet itt egy ‘tanúsítvány’ szövegével van dolgunk, mégis minden arra utal, hogy Nagymihályi tudása, éles elméje, bölcs és józan nézetei, valamint lángoló buzgalma és szenvedélyes szeretete, melyet „Isten háza”, „Krisztus temploma” iránt érzett a „Magyar Sionon”, nagy hatással voltak Vitringára.

A *testimonium* egyúttal közelebről megvilágítja Nagymihályi *peregrinatio academica*jának menetét és időrendjét. Ahogy az a magyar forrásokból ismeretes, Nagymihályi – teljes nevén Gregorius Szomoló Nagymihályi [Nagymihályi Szomoló Gergely]¹³ – kezdetben Miskolcon, később Sárospatakon tanult.¹⁴ A híres kollégium diákjaként indult aztán Hollandiába, hogy – a *testimonium* szerint – szellemét pallérozza és nagy bölcsességre tegyen szert, valamint „in maximum Ecclesiae usum”. A *testimonium* közli, hogy Nagymihályi először egy évet és néhány hónapot Utrechtben töltött, (per aliquot supra annum menses”), onnan Franekerbe utazott („inde ad nos transiit”), ahová – ahogy Vitringa azt egyértelműen leírja – 1717 őszén érkezett meg. Ezen adatok alapján megállapíthatjuk tehát, hogy Nagymihályi 1716 közepén Utrechtben kezdte külföldi tanulmányait. Ami franekeri tanulmányútjának időtartamát illeti, a Vitringa által írott *testimonium* világosan jelöli annak végét: 1718. június 9. („et huc usque apud nos substitit”). Így nagy bizonyossággal állítható, hogy diákunk röviddel ezután elhagyta Franekert.

Nagymihályi Utrechtet útba ejtve indult vissza hazájába, amit bizonyít nevének beírása is az utrechti *Album Studiosorum*ba.¹⁵ Ottani tartózkodásának részletei sajnos nem ismeretesek. Segesváry Lajos, aki – 1935-ben – az utrechti egyetemen tanult magyar diákokról írta doktori dolgozatát, sem tud másról beszámolni, mint hogy Nagymihályi 1718-ban *peregrinusként* beiratkozott.¹⁶ Sokáig azonban nem maradt ott. A magyar források szerint ugyanis Nagymihályit ugyanebben az évben megbízták a miskolci iskola vezetésével. Ezt követte 1719 márciusában a híres sárospataki kollégium professzorává történő kinevezése. Vitán felül áll, hogy Vitringa *testimonioma* ehhez jó ajánlólevélnek bizonyult.

A franekeri egyetem szenátusi levéltárában őrzött rövid feljegyzések egyikében az olvasható, hogy a *rector magnificus* 1720. szeptember 25-én az összegyűlt professzoroknak megmutatott egy hordó bort, melyet Nagymihályi küldött a fríz rendeknek.¹⁷

Exhibuit in senatu D[ominus] R[ector] M[agnificus] vasculum vini Hungarici a D. Georg (sic) Nagimihalieo, prof. Philos. in Collegio Patakino, Membris Ampliss. Ord. dividendum. Quod factum.

Bár hálás ösztöndíjasuk ajándéka kicsit késve érkezett¹⁸, ez a fríz rendeket legkevésbé sem tartotta vissza attól, hogy emeljék poharukat a frissen kinevezett sárospataki professzorra...

Nagymihályi pályafutásának csúcspontja egyben szerény munkánk lezárását is jelenti.¹⁹ Ajánljuk Vitringa *testimonium*át – a történet tengelyét – barátunknak és kollégáinknak, Eep Talstranak *Ad multos annos!*²⁰

Sárospataki Református Kollégium, Levéltár: **Kt. 546**,
ff. 53–55.

Lecturis Gratia et Pax a Christo Domino!

Quod decus neutiquam vulgare inest in praestante eruditoque Viro, Gregorio Nagymihályi, Ungaro, dilectissimo Fratrem in Christo, lubens hisce meis commendatitiis ei assero: licet ipse omni parte per se commendabilis iis minime opus habeat.

Rei Divinae cum esset consecratus, capessiturus cultum huic proposito congruentem, cursu in Patria confecto, et suscepta ad externos peregrinatione ad ingenium majore opere acuendum, et instruendam prudentiam, pedem fixit in Academia ad Rhenum Trajectensi, ubi sacris nostris per aliquot supra annum menses feliciter ac diligenter operatus est. Inde ad nos transiit, novorum experimentorum facturus periculum, autumno superioris anni, et huc usque apud nos substitit, sic vitae morumque instituta ratione, ut expectes a Viro exercito ac prudente, qui dudum vitare didicerat scopulos, lubricae aetati saepe funestos, certoque pede semitam calcare virtutis. Adsiduus in labore et exercitatione, praebuit omnibus singulare exemplum modestiae, verecundiae, excultae humanitatis, decentiae gravitatisque, tum quoque pietatis, puritatis ac sanctimoniae interioris, universum vitae cursum sic dirigens atque administrans, ut visus sit actiones suas non hominibus solum commendare, sed Deo, tantumque virtute, quan- [54] tum doctrina proficere. Hoc animo, blandiente occasione, communia Sacrarum Literarum studia, in quibus dudum profectus fecerat praeclaros, summa prosecutus est diligentia, ut ne²¹ deesset officio, ad quod omnes scientiae nostrae cultores per vitam obligantur, se omni meliore modo perficiendi exoliendique in maximum Ecclesiae usum. Praeter privas lucubrationes, quas strenue ursit, publicos audivit hujus loci Doctores, quorum institutiones proposito conducibiles censuit, recto sanoque judicio quae meliora sunt, discriminans. Me utique inter eos testem habere voluit luculentum adsidui et honestissimi cultus, quo me in Scholis qua Academicis qua Domesticis, in quibus Doctrinam Religionis nostrae exponere, Verbum Divinum commentari, et Fata Ecclesiae ex historia enarrare atque illustrare soleo, absque intermissione coonestavit.

Privum quoque commercium cum iis coluit, tum ut studia sua et meditationum suarum fructus iis probaret, tum ut ipsorum de dubiis Religionis nostrae quaesitis exploraret sententiam, aut de statu Ecclesiae ac spe futuri temporis iiscum amicos caederet sermones. Qua consuetudine cum mihi familiarius innotuerit, ingenii ejus acumen, iudicii prudentiam ac moderationem, eruditionem in Sacris Literis, perque disciplinas contingentes, solidam, et insignem exercitationem, multo labore et usu comparatam, qualis est adulti Viri in Christo Jesu, in ipso facile recognovi, Ne de puro zelo di [55] cam, quo in Domum Dei, et praesertim in Tsionem Patriae suae, flagrat. Plane ut mihi persuadeam, illum Ecclesiis atque Athenæis Patriae suae – quibus Deus cura providentiae suae propitius invigilet! – magno fore decori, fulcimento, atque ornamento. Quo nomine ut illum in auditoribus mihi carissimum, omnibus Literarum ac verae Pietatis Patronis ac Fautoribus impense commendo, sic Deum et Patrem in Christo Jesu ex animo veneror, ut illum in hunc usum conservet, salvum atque incolumen suis reddat, Spiritu suo fulciat, et ad magna pro gloria Dei audenda excitet, latumque ei aperiat dotium suarum explicandarum ostium, in bonum odorem Evangelii Filii Dei, Ecclesiarum consolationem, honorem Divini Nominis, et ipsius in Servatore Jesu salutem sempiternam.

*Franekerae, a.d. Jun. IX.
MDCCXVIII.*

C. Vitringa

JEGYZETEK

1. Vitringáról: W.B.S. BOELES, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, II. 1. köt. Leeuwarden, 1879, 288–194.
2. Az idézetek Westenbergius *Programma funebre* című munkájából valók, amit később újra kiadtak. I. Alb. SCHULTENS, *Laudatio funebris in memoriam Campegi Vitringa*, Franequerae, 1722, 1–6, részletesen 5.
3. Alb. SCHULTENS, *op. cit.* 63–64. Ez a fordítás számos magyarországi és erdélyi könyvtárban megtalálható.
4. Michaël PAP SZATHMÁRY, *Explicatio theologiae Campegi Vitringa*. Kidolgozott órai jegyzet, melyet Diószegi Mihály készített az 1775–1777-es években. A kézirat [sign.: 18285] a zilahi Bibliotheca documentara C.P.D.-ben található.
5. BÖRZSÖNYI József, *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok* [Országos Széchényi Könyvtár: Catalogi manuseriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, IV], Budapest, 1986, 98–99 (nr. 535). Vö. HÖRCSIK Richárd, *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye Levéltárának története, 1531–1966*, Sárospatak/Miskolc, Borsodi Levéltári Évkönyv, 1985.
6. Vitringa magyar diákjairól: SZILÁDY Áron, ‘*Campegius Vitringa magyar tanítványai Franequerában*’, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, 5 (1874), 43–50. Szilády (l. 47.) tévesen Joh. Ványairól beszél.
7. SEGESVÁRY Lajos, *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen, 1636–1836*, (Debrecen, 1935) című doktori dolgozatában az Utrechtben tanult magyar diákok listája nem tartalmazza Ványai István nevét.
8. Ezzel kapcsolatban: CSÁJI Pál, ‘*A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása, 1725–1729*’, *Egyháztörténet, Új Folyam*, I/1 (1958), 34–74, részletesen 53.
9. A fenti tanulmány *Veri amans, moribus gravis...* címen eredetileg holland nyelven jelent meg a következő kötetben: Jan Wim WESSELIUS (red.), *Magister morum. Opstellen voor Jan Sanders van leden van de Societas Hebraica Amstelodamensis*, Amsterdam, 1996, 44–46.
10. SZILÁDY Áron, ‘*Campegius Vitringa magyar tanítványai Franequerában*’, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, 5 (1874), 43–50. I. továbbá: Ferenc POSTMA, *Veri amans, moribus gravis... – Vitringa’s testimonium voor Stephanus Ványai, Franeker 11 Juli 1714 = Magister Morum. Opstellen voor Jan Sanders van leden van de Societas Hebraica Amstelodamensis*, J. W. WESSELIUS (red.), Amsterdam, 1996, 44–46.

11. I. BÖRZSÖNYI József, i. m.
12. Vitringa 1718 első felében tarott egyháztörténeti előadásait illetően utalnunk kell még Hétzei Daniél (l. ASF 11220) kidolgozott órai jegyzetére [sign.: KT.603/3], mely szintén megtalálható Sárospatakon I. BÖRZSÖNYI József i.m. 106 (nr. 590). A jegyzetből kiderül, hogy Vitringa figyelmét a „Reformatio in Hungaria” sem kerülte el, 36–38.
13. Szomoló ebben az összefüggésben a tulajdonképpeni családnév. A család Nagymihályiból származott, amin minden valószínűség szerint a mai Mező-nagymihály értendő.
14. Nagymihályi magyar vonatkozású adatai elsősorban a következő munkán alapulnak: KONCZ Sándor, *‘A filozófia és a teológia oktatása 1703–1849 között’, A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Budapest, 1981, 116–154. Neve a meglévő bio- és bibliográfiai lexikonokban egyáltalán nem fordul elő.
15. *Album Studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae 1636–1886*, Ultrajecti, 1886, kol. 120: Gregorius Nagymihályi, Hungarus Peregrinus.
16. SEGESVÁRY Lajos, i. m. 24. kizárólag a fent nevezett *Album Studiosorum* című munkára hivatkozik.
17. Archief Franeker Academie, nr. 30 – Minuut-resoluties van de Senatus Generalis 1711–1738, fol. 35 recto. Megtalálható a Frízföldi Állami Levéltárban (Rijksarchief in Friesland), Leeuwardenben.
18. Lehetséges, hogy a hordót Ecsegi D. János vitte magával Frízföldre, aki 1720. szeptember 20-án iratkozott be a franekeri egyetemre (l. ASF 11340). l. Ecsegiről: ZOVÁNYI Jenő – LADÁNYI Sándor, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, 1977, 164.
19. Nagymihályi 1734-ig maradt professzor Sárospatakon. Majd prédikátor lett Csáton, a mai Mezőcsáton, ahol 1742-ben hunyt el. l. halálának évéről: *Tudományos Gyűjtemény*, 5(1818), 24 (nr. 64). Sárospataki professzorsága alatt többször heves nézeteltérése támadt (egyetlen) professzor kollégájával, ifjabb Csécsi Jánossal (1689–1769), aki Utrechtben H. A. Röellnél tanult. Szeretett tanárának szellemi örökségét Csécsi szóban és írásban szenvedélyesen terjesztette. l. LADÁNYI Sándor, *‘Ungarische Studenten an der Universität Franeker – Einflüsse der Universität von Franeker auf die ungarische reformierte Kirche im XVII. und XVIII. Jahrhundert’*, *It Beaken*, 47(1985), 195–199, részletesen 198–199. Az elfajult helyzetnek, mely már-már a munka ellehetetlenüléséhez vezetett, egy császári rendelet vetett véget: 1734-ben mindkét professzort elbocsátották. l. erről: Johannes SZOMBATHY, *Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárospatakiensis*, Sárospatak, 1860, 184. valamint Pet-rus BOD, *Historia Hungarorum ecclesiastica*, III, Lugduni-Batavorum, 1889, 408–409.

20. A fenti tanulmány *In maximum Ecclesiae usum ...* címen eredetileg holland nyelven jelent meg a következő kötetben: Peter CROM – Ferenc POSTMA – Adri VAN DER WAL (red.), *Mirabilia absque numero. Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Eep Talstra*, Amsterdam, 1996, 13–18.
21. Nota critica: *ut ne*, leg.: *ut non*.

Fordította: **Eredics Péter**

Ferenc Postma

THE TESTIMONIES OF PROFESSOR CAMPEGIUS VITRINGA FOR HUNGARIAN STUDENTS

Several Hungarian names can be found in the roll of foreign students taught by Professor of Theology at Franeker, Campegius Vitringa (1659–1722).

Through Ferenc Postma's study we encounter two of these students Stephánus Ványai and Gregorius Szomoló Nagymihályi, who respectively each wrote a *testimonium* on 11 July 1714 and 9 July 1718. These can now be found in the Manuscripts Collection of the Sárospatak Reformed College.

Stephanus Ványai probably began his theological education in Sárospatak, before continuing them at the universities of Utrecht and Franeker. Very little is known about his life following his return to Hungary. It is possible that he became a preacher in Tiszapalkonya. Gregorius Szomoló Nagymihályi, having studied at Miskolc and Sárospatak travelled to Holland as a *peregrinus*, where he too studied in Utrecht and Franeker. On completing his studies, he became the Headmaster of the Miskolc School.

ADATTÁR

Debreczeni Attila – Suba Zita

DAYKA GÁBOR KÉZIRATOS HAGYATÉKA

Dayka Gábor kéziratos hagyatékának és művei kiadásának története Kazinczy Ferenc nevével forrott egybe. Ő volt az, aki összegyűjtötte, rendszerezte és egybekötötte a szétszórtan heverő kéziratokat, s a számára adatott legnagyobb teljesség birtokában (abból válogatva) alakította ki híres kiadásának anyagát. A kéziratot Virág Benedek 1802. március 2-i levelében Kazinczynak ígérte (KazLev. III. 466.), majd el is küldte neki, ahogy arról Kazinczy megemlékezik naplójának június 2-i bejegyzésében: „Kassán veszem Virág Benedek levelével a Dayka Gábor verseinek nyomtatás alá készített autografon kötetét. Hol vette ezt Virág, még maig sem tudom. Hihető, hogy Dayka Trattnerhez küldé, hogy tulajdon költségén nyomtassa, s Trattner, Daykának halálát hallván, Virágnak adta azt megtekintés végett, s Virág, ismervén barátságunkat, s látván, hogy igazítások nélkül ki nem eresztethetik, nekem kedveskedék”. (Kazinczy Ferenc: *Az én életem*, kiad. Szilágyi Ferenc, Bp. 1987., 237.) A kiadásához írott előszóban is megemlékezik Virágról, majd így folytatja beszámolóját a hagyaték körüli ténykedéséről: „Írtam azután mindenfelé valahol gyaníthattam hogy papirosai, levelei lehetnek, 's szándékomat tudattam a' Magyar Kurír' levelei által is. Az egy Prof. Bodnár felelt megszömlálásomra, de nem egyéb-bel mint biographiai tudósításokkal, mellyek kedvesek voltak ugyan, de nem olly hidegek mint a' Kritika kívánja. Ungvárnak akkori Második Al-Ispánja, Palágyi Kárner László Úr, mívelt-lelkű férje kedves cousíne-mnek Honorátának, az András Onkelem' jó leányának, egy nagy csomót küldé a' már bírtak mellé, mellyet számomra az Ungvári Gymnasium' Directorától, Fekete Imre Úrtól nyert. Továbbad Daykának Ungvárt legérdemesbb tanítványa, Valkovszky János Úr, akkor Professora a' Logikai Osztálynak a' Váradi Académiánál, ajándékoza-meg, Ungvári Prof. Kricsfalusi György Úrnak nevében, tíz darab-bal; Lőcsei Director 's Szepes Várm. Táblabíró Bárdosy János Úrtól pedig két Lőcsén nyomtatott Versezetét, egy idegen kéz által lemásolt, felette kevés-becsű Magyar Grammaticáját, 's nevezetes biographiai dátumokat kaptam”. (Kazinczy XL–XLI.) Az így egybegyűjtött hagyatékot két részre osztotta Kazinczy, az egyik részbe a Dayka által kiadásra előkészített kötet kézirata került, a másikba a többi fennmaradt irat, fogalmazvány, nyomtatvány, valamint a

gyűjtésre vonatkozó levelezés. „A’ Virágtól vett csomót veres kordoványba köttem és ez négyrétű formában vagyon írva. A’ másik kötet egész ívben és sárga kötésben áll; melyet itt azért említek, mivel a’ variánsokban rövidségért a’ köteteknek színeket hordottam fel.” (XLI–XLII.) Kazinczy megkülönböztetése (Veres Kötet – Sárga Kötet) a szakirodalomban hagyományá vált, mi is ezt használjuk. A VK. az akadémiai kéziratárba került, az SK. a sárospataki kollégium nagykönyvtárának kéziratárába, Kazinczy özvegyének ajándékképpen.

Dayka Gábor műveinek a következő gyűjteményes kiadásai láttak napvilágot:

Dayka Gábor versei, kiad. Kazinczy Ferenc, Pest 1813. (a továbbiakban: Kazinczy)

Dayka Gábor versei, kiad. Toldy Ferenc (Kazinczy nyomán), Buda 1833.

Dayka Gábor költeményei, Franklin kiad., Bp. 1879., 1917.

Dayka Gábor költeményei, kiad. Abafi Lajos, Bp. 1880. (a továbbiakban: Abafi)

Dayka Gábor versei, kiad. Kovács Ferencné Ónodi Irén, Miskolc 1993. (a továbbiakban: Ónodi)

Kazinczy Dayka műveit megrostálva és átjavítva adta ki, tanulmányméretű előszóval látva el, amely nyelvújítási küzdelmeinek elveit is kifejtette. Toldy jórészt Kazinczyt követte, kisebb változtatások mellett elhagyta az előszót is. A Franklin-kiadások Toldyn alapulnak. Abafi Lajos igényes kiadása figyelembe vette a kéziratok változatait is, jegyzeteiben regisztrálta azokat, noha szövegében nem nagyon tért el a Kazinczy teremtette hagyománytól. Az egyetlen modern kiadás alapvetően szöveghű; mivel azonban csak a VK. anyagát adja, így szükségszerűen kimaradt a lírai életmű egy jelentős darabja (amely nincs benne a VK.-ban).

A hagyatékot először a kéziratcsomók szerint tekintjük át, majd ezt követően műcímek szerint rendezve is közreadjuk az anyagot, hogy az előbbi tételes felsorolás kereshetővé váljék. Indokoltnak látszik először a két legjelentősebb kéziratot áttekinteni, hiszen a hagyaték túlnyomó részét ezek tartalmazzák, anyagukon kívül csak elszórtan találhatóak Dayka-kéziratok legnagyobb gyűjteményeinkben is. (A jelen feltárásban nem szerepelnek határainkon túli levéltárak, esetleg Lőcsén és Ungváron lehet próbálkozni még kéziratok felkutatásával, noha nagyobb anyag előbukkanásában nemigen reménykedhetünk.) A leírásban a Daykától származó címetek és szövegeket normál szedéssel adjuk, a Kazinczytól származókat kurzívval, idézőjelben, minden

mást csak idézőjelben. Saját megjegyzéseinket zárójelben közöljük, az itt szereplő címek ugyancsak kurzívak. A műcímek szerinti áttekintésbe az önálló műként jelenleg elkülöníthető írásokat vesszük fel, a különböző törmelékes szövegeket nem, azonosításuk meghaladja egy kéziratkatalógus illetékességi körét, a kritikai szöveggondozás feladata. A címeket a VK., illetve ha itt nem szerepel, az SK. alapján adjuk. Ha az SK. nem tartalmaz címet, az első kiadó, Kazinczy vagy Abafi címadását követjük, mindezek hiánya esetén saját megnevezést közlünk. Áttekintésünkben csak az autográf kéziratok szerepelnek, másolatok csak abban az esetben, ha a VK. vagy az SK. őrizte meg azokat, illetve ha nincs autográf. A kiadások közül Kazinczy, Abafi és Ónodi Irén gyűjteményes köteteit regisztráljuk, mint a szövegtörténet legfontosabb állomásait, továbbá a Dayka életében történt összes általunk ismert publikációt és a halála utáni első megjelenéseket. Megemlítyük még, hogy az OSzK-ban található egy Daykával kapcsolatos kézirat is: öt latin versének magyar fordítása Tóth Lászlótól: *Analekta Litt.* 6272., 1a–10b. (10 ff., 21x17 cm). Végül köszönetet szeretnénk mondani Lőkös Istvánnak és Jászberényi Józsefnek, valamint a kéziratárak munkatársainak, hogy munkánk során segítségünkre voltak.

KÉZIRATCSOMÓK

I. „Veres Kötet” (VK.)

MTAK. M. Irod. Régi s újabb írók 4-r. 1. sz.

Dayka Gábor versei

145 ff., 20x25 cm, díszes vörös kötésű kötet, folyamatos ceruzás számozás a rectón

(utóbb megszámozták a csak a Dayka-szövegeket tartalmazó lapokat, az üreset kihagyva, folyamatosan, rectón és versón egyaránt, ugyancsak ceruzával)

1. Rui 4° 1. (a kéziratári jelzet)
- 11a. Elegyes költemények. Első kötet. Írta Dayka Gábor.
- 12ab., 14ab. Elő-beszéd
- 17a. Elegyes költemények. Első Könyv
- 18b. (Virág Benedek verse, Kazinczy megjegyzésével)
- 19ab., 21ab., 23a. Penelope Ulysseshez Ovidiusból fordítottat 1787
- 22a. (Kazinczy javítása, megjegyzése)
- 23b., 26ab., 28ab., 30a. Phyllis Demophonhoz Ovidiusból fordítottat 1788
- 25b. (Kazinczy javítása, megjegyzése) 30b. A' Tavaszi 1792
- 32ab., 35ab. Lakadalmi Versezet NN. Úrnak másodszeri öszvekelésekor 1792
- 33a. (Kazinczy két szavas javítása)
- 37ab., 39a. II. Leopold Koronázására Eleje egy nagyobb költeménynek, mellyet készített T. Bárdosy János a' Lötsei Iskoláknak helybéli Igazgatója fordított. Deákból 1792
- 40a. „Pesten, 1788.” (Kazinczy megjegyzése a Győzedelem-jövendöléshez)
- 39b., 41a. Győzedelem-jövendölés 1788
- 41b. A' Virtus' betse 1791
- 42a. „Az Esthajnalhoz” (a vers szövege Kazinczy másolatában)
- 42b–43a. „Dombyhoz” (Téli dal, Kazinczy másolatában)

- 43a. „*Epigramma (Egri Püspök Gróf Eszterházy Károlyra, Pápának Földes-Urára.)*” (Élesség, Kazinczy versmásolata, a lap alján jegyzetekkel)
- 44a. A’ rettenetes Éj-szaka 1790
- 44b. A’ szeretők’ fogadása 1787
- 45a. (Kazinczy jegyzetei, javításai A’ szeretők’ fogadásához)
- 45b. (Kazinczy másolata A’ hív Leánykáról, változatokkal)
- 46a. A’ hív Leányka 1790
- 46b. A’ meg-haragudt Phyllis 1790. (alatta Kazinczy kritikai megjegyzése)
- 47a. (Kazinczy javításai A’ meg-haragudt Phyllishez)
(Dayka egy másik változatának cím nélküli autográfja, beragasztva)
- 47b. (Kazinczy javításai, megjegyzései *Az én szerelmesemnek meghívásához*)
- 48a. *Az én szerelmesemnek meghívása* 1790 (mellette Kazinczy jegyzése, alatta Dayka változata Kazinczy másolatában)
- 48b. A’ vak szerelem 1791 (mellette Kazinczy három szavas javítása)
- 49ab. „*Menyegzői dal. Töredék. (Boldog pár!)*” (Kazinczy másolata)
- 50a. Elegyes Költemények. Második Könyv.
- 52a. (falevél beragasztva, ráírva: Cratageus Aria, Mehlbaum, Cobenzlhof 1803)
- 53ab., 55ab., 57ab. Elő-beszéd
- 59ab., 62ab., 64ab., 66ab., 68ab., 71ab., 73ab., 75ab., 77ab., 80ab., 82ab., 84a. Helois Abelardhoz a’ klastromból (alatta párhuzamosan az első fordítás)
- 84b., 86ab., 89ab., 91ab., 93ab., 95ab., 98ab., 100a. Abelard Heloishoz (alatta párhuzamosan az első fordítás)
- 101a. „*Töredék | Kegyes, ah ne szaggassd*” (*Vígasztalás*, Kazinczy másolata)
- 101b. (Kazinczy két hosszabb jegyzete a *NN. Barátomhoz* című vershez, más tinta)
- 102ab. NN. Barátomhoz 1792
- 104ab. Fels. I. Ferentz Magyar Király’ Koronáztatására 1792
- 105ab. „*Töredék | Te, a’ bosszúállás...*” (*Esdeklés*, Kazinczy másolata)
- 106a. „*Ne hidd...*” (Kazinczy másolata)

- 106b. „Töredék | *Te szép, te szeplőtelen Szűz...*” (Esdeklés, Kazinczy másolata)
- 107a. Rege. Az érzelős Philotas 1792
- 107b., 109a. Eggy Egri Szépnék neve-napjára (alatta az 1790-es kidolgozás)
- 109b., 111a. Az új esztendőnek első napjára 1790. (Kazinczy dátumozásával)
- 110a. „Variantok” (Kazinczy jegyzetei *Az új esztendőnek első napjára*hoz)
- 110b. „Jegyzés” (Kazinczy jegyzete *Az új esztendőnek első napjára*hoz)
- 111b. NN. Barátomhoz 1791 (Kazinczy dátumozásával)
- 112a. „Tekéntetes Bárdosy János’ élete’ párjának halálára, 1792.” (a NN. Barátomhoz 1791 című vers változata, Kazinczy másolata)
- 112b. „Variánsok” (Kazinczy jegyzetei *A’ titkos bú*hoz)
- 113a. A’ titkos bú 1791
- 113b. Esdeklés a’ Szerelmes után 1791
- 114a. (Kazinczy jegyzete az *Esdeklés a’ Szerelmes után 1791* című vershez)
- 114b–115a. „Chlórishoz” (Kazinczy másolata, prózai kidolgozás is)
- 115b. „Jegyzés” (Kazinczy jegyzetei a *Bútsú-vétel*hez)
- 116a. Bútsú-vétel 1793 (mellette Kazinczy jegyzete a keltezésről)
- 116b. A’ kevéssel meg-elégedett elme Anakreonból 1792 Szabadon.
- 117a. „Jegyzés” (Kazinczy jegyzete az Anakreon-fordításhoz)
- 118a. Átok 1792
- 118b. A’ szép szemek. Olaszból 1790
- 119a. (Kazinczy jegyzete *A’ szép szemek*hez)
- 120a. Newtonra Popból 1792
- 120b., 122a. Mezei dal Segraisból 1791.
- 122b. „a’ Blumauer Imádságának utolsó strófháji” (*Vallástétele egy az igazságra’ törekedő embernek. Blumauer után*, Kazinczy másolata)
- 123a. TOLDALÉK.
- 124b. (Kazinczy jegyzése a *Mezei dal Phyllis’ születése’ napjára 1784*-hez)
- 125ab. Mezei dal Phyllis’ születése’ napjára 1784

- 127a. (elé van kötve egy négyoldalas, cím nélküli nyomtatvány, a *Fő Tisztelendő Dobronyai Miklós Úrnak* című alkalmi költemény)
- 128ab., 130a. Fő Tisztelendő Dobronyai Miklós Úrnak, a' Fő Iskolák' Igazgatójának születése' napjára 1791
- 130b. Felséges I. Ferentz' Koronáztatására Magyarból 1792
- 132ab., 134ab. Mezei dal A' méltóságos Zágrábi Püspökhöz Verhovázt Úrhoz, midőn a' Pesti közönséges Pap-nevelő házban viselt Igazgatói hivatalát Püspökséggel váltaná-fel 1788.
- 135a. Egy szín-játtzó Szépnek bútsú-vételekor: 1792
- II. „Sárga Kötet” (SK.)

Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. 1130.

Újhelyi Dajka Gábor' maradvány Papirosai

247 ff., 44x29 cm, belül különböző méretű, gyakran egymásra ragasztott lapokon, nyomtatványokkal egybekötve, folyamatosan számozva

- p. 1. „Újhelyi DAJKA GÁBOR* maradvány Papirosai. Néhai Tekint. Kazinczi Kazinczy Ferencz Úr' kézirati Gyűjteményéből a S. Pataki Ref. Anya Oskola Könyvtárába jött Méltóságos Szendrői Gróf Török Sófia Asszony' a' tisztelt Birtokos Úr Özvegye' ajándékából.
Ez a codex 247 / kétszáznegyvenhét levélből áll.” (1–496. lap.) H. I.
* szül. 1769. márc. 21., meghalt 1796. okt. 20.
H. I. (A kódex első lapjának bejegyzése, mely a kötet eredetére utal.)
- p. 6. „Sárga kordoványba kötni. hátán a spárga kitessék. – A' kordovány a' maga sárga színét tartja-meg mind a' hátán mind az oldalain, a' táblát duplázott vastag táblapapirosból kell vágni. Inkább erős legyen, mint vékony.
A' rendet meg nem kell bontani, hanem minden levélkét a' szerint kell bevarnni 's oda csirizelni, a' mint itt megyen. A' fejér papiros se maradjon-ki sehol.” (Kazinczy utasítása)
- p. 7. „Egri Professor Bodnár Antal, Lőcsei Locális Director Bárdosy János, és Ungvári Loc. Dir. Fekete Imre Uraknak hozzám írt leveleik Daykának élete felől.” (K. F.)
„N° 1. Prof. Bodnár írja...” (K. F.)

- pp. 7–8. „*Nº 2. Bodnár 25. okt. 1805.*” (K. F.)
- p. 8. „*Nº 3. nem levél, hanem Biographiai jegyzés.*” (K. F., folytatása pp. 11–12.)
- pp. 9–10. (Bodnár Antal levele Kazinczyhoz.) (Abafi 115–119.)
- pp. 11–12. (A Biographiai jegyzés – p. 8. – folytatása.)
- pp. 13–14. (Bodnár Antal levele Kazinczyhoz Eger, 1805. aug. 25.) (Abafi 119–123.)
- p. 15. „*Nº 4. Bodnár írja...*” (K. F.)
- pp. 15–16. „*Nº 5. Bárdosy János Úr' levele*” (K. F.)
- pp. 17–18. (Dayka életrajza Bodnár Antaltól.) (Abafi 125–130.)
- p. 19. „*Nº 6. Ungvári Gymnasiumbeli Loc. Dir. Fekete Imre Úr levele.*” (K. F.)
- pp. 21–22. „*Nº 4. Eger, Mindszent hav. 4. 1805.*” (K. F.) (Bodnár Antal levele Kazinczyhoz.) (Abafi 123–125.)
- p. 25. „*Varad. 1º Majis 1805.*” (K. F.) (Valkovszky János latin nyelvű levele Kazinczyhoz.)
- pp. 31–33. (Bárdosy János latin nyelvű levele Kazinczyhoz, Lőcse, 1805. szept. 28.)
- pp. 35–37. (Fekete Imre latin nyelvű levele Kazinczyhoz, Ungvár, 1805. okt. 3.)
- pp. 39–40. „*Elegia in praematurum Gabrielis Dayka, in Regio Unghvariensi Gymnasio 2^{dae} Humanitatis professoris obitum.*” (Fekete Imre latin nyelvű költeménye, a pp. 41–42-ön található szöveg kéziratossá változata.)
- pp. 41–42. (A B. Magyar Merkurius XCVIII. számának egy nyomtatott lapja Fekete Imre elégiájával, illetve Kazinczy bejegyzésével.) „*Emericus Fekete Director Localis.*” (K. F.)
- pp. 43–46. „*Quod Bonum, Felix, Faustum, Fortunatumque sit, et cedat ad DEI ter optimi maximi Gloriam... JUVENTUS GYMNASII REGII UNGHVARIENSIS pro facto in Literis Anno progressu in Classes distributa Anno 1796. Die 7 Septembris.*” (Az ungvári gimnázium osztályainak és diákjainak nyomtatott jegyzéke Kazinczy bejegyzésével a 43. oldalon.) „*Sub Gabr. Dayka.*” (K. F.)
- p. 49. (Latin nyelvű írás, valószínűleg a latin nyelvű magyar grammatika része.)
- p. 50. (A p. 55-ön kezdődött latin nyelvű levél vége.)
- pp. 53–54. A' Magyar Kurír Irójához, 4^a Jun. 1792. (Dayka levele Szacs-vay Sándorhoz.) (Abafi 130–133.)

- p. 54. (Valószínűleg az Aeneis prózai fordításának egy részlete. További részeit l. pp. 331–336., 378.)
- pp. 55. (Dayka latin nyelvű levele 1792. okt. 12. keltezéssel, befejezését l. p. 50.)
- p. 58. (Írásgyakorlatok, számítások.)
- p. 60. (1793. nov. 1. keltezésű német nyelvű levél.)
- pp. 61–62. Epistola Latina (Ez és a következő írás pályázati dolgozat, 1793-ból.)
- p. 63. Dialogus. Philomusus. Theophron. (Latin nyelvű dialógus; a lap szakadt.)
- pp. 69–72. Kedves Orestésem! Ivánkai Vitéz Imréhez. Mэрán 11 Janb 1791. (Abafi 109–114.) „*Ismét hiba a dátumban...*” (K. F.) (Dayka levele Ivánkai Vitéz Imréhez, melyben olvasható az *Az új esztendőnek első napjára 1790* című vers, l. pp. 160., 154., 165., valamint magyar nyelvű prédikációja: *I Rész az Egyházi hivatal nyomos volta az ő méltóságára nézve* címmel.)
- p. 73. Elő-beszéd | Tsak néhány értelmes Férjfiaknak... (Folytatását l. p. 77.)
- p. 74. Pasive. Pluraliter. (Az ad ige paradigmája magyarul, latin időmegjelöléssel.)
- p. 75. Elő-beszéd a' Versekhez. | Ezen verseimben el-távozttam... (Folytatását l. pp. 147–148., 149., 166., 167.)
- p. 76. (Írásgyakorlatok.)
- p. 77. Előszó, Verseihez. | Be nem is tanátsos... (A p. 73-on kezdődött Elő-beszéd folytatása.)
- p. 78. (Írásgyakorlatok.)
- p. 81. (Pár soros töredék.)
- pp. 81–82. „*Aeneid. II. v. 84–103. első kidolgozással, 's többé meg sem igazítva.*” (K. F.) (Előzményét l. pp. 140–141.)
- p. 82. (Egy 1792-es keltezésű quietantia, melyre ráírva olvasható az Aeneis fordítás néhány sora. A lapon teljesen ép pecsét.)
- p. 83. A' hív Chloris | Az én Szerelmesemnek... (L. még pp. 110., 143.)
- p. 84. (Rövid francia nyelvű vers, magyarázatokkal.) „*Ezt az éneket Dayka valakitől fogta hallani...*” (K. F.) (A lap szakadt.)
- pp. 85–86. Pest 11 Octb. „*Minden bizonylyal 1790ben...*” (K. F.) (*A nemzeti öltözet*)
- p. 86. Tsendes Éj-kalaúz!... (*Az esthajnalhoz*, német címmel.)
- pp. 86–87. Míg én látni megyek áldott Amírámat... (*Mezei dal Segraisból 1791*, francia címmel, változatát l. p. 204., töredékét p. 164.)

- p. 87. Egerben 9b. 1790 | Erzsébet! ha neved nyárban esett volna...
(*Eggy Egri Szépnék neve-napjára*, változatát l. p. 204.)
1788 Pesten | Láttam Olympus' téres határiból... (*Győzedelem-jövendőlés*)
Pesten 1790 Occhi stelle mortalien | Szem! halál tsillagjai!...
(*A' szép szemek*)
- p. 87. A' Szerető | Többé reá se' nézek... (*A' szeretők' fogadása*)
- p. 88. „*Excerpták az én Bácsmegyeimből.*” (K. F.) (Dayka eredetileg barna színű írása halvány, alig olvasható.)
- p. 89–90. Mások harsány kürttel zengjék dicséretét... (*Elégia*, töredékes változatát l. p. 187.)
- p. 91. Mezei Dal. a' Mélt. Zágrábi Püspök Verhovátz Úrhoz... | Ablatum Corydon Pastorum... (Töredék, folytatását l. p. 92., 98., 97.)
Quidquid erit... (A p. 98-on kezdődő és a p. 92-ön folytatódó latin vers utolsó sorai.)
- p. 92. Et rigidae tremulo nutabant... (A p. 91-en kezdődő vers folytatása.)
Iamque sacer, ni fallor... (A p. 98-on kezdődő vers folytatása.)
- p. 93. A' titkos bú Méra 15 Janb 1792. „*Dayka Gábornak, a' Poétának tulajdon keze.*” (K. F.) (Változatait l. pp. 160., 165.)
- p. 94. Esdeklés a' Szerelmes utánn | Ti boldogító érzések... (Változatait l. pp. 153., 165.)
- p. 97. Quid loquor infelix Corydon... (A p. 91-en kezdődő vers utolsó sorai.)
Arcansasque aperit... (A *Nicolao Dobronyai* című latin vers utolsó sorai, teljes változatát l. p. 155.)
- p. 98. Mezei Dal. NN. Úrnak neve'napjára 1784. | Aspera cessit hyems... (*Mezei dal Phyllis születése napjára 1784*, töredék, folytatását l. pp. 92., 91., egy változatát pedig p. 189.)
Hinc tibi salva pecus... (A p. 91-en kezdődő vers folytatása.)
- p. 99. 1789 | Ergo erepta neci lumina proximae... (*Norberto Salamon*, változatát l. pp. 145–146.)
- p. 103. Menyegzői Dal. (Az első nyolc sor áthúzva, majd a vers mellett letisztázva, ez alatt két latin sor.)
- p. 105. (Prózai töredék.)
- p. 106. (Hét sornyi verstöredék, a hátlapon latin nyelvű kérvény töredéke.)
- p. 107. A' rettenetes Éj-szaka 1790 (Változatát l. p. 172.)

- p. 109. A' Választás | Phyrne az égi hónál... „*alakkal, nem ajakkal*” (K. F.) (A' *vak szerelem 1791*, változatát l. p. 143.)
Meg-hívás. | A' gyenge bortövetske... (Az én szerelmesemnek *meg-hívása*, l. még p. 143.)
- p. 110. Jövendölés | Phyllis haragra gerjedt... (A' *meg-haragudt Phyllis*, l. még p. 143.)
A' hív Leányka. | Az én szerelmesemnek... (L. még pp. 83., 143.)
- p. 111. VERSEK F. I. FERENTZ MAGYAR KIRÁLYNAK KORONÁZTATÁSÁRA. Írá Új-hellyi Dayka Gábor a' Magyar Nyelvnek, és Szép Mesterségeknek, Közönséges, Rend-szerént való, Királyi Professora. (Lócse, 1792. keltezésű nyomtatvány. Kézírásos változatát l. p. 357.)
Hol a' komor Spanyol, vagy Portugallia... (A vers vége)
- p. 112. Magyar! öltsd-ki a gyászt, töröld-le könyveid... (A vers folytatását l. p. 111., változatait pp. 161., 359., töredékét pp. 119., 121.)
- p. 113. VERSEK TEKÉNTETES NEMES NEMZETES LOMNITZAI HORVÁTH KISSEVITS MARIA ASZSZONYNAK TEKÉNTETES NEMES NEMZETES BÁRDOSY JÁNOS ÚRNAK A' LŐTSEI GYMNASIUM' DIRECTORÁNAK NÉHAI KEDVES ÉLETE PÁRJÁNAK VIII. Még életben lévő Gyermekeknek Szerelmes Annyának halálára Írtta Új-hellyi Dayka Gábor... (Lötse, 1792. keltezésű nyomtatvány, *NN. Barátomhoz 1791*)
A' kiseded Ámorok sírnak felette... (A vers vége.)
- p. 114. Ah! nints többé – dölj gyászos sír halmára... (A vers folytatását l. p. 113., a vers változatai a pp. 133., 159., 165–166-on is olvashatók.)
- pp.115–116. „Nefelejts el hogy ha örömed derül...” (Három szakaszos vers cím nélkül, feltehetően idegen kéz írása.)
- p. 119. S életben nem hagyott javára... (A pp. 111–112-ön olvasható vers kéziratos, töredékes változata, teljes változatait l. pp. 161., 359.)
- p. 120. (Különféle igeragozások.)
- p. 121. A' Szittyia Pieris, el fojtva jajjait... (A pp. 111–112-ön és p. 119-en olvasható vers egy töredékes, bizonyos helyeken bővebb változata, teljes változatait l. pp. 161., 359.)
Néked complimentiroz egyedül... (*Fohász*, a vers elejét l. p. 219.)
- p. 122. Lucretia az Urához... (Dayka heroidák írására vonatkozó tervezete.)
Ó kegyes!... (*Búcsú*)
(Feljegyzések a Magyar Grammatikához.)

- p. 123. „Gyermekeskedés.” (K. F.) Édes Apám!... (*Diák levele apjához*)
A’ Virtus Betse (Az utolsó sorok nehezen olvashatók.)
- p. 124. A’ Virtus Betse (Áttekinthetőbb változatban, mint az előző oldalon.)
Néha (ezt Abelardomról értem)... (Dayka verstani jegyzete heroidáihoz)
- pp.125–126. Itt vagyon a’ példa fordításomból melyet Kazinczynak föl küldöttem. (Dayka megjegyzése.) Itt az ártatlanság’ kellő lakhelyében... (*Helois Abelardhoz a klastromból*, teljes változatait l. pp. 197–200., 205–212.)
- p. 128. Vedd levelem’ Bárótim!... (*Baróti Szabó Dávidhoz*) „negyedszeri hóval, és így 1795.” (K. F.)
Mások a’ bőség ölein nevetvén... (*Az én örömeim*, töredék, teljes változatát l. p. 150.)
- pp.129–130. Penelope Ulysseshez 1787.
- pp.130–131. Phyllis Demophoonhoz
- p. 132. Lakadalmi Versek NN-nek (*Lakadalmi Versezet NN. Úrnak másodszeri öszve-kelésekor 1792*)
- p. 133. Tartósbb öröme érdemes Barátom!... (*NN. Barátomhoz 1791*, a pp. 113–114-en olvasható vers változata, melynek első verszaka jelentősen eltér a nyomtatott változattól; egyéb változatait l. pp. 159., 165–166.)
- p. 134. (Pár soros német nyelvű szöveg Dayka aláírásával.) „És így 1792nek első két hónapjaiban; mert Lőcsére 1792. Mart. 10d. ért-fel mint Prof.” (K. F.)
- pp.137–138. Vallás-tétele Eggy az Igazságra törekedő Embernek Blumauer után... fordítá Dayka Gábor Magyar Nyelv Prof. Lőcsén. (Töredékét l. p. 227.)
- pp.140–141. „Az Aeneisz II. v. 13–83. – A’ mi a’ 83d. vers után a 103dikig vagy 104dikig következik látsd alább eggy más lapon; – azon, a’ mellynek tulsó oldalán Daykának pecsételt quietantiája áll. – Látszik az igazításokból...” (K. F.) (A folytatást l. pp. 81–82.)
„(E kötésben a 81–82ik lap.)” (Utólagos, ceruzás kéziratári megjegyzés.)
- p. 142. Ily bátor szívvel várván halálát... (Függőleges bejegyzés: Socrates’ élete. Feltehetően a Kazinczy által emlegetett *Élet-leírások* közé tartozik, vö. Kazinczy XLVII. Előzményét l. pp. 345–348.)
Batteux... (Valószínűleg részlet az *Ízlés’ Históriajából*, vö. Kazinczy XLVI., további részeit l. pp. 337–338., 344.)

- p. 143. Az én Szerelmesemnek... (*A' hív Leányka*, változatait l. pp. 83., 110.)
 A' gyenge bor-tövetske... (*Az én szerelmesemnek meg-hívása 1790*, változatát l. p. 109.)
 Phyllis haragra gerjedt... (*A' meg-haragudt Phyllis 1790*, változatát l. még p. 110.)
 Phyrne az égi hóként... (*A' vak szerelem*, változatát l. p. 109.)
- p. 144. (Részlet a magyar nyelvű nyelvtanból.)
- p. 145. Bútsú-vétel A' Lötsei Szín-játtzók' nevében. A theatrumi Musához 1792 (*Eggy szín-játtzó Szépnek bútsú-vételekor: 1792*, a német nyelvű vers folytatását l. p. 146., változatait pp. 191–192., 193., 194.)
 Pellaeum Iuvenenem solvere Gordium... (A latin nyelvű költemény eleje a p. 146-on található.)
- p. 146. Kassai Professor Tiszt. Salamon Norbert' neve' napjára 1786 (A latin nyelvű vers folytatását l. p. 145., változatát l. p. 99.)
 (*A Bútsú-vétel... folytatása.*)
- pp. 147–148. Közöns. Törvények... Különös Törvények... (*Előbeszéd [2.]*, változatát l. p. 149., illetve folytatását p. 166., előzményét pedig p. 75.)
- p. 148. (Pár soros német szöveg 5. és 6. pontok alatt, a magyar szöveghez képest fejjel lefelé.)
- p. 149. Közönséges Törvények... Különös Törvények (A pp. 147–148-on található szövegtől eltérő változat, folytatását l. p. 166., előzményét pedig p. 75.)
- p. 150. Mások a' Bőség' ölein nevetvén... (*Az én örömeim*, töredékét l. p. 128.)
- p. 151. „Vitéz Imréhez.” (K. F.) A' bádjadtt Zephyrek'... (*Téli dal*)
 Sírsz vala érzékeny Sándor!... (*Élesség*, l. még p. 152.)
- p. 152. Chloris! hogy ha végezésem... (*Chlórishoz*, változatát l. p. 186.)
 Ne hidd... (Változatát l. 185.)
 Sírsz vala érzékeny Sándor!... (*Élesség*, l. még p. 151.)
- p. 153. Esdeklés A' Szerelmes után 1791 (Változatait l. pp. 94., 165.)
- p. 154. 'S a' Végezés' rejtett töréből... (A p. 160-on kezdődő vers folytatása.)
- p. 155. Nicolao Dobronai Canonico Agriensi Ecce tuum Nicolae diem!... (*Fő Tisztelendő Dobronyai Miklós Úrnak ... születése napjára 1791*, töredékes változatát l. p. 97.)
 Francisco Regi Hung. 1792. | Hungare, pelle animo curas... (*Felséges I. Ferentz Koronáztatására Magyarból 1792*)

- p. 156. (Kis latin–magyar szójegyzék.)
A' tsendes Éj' bús Asszonya tsillagos... (*Kesergés*, a vers változatait l. p. 157.)
- p. 157. A' tsendes Éj' bús Asszonya tsillagos... (*Kesergés*, két változatban.)
- p. 159. Tekéntetes Bárdosy János' élete' Párjának halálára. 1792 „*Mé-rán, alább 1792. 27. Januar a nyomtatásban 2^a Jbr. 1792.*” (K. F.) (A pp. 113–114., és pp. 133., 165–166-on található szövegek töredékes változata.)
- p. 160. Az újj esztendőnek első napjára 1790. „*Alább: Méra 1. Jan. 1792.*” (K. F.) (A vers folytatását l. p. 154., változatait pedig pp. 69., 165.)
A' titkos bú 1791. „*alább Méra 20 Janb. 1792.*” (K. F.) (Változatait l. pp. 93., 165.)
- p. 161. Ferencznek Budai koronázására 1792 | O hun! öltsd ki a' gyászt... (*Fels. I. Ferentz Magyar Király Koronáztatására 1792*, változatait l. pp. 111–112., 359., töredékét pedig pp. 119., 121.)
- p. 162. „*Vitéz Imréhez, Lőcséről. 1792.*” (K. F.) (*NN. Barátomhoz 1792*, változatait l. pp. 163., 169–170., 175.)
- p. 163. NN. Barátomhoz 1792. (Változatait l. pp. 162., 169–170., 175.)
- p. 164. Mezei Dal fordítottatott Frantzból 1790. (*Mezei dal Segraisból 1791*, töredék, változatait l. pp. 86–87., 204.)
Rege. Az érzékeny Philótás 1792
- p. 165. Egy esztendő ismét el múlt... Méra 1 Janb. 1792 „*Látsd itt a' Vitézhez írt levelet 11. Jan. 1791.*” (K. F.) (*Az új esztendőnek első napjára 1790*, a vers változatait l. pp. 69., 160.)
Ti boldogító érzések!... Méra 15 Janb. 1792 „*Esdeklés a Szer[elmes]. után*” (K. F.) (Változatait l. pp. 94., 153.)
Homályos bánat dülja lelkemet... Méra 20 Janb. 1792. „*A' titkos bú Más helyt itt 15 Jan. 1792.*” (K. F.) (Változatait l. pp. 93., 160.)
- pp. 165–166. Tartosbb öröme érdemes Barátom!... Méra 27 Janb. 1792 „*a' nyomtatásban 2^a septbr. 1792. Lőcsén nem volt 's Bárdosinál Budán élt.*” (K. F.) (*NN. Barátomhoz 1791*, változatait l. pp. 113–114., 133., 159.)
- p. 166. A' régi magyar íz szerént írott verseimet... (*Elő-beszéd [2.]*, a pp. 147–148., és 149-en található szövegek folytatása, előzményét l. p. 75., a p. 167-en pedig folytatódik.)
Vestierat pulla facie... „*Dayka leonínusai gyermek korából*” (K. F., a lap közepén); „*Daykának 13–14 esztendőös korában írt deák leonínusai*” (K. F., a lap szélén)

- (Hat magyar sor.)
- p. 167. Sem azon Elegiacumokat, mellyekben... (A p. 75-en kezdődött, és a 147–148., 149., 166. oldalakon folytatódott *Előbeszéd* [2.] folytatása.)
Abelárd elejébe | Ezen költeménynek le fordítására Kazinczy ösztönzött...
- p. 168. (Német nyelvű költemények.)
- p. 169–170. „*Vitéz Imréhez Lőcséről. 1792.*” „*Lőcsére ért 1792. 10. Martz. és így a' 8dik útmutatása szerint készült ez Episztola 1793.*” (K. F.) (*NN. Barátomhoz 1792*, változatait l. pp. 162., 163., 175.)
(A 169. lap alján írásgyakorlatok, a lapból kis darab ki van vágva.)
- p. 170. (Szómagyarázatok.)
- p. 171. „*Méra, Abaújban, 1. Jan. 1792: Látsd alább 1790t mond, de ez nem hihető.*” (K. F.) (*Az új esztendőnek első napjára 1790* című vers itteni változata alig olvasható, l. még p. 69., 160., 154., 165.)
- p. 172. A' rettenetes Éjszaka 1790. „*úgy írja maga*” (K. F.) (Változatát l. p. 107.)
- p. 173. Ember-Társainak túl a' mély síron is érzi (Latin nyelvű vers.)
Bár ne jövendőljék... (Verstörédék, a következő oldalon folytatódik.)
- p. 174. Miként szived' bálványja... (A p. 173-on található vers folytatása.)
(Német nyelvű sorok.)
- p. 175. (Prózai töredék.)
Barátom! Te vigadsz a' Pannon' Édenében,... (*NN. Barátomhoz 1792*, változatait l. pp. 162., 163., 169–170.)
- p. 176. Vigasztalás (Két változat.)
- p. 177. Üdvözlégyméltó Phoenixe Theresa' porának... (*II. Leopold Koronázására ... Deákbold 1792*, töredék.)
(Nehezen olvasható magyar nyelvű töredék, latin szórványokkal.)
- p. 178. Spes Patriae! doctas quos fingere coepit ad artes... (*Prologus ad discipulos*)
- p. 179. Descriptio veris (Töredék.)
(Kis méretű, beragasztott lapon latin nyelvű verstörédék.)
- p. 184. (Latin nyelvű prózai töredék.)
Folytatás | A' tudományi sereg, melly... (Prózai töredék.)
- p. 185. A' serény házi gazdasszonyok... (Prózai töredék.)
Ne hidd, a' mit a' Barátok... (Változatát l. p. 152.)

- p. 186. Chloris, hogy ha végezősem... (*Chlórishoz*, a verset kiegészíti két, egyenként néhány soros prózai rész, amelyek a VK.-ban is megtalálhatók, változatát l. p. 152.)
- p. 187. O Te! kinek búját tsak a' halál' írja... (*Elégia*, töredék, hosszabb változatát l. pp. 89–90.)
- p. 188. Te a' bosszú-állás' hatalmas Istene... (*Esdeklés*)
Te szép, te szeplőtelen szüz... (*Esdeklés*)
- p. 189. Aspera cessit hyems... (*Mezei dal Phyllis születése napjára 1784*, változatát l. pp. 98., 92–91.)
- p. 190. (Német és francia nyelvű szövegek Lettre 17 és Lettre 1 címszavak alatt.)
- pp. 191–192. Bútsú-vétel a' Szerelmestől 1791 (Német nyelvű költemény, egy változatát l. pp. 145–146.)
- p. 193. (Talán a p. 191–192-ön található vers változata, alatta számítások.)
- p. 194. (Feltehetőleg a p. 191–192-ön található vers egy újabb változata.)
- p. 195. Heloíz és Abelárd. Colardeau után. „Ezt a' Heroidát Dayka az én unszolásomra fordította...” (K. F.)
- pp. 197–200. Helois Abelárdhoz (Változatát l. pp. 205–212., töredékét pedig pp. 125–126.)
- pp. 201–203. Abelard Heloishoz (Változatát l. pp. 213–214.)
- p. 204. Segrais után (*Mezei dal Segraisból 1791*, változatát l. pp. 86–87., töredékét pp. 164.)
Erzsébet napjára | Ha nyárban esnék ünnepe nevednek... (*Eggy Egri Szépnek neve-napjára*, változatát l. p. 87.)
- pp. 205–212. (Helois Abelárdhoz. A vers a jelzett oldalakon következetlen sorrendben olvasható. Mellette barna tintával változatok, a 209–210. lapok kivételével. Változatát l. pp. 197–200., töredékét pedig pp. 125–126.)
- p. 205. Ti virággal hintett lelketlen márványok... (Előzményét l. p. 210., folytatását pp. 211–212.)
- pp. 206–208. Heloisz társai panaszinál fogva... (Előzményét l. p. 209.)
- p. 209. Ah! jövel e' légyen sok kínjaim ára:... (Előzményét l. p. 210., folytatását pp. 206–208.)
- p. 210. Abailard! menj-vissza meg-fordult sorsomra... (Előzményét l. pp. 211–212., folytatását p. 209.)
Itt az Ártatlanság' kellő lak-helyében,... (Folytatását l. p. 205.)
- pp. 211–212. Irj! a' rejtett titok' jellel ki-adása:... (Előzményét l. p. 205., folytatását p. 210.)
- pp. 213–214. Abélard Heloishoz (Változatát l. pp. 201–203.)

- p. 214. (Kis részlet a magyar nyelvű nyelvtanból.)
- p. 215. (Az *Abelárd Heloishoz*, illetve a *Helois Abelárdhoz* című költemények néhány sora.)
- p. 219. Szerelmes olálkodások a' Jézus' Szívéhez | Ó Jesus Szíve! én szeretlek téged... (*Fohász*, töredékes, folytatását l. p. 121.)
- p. 220. „Kedves Daykám...” (Abafi 115.) (Dudási levele Daykához.)
- pp. 221–226. Telekiből | Majd midőn meg-váltóm porom feliben áll... (Kivonatok Teleki József halotti verséből, l. p. 229.)
- p. 226. (Néhány soros latin nyelvű költemény.)
- p. 227. (Birtokos főnévragozás példái.)
Választott híveid' jó tselekedete... (A pp. 137–138-on található vers egy részlete.)
- p. 228. (Részlet az *Abelárd Heloishoz* című költeményből, teljes változatait l. pp. 201–203., 213–214.)
- p. 229. „*Gróf Teleki Józsefnek siralma Eszther húgának sírja mellett. Próbaújl németre fordította Dayka Gábor.*” (K. F.)
- pp. 231–244. (A német nyelvű fordítás.)
- p. 246. (Utólagos könyvtárosi bejegyzés.)
- pp. 247., 249. Proludum in Institutionem Linguae Hungaricae (Latin nyelvű grammatika.)
- pp. 251., 253. (Részletek a magyar nyelvű nyelvtanból.)
- p. 254. „Kedves Battyam Uram!” (Terenyey István levele Daykához.)
- p. 255. (Számítások.)
- p. 256. Néha bánatba merülsz Múzsám!... (Töredék.)
(Számítások.)
- pp. 256–257. (A latin nyelvű grammatika részei.)
- p. 258. (Pár soros részlet a magyar nyelvű nyelvtanból.)
- p. 259. (Latin szöveg, feltehetően a pp. 247–249-en olvasható rész folytatása, a szöveg végén dátum: Lőcse, 1794.)
- p. 260. (Számítások.)
- pp. 261–262. (Részletek a magyar nyelvű nyelvtanból.)
- pp. 263–265. Gyökér-szók (Magyar szavak jegyzéke ábécé rendben A-tól E-ig, valószínűleg a magyar nyelvű nyelvtan részeként.)
- pp. 267–282. (Részletek a magyar nyelvű nyelvtanból, a pp. 275–276-on idézetek Péczeli Józseftől és Ányos Páltól.)
- pp. 283–305. Introductio in Institutionem Linguae Hungaricae (Latin nyelvű írás, amely 96 pontban tárgyalja a magyar nyelv oktatásának kérdéseit.)
- pp. 307–314. Grammatica Hungarica (A latin nyelvű magyar nyelvtan fejezetei.)

- pp. 315–324. A' magyar nyelv a'nak, a'mit gondolatainkkal képzelünk önként válogatott jegyek által ki-adása. (Hangokról, szótagokról, beszédről, írásról szóló értekezés.)
- pp. 325–330. (Részlet a latin nyelvű grammatikából.)
- pp. 331–336. „*Virgilius Eneisének fordítása* „ (K. F.) (Prózában, folytatását l. p. 378., egy másik részletét pedig p. 54.)
- pp. 337–338. Az Ízlés' históriája | Volt olyan idő, a'mint a' történetírók... (További részleteit l. pp. 142., 344.)
- pp. 339–340. Mesék | Az üdők, melyben először kezdettek mesékkel élni... (A p. 340-re apró papírlapon, töredékes szöveg beragasztva.)
- pp. 341–343. A' Drámának eredete | Görög ország volt minden szép mesterségnek oskolája...
- p. 343–344. Jesus Máriától született... (Feltehetően a Kazinczy által emlegetett *Élet-leírások* közé tartozik, vö. Kazinczy XLVII.)
- p. 344. (Feltehetően részlet *Az Ízlés' históriájából*, további részleteit l. pp. 142., 337–338.)
- pp. 345–348. Socrates élete | Socrates főképpen a'ban foglalatoskodva... „*A' Socrates' életének hátra-lévő részét lásd a' Versek közt ezen Kötetben.*” (K. F.) (Folytatását l. p. 142.)
- pp. 349–356. Atticus | Atticus Pomponius igen régi nemzetből születvén... (Feltehetően a Kazinczy által emlegetett *Élet-leírások* közé tartozik, vö. Kazinczy XLVII.)
- p. 356. Epaminondás | Nemes nemből született, de már elszegényedett szülöktől... (Életírás ez is, folytatását l. pp. 358., 360–361.)
- p. 357. VERSEK F. I. FERENTZ MAGYAR KIRÁLYNAK KORONÁZTATÁSÁRA. Irá Új-hellyi Dayka Gábor a' Magyar Nyelvnek, és Szép Mesterségeknek, Közönséges, Rend-szerént való, Királyi Professora. (Nyomtatott változatát l. p. 111.)
- p. 358. (Az Epaminondás-életrajz folytatása, előzményét l. p. 356., folytatását pp. 360–361.)
- p. 359. Magyar! öltsd-ki a' gyászt, töröld-le könyveid... (A p. 357. folytatása, változatait l. pp. 111–112., 161., töredékét pedig pp. 119., 121.)
- pp. 360–361. Epaminondás (Előzményét l. p. 358.)
- p. 361. (Igeparadigmák latinul és magyarul.)
- pp. 363–366. Damon, Pithiás | Mikor Siracusa' várassa... (Feltehetően a Kazinczy által emlegetett *Élet-leírások* közé tartozik, vö. Kazinczy XLVII.)

- pp. 367–369. Marcus Aurelius | Marcus Aurelius Antonius Tsászár gyakran mondotta... (*Élet-leírások*)
- pp. 369., 371. Antonius Pius | Ant. egy azon Tsászárok közül... (*Élet-leírások*)
- pp. 372–373. Julianus | J. a' keresztény... (*Élet-leírások*)
- p. 375. A' meg-élegettség | Egy kellemes őszi napon... (Próza.)
A' Haza' Szeretete | Lit-tsung Hoetjong Chinai Tsászárnak... (Próza.)
- p. 376. A' Rex Catholicus titulusnak eredete (*Élet-leírások*)
Cortéz (*Élet-leírások*)
- p. 377. Pizarro (*Élet-leírások*)
- p. 378. „Virgil Eneise” (K. F.) (A prózai fordítás folytatása, előzményét l. pp. 331–336., egy másik részletét pedig p. 54.)
- pp. 379–380. Gergely Pápa (*Élet-leírások*)
- pp. 380–381. Johanna Gray (*Élet-leírások*)
- pp. 381–382. Essex (*Élet-éleírások*)
- p. 382. Gallius 5. K. 14 fejez. A' háláadatos Oroszlány (Próza.)
- pp. 383–384. Novella I. „Második József felől egy Rege Bécsi ember' tollából.” (K. F.)
- pp. 385–391. Dissertatio de Immortalitate Animorum (Latin nyelvű értekezés a lélek halhatatlanságáról, vö. Kazinczy XLVII.)
- pp. 393–394. Historia Ecclesiasta (Magyar nyelvű Ecclesiái Történetek, vö. Kazinczy XLVII.)
- pp. 395–399. (Latin nyelvű írás, feltehetően a Kazinczy által említett *Dissertatio de Religione*, vö. Kazinczy XLVII.)
- p. 401. (Latin nyelvű írás, talán a *Dissertatio de Phantasia* című értekezés töredéke, vö. Kazinczy XLVII.)
- p. 402. Ex Practica (Latin nyelvű szöveg.)
- pp. 407–494. (Bárdosy János latin nyelvű művének magyar fordítása, l. Kazinczy XLVII.: *Europai 's Azsiai Hunnok' dolgaik felől írt Bárdosy János Ur deák munkájának magyar fordítása*. Folyamatos szöveg, a p. 471-en mogul-magyar szójegyzékkel, a p. 487-en megjegyzés: „Dayka Gábor kéziratának tartom.” H. I.)
- pp. 495–496. (Valószínűleg a magyar nyelvű nyelvtan részei.)
- p. 496. Dayka Gábor kézírása. H. I. (Utólagos bejegyzés lila ceruzával, a p. 431-től a sorszámozás is lila.)

III. Egyéb autográfák

1. Országos Levéltár, Htt. lt., C 67, 1793, F 16, N 86, N° 16/3
Pályázati dolgozat, 1793. szept. 12.

6ab. Epistola

7a. Dialogus

7b. Az előbbi Deák Levél Magyarra fordítva
(közli Illésy János, ItK 1894., 191–194.)

2. Országos Levéltár, Htt. lt., C 67, 1795, F 17, N 53, N° 17/2
Pályázati dolgozat, 1795. szept. 14–20.

6ab. Brevis oratiuncula in laudem Augusti feliciter regnantis ob Clementiam...

6b. Epigramma deductum ex Lemmate Augusti ob reductos postliminio
Exhortatores (közli Illésy János, ItK 1894., 196–197.)

3. Országos Széchényi Könyvtár, Analekta Litt. 1049.

Egy Egri szépnek neve napjára

1 ff., negyedré, 24x20 cm, Kazinczy Ferenc jegyzetével (1808)

1–3. Amira (töredék) (közli Esztergár László, MKSz. 1903., 281–286.)

4. Egy Egri szépnek neve napjára (18 sor)
(Esztergár L. nem említi, a kézirat címeként sem)

4. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, 980. irsz. (régijelzete: BB 66.)
Német nyelvű prédikáció, 1791.

3 ff., 43x26, rajta latin feljegyzés a fegyelmi vizsgálat eredményéről (közli
Mollay Károly It 1960., 201–205.)

IV. Másolatok

1. MTAK. M. Irod. Régi s újabb írók 2-r. 2. sz. II. kötet (Kazinczy Ferenc másolata)
Kazinczy Ferenc: Stúdiumok, II. kötet

1a–7b. „Heloíz' Abelárdhoz”

8a–11b. „Abelárd Heloizhez”

- (*Heloíznek és Abelárdnak Levelei*, Kazinczy által kiadásra letisztított, cenzori példány, Bécs 1792., a lapok felső sarkaiban eredeti, folyamatos lapszámozás: 1–12. és 13–20.)
- 39b. „*Erzsébetnek neve napjára, 1790*” (18 sor)
(a *Helikoni virágok* tervezett II. kötetének tisztázati példányában)
2. MTAK. Történl. 2-r. 20. sz. (Kazinczy Gábor által, ill. felügyelete alatt készült másolatok)
Dayka Gábor versei
87 ff., kétféle méretű (23x29 és 17x21 cm) és minőségű (vastagabb, kékes és vékony, barnás) lapokra írva (a 15a., 17a. és 66ab. lapokon változatok, a 16. lap felső harmada levágva)
3. MTAK. Történl. 4-r. 41. sz. (Kazinczy Gábor másolata)
Dayka Gábor műveiből részletek
9 ff., 23x29 cm, vastag, kék lapok (ua. mint az előző kötet egyik fele)
16a–19a. (a VK. két előbeszédének másolata)
20a–21a. (az Aeneis verses kidolgozása)
22ab. „Te szép szeplőtelen Szűz...” (*Esdeklés*)
23ab. „Te bosszúállás...” (*Esdeklés*)
24ab. „Édes apám...” (*Diák levele apjához*)
4. MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 133. sz. (Vitkovics Mihály másolata, Kazinczyhoz írott levelében, 1810. március 2.)
Magyar és német
Abafi 98.
KazLev. VII. 296.
5. Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. 820. (Fekete Mihály másolata)
Ternio Grammaticae Hungaricae 1794.
Scripsit Gabriel Dayka, Professor Linguae et Literaturae Hungaricae in Gymnasio Leutschoviensi. Franc. Kazinczy. (A cím Kazinczy írása.)
22 ff. 25x20 cm (vö. Abafi XXV.)

MŰCÍMEK

A' Haza' Szeretete

SK. 375.

ItK 1922., 134. (közli Gálos Rezső)

A' hív Leányka 1790

VK. 46a. (Ónodi 35.)

SK. 83. (*A' hív Chlóris*)

110.

143. (cím nélkül)

Kazinczy 15. (*A' hű leányka*)

Abafi 8–9. (ua.)

A' kevéssel meg-elégedett elme Anakreonból 1792 Szabadon

VK. 116b. (Ónodi 95.)

Kazinczy 14. (*Az új Anacreon*)

Abafi 8. (ua.)

A' meg-haragudt Phyllis 1790

VK. 46b. (Ónodi 36.)

47a. (cím nélkül) (Ónodi 36.)

SK. 110. (*Jövendőlés*)

143. (cím nélkül)

Kazinczy 21. (*Phyllis*)

Abafi 10. (ua.)

A' meg-elégedettség

SK. 375.

A' nemzeti öltözet. Pesten, 1790. octóber 11.

SK. 85–86. (cím nélkül)

Kazinczy 91–97.

Abafi 69–73.

A' rettenetes Éj-szaka 1790

VK. 44a. (Ónodi 32.)
 SK. 107. (változat)
 172. (változat)
 Kazinczy 37–38.
 Abafi 22.

A' szép szemek Olaszból 1790

VK. 118b. (Ónodi 98.)
 SK. 87.
 Orpheus, II. kötet, 1. sz., II. darab
 Helikoni virágok 93.
 Kazinczy 22.
 Abafi 12.

A' szeretők' fogadása 1787

VK. 44b. (Ónodi 38.)
 SK. 87. (*A' Szerető*)
 Orpheus, II. kötet, 1. szám, V. darab (*A' Szerető*)
 Kazinczy 19–20. (*A' bosszús szerelem*)
 Abafi 10–11. (ua.)

A' Tavasz 1792

VK. 31. (Ónodi 20.)
 Kazinczy 34.
 Abafi 18–19.

A' titkos bú 1791

VK. 113a. (Ónodi 91.)
 SK. 93. (Dayka megjegyzéseivel)
 160. (?Kazinczy másolata)
 165. (változat, cím nélkül)
 Kazinczy 7–8.
 Abafi 5.

A' vak szerelem 1791

VK. 48b. (Ónodi 38.)
 SK. 109. (*?A' Választás*)
 143. (cím nélkül)
 Kazinczy 17–18.
 Abafi 9–10.

A' Virtus betse 1791

- VK. 41b. (Ónodi 31.)
SK. 123. (változat)
124 (változat)
Kazinczy 3–4.
Abafi 3–4.

Abelard Heloishoz

- VK. 84b., 86ab., 89ab., 91ab., 93ab., 95ab., 98ab., 100a.
(alatta párhuzamosan az első fordítás) (Ónodi 68–81.)
SK. 201–203. (a második változat)
213–214. (?a második változat)
215. (töredék)
228. (töredék)
Abafi 62–69.

Aeneis (II. ének 13–103. vers.)

- SK. 141., 81–82. (az Aeneis 13–83., 84–103. sorai)
Abafi 95–97.

Aeneis (próza fordítás)

- SK. 54., 331–336., 378.

Átok 1792

- VK. 118a. (Ónodi 96.)
Kazinczy 13.
Abafi 8.

Az én örömeim

- SK. 128. (töredék)
150. (cím nélkül)
Kazinczy 5–6.
Abafi 4–5.

Az én szerelmesemnek meg-hívása 1790

- VK. 48a. (két változat is, a második Kazinczy másolatában)
(Ónodi 37.)
SK. 109. (*A' meg-hívás*)
143. (cím nélkül)
Kazinczy 16. (*Szerelmesemhez*)
Abafi 11–12. (ua.)

Az esthajnalhoz

VK. 42a. (Kazinczy másolata)

SK. 86. (a német címmel)

Kazinczy 11–12.

Abafi 7.

Az Ízlés' Historiája (Batteux-fordítás)

SK. 142., 337–344.

Az új esztendőnek első napjára 1790

VK.109b., 111a. (Ónodi 88–89.)

SK. 69. (egy levélben, cím nélkül)

160., 154. (?Kazinczy másolata)

165.

171.

Kazinczy 25–27. (*Az esztendő első napján*)

Abafi 13–14. (ua.)

Baróti Szabó Dávidhoz

SK. 128. (cím nélkül, Kazinczy megjegyzésével)

Kazinczy 63–64. (*Szabó Dávidhoz*)

Abafi 36–37.

Búcsú

SK. 122. (cím nélkül)

Kazinczy 45–46.

Abafi 25–26.

Búcsú-vétel 1793

VK. 116a. (Ónodi 94.)

KazLev. II. 341–342.

Kazinczy 30–31. (*Kazinczyhoz*)

Abafi 16. (ua.)

Búcsú-vétel a' Szerelmestől 1791

SK. 191–192. (8 vsz.)

Abafi XXVII–XXVIII. (jegyzetben)

Chlórishoz

VK. 114b–115a. (*Chlórishoz*) (Kazinczy másolata, prózai kidolgozás is)

SK. 152. (cím nélkül)

186. (cím nélküli változatok, prózai kidolgozás is)

Kazinczy XLII–XLIII. (az előbeszédben)

Abafi 20–21.

Cím nélküli, latin nyelvű költemény(?) (mellette magyar szöveg)

SK. 173.

Cím nélküli, német nyelvű vers 1.

SK. 168.

Cím nélküli, német nyelvű vers 2.

SK. 168.

Cím nélküli, német nyelvű vers 3.

SK. 193., 194. (62 sor) (vö. Abafi XXVIII.)

Descriptio veris. Ungvárini, MDCCXCVI.

SK. 179. (töredék)

Kazinczy 133–136.

Diák levele apjához

SK. 123. (fölötte Kazinczy kezétől cím: *Gyermekeskedés*)

Abafi 90.

Dissertatio de Immortalitate Animorum

SK. 385–391.

Dissertatio de Phantasia

SK. 401., 402.

Dissertatio de Religione

SK. 395–399.

Eggy Egri Szépnek neve-napjára

VK. 107b., 109a. (alatta az 1790-es kidolgozás) (Ónodi 86–87.)

SK. 87. (az 1790-es kidolgozás)

204. (*Erzsébet napjára*, a második kidolgozás)
 OSzK., Analekta Litt. 1049., 4. (az 1790-es kidolgozás)
 Orpheus, II. kötet, 4. szám, IX. darab (*Erzsébet napjára*)
 Kazinczy 79–80. (*Eggy széphez*, a második kidolgozás)
 Abafi 44–45. (ua.)

Egy szín-játtzó Szépnek bútsú-vételekor: 1792

VK. 135a. (négy versszak) (Ónodi 114.)

SK. 145–146. (*Bútsú-vétel A' Lőtsei Szín-Játtzók' nevében*) (6 vsz.)

EPhK. 1903., 716–717. (közli Czeizel János, az SK.-ból, vö. Abafi XXVII.)

Elégia. Töredék.

SK. 89–90.

187. (töredékes változat)

Abafi 87–89.

Élesség

VK. 43a. (*Epigramma*) (Kazinczy másolata)

SK. 151. (cím nélkül) (változat)

152. (cím nélkül) (változat)

Kazinczy 65. (*Élesség*)

Abafi 21–22. (ua.)

Élet-leírások

SK. 142., 343–356., 358., 360–361., 363–373., 376., 377., 379–382.

Elő-beszéd [1.]

VK. 12–15. (Ónodi 7–9.)

SK. 73., 77.

Abafi 101–104.

Elő-beszéd [2.]

VK. 53ab., 55ab., 57ab. (Ónodi 41–44.)

SK. 75., 147–148., 149., 166., 167.

Abafi 104–109.

Esdeklés

- VK. 105ab. (*Töredék*) (Kazinczy másolata)
- 106b. (*Töredék*) (Kazinczy másolata)
- SK. 188. (cím nélkül)
- Abafi 91–93. (*Esdeklés* közös címen)

Esdeklés a' Szerelmes után 1791

- VK. 113b. (Ónodi 92.)
- SK. 94. (Dayka jegyzésével)
- 153. (változat, autográf javításokkal)
- 165. (változat, cím nélkül)
- Kazinczy 9–10.
- Abafi 66.

Europai 's Azsiai Hunnusok' dolgaik felől írt Bárdosy János Úr' deák munkájának magyar fordítása

- SK. 407–494.

Ex Practica

- SK. 402.

Fels. I. Ferentz Magyar Király Koronáztatására 1792

- VK. 104ab. (*O Kun...*) (Ónodi 83–84.)
- SK. 111–112. (nyomtatvány, Lócse, 1792.; *Magyar...*)
- 119. (töredék, a vége)
- 121. (töredék, a vége, bővebb változat)
- 161. (*Ferencnek Budai koronázására 1792; O Kun...*)
- 357., 359. (*Magyar...*)
- Kazinczy 76–78.
- Abafi 43–44.

Felséges I. Ferentz Koronáztatására Magyarból 1792

- VK. 130b. (Ónodi 110.)
- SK. 155. (*Francisco Regi Hung. 1792.*)
- Kazinczy 110–112.

Fohász

- SK. 219., 121. (töredékes) (*Szerelmes oládkodások a' Jézus' szívéhez*)
- Abafi 93–95.

Fő Tisztelendő Dobronyai Miklós Úrnak ... születése napjára 1791

VK. 128ab., 130a. (Ónodi 105–107.)

127. (négy lapos nyomtatvány, cím nélkül, egy oldalszámmal betoldva)

SK. 97. (cím nélküli töredék, a vers második fele)

155. (*Nicolao Dobronai canonico agriensi*)

Kazinczy 119–122. (ua.)

Gróf Teleki Józsefnek siralma Eszther hugának sírja mellett
próbául németre fordította Dayka Gábor.

SK. 231–244. (221–226. kivonatok Teleki eredetijéből)

Győzedelem-jövendőlés 1788

VK. 40b–41a. (Ónodi 29–30.)

SK. 87.

Orpheus, II. kötet, 1. szám, IV. darab

Kazinczy 68–70.

Abafi 38–40.

Helois Abelardhoz a klastromból

VK. 59ab., 62ab., 64ab., 66ab., 68ab., 71ab., 73ab., 75ab.,
77ab., 80ab., 82ab.

84a. (párhuzamosan: Az első fordítás 1791) (Ónodi 45–67.)

SK. 125–126. (töredék, az eleje, levél része, az első változat)

197–200. (*Helois Abelardhoz*, a második változat)

205–212. (cím nélkül, az első változat)

215. (töredék)

Magyar Hirmondó 1791. II. félév, 797. (töredék)

Abafi 50–62.

Kazinczy 98–109. (*Clelia, Vestának leánypapja, kedveséhez Aulushoz*,
I. Abafi is: 73–80.)

Historia Ecclesiae (magyar nyelvű)

SK. 393–394.

Kesergés

SK. 156. (cím nélkül)

157. (két változat, cím nélkül)

Kazinczy 23–24.

Abafi 12–13.

Lakadalmi Versezet NN. Úrnak másodszeri öszve-kelésekor 1792

VK. 32ab., 35–36. (Ónodi 22–25.)

SK. 132. (*Lakadalmi versek NN-nek*)

Kazinczy 84–90.

Abafi 47–50.

Leoninusok (Kazinczy megjegyzése szerint Dayka gyermekkorából)

SK. 166. (latin, magyar)

II. Leopold Koronáztatására ... Deákból 1792

VK. 37–39. (Ónodi 26–28.)

SK. 177. (cím nélkül, töredék)

Kazinczy 71–75. (*II. Leopold királyunk koronázására*)

Abafi 40–43. (*II. Leopold király koronázására*)

Levél ismeretlennek, 1792 körül (német nyelvű)

SK. 134.

Levél ismeretlennek, 1792. október 12. (latin nyelvű)

SK. 55., 50.

Levél Szacsvay Sándorhoz, 1792. június 4.

SK. 53–54.

Abafi 130–133.

Levél Vitéz Imréhez, 1791. jan. 11.

SK. 69–72.

Magyar és német

MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 133. sz. (másolat)

KazLev. VII. 296. (Vitkovics Mihály levele Kazinczynak,
1810. március 2.)

Abafi 98.

Magyar Grammatica (töredékes részletek)

SK. 122., 144., 156., 214., 251., 253., 258., 261–282., 315–324.,
495–496.

Mennyegzői dal

VK. 49ab. (Kazinczy másolata)

SK. 103.

Kazinczy 81–83.

Abafi 45–46.

Mezei dal. A' méltóságos Zágrábi Püspökhöz Verhovátz Úrhoz ... 1788.

VK. 132ab., 134ab. (Ónodi 111–113.)

SK. 91., 92., 98., 97.

Kazinczy 113–118. (*Honoribus...*)

Mezei dal Phyllis születése napjára 1784

VK. 125ab. (Ónodi 108–109.)

SK. 98., 92., 91. (*Mezei Dal NN. Úrnak neve' napjára*)

189. (változat, cím nélkül)

Kazinczy 123–125. (*Phyllis. Eidyllion*)

Mezei dal Segraisból 1791

VK. 120b., 122a. (Ónodi 100–101.)

SK. 86–87. (változat)

204. (változat)

164. (töredék)

OSzK. Analekta Litt. 1049., 1–3. (cím nélküli töredék) (I. MKSz., 1903., 281–286.)

Kazinczy 41–43. (ua.)

Abafi 23–25. (ua.)

Néha bánatba merülsz Múzsám...

SK. 256.

Ne hidd...

VK. 106a. (Kazinczy másolata)

SK. 152. (cím nélkül)

185. (cím nélkül)

Abafi 90–91.

Newtonra Popból

VK. 120a. (Ónodi 99.)

Kazinczy 44.

Abafi 18.

NN. Barátomhoz 1791

VK. 111b. (*Tartósb öröme...*) (Ónodi 90.)

112a. (*Tekéntetes Bárdosy János' élete' párjának halálára, 1792.;*

Kazinczy másolata) (*Ah nints többé...*)

SK. 113–114. (*Versek Tekéntetes Nemes Nemzetes Lomnitzai Horváth Kissevits Maria ... halálára;* nyomtatvány, Lőcse 1792.)

(*Ah nints többé...*)

133. (cím nélkül) (*Tartósb öröme...*)

159. (*Tekéntetes Bárdosy János' élete' párjának halálára, 1792.;*

Kazinczy másolata) (*Ah nints többé*) (két és fél szakasz)

165–166. (cím nélkül) (*Tartósb öröme...*)

Magyar Kurir, 1792., 72. sz. (*Darvas Jánosné halálára, vö. Abafi 153.*)

Kazinczy 28–29. (*Ah nints többé...*)

Abafi 15. (*Ah nints többé...*)

NN. Barátomhoz 1792

VK. 102ab. (Ónodi 82.)

SK. 162. (Kazinczy címe: *Vitéz Imréhez. Lőcséről 1792.*)

163.

169–170. (Kazinczy címe: *Vitéz Imréhez. Lőcséről 1792.*)

175. (cím nélkül, töredékes)

Kazinczy 35–36. (*Vitéz Imréhez*)

Abafi 19–20. (ua.)

Norberto Salamon. Cassoviae, MDCCLXXXVI.

SK. 99. (1787)

146., 145. (*Tiszt. Salamon Norbert' neve' napjára*)

Kazinczy 126–129.

Novella (Második József felől egy Rege)

SK. 383–384.

Pályázati dolgozat, 1793. szept. 12.

(latin episztola, latin dialógus, az episztola elejének fordítása)

OL. Htt. lt., C 67, 1793, F 16, N 86, N° 16/3, 6a–7b.

SK. 61–62. (episztola)

SK. 63. (dialógus)

ItK 1894., 191–194. (közli Illésy János)

Pályázati dolgozat, 1795. szept. 14–20.

(latin levél, latin epigramma)

OL. Htt. lt., C 67, 1795, F 17, N 53, N° 17/2, 6ab.

ItK 1894., 196–197. (közli Illésy János)

Penelope Ulysseshez Ovidiusból fordított 1787

VK. 19–21., 23. (Ónodi 11–14.)

SK. 129–130.

Magyar Músa, 1787., 783. (I. ezt Abafi pp. 169–172.)

Magyar Museum, I. kötet, 4. sz., XIV. darab

Kazinczy 47–53.

Abafi 26–31.

Phyllis Demophonhoz Ovidiusból fordított 1787

VK. 24., 26–30. (Ónodi 15–19.)

SK. 130–131.

Orpheus, II. kötet, 2. szám, IX. darab

Kazinczy 54–62.

Abafi 31–36.

Prédikáció, 1791. (magyar nyelvű) (a Vitéz Imréhez, 1791. jan. 11-én írott levélben)

Sk. 70–72.

Abafi 110–114.

Prédikáció, 1791. (német nyelvű)

Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, 980. irsz.

ItK 1960., 201–205. (közli Mollay Károly)

Prologus ad discipulos. Ungvarini, MDCCXCV.

SK. 178. (cím nélkül)

Kazinczy 130–132.

Proludum in Institutionem Linguae Hungaricae (Lőcse, 1794.)

SK. 247., 249., 256–257., 259., 283–305., 307–314., 325–330.

(a 283. laptól Introductio... címen, vö. Országos Levéltár, Htt. It., C 67, 1793, F 8, N 53; valamint Illésy János, ItK 1894., 190.)

Quietantia, 1792. máj. 21.

SK. 82.

Rege Az érzelős Philotas 1792

VK. 107a. (Ónodi 85.)

SK. 164.

Kazinczy 66–67.

Abafi 37–38.

Téli dal

VK. 42b–43a. (*Dombyhoz*) (Kazinczy másolata)

SK. 151. (Kazinczy címe: *Vitéz Imréhez*)

Kazinczy 32–33.

Abafi 17–18.

Ternio Grammaticae Hungaricae 1794.

Scriptis Gabriel Dayka, Professor Linguae et Literaturae Hungaricae in
Gymnasio Leutschoviensi (vö. Abafi XXV.)

SpK. Kt. 820.

Vallástétele egy az igazságra' törekedő embernek. Blumauer után

VK. 122b. (töredék, Kazinczy másolata)

SK. 137–138. (?Kazinczy másolata)

227. (az utolsó 16 sor, autográf)

Abafi 81–87.

Vigasztalás. Töredék

VK. 101a. (*Töredék*) (Kazinczy másolata)

SK. 176. (Két változat)

Kazinczy 39–40.

Abafi 23.

Attila Debreczeni – Zita Suba

L' EREDITA MANOSCRITTA DI DAYKA GÁBOR

Dayka Gábor è una figura notevole della poesia ungherese dell'età illuministica. L'edizione critica delle sue opere è in preparazione le cui lavoro preliminare e il presente catalogo dei manoscritti che è finora l'indagine più importanti. L'elaborazione comprende, oltre i volumi manoscritti reperibili nella sezione dei manoscritti dell'Academia e a Sárospatak, le altre autografie sporadiche, poi, oltre le edizioni dei testi pubblicate nella vita dell'autore, le notizie delle edizioni fondamentali di Kazinczy Ferenc, di Abafi Lajos e di Ónodi Irén. In primo luogo presentiamo l'eredità secondo i fascicoli dei manoscritti, poi la pubblichiamo anche secondo i titoli delle opere per rendere adoperabile il catalogo dei manoscritti.

Fekete Csaba

FÜLÖP GÉZA

emlékének, aki állandóan biztatott
könyvtártörténeti kutatásokra

KÖNYVTÁROS BEJEGYZÉS 1684-BŐL

*Adalék a Debreceni Református Kollégium Bibliothecájának
XVII. századi történetéhez*

Valós kép megformálását egyaránt gátolják a gyér adatok és az értelmezésbeli megoldatlanságok. Művelődési, művészeti írásokban egyaránt érződik ez, s természetesen nem kivétel e tekintetben hazánk első könyvtártörténeti áttekintése¹ sem, hisz azt a hazai szakirodalmat, amire támaszkodhatott, szükségszerűen ilyen vonások is tarkítják. Néhány éve ezért törekedtem a félreértések enyhítésére, közreadtam² az 1662-től a század végéig működött könyvtáros deákok kiegészített névsorát, megcsillagozván mintegy felét, a korábbi szakirodalomban meg sem említett neveket. Alább újabb csillagos nevet iktathatunk e jeles diákok, így Helmezi Komoróczy István, Szilágyi Tönkö Márton és társaik körébe.

Ebben a néhány soros adalékban könyvtáros elődünk neve magában is érdemli a könyvtártörténet figyelmét. Nem ritkán, itt is, találkozunk azzal, hogy az adalék értelmezése, az összefüggések helyes körvonalazása, legalább annyira fogas és fontos kérdés, mint a pozitívista precizitással közölt tény.

A klasszicizáló könyvtárterem egyik alsó polcán találjuk a ma A 52 jelzetű³ fólió kötetet, s elülső kötéstáblájának belső borításán e néhány soros adatot olvashatjuk:

*Liber Ill. Scho. Debrecinae⁴
compactus operâ D Js Váczy⁵
B-thecrió & C-scriba Sch.
Mich. P. Rápóti. Anno
1684. 10. Julij.*

Psal: 10 v 22.⁶

Θ.E. O.I. I.12.⁷

< Opus Jacobi Coelei >⁸

*Petrarcha Franciscus de rebus variis.*⁹

E XVI. századi kötet erősen csonka. Eleje-vége hiányzik, lapjai közben is csonkultak, nincs meg a címív [1 – 28], s a pp. 1 – 124, 269 – 270, 519 – 840, 1131, [+1]; – meg 1 – 2, 71 – 205. A kötet közepén lapcsonkokat kötöttek a hiány jelölésére, hasonló lehetett a XVII. században is a bordázott bőrkötés. Nem eredeti állapotú, századunkban vászonbevonatú papírtáblára vonták a még megmaradt bőrrészeket, a hajdani előzékét ismét beragasztották a táblára, a kötésben a hiányt érzékeltették, gyenge minőségű papírlapokkal is hízlalták a kötetet. Petrarca költeményei (canzoniere) mintegy felerészben, a 71. laptól végig, hiányoznak.

Az 1706-os könyvtárjegyzékben két Petrarca művet találunk. Az egyik a felső polcon van, tehát 8°, 12° vagy 16° formátumú kiadás, így nem is az alsó polcon elhelyezett 2° nagyságúak közé tartozik. Egy másik, kétkötetes kiadás, folio alakú, ám azzal sem azonosíthatjuk az 1684-ben bekötöttet.¹⁰ Az 1714. évi jegyzékben nincs Petrarca mű. Több más példa van arra, ez is olyan, hogy mindmáig megvannak egyik korai jegyzékben sem található, ám XVII. századi jelzetet viselő kötetek.

Az idézett bejegyzéshez tanácsos hozzáfűznünk némi értelmezést. A jelzetezés módja a XVIII. század idején részletekben többször változott. Arab számot használtak, majd megismételten visszatértek az *ordo* [rekesz, polc] római számos jelölésére, amint itt e kötet hátulsó kötéstábláján is látható. Ez tehát formailag ismét nem csak korai vagy csupán kései jellemző, amely a datálást magában megoldaná. A kérdés még bonyolultabb. Az első megmaradt jegyzékek jelzetei részben egyeznek a XVII. századi szokásokkal, részben eltérnek, illetve korszakmeghatározóként óvakodva kell használnunk a jelzetet, ha egy mű könyvtárba kerülését avagy meglétét tisztázzuk, mert minden XVII. századi katalógus odaveszett.¹¹

A következőkben tekintsünk át néhány effajta kérdést (1.) az eddig nem regisztrált XVII. századi könyvtáros személyével, majd (2.) a már itt említett nyilvántartási-raktári jelzetelemzőmóddal kapcsolatban.

(1.)

Egyazon nevű atya és fiú adatai gyakran keverednek.¹² Élete alkonyán volt debreceni lelkész az idősebbik RÁPÓTI PAP MIHÁLY (1627 – 169?), egykori tanulmányai színhelyén (1644-től volt Debrecenben tógátus). Nem tudunk arról, hogy könyvtáros lett volna. Nevét, amelynek középső eleme arra utal, hogy nemzedékeken át prédikátorok voltak ősei is, leginkább feljegyzései, lelkipásztorkodása viszontagságos emlékeiért szokás emlegetnünk. Kéziratának másfél száz esztendeje megjelent részleges, és némileg elavult kiadása már alig hozzáférhető¹³, új kiadásának terve pedig már többször megfeneklett.¹⁴ Fia, az ifjabbik RÁPÓTI PAP MIHÁLY (1660 – 1726) eme prédikátor család sarjaként indult az életnek, a történetiség igénye, események följegyzése nem hiányzott családi környezetében. Tizennyolc évesen, 1678-ban lépett a nagydiákok sorába. Hat esztendővel később, a protestánsok gyász-évtizede végén, 1686-ban kezdődött kétesztendő s lejdai tanulmányútja¹⁵, az előtt volt senior, valamint *contrascriba et bibliothecarius* is, amint ezt bejegyzése tanúsítja, noha e tisztségét nem említette eddig a szakirodalom. Későbbi életútját jellemezze annyi, hogy egyedülálló módon, *generalis inspector* megnevezéssel (ez a *superintendens* tisztségének megfelelő cím, azaz a tudományban és tekintélyben öregbített esperesek karának elnök-lelkésze) iktatták be egy 1724. novemberi gyűlésen a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki tisztségébe.¹⁶ Személyében a könyvtáros deákok sorába tehát ismét olyan nevet jegyezhetünk, több hasonlóan jelentős előd nyomában, akire a legfontosabb egyháztársadalmi tisztséget ruházták élete virágában. A protestáns lelkészeket amúgy is természetes módon jellemezte a könyv és könyvtár szeretete és használata. Hozzáadhatjuk, hogy közülük a kiemelkedő személyiségek szellemi habitusából a korabeli könyvtári és könyvtárosi gyakorlat sem hiányzott, ez is integráns részét alkotta felfogásuknak. Az ifjabb Rápóti Pap Mihály könyveiből egy tucatnyi kötet jutott a diákság könyvtárába röviddel halála után.¹⁷

Iktassuk be tehát őt is a Debreceni Református Kollégium 1700 előtti könyvtáros deákjainak sorába:

1684 – 1685

Rápóti Pap Mihály, junior

(2.)

A bejegyzése tartalmi értéke, hogy könyvtártörténetileg is döntő bizonyíték, végeredményben az állomány nagyságának felbecsülését módosítja. Egyrészt kétségtelen bizonyosság arra a jogos feltételezésre, hogy a XVII. század második felében (s már előbb) használatos volt az egészen századunkig megmaradt *alfanumerikus* jelzetelés, az állványok (tékák) nagybetűs jelölése. Ez egyszersmind azt jelenti, hogy a Debrecenben megmaradt legkorábbi könyvtárjegyzék *numerikus* tékajelzése, tehát az állványok sorszámozása, más könyvtári egységre vonatkozik. Ez a tény egyben újból megerősíti azt a felismerést is, hogy a Kollégium könyvtárának 1706-ból és 1714-ből megmaradt könyvlajstromai nem ugyanazt a könyvtári állományt regisztrálják, hanem a könyvtári állomány más-más rendeltetésű részét. Ebből pedig még tovább az következik, hogy a debreceni könyvtár csaknem kétakkora lehetett, mint amekkorára becsülte eddig a könyvtártörténet. Nagyságát tekintve tehát meghaladta az erdélyi fejedelem által pártfogolt sárospataki könyvtárat, holott Debrecennek hasonló földesúri patrónusa és ajándékozója nem volt.¹⁸ Nagyságrendben vetekedett magával a Rákócziak Sárospatakon létesült egykori könyvtárával¹⁹, és jócskán meghaladta a kor főúri könyvtárait. Jóllehet a hazai könyvszakma és könyvtár nem volt versenytársa Európa hasonló intézményeinek, a Kárpát-medence viszonyai között a magyar szegénydiákok nemzedékei igen rangos szellemi kincsesbányával rendelkeztek. Nem annyi drága és ritka könyvet őriztek Debrecenben, mint Európa közemberektől elzárt könyvtártermeiben, ám itt a hozzáférhető és sokrétű állomány révén a tanultak felvértezettsége valóban európai léptékű volt. Tekintsünk vissza ilyen értelemben a szakirodalom által korábban megfogalmazott álláspontokora. A könyvtár XVII. századi állományára későbbi adafokból következtethetünk, az idézett bejegyzés ezért segítség. Számos régi kötet csak a XIX. században került mai őrzési helyére, kicserélték az elhasznált példányt, és ebből, meg egyéb elgondolásokból következtethető az is, hogy Debrecenben szinte semmi nem maradt meg a XVIII. századnál korábbi könyvtárból. Ellentételezzünk.

A Rákóczi-féle szabadságharc idején jelentősen károsodott, de nem semmiült meg a debreceni könyvtár, azaz egész állományrészek megmaradtak a labancok dúlása előtti időből – Esze Tamásnak a pusztulást kimondó feltételezése túloz és megalapozatlan.²⁰ Adódik egy másik lehetőség, és Varga Zsigmond nyomán mindmáig ez az értelmezés szokásos, hogy akkor pedig a két jegyzék (1706, 1714) *ugyanazt az állományt írja le* két időpontban, a labancok

dúlása előtti és utáni időben. Ez éppúgy valótlan, mint a teljes elpusztulás feltételezése. Más az értelme az eltérő jelzetelésmódnak is.

Mindkét jelzetelésmódra vannak példák a XVII. századból. Ezért olvasható a Rápóti Pap Mihály bejegyzésében is későbbivel egyező formátumú jelzet.

A tékák *numerikus jelzetelését* sem tekinthetjük úgy, hogy az 1706. évi alkalmiság szülte, tehát nem köthetjük kizárólagosan az Ecsedre menekített könyvekhez.²¹ Erre maga a kéziratos jegyzék utalást sem tartalmaz. Korábbi, állományellenőrzés során alapul vett jegyzék, ennek megújítása, újabb jegyzék készítése: ez volt az újonnan hivatalba lépő könyvtáros deák dolga. 1706-ban a *noviter delineavit* olvasható a jegyzék címében, s bár az ország veszedelmére leoninussal és chronostichonnal utal, a könyvek elmenekítésének (Ecsed vagy Zalatna) semmiféle említését nem olvashatjuk sehol a jegyzékben.

Az 1714-ből megmaradt könyvtárjegyzék nem új megoldásként használja a tékák *alfanumerikus* jelzetelését a könyvtár történetében. Nem is azért alkalmazza, hogy elkülönüljön a korábbi jegyzékek jelölésmódjától. Folytatja azt a fajta jelzetelést, és megújítja egy korábban is létező állományrész számbavételét, amelyet már a XVII. században használt a tanuló ifjúság és kezelték könyvtárosai. Ezt a jelzetelési módot használta Rápóti Pap Mihály is. Ennek használata során a Szepsi W. András tékájának kötetei is hasonlóan egykorú, tehát nem XVIII. századi, hanem még XVII. századi jelzetet viselnek.²²

Mindezeket tehát megerősíti, illetve bizonyos tekintetben végleg eldönti az ifjabbik Rápóti Pap Mihály könyvtáros deák idézett bejegyzése a megnevezett kötetben. *Alfanumerikus tékajelzetet használ 1684-ben.*

Úgy ítélt meg már korábban²³, egy mintaként választott, 1631 óta máig meglévő kötet jelzeteinek elemzése során, hogy a Liber Scholae Debrecinae feliratot viselő kötetek vizsgálata részben pótolhatja a megsemmisült XVII. századi jegyzékek, régi katalógusok és könyvtári iratok hiányát, tehát az állomány jelentőségének felvázolását segíti. Immár hozzáadhatjuk, hogy mindezek mellett az 1626. és következő esztendőkből szórványosan datálással megmaradt kötetek között, szinte valamennyi XVII. századból őrzött kötettel kapcsolatosan megalapozott az a következtetés (tehát a jövőben megokoltn felhasználható könyvtártörténeti vizsgálódásokban), hogy az 1706 előtt bejegyzett kötetek jelzetei, ha megmaradtak, tekinthetők egyidejűeknek és eredetieknek. Nem túlzott óvatosság kormányzott korábban sem (bár erre az említett következtetések és álláspontok rászorítanak), amikor a jelzettípusok használatát vagy érvényességének korát kétségbe vontam, hanem könyvtártörténeti adottságok. A könyvtáros nagydeákok, legalább a XVIII. században mintául vett adatok szerint, csak a tulajdonjogot írták a kötetbe, keltezve, de a raktári jelzet már a segédezők kezétől (írnok, vicebibliothecarius) származott, esetleg több éves,

némelykor depositoriumba félretétel miatt több évtizedes eltéréssel.²⁴ A XVII. századi bejegyzések pedig többnyire keltezetlenek, s jóllehet a jelzeteles sokszor egyértelműnek látszik, gyakran összevethető jóval későbbivel, vagy nem különböztethető meg világosan, hisz néhány betű írásmódja pontos keltezéshez kevés és ingatag bizonyság.

Az ifjabbik Rápóti Pap Mihály kezevonásával beírott jelzet tehát ezekben a vitatható kérdésekben gazdagít bennünket történetileg hiteles eszközzel.

Liber II. Sch. Debrecina
 compactus operā D. J. Váci.
 B. thesario D. Scribā Sch.
 Mich. P. Rápóti. An.
 26 8 4. 20. Julij.

L. sal: 10 v 22

A. 52.

~~O. E. O. I. 19~~

JEGYZETEK

1. CSAPODI CSABA – TÓTH ANDRÁS – VÉRTESY MIKLÓS: *Magyar könyvtár-történet*. Bp. 1987. A Debrecenről írottak lehetőség szerinti helyesbitéséhez lásd: *A Kollégium Nagykönyvtára*. In *A Debreceni Református Kollégium Története*. Bp. 1988. 393 – 467.
2. *Debreceni könyvtáros deákok 1700 előtt*. In *Könyv és Könyvtár*. XVII. kötet. Debrecen, 1994. 95 – 107. Klny. [A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának közleményei. 171.]
3. Az 1860 – 1870. közötti átrendezéskor kapta ezt a ma is érvényes raktári jelzetet a kötet. A XVIII. század közepéről való ugyancsak az elülső kötéstáblán a *K. I. 17.*, illetve a XVIII–XIX. századból a hátulsó kötéstáblán az *<E. II. 16.>*, *O. V. 3.* és *S. II. 16.* jelzet.
4. A XVII. század első felében nem igen volt használatos az Illustris jelző. A névalak használatának nem volt hivatalos szabályozása, megszokáson alapult.
5. A kötet korai időtől lehetett a könyvtárban, ajándékozásra utalás nincs, Váczi János nevű debreceni könyvkötőt nem ismerünk a XVII. századból, csak későbbiek adatai vannak összegyűjtve, lásd TAKÁCS BÉLA: *A debreceni könyvkötő művészet*. Debrecen, 1980.
6. Jelmondat, a kötet korábbi tulajdonosáé lehetett, bár nem ritka, hogy a bejegyző könyvtáros a saját jelmondatát írta be. A beragasztás miatt a számok elmosódottak, a 10. zsoltárnak nincs 22. vagy 12. verse (sem a 16-nak, amelyet esetleg olvashatnánk), talán a Psalmus 10, 2 értendő, *In Domino speravi* (vagy a LXX szerint: *In Domino confido*), ez a néhány szó valóban használatos symbolum gyanánt.
7. Értsd: *E.* (jelű) theca (még a XVIII. század elején is gyakran használtak görög betűt rövid megjelölésére), *I. ordo* [= alsó polc], *12.* sorszámú kötet. Később, egy másik átrendezéskor, 9. kötetnek átjavították. A polcokat alulról számozták, az 1740-es évektől elhagyták az Ordo jelölését, Maróthi is E.1.12. típusú jelölést használt.
8. A téves meghatározást a beíró könyvtáros azonnal lehúzta.
9. PETRARCA, FRANCESCO: [*Opera quae extant omnia*. Basel, 1581, Henricpetri.]
Megvan a csonka kötetben: *De remediis utriusque fortunae – Vita solitaria – De ocio religiosorum – De contemptu mundi – De rep. administranda – De officio et virtutibus – Rerum memorandarum – Vitarum virorum illustrium – Lombardus Sirichius: Supplementum – Epistolarum de rebus seni-*

- lium – Variarum epistolarum – De suiipsius et multorum ignorantia – In Petrarحام invectiva – Contra galli calumnias – Invectivarum contra medicum – Propositum quodam factum coram rege Hungariae. A költeményekből megvan: Bucolica, Aegloga I–XII. – Africae de bello Punico libri I–VIII.
10. Az előbbi. *De remediis utriusque fortunae* [Rotterdam 1649, Leers. mai jelzete G 1269] *Th. 5. O. 5. liber 25.* – Az utóbbi [talán az 1501. évi velencei kiadás] *Th. 4. Ordo 1. libri 9 & 10.* jelzetű – ma már nem található meg az állományban.
11. Lásd részletesebben: *Jánki Péter munkássága a kollégiumi könyvtárban.* Debrecen, 1993. A Déri Múzeum 1991. évi évkönyve. 309 – 331.
12. Az egyéb Rápóti nevekkel itt nem foglalkozom.
13. Sárospataki Füzetek. II. évfolyam 1858.
14. Boldog emlékü Csűry Istvánnak javasoltam a kézirat új szempontú és teljességre törekvő kiadását, mikor egy ízben füzetes forráskiadványok tervezése ügyében megkérdezett. E dokumentum értékét és új kiadásának megokoltságát készséggel elismerte, de aztán élete utolsó éveiben valahogyan elodázódott a terv. Benda Kálmánnak sem kellett bizonygatnom az emlékirat jelentőségét, ő is Csűry Istvánhoz hasonló magától értetődéssel fogadta javaslatomat, de váratlan halála idejéig nem sikerült pénzügyi megoldást találnia.
15. « *Michael Rapoti Debrecinus.* » Beiratkozott 1686. augusztus 17-én, a teológiai karra, 25. sorszámmal. *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV – MDCCCLXXV accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula.* Hagae Comitum, 1875. Nijhoff, columna 684.
16. ZOVÁNYI JENŐ: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. jav. bőv. kiad. Bp. 1977. 500. Korábban rövid életrajzát közölte ZOVÁNYI JENŐ: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története.* Debrecen, 1939. 171 – 172.
17. Utal rá VARGA ZSIGMOND: *A Kollégiumi Nagykönyvtár és vele kapcsolatos Múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége.* Debrecen, 1945. [A debreceni Kollégium története. 4.] 39. – és láthatóan összetéveszti az azonos nevű atyát és fiút, az idősb kéziratot munkájára is utal; sőt, még egy 1761-ben ajándékozó Rápolti Mihállyal is azonosnak tekinti az összekevert atyát és fiát (id. műve 67. lapján).
18. Egyes köteteket természetesen ajándékozott a fejedelem a város útján a diákságnak, ma is megvan a Kollégiumi Nagykönyvtárban egyik, lásd *A Kollégium Nagykönyvtára.* In *A Debreceni Református Kollégium Története.* Bp. 1988. 393 – 467. (a kötet leírása a 34. jegyzetben a 453. lapon). Lásd még MONOK ISTVÁN: *A Rákóczi - család könyvtárai.* ... 30. tétel.

19. A kérdéskör teljes feldolgozására lásd Monok István: *A Rákóczi-család könyvtárai. 1588–1660*. Szeged, 1996. Scriptum Kft. |A Kárpát-medence könyvtárai. 1.]
20. Egyháztörténet, 1945. Cáfolata: *Partiumi könyvesházak. 1623 – 1730*. Bp. – Szeged 1988. |Adattár XVI – XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 14.] 151.
21. *Partiumi könyvesházak. 150*. Az 1706-os jegyzéke ugyanott a 152 – 192, az 1714. évi pedig a 195 – 295. lapon olvasható. – Világosítsa meg néhány adalék a mondottakat, és az aprólékos vizsgálódás szükségességét: Veres-egyházi Tamás könyveiről tudjuk, hogy 1718-ban kerültek a könyvtárba (*Partiumi könyvesházak* 283 – 289), közülük való pl. a ma Q 1297 jelzetű kötet (Harris: *De morbis acutis infantum*. Amstelodami 1698.), címlapján ilyen beírással: *Ex libris Thomae Veresegyházi. florenis tribus*. A könyv jelzete 1718-ban: *Amplissimi Coetus Debr Th 3 Lib. 14*. A következő évtizedekben: *Th^{ma} O.5. L. 13*. és *M.2.(24)*, volt tehát 1714. után is számjeles téka. – Köteteken, mikor még az Aplissimus Coetus tulajdonjegyzés nem volt használatos, szintén találkozunk ezzel a gyakorlattal, másrészt egyes könyvek hosszú ideig maradtak ugyanazon a helyen. Grotius egyik kiadása (*De jure belli et pacis*, Amsterdam 1631. – M 70 a mai jelzete) *Liber Schole Debrecinae* tulajdonjegyet visel címlapján, tehát a XVII. század közepén már itt volt, gerincén a jelzet *Th.10. O.1. L.13*. olvasható, ezt jegyzékeli 1706-ban, majd *Th.L. O.2. Lib.16*. (ugyanaz 1714-ben), később *Th.E. O.II Lib.15*. – Egy 16. századi kötet, amely hiányzik az 1706. évi jegyzékből, s ma is megvan (D 123 a jelzete, Crispin: *Actiones & monumenta martyrurum*. 1560.) címlapján *Liber Schole Debrecinae Th.E. O.2. L.4*. XVII. századi bejegyzést visel (1714-ben még ugyanaz a jelzete, később változik: <*Th.D. 3. 3.*> majd az *E.3.16*. ez 1740 tájáról való). – Perkins művei s kortársaké, egy XVII. századi colligatum, *T 3 ord 6 lib 9* jelzettel, ám 1706-ban a harmadik tékának csak öt polca volt, a kötet előzőkén olvasható jelzet csak korábbi lehet. Gerincén *Th 4. O.4. L. 13*. olvasható – ez egyezik az 1706-ban rögzített állapottal. (1. *Opuscula theologica varia; multiplici doctrina et consolatione cumullatissima*. Tr. a Thoma Draxo... Hanoviae 1608. 2. *Baskanologia hoc est tractatio de nefaria arte venefica...* Hanoviae 1610. 3. *De linguae regimine, juxta Dei Verbum...* Hanoviae 1614. 4. *Problema de romanae fide ementito Catholicismo. Estque antidotum contra Thesaurum Catholicum Iodoci Cocci...* Hanoviae 1604. 5. *Iacobi primi ... Basilikon dooron, sive Regia Institutio ad Henricum principem...* Hanoviae 1604. 6. *Stekius, Johann: Clypeus regalis, seu catholicae dignitatis assertio, pro Jacobo rege... adversus cardinalem Perronium...* Basileae 1616.)

mai jelzete *F 419*; XVIII. századi jelzetek a kötetben: *ThF. O6. L9. – Th. M. O.1. Lib.3. –Th.K. O.5 L.? – C. 6. 43.*

22. Korábban eldönthetetlen kérdés volt, hogy a több lehetséges személy közül melyik Szepsi András könyveire kell gondolnunk. (Vö. *Partiumi könyvesházak...* 193.) Egy korábban elkeveredett kötet kézírásos bejegyzése alapján kétségtelen, hogy Szepsi W. András (1603? – 1680) tokaji, ungvári, majd sárospataki prédikátorról van szó. A Kollégiumi és Egyházkerületi Múzeum kiállításának rekonstruált diákszobájában a « Szepsi theca » felirat ezt az adalékot hasznosítja; az exul prédikátor könyvtárára vonatkozó ismereteket más alkalommal külön tanulmányban összegzem.
23. MKSZ 1980. 52 – 56. *Mikor került a könyvtárba? (A provenientia sajátosságai a Debreceni Református Kollégium régi állományának két kötetével kapcsolatban.)* – Egy másik, *Ex libris Mathaej Kecskemethi* feliratú kötet (a múlt század óta jelzete *G 1620*), a *ThE O IV. L2.* XVII. századi jelzetet viseli belső tábláján, gerincén pedig *Th D O3. L5.* olvasható, ez az előzéken is megismétlődik; csak gerincén olvasható, mint legtöbbször, az arabszámós tékára utalás: *Th 8 O.1. L.6.* A XVIII. században szokássá vált *Liber Coetus* csak az előzéken van beírva, a korábban szokásos *Scholae Debrecinae* a címlap tetején hiányzik, de a név alatt megvan a XVII. század első feléből való hitelesítés: *Postea Scholae Debrecinae.*
24. Olyan XVII. századi kötetre is bukkantam már (úgynevezett duplumok között), amely nagy valószínűséggel a XVII. század óta a Kollégiumban lappang, de soha nem iktatták állományba, akár azért, mert bizonyos másikat vagy több is volt belőle, akár azért, mert a nemkívánatos munkák közé tartozott. A depositoriumban élte meg a XIX. század végén az átrendezést, s mert már nem volt oly fontos, mint a maga korában, a századvégi aukciókon sem került gazdája. Megmaradt. – Vázoltam másutt egy hasonló munka sorsát, ezt Apáti Madár Miklós (1662 – 1724) hozta haza 1689-ben Veresegyházi Tamás (1643 – 1716) számára Németalföldről, majd a duplikátumok közül az egyetemi teológiai kar Ószövetségi szemináriumába jutott, onnan ismét a mellőzött duplumok közé került, de máig megvan. Vö. Református Tiszántúl, IV (1996/1) 22.

Csaba Fekete

A SIGNATURE & REGISTRATION OF 1684

Some data to the History of the Debrecen Reformed College Library

According to mind of historians the 17th century library in Debrecen consisted of less than two thousand volumes. That has been considerably large as compared to contemporary libraries of rich landlords. E.g. the library by the Transylvanian Prince Rakoczi in Sárospatak fortress, that founded there the Reformed College Library, had about 2.500 volumes or less. Family libraries of the Hungarian aristocracy scarcely exceeded 200 or 300 volumes. By this librarian's signature, published in the present paper, let us concentrate to the fact, that the Debrecen College Library of the day was not a single room, but must have had two separate collections, distinguished consequently by the mode of signature. All the 17th century catalogues perished in fire and havoc caused by foreign troops, so the earliest lists, survived from the beginning of the 18th century (i.e. 1706 & 1714), were so far considered being continuously describing of the same collection. As the first catalogue applied a numeric, and the second an alpha-numeric signature type, it seemed to be certain that after the liberation war, led by Rákoczi, a new library order came in use for the remnant bulk of books. Now we learn from this registration of July 10. 1684 that a volume by Francisco Petrarca of 1581 (*Opera quae extant omnia*, Basle), a mutilated copy, was then newly rebound. The name of the master (J. Váczi), and the signature (*Theca E, Ordo I, Liber 12*), and the owner's name (*Liber Illustri Scholae Debrecinae*) are registered inside on the table of the volume. This rare work is still preserved in the same library. So such alphanumeric location marks are no new invention after the 56 war damages of the library in 1705 & 1706, but another practice in older library registration used side by side with numeric designation.

The librarian of the day, i.e. Michael Pap Rápóti bibliothecarius & contrascriba scholae, now has to be installed among 17th century librarians. He and his father, also of fame, as ministers to the Reformed Church in Hungary, both studied in Debrecen (from 1644, and respectively from 1678), and abroad (in the Netherlands). M. Pap Rápóti junior (1660–1726) became superintendent of the same church district in 1724. The best educated members of reformed min-

isters used and collected books, and also had practice in library work – as distinct members of the students' body.

This paper is based not merely on recently done research, but also on preceding publications of librarians' practice and names from the 17th century legacy of the Debrecen Reformed College. See volume XVII. of *Könyv és Könyvtár* (Debrecen 1994, pp. 95–107).

So in the 17th century a library of over 3.000 volume had been open for use of the students of Debrecen, recruited from the whole nation, mostly of the poor. Considering the age bound possibilities such an opportunity was unique and rewarding in Hungary for the sake of education on European level.

*Ojtozi Eszter***REFORMÁTUS LELKÉSZEK POSSESSORI
BEJEGYZÉSEI KÉT RÉGI MAGYAR KÖNYVBEN**

A Debreceni Egyetemi Könyvtár őriz két művet, melyeknek possessori bejegyzései érdeklődésre tarthatnak számot.

1.

GELEJI KATONA István : Praeconium Evangelicum. Albae–Juliae, 1638.¹

Első bejegyzés:

„Jehova lux et salus. Stephani T.S. Comaromi comparatus Anno Xri 1662.”

Komáromi István /?? – ??/ 1640-ben a debreceni kollégiumban a felső osztályba lépett, 1645-ben Utrechtben tanult, ahol neve szintén „Cs” betűvel van beírva az anyakönyvbe; a rövidítés feloldását nem ismerjük.² A possessori bejegyzés dátuma arról tanúskodik, hogy Komáromi 1662-ben még életben volt. Egy magyar nyelvű munkája maradt fenn.³

Második bejegyzés:

„Samuelis P. Pathay 1715.”

A possessor /?? – Dunapataj 1739/ református esperes. Az 1690-es években Debrecenben, majd 1703-ban Franekerben tanult. Hazatérve lelkészkedett. Magyar nyelvű munkái ismeretesek.⁴

2.

LAETUS Georgius : Pauli Apostoli Peregrinatio Caesarea Romam, duabus distincta partibus... Varadini, 1650, Szenci Kertész Ábrahám.⁵

Bejegyzés:

„Ex Libris Mich-[aelis] Sz.[athmár] Nemethi 1671 [?] Göncziensis”.

Szathmár-Németi Mihály 1638-ban született. Tanulmányait szülővárosában Debrecenben, valamint Sárospatakon folytatta; 1664–1666 között Franekerben, Groningenben, Utrechtben és Leidenben peregrinált.

Hazatérve 1670-ben Göncön lett lelkész, a könyvet ez idő tájt vásárolta. Kolozsvárott 1673-tól működött, itt lett esperes. 1689-ben halt meg. Írói munkássága szerteágazó és jelentős, teológiai műveket, vitairatokat, verseket tett közzé Magyarországon és külföldön.⁶

A három possessor olvasmányairól eddig nem rendelkezünk adatokkal.

JEGYZETEK

1. RMK II. 521. Raktári száma: 702.311.
2. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest, 1891–1914. Itt V. 818.
3. RMK. I. 853.
4. ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977. 462.
5. RMK II. 742. Raktári száma: 702.535
6. SZINNYEI XIII. 460–462. ZOVÁNYI: 577–578.

Ojtozi Eszter

KEMÉNY JÓZSEF EGY ELKALLÓDOTT KÖNYVE A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN

A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1700–1750 közötti külföldi könyveinek provenienciavizsgálatakor került elő egy fóliáns formátumú kolligátumkötet, mely egykor Kemény József¹ gróf (1795–1855) történetíró gyűjteményébe tartozott.

A possessor életének egyik törekvése az volt, hogy lehetőleg teljes kollektiót állítson össze Erdély történetének forrásaiból.²

A legfontosabb dokumentumfajtának az országgyűlések által alkotott végzéseket és törvénycikkelyeket tartotta, mivel a rendek nem csupán törvényeket alkottak hanem „elmondták a haza helyzetét sorsát, állapotát ...”³

Módszeresen gyűjtötte az erdélyi diaetalis articulushoz; kéziratban és nyomtatásban egyaránt.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár állományába vásárlás útján került fóliáns ennek a gyűjteménynek a hatodik kötete volt.⁴

A könyv kötése zöld vászon, vörös bőr gerincén aranynyomásos felirattal:

JOS: C. KEMÉNY CODEX AUTHENTICUS ARTICULORUM DIAETALIUM TRANNNIAE TOMUS VI. 1743–1792.

Tartalma a következő:

1.f. Josephi Comitiss Kemény Codex Authenticus Articulorum Diaetalium Transilvaniae. Autográf bejegyzés.⁵

2.f. Series Articulorum Diaetalium authenticorum Tomo 7 contentorum. Autográf; eltévesztette a kötetszámot.

107–114. sorszámozással tartalomjegyzék. Röviden leírja latinul a nyolc tétel lényegét. A 107–111. tételek oldalt egy vonallal összehúzva, másik kéz írásával „Sub Mariae Theresiae Regimine”.

Továbbiakban a kolligátum egyes tagjai következnek vörös írónnal beszámozva; N° 107-től, N° 114-ig.

N° 107.

Articuli diaetales principatus Transylvaniae Anni M.DCC. XLIV. Cibinii, [1752], Johannes Barth. [14] lev.⁶

N° 108.

[Articuli diaetales Principatus Transylvaniae anni 1747], Cibinii, (1747', [Sárdi]. [6] lev.⁷

N° 109.

Articulus diaetalis Principatus Transylvaniae Anni M.DCC. XLVIII. Anno subsequente M.DCC. XLIX; confirmatus. Viennae Austriae, [1749], Joannes Petrus van Ghelen. [4] lev.

N° 110.

Articuli diaetales principatus Transylvaniae anni 1751. Cibinii, [1751], Typ. Publ., Samuel Sárdi, [6] lev.⁸

N° 111.

Articuli diaetales principatus Transylvaniae (in ... diaetis ... annis 1753, 1754 et 1755 in ... civitatem Cibiniensem indictis) [Cibinii, 1757, Typ. Sárdi ?], [6] lev.⁹

N° 112.

Kézirat.

Proiectum Articulorum Diaetalium... Magni Principatus Transylvaniae ... die 21^a ... Decembris Anni 1790 usque ad diem 9^{am} augusti Anni 1791 continue celebratis conclusorum, et pro confirmatione, Regiae Augustae Aulae submissorum. 162 ff.

Három kéztől származik, scriptura continua; papír és viaszpecsétekkel, a diétán résztvett főrendek aláírásával.

N° 113.

Articuli diaetales [principatus Transylvania] anni M.DCC. XCI. 40 lev.¹⁰

N° 114.

Articuli diaetales [principatus Transylvaniae]. Cibinii, 1792, Martinus Hochmeister]. [13] lev.¹¹

A tárgyalt kolligátumkötet 1853-ban ismeretlen úton elkallódott Kemény József könyvtárából. Erről a körülményről a gróf és a Kolozsváron élő Altorjai Mike Sándor (1795–1867) magyar királyi főkörmányszéki levéltárigazgató¹² levelezéséből bírnak tudomással.¹³ Ők ketten folyamatosan kölcsönöztek és ajándékoztak egymásnak könyveket.

1853 február–augusztus között váltott leveleikben sok szó esik a Kemény tulajdonában volt diaetalis articulusok 6. kötetéről.

A levélváltás sommája: Kemény 1853. febr. 29-én, Gerenden kelt levelében közli Mike Sándorral, hogy a neki kölcsönadott „Codex Authenticus Articulorum Diaetalium” sorozatnak csak első négy kötetét kapta vissza tőle egy ládában; a hiányzó könyveket egyébként Gerenden is keresi. „Itten egész udvaromat, és minden szobáimat, kasteneimet s.a.t. szinte feldúltam keresésemmel – de ezen gyűjteményem folytatására nem akadhattam...¹⁴”.

1853. május 7-i levelében nyugtatja Mikét: „Az elveszett Codex Authenticus Articulorum Diaetalium Tranniae köteteiért ne aggódjék tovább Barátom Uram... ha azokat valaki el is fuczinkálta – azért azok végképpen még el nem enyésztettek – a késő maradék még megkaphatja egyszer ezeket a köteteket.”¹⁵

A könyv kallódóban maradt, erről tanúskodik Mike Sándor 1853. augusztus 5-én, Kolozsvárott kelt válasza „... Ezennel küldöm a ’ „Codex Authenticus Articulorum Diaetalium Transilvaniae” 5 kötetét. A 6. még nem került elő.”¹⁶ Kemény József könyv- és kéziratárát, oklevélgyűjteményét az Erdélyi Múzeum alapítására ajánlotta fel.¹⁷

A kallódó 6. kötet megmaradt a „késő maradéknak” – Magyarországon!

JEGYZETEK

1. Életről és munkásságáról: SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái I. – XIV. Budapest, 1891–1914. Itt V. 1436–1441.
2. MIKÓ Imre: Gróf Kemény József emlékezete. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve X. /1860/. 39–40.
3. KEMÉNY József – NAGYAJTAI KOVÁCS István: Erdélyország 'történetei' tára. Kolozsvár, 1837. 1. köt. V–XVIII. Részletesen kifejtik a céljukat: Erdély kéziratos történeti forrásaiból minél többet kinyomtatni.
4. Raktári száma: 797. 074. 10.930 / 1966 számon leltározták; az eladó Ambrus József budapesti lakos volt.
5. Kemény József kezeírásának másolata: VERESS Endre: Gróf Kemény József (1795–1855). Cluj–Kolozsvár, 1933. 41.
6. PETRIK I. 122.
7. PETRIK VII. 45.
8. PETRIK V. 37.
9. PETRIK V. 38.
10. PETRIK V. 38. szerint Kolozsvárott 1793-ban Hochmeister nyomtatta, ezek az adatok példányunkban nincsenek feltüntetve!
11. PETRIK I. 122.
12. SZINNYEI VIII. 1304–1307.
13. GAZDA Ferenc: Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése. Kolozsvár, 1943. /Erdélyi Tudományos Füzetek 156/.
14. GAZDA i.m. 9–10.
15. GAZDA i.m. 12.
16. GAZDA i.m. 36.
17. SZINNYEI V. 1435–1436.

Surányi Béla

DEBRECEN MEZŐGAZDASÁGI KÖNYVÉSZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT^x

Debrecen évszázadok óta jelentős szerepet játszik a magyarság kultúrájában. Földrajzi, gazdasági és jogi állapota irányító feladatot szánt neki a térségben. Sajátos mezővárosi, parasztpolgári kultúrát alakított ki, amely hosszabb időn keresztül rányomta bélyegét a nemzeti kultúrára.¹

A város nemcsak az európai városokhoz képest, de a magyarországi városfejlődésben is sajátos utat futott be.² Debrecen jellegéről ellentétes vélemények formálódtak meg, így a paraszti vonásokkal szemben az *iparos, kereskedő* arculat feszült.

Bár a *mezőgazdaság* térnyerése a török hódoltság után már tetten érhető, valójában csak a XIX. század második felétől domborítja ki a város karakterét. Maga a „debreceniség” egyik meghatározója az ipari és mezőgazdasági társadalom egybefonódása volt.³ A város szinte „típusteremtő” helynek tekinthető a magyar mezőgazdaság rendszerében.⁴ (Pl. pusztai legeltetési rend, tanyás gazdálkodás.) Az erdőgazdálkodás színvonala sem lebecsülendő⁵, melynek hagyománya századokat ível át. A két világháború között virágkorát éli a várost övező bolgárkertészet⁶ mint az intenzív gazdálkodás egyik formája.

A kézműipar és kereskedelem, majd a mezőgazdaság teremtette *anyagi gyarapodás* szolgált alapjául annak a *szellemi kultúrának*, melynek keretét a *protestantizmus*⁷ adta. Ez ugyanakkor nem zárta ki *más vallások*, kisebb-nagyobb *közösségek* kultúrateremtő tevékenységét.

Debrecen *iskolavárossá*, a hazai *tudományos élet* fellegvárává formálódott a századok során.⁸ *Huszár Gál*⁹ személyében mives munkásra lelt az ólomba öntött gondolat: aki 1561-ben megindítja a könyvnyomtatást Debrecenben.

A *Református Kollégium és könyvtára*¹⁰ a XVI. század végétől szolgálja az egyetemes magyar kultúrát. A nagyhírű kollégium mellé felsorakozik az 1868-ban megnyíló *Debreceni Felsőbb Gazdasági Tanintézet*¹¹, az 1912-ben alapított Tisza István, a mai *Kossuth Lajos Tudományegyetem*.¹² S ezek mint oktatási színhelyek és tudományos műhelyek – kapcsolódó létesítményeikkel – tükrözik a város szellemi

^x Megjegyzés: A tanulmány első része: *Gazdasági Könyvészet Debrecenben a XIX. század végéig* = A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve, XIV. Db., 1987. 63–75. o.

erejét. E kör bővül még a középfokú oktatás intézményeivel¹³, a kultúra terén jeleskedő *civiliszervezetekkel* és a különféle *szakmai társaságokkal*.

A „debreceni könyv” városi műhelyei között elsőbbséget élvezett a *Városi Nyomda*¹⁴, amely 1918-ban egyesült a *Tiszántúli Református Egyházkerület Nyomdájával*, s ez a tulajdonosi megoldás 1948-ig tartott. A nyomda elsősorban tankönyveket adott ki. A *Méliusz* – a mai Ady Endre könyvesbolt – *könyvkereskedés* rendelkezett a kiadói jogokkal. Főbizományosként állt kapcsolatban a nyomdával pl. a *Hegedűs és Sándor cég*. A nagyok sorába tartozott a *Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Rt.*¹⁵ nyomdája, s a már történelmi múlttal bíró *Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt.*¹⁶ Kiadójának alapítása *marási Csáthy György*¹⁷ nevéhez fűződik, akire valójában apósától, a pesti könyvkötő és könyvárus *Pápai Kiss Istvántól* hagyományozódott az 1805-ben megnyíló könyvkereskedés.

A már említett könyvkiadók és nyomdák¹⁸ mellett még jónéhány foglalkozott – változatos témájú – művek megjelentetésével. De közülük is kiemelkedik *Nagy Károly Grafikai Műintézete*, ahol szépirodalmi, ismeretterjesztő és tudományos munkák is napvilágot láttak.

De a „debreceni könyvet”, különösen manapság már ritkaságnak számító jeles darabjait, sok esetben nem a nagy múltú kiadók és nyomdák, hanem „a kisüzemek áldozatkészsége hívta életre”¹⁹.

Könyvészeti áttekintésünk forrása: *A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete*, annak is az 5–8. kötete, amely 1944-ig veszi számba a kiadványokat. A témakör taglalásánál előnyt élveznek a helyi szerzők Debrecenben megjelent munkái. Ettől, s az időhatártól csak a legkritkább esetben tekintünk el. Nem zárkoztunk el olyan kiadványoktól, melyeknek alkotója ugyan nem debreceni, de írása a városban látott napvilágot. Szándékunkban áll, hogy egy *későbbi tanulmányban* számba vesszük a helyi illetőségű, rangos szerzők másutt – főleg a fővárosban – megjelent munkáit, beleértve azokat is, akik hosszabb ideig Debrecenben tevékenykedtek, csak később elszármaztak.

A tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a szerző az egyes művek szakmai értékelésére is kitérjen.

A mezőgazdasági könyvészet

Debrecen gazdasági életében a *mezőgazdaság* szerepére utal *Tímár Lajos*²⁰ következő megállapítása: „Debrecen részben agrárpolgári, civis jellegű város maradt a *két világháború között* is, ahol magának a városi jellegnek is természetes velejárója a földvásárlás... /.../ A város területéhez tartozó nagyobb

földbirtokokra jellemző, hogy valóban afféle gazdagparaszti-nagyparaszti *civis-birtokok* ezek...” Ami Debrecen mezőgazdaságának jellegét illeti, a város tulajdonában lévő nagykiterjedésű *legelő* – a természeti adottságokat figyelembe véve is – egy jóval nagyobb arányú *állattartásra*²¹ nyújtott volna lehetőséget.

A mezőgazdaságnak az anyagi kultúrában betöltött szerepe, a város gazdasági súlya, regionális – már a XIV. századtól kimutatható – szerepköre, az első világháborút követő határmódosulásból adódó felértékelődése²² – a közigazgatás, a tudomány, az oktatás s kultúra területén – a XX. század első felében Debrecen könyvkultúrájának, benne a mezőgazdasági könyvészetnek is színvonalas szellemi és viszonylag elfogadható gazdasági háttérrel nyújtott.

A két világháború között számos közhivatal, intézmény, egyesület, társulat működött a városban, amely valamilyen formában kötődött *Debrecen és vonzáskörének* mezőgazdaságához. 1865 óta tevékenykedett a *Debreceni Gazdasági Egyesület*²³, melyet 1869-ben a *Debreceni Juhtartógazdák Egyesületének*²⁴ megalakulása követt. Az 1861-ben megalakult *Debreceni Kertészeti Egyesület*²⁵ a tárgyalt időszakban már a *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara* keretén belül fejtette ki tevékenységét. 1921-ben jött létre a *Keletmagyarországi Baromfitenyésztők Egyesülete*²⁶ is.

A mezőgazdasági *közhivatalok*²⁷ sorába tartozott a debreceni székhelyű *M. kir. Állattenyésztési Felügyelőség* (1898-ban létesült), majd 1908-tól a *M. kir. Gazdasági Felügyelőség*, a *M. kir. Kerületi Állattenyésztési Felügyelőség*, a *M. kir. Erdőigazgatóság* s a *M. kir. Selyemtenyésztési Felügyelőség* városi hivatala.

A mezőgazdasághoz mint szaktudományhoz szorosan kapcsolódó kutató intézetek közül Debrecenben kezdte meg működését a *M. kir. Dohánytermelési Kísérleti Állomás*²⁸ 1898-ban és a *M. kir. Vegykísérleti Állomás*²⁹ 1899-ben. A *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamarát*³⁰ (későbbiekben: TiMeKa) Debrecenben az 1920:XVIII.tc. hívta életre, mely nemcsak érdekképviseletet látott el, hanem a mezőgazdaság fejlesztésére, irányítására is volt hivatva. A TiMeKa kérésére a Földművelésügyi Minisztérium egy *talajtani osztályt* létesített³¹, amely Debrecen szikes talajainak feltérképezését s javítási módozatainak kialakítását tűzte ki célul.

Mint *tudományos műhely* – kutatási háttér – a mezőgazdasági könyvészet szempontjából a *Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia* mellett meghatározó szerepet játszott a *Tisza István Tudományegyetem Természettudományi Kara*, sőt – a határterületeket is beleértve – az egyetem *Néprajzi Intézete* és a *Déri Múzeum* alkotó közössége.

A korszak gazdasági könyvészetéről *Rácz Lajos*³² a következőket írja: „...évente több, értékes mezőgazdasági szakmunkát adtak ki az utóbbi időben. Úgy, hogy e téren Debrecen vezet a vidéki városok közt /a/ mezőgazdasági szakirodalmi kiadványok eredményeiben”.

Szakterületek, kiadványtípusok

A magyar mezőgazdasági szakigazgatásában fordulópontot³³ jelentett az 1989: XVIII.tc-kel életre hívott önálló Földművelésügyi Minisztérium. Bár ezt megelőzően is – mint Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium – számos olyan törvényt, rendeletet, helyhatósági szabályozást hozott, amely a mezőgazdasági termelés és a hozzá szorosan kötődő területek közigazgatási keretét egyengette.³⁴ A kormányzati, minisztériumi döntéseket a helyi adottságokhoz igazodó *helyhatósági rendeletek, szabályzatok, utasítások, előírások* követték. A város mezőgazdasági könyvészetének egy csokrát képezik az ilyen jellegű kiadványok³⁵, az állatok védelmétől a földhasználat szabályozásáig. *Szekeres Endre* (zsarolyáni) külön tanulmányt szentel – törvényjavaslatként – a gazdasági felügyelő³⁶ munkájának és a földhasználat³⁷ szabályozásának. E kiadványcsoportba sorolható *Borus Béla*³⁸ összeállítása, valamint *Balázs Jenő*³⁹ rendeletértelmezése. Ez utóbbi rávilágít a magyar mezőgazdaság gazdasági világválsággal súlyosbított általános helyzetére, az ebből eredő gazdasági, szociális gondokra. *Varga László*⁴⁰ írását a törvényes érdekképviselőről a Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Rt. jelentette meg 1937-ben.

Címtárak, névjegyzékek nemcsak helytörténeti monográfiákban, időszaki kiadványokban, kalendáriumokban, hanem önálló kötetként is megjelentek, pl. *Szatai Ferenc*⁴¹ összeállítása, melynek Deutsch Mór kiadója adott nyomdafestéket. A *Varakozó Gábor* tulajdonában lévő *Korvin nyomda* 1932-ben egy *címtárat*⁴² adott ki *Meissner Károly* szerkesztésében, közel másfélszáz oldalon. Egy hasonló kiadványban *Diczig Alajos*⁴³ kizárólag Debrecen városára szorítkozott. Az *évkönyvek* gazdag tárházát kínálja a korszak városi könyvkiadása. Közhivatalok, szakmai társulatok, kutatási intézmények, érdekvédelmi szervezetek jelentetik meg – viszonylag rendszeresen – tevékenységük éves jelentéseit, beszámolóit. Közülük említhetnők a *Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara*⁴⁴, a debreceni székhelyű *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara*⁴⁵ s a hozzá tartozó *intézetek* (Kisújszállási Növény- és Talajélettani Kísérleti Állomás, Nyíregyházi Homokjavító Kísérleti Gazdaság) éves beszámolóit. 1906–1944 között a *Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia-ként*^{xxx} működő pallagi mezőgazdasági intézmény szervezeti s tanulmányi rendről szóló *ismertetőket*⁴⁶, *könyvtári címjegyzékeket*⁴⁷, 1925-től *évkönyveket*⁴⁸ – (1927-től a következő címmel: M. kir. Földművelésügyi Miniszter fennhatósága alatt álló Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia évkönyve), valamint *intézményismertetőket*⁴⁹, *felvételi tájékoztatókat*⁵⁰ adott ki.

A térség mezőgazdasági életében meghatározó szerepet játszott a víz. A Tisza-szabályozás után még hosszú évtizedekig folytatódtak az utómunkálatok. Az 1985: XXIII.tc. (vízjog) s annak 1913: XVIII.tc-ben történt kiegészítése,

módosítása⁵¹ alakította ki a helyi érdekeltségű *vízitársulatok* hálózatát, amelyek vízrendészeti és vízhasznosítási⁵² munkálatok elvégzésére alakult önkéntes társulatok voltak. E szakmai tömörülések *működési szabályzat*⁵³ szerint dolgoztak. *Éves jelentések, munkálati tervek*⁵⁴ rögzítették tevékenységüket.

Lehotay Pál Debrecenben lévő – 1935-ben alapított – nyomdájában⁵⁵ *állattenyésztési egyesületek* jelentései kaptak nyomdafestéket. Közéjük tartozott a *Tiszántúli Szarvasmarhatenyésztők Szövetsége*⁵⁶. De említhetnők a *gyümölcstermelőket*⁵⁷ vagy a *vadászokat*⁵⁸ is.

A mezőgazdasági kultúra értelmezése sokkal tágabb annál, mintsem hogy csak az agrártudományokra szorítkozna. Még a tudományos alapokon nyugvó korszerű gazdálkodás is túlmutat a szokványos kereteken. Nem beszélve az évszázadok óta dívó hagyományos mezőgazdaságról, amelyet a népesség nagy része űzött. Mindez nemcsak foglalkozás, hanem egyúttal életforma is volt. A mezőgazdasági kultúra hatásának számos határterülete alakult ki, ami azt jelenti, hogy jó néhány ponton találkozik más tudományágakkal. Ez különösen érvényes a hagyományos gazdálkodásra. Gondoljunk pl. az agrártörténetre, a néprajzra, történeti földrajzra és ökológiára, vagy a nyelvészetre stb.

De a természettudománytól sem függetleníthető a mezőgazdasági alkalmazott tudományágak egy csoportja. Mindez bővíti a mezőgazdasági könyvészet körét is.

A két világháború közti Debrecen helytörténetében meghatározó egyéniség volt *Ecsedi István*⁵⁹ és *Zoltai Lajos*⁶⁰. E két lokálpatrióta tudós tetemes számú írást, tanulmányt, kötetet szentel a város múltjának, szűkebb-tágabb értelemben vett mezőgazdasági kultúrájának is.

Ecsedi István doktori értekezését⁶¹ 1908-ban a szegedi Dugonics nyomda adta ki. A nagypusztá jövőjével, az addig jobbára csak téli-nyári legelőváltáson alapuló hasznosítás korlátozásával egy korszerűbb gazdálkodási gyakorlat meghonosítását vázolta föl. Nagyívű terve zátonyra futott a civisgazdák ellenállása miatt. A *Hortobágyhoz*⁶² fűződő ragaszkodása egész életét végigkíséri, hiszen számos írásának – iskolai tankönyvtől a turisztikai népszerűsítőig – a pusztá volt a témája.

A néprajz vonzásában, már a Déri Múzeum igazgatójaként, két terjedelmes tanulmányt tesz közzé a *népi halászatról, vadászatról*⁶³. Mindkét munka a Déri Múzeum Néprajzi Osztálya Ismerterjesztő Közleményeinek sorában jelenik meg.

Zoltai Lajos a város helytörténet írásának klasszikusaként van jelen Debrecen szellemi kultúrájában. Akinek Munkálkodási terepe főleg a helyi sajtó, valamint a városi levéltár és a múzeum között oszlik meg. Írásunkban csak a mezőgazdasági könyvészet körébe tartozó, külön kiadványként megjelent kötetekre, tanulmányaira térünk ki, melyek néhány kivételtől eltekintve a városban láttak napvilágot. Jelentős részük Debrecen *gazdaságtörténetével*⁶⁴ foglalkozik.

Köztük az egyik a város *közigazgatási határának* kialakulását taglalja a Debreceni Képes Kalendárium hasábjain, ami különnyomatként is megjelent, majd két évtizeddel később egy *gyűjteményes* kötet részeként. Ez utóbbiban szó esik *Debrecen XVII. század eleji életéről*⁶⁵ s a *város határpereiről*.⁶⁶ Egy negyedszázad *számadásait*⁶⁷ áttekintve – bizonyos átfedéssel – a XVII. század végi *Debrecen gazdálkodásáról*⁶⁸ is képet alkothat az utókor. Ez utóbbihoz hasonló témájú tanulmányt⁶⁹ gondozott a Magyar Gazdaszövetség, amely először a Magyar Gazdák Szemléjében jelent meg. A *debreceni kertségek*⁷⁰ c. írásának az Egyetemi Könyvtárban őrzött példányát a szerző maga ajánlotta az intézménynek. A Debreceni Képes Kalendárium adott teret a város XVIII–XIX. századi *állattartását, a kukorica- és burgonyatermesztés megindulását*⁷¹ áttekintő rövid írásainak.

Mind a mai napig kuriózumnak számít Zoltai Lajos két hosszabb tanulmánya Debrecen és környéke *felszíni magaslatairól*⁷² és *vízrajzáról*⁷³. E kiadványok azért jelentősek, mivel a környezet átalakulása, a kultúrtáj térhódítása eltünteti a természeti felszín formáit, átrendezi a vizek útját. A mai mezőgazdasági táj térformációjában imitt-amott esetleg a helynevek utalhatnak a múltbeli tájra, java-részüik már kimosódott a köztudatból. A történeti ökológia szempontjából is figyelmet érdemlő helytörténeti munkákról van szó.

A Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottsága Közleményeinek⁷⁴ sorában jelent meg egy tanulmánya a XI–XV. században *Debrecen határában lévő településekről*⁷⁵, amely sok szempontból fontos adatokat tartalmaz. Zoltai Lajostól nem volt idegen a *nagypuszta* népszerűsítése sem.⁷⁶

1945 előtt a Tisza István Tudományegyetemen folyó *oktatás, tudományos kutatás* eredményességéhez nagymértékben hozzájárult a korabeli intézmények között a gyakorlatban is létező ún. átjárhatóság, amely jó néhány tudományterületen érvényesült. Sőt az egyetem építése idején egy reális terv is a köztudatban volt, miszerint „...még mindig nem befejezetten ugyan mert a természettudományi szak létesítése az előre felállított programból még hátra van, s mert ennek létesülése után is fennmarad még az a törekvés, hogy *Debrecenben* mint a magyar mezőgazdasággal foglalkozók nagy tömegének központjában, *mezőgazdasági fakultás* is állíttassék fel” – írja *Szentpéteri Kun Béla*.⁷⁷ Úgy tűnik, hogy a klasszikus tudományegyetem karainak bővítése – ismerve napjaink észszerű törekvéseit – végigvonul a XX. századon.⁷⁸

A *természeti- és kultúrtáj* között az egyik összekötő kapocs a *botanika*. Az egyetemen a *növénytan* oktatás az 1925–26. tanév második felében indult meg.⁷⁹ E tudományterület oktatása, kutatása bő hozadékkal gyarapította a magyar botanikát s egyúttal a város szakirodalmi könyvszeretét. A korszak kiemelkedő szakemberi közé tartozik *Soó Rezső* (berei), akit iskolateremtő tudósként tart számon a nemzetközi tudományos élet is. Könyvek, tanulmányok, szakkikkek sokasága⁸⁰ utal szerteágazó életművére, melynek egy jelentős része a

kultúrbotanika tárgykörébe tartozik. Rendszeres szerzője a *Debreceni Szemlének*. Az *Acta Geobotanica Hungarica* (1936–1949) c. általa szerkesztett periodikának köteteit Nagy Károly és Társai Könyvnyomdája jelenteti meg. Debrecenben látott napvilágot *A Székelyföld flórája* c. tanulmánya is. S már az Alföldi Nyomda közli 1949-ben *Az Erdélyi Mezőség Flórája* c. kötetét.

*Máthé Imre*⁸¹, aki a későbbi évtizedekben *Magyarország kultúrflórája* c. sorozatnak az egyik szerkesztője, 1941-től már egyetemi magántanár és 1941–1944 között a Botanikus Kert megbízott igazgatója. Soó Rezső munkatársaként részt vett *A Tiszántúl flórája* c. kötet összeállításában. Helyi vonatkozású cikkével találkozhat az olvasó a *Debreceni Szemle* és a *Tiszántúli Gazdák* hasábjain. *Felföldy Lajos*⁸² – az intézet oktatója – *Növényyszociológia* (Bevezetés a geobotanikai kutatás módszertanába) c. 1943-ban kiadott műve mindenképpen figyelmet érdemel.

*Ubrizsy Gábor*⁸³ (mikológus, herbológus) s *Ujvárosy Miklós*⁸⁴, a magyar agrobotanikai iskola megalapítója első lépéseiket a tudományos publicisztikában Debrecenben tették meg. (*Debreceni Szemle*, *Tisia*, *Ujvárosy Miklós* ezenkívül 1945 után a *Tiszántúli Gazdák* c. mezőgazdasági szaklapban.)

A *kultúrzoológia* hazai kutatásainak elindítója *Hankó Béla*⁸⁵ volt, aki az egyetem katedráján közel másfél évtizedet töltött el. Az 1930-as években fordult figyelme az *Alföld gerinces állatai*⁸⁶ felé, s ekkor kezdte el kutatni a *magyar háziállatok*⁸⁷ eredetét. A kérdéskörnek a mezőgazdasághoz való kötődését többek között mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kötet a *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara* kiadásában jelent meg. A Hortobágyi Múzeum kiadványai sorozatban adott a szerző egy rövid tájékoztatást a *magyar kutyafajtákról*⁸⁸ és a *fekete rackajuhról*⁸⁹. De érdeklődött Hankó Béla a *magyar ló*⁹⁰ és a *juh*⁹¹ eredete iránt is. E témájú munkáit az *Állattani Intézet közleményei*-ben jelentette meg, úgyszintén a *régi sertésfajták*⁹²-ről szóló írását is. Tudományos népszerűsítő cikkeit – debreceni éveit alatt – a *Debreceni Szemle*⁹³ és a *Tiszántúli Gazdák*⁹⁴ c. hetilap rendszeresen közölte. Határterületet érint *Udvardy Milós*⁹⁵ tanulmánya a *Tisiában*.

*Örosi Pál Zoltán*⁹⁶ méhészeti írásai, tanulmányai főleg az országos szaksajtóban láttak napvilágot.

A tudományegyetem *Földrajzi Intézetének*⁹⁷ megszervezése *Milleker Rezső* nevéhez fűződik, aki 1914–1945 között igazgatóként vezette az oktatást, a tudományos kutatást. A mezőgazdasági könyvészet szempontjából elsősorban a *gazdaságföldrajzi* művek, önálló kötetek, tanulmányok jönnek számításba.

Giday Kálmán Debrecen város földrajzával⁹⁸, *Csávás István*⁹⁹ a Nagysárréttel, az etnográfus *Szűcs Sándor*¹⁰⁰ szűkebb pátriájának vízrajzával és szülőfalujának történetével gazdagította a helytörténeti irodalmat. Önálló kötetként jelent meg Beke Zoltán nyomdájában *Betfia László*¹⁰¹ szülőhelyének kismonográfiája. A Debrecenben eltöltött közel másfél évtized *Mendöl Tibor*¹⁰² tudományos

publicisztikájában termékeny időszak volt, tudósi kvalitásokat megcsillantva. Elsősorban *Debrecen* szűkebb-tágabb régiójának *gazdaságföldrajza* a témája *Márton Béla* munkásságának.¹⁰³ Kismonográfiái a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai sorozatban, illetve az intézeti közleményekben jelentek meg. Változatos témájú írásait közölte a Debreceni *Szemle* is.

Az *éghajlat*, ezen belül az *időjárás* és a *mezőgazdaság* kapcsolatáról *Béll Béla*¹⁰⁴ írja: „...az időjárás és az éghajlat a környezeti tényezők keretében a mezőgazdasági termelés *elsődrendű* tényezője és így érthető, hogy a mezőgazdaság fejlődése folyamán a meteorológiának mezőgazdasági vonatkozású ága: az *agrometeorológia* hamarosan fejlődésnek indult és egyre fontosabbá vált”. A gazdálkodás szempontjából lényeges agrometeorológia az időjárás jelenségeinek észlelésén és feldolgozásán kívül kiterjeszti érdeklődését a *növények fejlődési folyamatainak* megfigyelésére is. (Lásd: növényfenológia.) Maga a Debreceni Tudományegyetem *Meteorológiai Intézete*¹⁰⁵ 1928 óta működik, 1951-től önálló tanszékként. Intézetvezetőként *Berényi Dénes* meghatározó szerepet játszott, akinek érdeklődési területe elsősorban a *növényfenológia*¹⁰⁶ volt. A Tiszántúlon eredményesen termesztendő szántóföldi növények közül önálló kötetekben taglalta a *burgonya*¹⁰⁷ és a *kukorica*¹⁰⁸ fejlődésének sajátosságait. De nem maradt ki a sorból a *dohány*¹⁰⁹ sem. E művek kiadását a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara vállalta magára. Gazdag szakirodami munkássága¹¹⁰ Debrecen, a Tiszántúl, a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara (TiMeKa) illetőségi körébe tartozó területek mezőgazdasági termelését segítette. Értékelései minden esetben az időjárás és a gazdálkodás egymásrautaltságáról tesznek tanúságot. A *Tiszántúli Gazdák* c. szaklapnak hosszú évekig megbecsült szerzője volt, ugyanígy a „debreceni tudomány” sajtóorgánumának, a *Debreceni Szemlé*-nek is.

A hagyományos paraszti világ mezőgazdasági kultúrája bontakozik ki jórészt a *Néprajzi* és a *Népryelvkuató Intézete* által gondozott kiadványokból. *Beke Ödön*¹¹¹ a növénynevek világába vezeti az érdeklődőt. *Nagy Jenő*¹¹² áttekintette a kendertermesztés szókészletét. *Balassa Iván*¹¹³, a magyar néprajztudomány kiválósága, kötetének előszavában írja: „Munkám egy kis töredéke annak a szótárnak, melyet a debreceni Magyar Népryelvkuató Intézet tagjai készítenek a *debreceni cívisnyelv* szókészletéről. Ez a szótár annak idején *Debreceni Cívisszótár* címmel fog megjelenni”. Sajnos, ez utóbbi csak terv maradt, közbeszólt a történelem. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző-Intézetének Dolgozatai 22. kötetének részeként *Imre Samu*¹¹⁴ tanulmánya a mai Burgenland Árpád-kori településének, *Felsőőrnek* népi gazdálkodását, annak szóvilágát őrizte meg az utókornak. *Faller János*¹¹⁵ viszont a népi gyógyászat növényneveinek birodalmába tett hasonló kirándulást. Kiadására Nagy Károly Grafikai Műintézete adott nyomdafestéket.

A mezőgazdaság mint a szaktudományok gazdag tárháza, a gazdasági könyvészetben jól körülhatárolható. Természetesen vannak az egyes tudományterületeknek olyan művelői, akik az oktatásban és a kutatásban is – az universitas szellemében – az egységes tudományt képviselik. *Csukás Zoltán*¹¹⁶, akit az *állattenyésztéstan* kiváló tudósaként tart számon a szakma, 1940–1944 között az egyetem Állattani Intézetében szakelőadó és intézményvezető, egyúttal a Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémián szaktárgyainak¹¹⁷ oktatója (állattenyésztés, takarmányozás, tejgazdaságtan). Csak egy önálló kötete¹¹⁸ és egy előadás szövege¹¹⁹ jelent meg Csuka László nyomdájában Debrecenben.

Az Ásvány- és Földtani Intézet munkatársai közé tartozott *Arany Sándor*.¹²⁰ 1922-től a *Mezőgazdasági Vegykísérleti Állomáson* dolgozott. 1930–1949 között a gazdasági akadémián tanít. Egyúttal tudományegyetemi magántanár, majd c.ny.rk. tanár. Fő kutatási területe a *szikes talajok*¹²¹ javítása, mezőgazdasági hasznosítása volt.

A vizsgált időszakban egyes tanulmányai, már utalnak¹²² könyvrészletek későbbi érdeklődési területére. Népszerűsítő tudományos talajtani szakkikkeit rendszeresen közölte a *Tiszántúli Gazdák* c. kétheti-havilap is.

A *Kolozsvári Egyetem* természettudományi diplomája után, oklevelet szerzett a *kolozsmonostori Gazdasági Akadémián* is *Gulyás Antal*¹²³, aki 1921-től Pallagon oktatott, a Növénykórtani és -Élettani Tanszék vezetőjeként *mezőgazdasági bakteriológiát*. Egyúttal egyetemi magántanár a tudományegyetem Növénytan Intézetében. Nemzetközileg is ismert *virológusként*¹²⁴ főként a *dohány* és a *burgonya*¹²⁵ kóránál foglalkozott.

A századelő debreceni agrároktatására kedvezően hatott a sokoldalú botanikus *Rapaics Raymund*¹²⁶ tanári és kutatói munkássága. A botanikától a vegetáció-történetig, a növénycönológiától a háziasított növények történetéig, a növény és az ember kapcsolatától a virágszimbolikáig, nem is beszélve a magyar kert- és gyümölcskéltúra múltjáról, biológiai történeti vizsgálódásairól, munkássága egy színes életpályáról tanúskodik. Majdnem egy évtizedig a növénytan tanára volt Pallagon. A debreceni évek alatt több tanulmánya¹²⁷ jelent meg helyben, sőt a városhoz kötődő kérdésekről is pl. Selmecebányán.¹²⁸

Debrecen és *Hajdú megye* mezőgazdaságának általános helyzetével kapcsolatban már sokadszor vetődött föl a *Hortobágy hasznosításának*¹²⁹ az ügye, amely valójában sohasem jutott nyugvópontra.

Az első világháború évei alatt fokozatosan elapadtak az anyagi erőforrások, komoly gondot jelentett az élelmiszerellátás. Keresték a módját, hogy miként lehetne *bővíteni* a mezőgazdasági termelést. E tendencia nem hagyta érintetlenül Debrecen gazdasági könyvészetét¹³⁰ sem.

Az 1929–33-as világválság tovább rontotta az amúgy sem versenyképes magyar mezőgazdaság helyzetét. Ez idő tájt megszorodtak azok a helyi kiadványok, melyek e kérdéskört veszik bonckés alá. A *birtokaprózódás*¹³¹, a *ter-*

melés gazdasági körülményeinek romlása¹³², a *falusi élet* valósága¹³³, a *vidéki Magyarország* helyzetének reális fölmérése iránti igény egyaránt hozzájárult az 1930-as évek közepén a *falukutató mozgalom*¹³⁴ elindulásához.

A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara¹³⁵ feladatai közé tartozott, hogy a kamarai terület mezőgazdasági termelésének adatait gyűjtse, értékelje s egy-egy időszak lezárása után közzétegye.

Jelentős azon városi kiadványok száma, melyeknek tárgya a víz, a vízzel kapcsolatos *munkálatok*, a *vízhasznosítás*. Szépszámu szakember dolgozott a város közhivatalaiban, akiknek munkaköre e területre terjedt ki. Közülük is említést érdemel a vízépítő mérnök, *Korbély József*¹³⁶, aki 1921-től 1939-ig, haláláig Debrecenben élt. A Berettyó árvízvédelmi rendszerét építette ki. Szakirodalmi munkásságában javarészt azonban a *Tiszával*¹³⁷ és a *Körösökkel* foglalkozott. Az előbbi, önálló kötetét a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Rt. nyomtatta ki. A másik vízügyi szakember, *Bogdánfy Ödön*¹³⁸ két tanulmányát¹³⁹ a Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai sorozatban tette közkinccsé.

Mielőtt rátérnénk a mezőgazdaság egyes szakterületeit felölelő kiadványtípusok bemutatására, ildomos előbb csokorba szedni az *agrártörténeti munkákat*. A *Hortobány megszerzésének története*¹⁴⁰ c. rövid összeállítást a Debreceni Gazdasági Egyesület gondozta. *Bartha Károly*¹⁴¹ kötetének kiadója a *Debreceni Vadásztársaság* volt. *Novák József*¹⁴² dolgozata a *várjobbágyokról* az egyetem Történelmi Szemináriumának kiadványait gazdagította. *Paulinyi Károly*¹⁴³ munkája a szerző kiadásában jelent meg. *Szimics Mária*¹⁴⁴ a debreceni vásárokról értekezett. A néprajzos *Szűcs Sándor*¹⁴⁵ rövid írása a hajdanvolt sertéstartásról szól. Az 1930-tól Pallagon oktató, agrártörténésznek is kitűnő mezőgazdasági szakember, *Penyigey Dénes*¹⁴⁶ a Debreceni Középfokú Gazdasági Tanintézet Évkönyvében Debrecen régi *erdőhasznosítását* vette szemügyre. Az agrármúltba pillantó kirándulást *Megyeri László*¹⁴⁷ tanulmánya – a szerző kiadásában – s *Fejes János*¹⁴⁸ kötete zárja.

A Pallagon működő M. kir. Gazdasági Akadémia tanárainak tudományos munkásságát csak részben tükrözi a város mezőgazdasági könyvésze, hiszen jórészüik országos kiadóknál látott napvilágot.

*Beke László*¹⁴⁹ *Mezőgazdasági bakteriológia*¹⁵⁰ c. tankönyve a hazai szakirodalomban úttörő vállalkozás volt. Második kiadása jelent meg Debrecenben. *Hauser János*¹⁵¹ a szántóföldi növénytermesztés, -nemesítés¹⁵² terén jeleskedett. Már 1914-től Pallagon oktató, itteni tevékenysége azonban többször megszakadt. Az 1930-as évek közepén a pallagi kísérleti tér, majd a Dohánytermelési Kísérleti Állomás vezetője volt. *Agrogeológiai tankönyvét*¹⁵³ jegyzetként adta ki Thaisz-Harmathy nyomdája.

*Halász Miklós*¹⁵⁴ a mezőgazdasági gyakorlat oktatójaként szerény szakirodalmi munkásságot tudhat magáénak. Az *Alföldi Magvető* sorozatban a *Rét- és*

legelőkezelés¹⁵⁵ -ről egy rövid értekezés jelent meg tollából. Kéziratban lévő hosszabb tanulmánya: *Debrecen város mezőgazdaságának jelene és jövője* kiadásra vár.

Bakoss László¹⁵⁶ szintén a gyakorlati tanszéken adott elő. Szűkebb érdeklődési területe a *baromfityenyésztés*¹⁵⁷ volt. Erdei János¹⁵⁸ 1921–1949 között a pallagi intézetnek, majd jogutódjának tanára. Szakterülete a mezőgazdasági gépészet. E tárgykörben jelent meg 1944-ben *Talajművelőgépek*¹⁵⁹ című monográfiája.

A Földművelésügyi Minisztérium 1920-ban létrehozta az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézetet, feladatának adva a mezőgazdaság ökonómiájának vizsgálatát. Számtartással, üzemi statisztikával foglalkozott az *Országos Mezőgazdasági Egyesület* is, s üzemstatisztikai bizottságának kebelén belül – többek között – a *debreceni akadémia*. A *mezőgazdasági kamarák* szintén kivették részüket az adatgyűjtésből. Pallagon 1931-től datálódik a számtartási központ ténykedésének megindulása. Ennek létrehozásában, működtetésében orszlánrésze volt *Kesztyűs Lajosnak*¹⁶⁰, aki 1927–1935 között a számtartási-üzemteni tanszéket vezette. Számos értékelő írás¹⁶¹ tanúsítja ottani munkáját.

Az intézményes keretek között folyó kutatás – Debreceni M. kir. Dohánytermelési Kísérleti Állomás – kiadványai között említhetnők még *Liebhardt Márton* eszmefuttatását¹⁶², *Bartha László*¹⁶³ vizsgálati eredményeit, *Puskás Károly*¹⁶⁴ önálló kötetét vagy *Balogh Ferenc*¹⁶⁵ bölcsészdoktori értekezését.

*Hank Olivér*¹⁶⁶ neve összefort a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamarával, ahol a két világháború között több vezető posztot is betöltött. Talán legtermékenyebb időszaka az volt, amikor a kamara *növénytermesztési osztályának* az élén állt. Elsődleges feladata közé tartozott, hogy a kisgazdaságokkal megismertesse, elfogadtassa a korszerű gazdálkodás fortélyait, a talajműveléstől az öntözésig. Gazdag szakirodalmi munkásság¹⁶⁷ maradt utána. E kiadványok zöme az Alföldi Magvető c. sorozatban szolgálta a modern mezőgazdaság ügyét. Magát a sorozatot a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara indította útjára.

De letette Hank Olivér a névjegyét a *mezőgazdaságpolitika*¹⁶⁸ előtt álló feladatok meghatározásában is.

A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara tevékenysége más szakterületre is kiterjedt, s ebből eredően sokrétű, változatos az általa kiadott könyvek, tanulmányok témaválasztéka is. Kiemelendő az első *lággazdasági tanácskozás*¹⁶⁹ előadásainak gyűjteményes összeállítása, *Csiky János*¹⁷⁰ talajtani tanulmánya, *Czapáry Bertalan*¹⁷¹ gyümölcsstermesztési tanfolyami anyaga.

*Béky Albert*¹⁷² debreceni erdőigazgatói posztján került szembe az *alföldfásítás* problémájával, amelynek megoldásában kulcsszerepet játszott. Ezt támasztja alá szakírói munkássága¹⁷³, köztük a legjelentősebb: *Útmutatás az Alföld fásításának munkájához* c. kötete, amely négy helyi kiadást ért meg.

A mezőgazdaság tárgykörébe tartozó, tudomásunk szerint intézményhez nem kötődő szerzőktől is föllelhetők szakírói munkák, önálló művek, tanulmá-

nyok, rövidebb írások – Debrecennek e korszakra eső mezőgazdasági könyvészetében. *Kovács Gábor*¹⁷⁴ kötetéből csak az első rész jelent meg. Az átdolgozott kiadása Csáthy Ferenc nyomdájából került ki. *Szánthó Győző*¹⁷⁵ a kiskertmozgalom krónikásaként vonult be a város mezőgazdasági kultúrájába. *Várady Szabó János*¹⁷⁶ a seprűcirok termesztéséről foglalta össze gyakorlati ismereteit. *Czeiling Lajos*¹⁷⁷ a méhek körüli éves teendőket szedte csokorba. A nagyhírű debreceni kertész, *Biró Pál*¹⁷⁸ posztumusz kötetét¹⁷⁹ 1927-ben adták ki. Egy akkoriban szenzációnak számító terméseredmény lehetőségeit ecsetelte *Vasváry Antal*¹⁸⁰.

Banke Antal műve¹⁸¹ a Gazda Aranykönyvei sorozatban látott napvilágot. Iparoktatási célokat szolgált *Gulyás István*¹⁸² könyve.

Néhány szépirodalmi ihletésű, de egyúttal ismerterjesztő jellegű műről is illendő szót ejteni e rövid könyvészeti áttekintésben. Ilyen pl. a *Debreceni kalauz*¹⁸³ c. írása, *Lovász János*¹⁸⁴: Délibábok hazája, *Szivós Béla*¹⁸⁵: Debrecen és a Hortobágy, *Karos János*¹⁸⁶: Csikós élet c. írása; *Kövér Gyula*¹⁸⁷ életképei a régi Debrecenből, *Pálfy József*¹⁸⁸: Debreceni kalauz c. kötete, *Kónya József*¹⁸⁹ irodalomtudományi értekezése. (Az Egyetemi Könyvtár egykori munkatársának, Bertók Lajosnak kiadásában jelent meg.) *Wagner István – Siró András – Bagotay István*¹⁹⁰ a gazdálkodó ember és a természet közti harmóniáról szóló műve, mindmind egy tágabban értelmezett mezőgazdasági kultúra reprezentáns darabjai közé tartoznak.

Noha *kéziratokról* nem volt szó *Halász Miklósén* kívül (l: 155.jegyz.) nem érdektelen még megemlíteni és a debreceni könyvkiadás figyelmébe ajánlani *Kökényessy András*¹⁹¹ doktori értekezését sem. Mindkettő a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen található.

A mezőgazdasági sajtó

A gazdálkodás szerteágazó kérdéseire adandó válaszok leghamarabb a sajtó hasábjain fogalmazódhatnak meg. Tisztában voltak ezzel mezőgazdasági szakirodalmunk *XX. századi* művelői is, akik a könyvírásról túl legtöbbször *újságírással* is próbálkoztak. „A század derekán mezőgazdaságunknak is meg kell barátkoznia a tőkés termelési mód új viszonyaival. A mezőgazdaság maga régebbi csendes jellegéből kivetkőztetve a szó teljes értelmében üzletté, a gazda pedig üzletemberré alakult át” – idézi *Turányi Kornél*¹⁹² Wagner Lászlót, a József Nádor Műegyetem egykori mezőgazdaságtan tanárát. „1850-ig harminc agrárfolyóiratunk jelent meg. A század végén viszont évenként tíz-tizenöt új folyóirat indul (...) kiadásuk erősen központosított, az 1900-ig megjelent 318

folyóirat közül 169-et az ország központjában Budapesten, illetve Budán vagy Pesten adtak ki.”¹⁹³

Általában biztosabb szakmai, anyagi háttérrel indultak azok a mezőgazdasági szaklapok, amelyek mögött valamilyen *egyesület*¹⁹⁴ állt. Az Országos Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Gazdasági Egyesület, valamint az Erdélyi Szász Gazdasági Egyesület mellé felsorakoztak az egyes vármegyék egyesületei, főként a XIX. század második felében. Legtöbbjük helyi alapítású sajtóterméket is kiadott.

A XIX. század végén a megyei egyesületek között *Hajdú vármegye* még nem szerepelt. Ugyanakkor 1866. december 9-től már megkezdte működését a *Debreceni Gazdasági Egyesület* (DGE).¹⁹⁵ De csak több mint három évtized múlva indult útjára a *Debreceni Gazdasági Lapok* c. hetilap¹⁹⁶ – az egyesület kiadásában – s 1944-ig, változó periodicitással, a nagymúltú DGE hivatalos közlönyeként szolgálta a város mezőgazdaságát. A lapindító számban megfogalmazódik az alapítók szándéka: „...a gazdálkodó osztály gazdasági ismereteit a szakirodalom útbaigazítása, jótanácsa (...) gyarapítsa”.¹⁹⁷ Az évtizedek során szerkesztői között akadémiai tanárokat, debreceni gazdálkodókat, városi tisztviselőket találunk.

A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara hivatalos sajtóorgánumaként több mint két évtizedig (1923–1949) végzi a *Tiszántúli Gazdák*¹⁹⁸ c. heti-havilap a korszerű gazdálkodás ismereteinek terjesztését, „... fokozatosan elősegíteni az Alföld keserves viszonyai között gazdálkodókat, hogy mennyiségben többet, jobbat tudjanak termelni”. 1947-től már a Tiszántúli Földművelésügyi Tanács hivatalos közleményeként, 1947 augusztusától megszűnéséig Mezőgazdasági Szakközlemények alcímmel jelent meg. Szerkesztői közé tartozott pl. *Hank Olivér*, *Czeglédy Béla*, *Yulow Viktor*, egy rövid ideg *Fráter Jenő*, majd 1947–1949 között *Yulow Imre*. A Tiszántúli Gazdák melléklapjaként jelent meg a *Tiszántúli Öntözésügyi Közlemények*¹⁹⁹, amely az 1943–1957 közti időszakban szünetelt. E lap az öntözés kérdésein kívül közölte a Kisújszállási Növény- és Talajéletteni Kísérleti Állomás jelentéseit is. Maga az időszaki kiadvány *tudományos folyóirat* volt, egy rövid időtől eltekintve Yulow Viktor szerkesztésében. A kamara a *Tiszántúli Gazdák* fedőcím alatt kiadta még a *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Hivatalos Közlönyét*²⁰⁰ is 1930–1942 között, havonta kétszer: törvényeket, rendeleteket, kamarai híreket ismertetett. Szerkesztője Hank Olivér volt. 1935–1937 között megjelent még – a fentiekhez hasonlóan – a *Felsőszabolcsi Gazdákör Közleményei*²⁰¹ címen egy másik periodika is, Kisvárdán.

A Debreceni Földbérő Egyesület megalakulásakor indítja meg *Szekeres Endre* mint szerkesztő a *Magyar Bérőgazda*²⁰² c. kétheti lapot, amely csak 1938-ban állt ki a bérőgazdák érdekeiért.

A Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémián tanuló hallgatók lapja volt a *Gazdász Élet*²⁰³ (1939–1940), majd az *Új Gazdász Élet*²⁰⁴ (1940). Ez utóbbi inkább szakirodalmi jellegűnek mondható.

A *Háziszárnyasaink*²⁰⁵ c. havilap 1922–1939 között látott napvilágot *Csapó László*, s az utolsó két évében *Kovács Gyula* szerkesztésében. Megjelenése alatt többször változott a lap tulajdonjoga és kiadója, de kiadási helye változatlan maradt. Indulásakor a Kelet-magyarországi Baromfi- és Galambtenyésztők Egyesületének tulajdona és hivatalos közlönye volt.

A *Hajdúföld*²⁰⁶ c. társadalmi és gazdasági hetilap csak 1919–1920 között publikált mezőgazdasági ismeretterjesztő közleményeket.

A Debreceni és Hajdúmezei Gyümölcs- és Szőlőtermelők Egyesületének havonta megjelenő körlevele, a *Gyümölcsstermesztési Értesítő*²⁰⁷ rövid életűnek bizonyult. Valószínűleg csak 1935-ben jelent meg. A *Kertgazdaság*²⁰⁸ c. havilapot Debrecenben alapították. Megléte alatt – 1932–1934 között – a Debreceni és Hajdúvármegyei Kertészeti Egylet volt a kiadója, Fráter Jenő szerkesztette. Rövid fennállása során kiadói köre többször módosult.

A *Tiszántúli Kertészeti Tanácsadó*²⁰⁹ a *Debreceni és Hajdúvármegyei Kertészeti Egyesület* hivatalos lapjaként 1938-ban két alkalommal jelent meg, P. Gulyás Endre szerkesztésében. Reininger Jenő kiadóként, Nagy Károly és Fiai nyomdája pedig megjelentetőként szerepel. A házikertek tulajdonosainak kívánt a lap tanácsadója lenni, így már a 2. számtól a Szántó Győző Közhasznú Kertegyesület tagságához is szólt.

Debrecenből indult 1923-ban a *Méhtenyésztés*²¹⁰ c. mezőgazdasági szaklap, amely ugyanazon évben Gödöllőre tette át a székhelyét. A *Méhészeti tudnivalók*²¹¹ indulását, szerkesztését a tudományegyetem oktatója, Örösi Pál Zoltán jegyezte. Csak néhány szám jelent meg belőle. Kiadója a Nektár Méhészeti Egyesület volt.

Még az első világháború előtt létezett egy méhészeti lap Debrecenben, a *Hajdúsági Méhész*²¹² (1904–1910), melynek állandó rovata a Havi teendők a méhesben címen segítette a kezdő és gyakorló méhészeket egyaránt.

JEGYZETEK

1. *Balogh István*: A cívisek világa. Bp., 1973. (Fülszöveg), Uő: A cívisek társadalma. Db., 1947. Uő: A város és népe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk.: Szabó István. Db., 1948. 9–57. o.
2. *Varga Gyula*: Debrecen kézműipara és a mezőgazdaság kapcsolata (1693–1848). Db., 1983. Kand. ért. tézisei. 3. o. Később: Varga Gy. (1983)
3. Uo. 10. o.
4. *Varga Gyula* lektori véleményéből, amelyet ezúton köszön meg a szerző.
5. A tárgyalt időszakra már főleg csak hagyományában élő erdőgazdálkodás múltjáról: *Penyigey Dénes*: Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében. Bp., 1980.
6. A lektor hívta föl a szerző figyelmét. A téma feldolgozása várat magára.
7. *Zoványi Jenő*: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1921. 486. o. Uő.: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp., 1977. 461 o.
8. *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981. 311–327., 530–542. o., A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: *Barcza József*. Db., 1988. 839 o.
9. *Benda Kálmán – Irinyi Károly*: A négyszázéves debreceni nyomda. (1561–1961). Bp., 1961. 18–20. o. Később: Benda – Irinyi (1961).
10. A Debreceni Református Főiskola Nagykönyvtára írásban és képben. Összeáll.: *Varga Zsigmond*. 1–2. köt. Db., 1934. 228, 103 o.
11. A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve. Szerk.: *Komoróczy György*. Bp., 1968. 171 o., A Debreceni Agrártudományi Egyetem 125 éve. Főszerk.: *Szász Gábor*. I. köt. Db., 1992. 6–20. o.
12. *Varga Zoltán*: A Debreceni Tudományegyetem története I. (1944-ig) Db., 1967. o., *Némedi Lajos*: A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története (1912–1987). Db., 1988. 91. o.
13. Révai Nagy Lexikona V. köt. Bp., 1912. 349. o. 1902-ben a Református Polgári Fiúiskola kezdte meg működését. 1906-ban felépült az Izraelita Polgári Fiúiskola. A pallagi mezőgazdasági képzés 1906-ban akadémiai rangot kapott. Az 1927-ben megalakult Ady Társaság megpezsdítette a város irodalmi életét. Benda – Irinyi (1961): 199–200. o.
14. *Bakó Endre*: Irodalmi élet a két világháború között. In: Debrecen története 1919–1944. IV. köt. Szerk.: Tokody Gyula. Db., 1986. 344. o., lásd még: Benda – Irinyi (1961): 246–254. o.
15. ua. 345. o.

16. Ua. 344. o. A könyvkiadó korábbi időszakáról *Zoltai Lajos: A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedés száz éves története. Db., 1905. 48 o. Később: Zoltai (1905).*
17. Zoltai (1905): 6. o.
18. Benda – Irinyi (1961): 300–301. o.:

Nyomda neve

Tulajdonos

1921–1923 között:

Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Váll.	
Hegedűs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt.	Hegedűs Sándor
Debreceni Hírlap	Balassa Sándor
Pannónia Nyomdaváll.	Liebermann Testv.
Tiszántúli Hírlap Könyv- és Lapkiadó Rt.	Kocsiszovszky L.
Debreceni Ujság	Than Gyula
Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Váll. Rt.	
Hírlap Nyomda	Székely Imre
Debreceni Bélyegzőgyár és Könyvnyomda Váll.	Herskovits Miklós
Gyürky Sándor Nyomda	Gyürky Sándor
Thaisz Arthur Nyomda	Thaisz Arthur
Gárdos József Nyomda	Gárdos József
Spitzer Herman Nyomda	Spitzer Herman

Az 1938-ban működő nyomdák:

Beke Zoltán Könyvnyomdája	
Debreceni sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata	
Debreceni M. kir. Tisza Isván Tudományegyetemi Nyomda	Tisza I. Tud. Egy.
Deutsch Mór Könyvnyomdája	Deutsch Mór
Diószeghy János és Tsa könyvnyomdája	Diószeghy J. és Tsa
Harmathy Nyomdavállalat	Harmathy Ferenc és Tóth Ferenc
Herskovits és Deutsch Könyvnyomdája	Herskovits és Deutsch
Korvin Nyomda	Várakozó Gábor
Lehotay Pál Könyvnyomdája	Lehotay Pál
Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Rt.	
Alföldi Sajtóvállalata Kft.	

Merkantil-könyvnyomda	Grosz Izidor
Nagy András Könyvnyomdája	Nagy András
Nagy Károly és Társai Könyvnyomdája	Nagy Károly és Társai
Pannonia Könyvnyomdavállalat	Liebermann Testvérek
Schwartz Sándor Könyvnyomdája	Schwartz Sándor
Spitzer Herman Könyvnyomdája	Spitzer Herman
Székely és Saly Könyv- és műnyomda	Székely és Saly
Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Rt.	
Tóth Ferenc Könyvnyomdája	Tóth Ferenc
Wohlberg József és Wohlberg Jónás Könyvnyomdája	Wohlberg József és Wohlberg Jónás

A debreceni kiadású, főként a szépirodalom, az irodalomtudomány terén született művekről Debrecen (1986): 344–348. o. Ami pl. a Városi Nyomda kiadványait illeti lásd: Benda – Irinyi (1961): 246. o.

19. Debrecen (1986): 344. o.
20. *Timár Lajos*: Debrecen társadalma. Mezőgazdaságának néhány sajátossága. In: Debrecen (1986): 87. o.
21. Debrecen sz. kir. város. Szerk.: *Csobán Endre*. Bp., 1931. 279–280. o. Később: Debrecen (1931).
22. *Süli-Zakar István*: Debrecen a regionális központ. In: Debrecen története. V. köt. Szerk.: Veress Géza. Db., 1997. 42. o. Később: Debrecen (1997). „Debrecen évszázadokon át egy fejletlen és differenciálatlan, kizárólagosan agrár jellegű térségből emelkedett ki és lett annak központja.” Uo.
23. Debrecen (1931): 308. o. Megalakulásáról lásd: Gazdasági Egyesületek monográfiái. Bp., 1896. 691–706. o.
24. Uo.
25. Uo.
26. Uo.
27. Ua. 309. o.
28. *Fehér György*: A mezőgazdasági kísérletügy kialakulása Magyarországon (1869–1914). Bp., 1982. 100–104. o. Később: Fehér (1982).
29. Ua. 64–67. o.
30. Földművelésügyi igazgatás. Szerk.: *Máté Imre*. Bp., 1936. 636–644. o. Később: Máté (1936)
31. Debrecen (1931): 310. o.
32. Ua. 311. o.
33. *Takács Imre*: Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák-Magyar Monarchia korában (1867–1918). Bp., 1989. 9. o. E kérdésről még: Máté (1936): 693 o., Földművelésügyi közigazgatás. Összeáll.

- Ihrig Károly–Pataky Ernő–Zalányi Andor* Bp., 1944. 479 o. Később: Shrig – Pataky – Zolányi (1944)., A földművelésügyi szakigazgatás története (1867–1948). Szerk.: *Pataky Ernő*. Bp., 1970. 305 o.
34. Takács (1989): 8. o., I: törvényekről uo. 214–217. o., kormány-, miniszteri rendeletekről uo. 220–221. o.
35. Szabályrendelet az állatok védelméről. Db., 1906. 4. o.
Szabályrendelet az ebtartásról, valamint az ebdüh kifejlődésének és további terjedésének lehető meggátlása tárgyában. Db., 1898. 12 o.
Szabályrendelet a mezőgazdasági cselédlakásokról. Db., 1914. 4 o.
Szabályrendelet a szőlőragya ellen való védekezésről. Db., 1908. 2 o.
Szabályrendelet a vadászati jog értékesebbé tételének előmozdításáról. Db., 1916. 5 o.
Szabályrendelet a város területén lévő földbirtok határjelzése tárgyában. Db., 1907. 2 o.
A vákácsonos földek használati szabályai. Db., 1906. 8 o.
Rendelet a mézről. Db., 1939. 14 o.
Hajdúvármegye állattenyésztési szabályrendelete. Db., 1942. 76 o.
36. *Szekeres Endre*: Törvényjavaslat a gazdasági felügyelő közszolgálatról. Db., 1930. 33. o.
37. Uő: A földhasználat reformja Magyarországon. Javaslat a földhasználati jogviszony törvényes szabályozására. Db., 1931. 98 o.
38. *Borus Béla*: Debrecen sz. kir. város utcáinak, tereinek, kertségeinek és pusztáinak közigazgatási kerületek szerinti beosztása. Db., 1920. 19 o.
39. *Balázs Jenő*: Az egyes gazdatartozások behajtásának ideiglenes korlátozása tárgyában kiadott 3800/1932.M.E. rendelet. Gazdamoratórium ismertetése és teljes szövege. Db., 1934. 16 o.
40. *Varga László*: Mezőgazdasági törvényes érdekképviselő. Db., 1937. 31 o., Magyar mezőgazdasági törvényes érdekképviselő. Db., 1925. 80 o.
41. *Szatai Ferenc*: Debrecen közigazgatási címtára. Db., 1942. 144 o., Debrecen sz. kir. város gazda-családjainak 1938. évi albuma. Szerk.: *Farkas L. Ferenc*. Db., 1937. 94 o., Hajdú és Bihar vármegye. Szerk.: *Farkas L. Ferenc*. Db., 1942. 194 o. (Címtárral), Hajdúvármegye és Debrecen sz. kir. város adattára. Db., 1937. 344, 267 o. Ide sorolható az 1929-től viszonylag rendszeresen megjelenő: Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia tanári és tisztkarának, valamint hallgatóságának névjegyzéke. 1942/43-tól címváltozással: Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia és a M. kir. Mezőgazdasági Főiskola hallgatóinak névsora...
42. Magyar gazdatisztek címtára. Összeáll.: *Meissner Károly*. Db., 1932. 142 o.
43. Debrecen címtára. Szerk.: *Diczig Alajos*. Db., 1931. 496 o.
44. A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara évkönyve és évi jelentése a kamarai kerület közigazgatási viszonyairól. Db., 1909–1917. (Több kötet)

45. Jelentés a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara első ötévi működéséről és a kamarai kerület helyzetéről. Előterj.: *Rácz Lajos*. Db., 1927. 194. o. (Az intézmény rövidítése: TiMeKa). 1927-től évente kiadja a TiMeKa évkönyvét, éves jelentéseit, zárszámadásait, igazgatói jelentéseit. Ez utóbbi két kiadvány megjelenítése 1931-től vált általánossá. De rendszeres a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara felügyelete alatt tevékenykedő Kisújszállási Növény- és Talajélettani Kísérleti Állomás éves jelentése az intézet működéséről, valamint Jelentés a TiMeKa Nyíregyházi Homokjavító Kísérleti Gazdaságának ... évi működéséről. Db., 1931 (1932). 48 o., 1932 (1933). 40 o., 1933 (1934). 81 o., 1935 (1936). 105 o., 1934 (1935). 114 o. XXX.
46. Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia szervezeti és tanulmányi rendjének ismertetése. Szerk.: *Kerpely Kálmán*. Db., 1911. 106 o. stb., Uő: A hallgatók gyakorlati kiképzésének szabályzata. Db., 1902–1904.
47. A Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia könyvtárának címjegyzéke. Összeáll.: *Kovács József*. Db., 1914. 210 o.
48. A Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia évkönyve 1925–1926. Szerk.: *Ruffy-Varga Kálmán*. Db., 1926. 92 o.
49. Pl. A Debreceni M. kir. Gazdasági Akadémia ismertetője. Szerk.: *Juhos Lajos*. Db., 1937. 71 o. még: *Sztankovics János* összeállításában megjelent akadémiai tájékoztató. (Db., 1918. 8 o.)
50. Pl. A M. kir. Debreceni Gazdasági Akadémia felvételi tájékoztatója. Db., 1944. 14, 2 o.
51. Máté (1936): 331. o.
52. Ihrig – Pataky – Zalányi (1944): 188–189. o.
53. Az Alsónyírvízi szabályzó társulat alapszabályai. Db., 1915. 4 o.
54. *Várady Géza*: Az Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő Társulat Tiszabalpárt belvíz-szabályozási és a debreceni Hortobágy puszta öntözési terveinek előleges ismertetése. Db., 1897. 18 o. Az Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat költségvetése, zárszámadása és közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1937–1940 között Debrecenben jelentek meg. De a városban adták ki a Berettyó Vízszabályzó és Ármentesítő Társulat 1938–1941 közti évekre terjedő költségvetéseit, közgyűlési anyagait a Városi Nyomda, valamint a Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Rt. jóvoltából.
55. Benda – Irinyi (1961): 301. o.
56. *A Tiszántúli Szarvasmarhatenyésztők Szövetségének* beszámoló jelentése 1940–1941. évi működéséről. Db., 1942. 26 o. Maga az egyesület 1938-ban kezdte meg a működését. 1940–1944 között *Tiszántúli Állattenyésztő Egyesületek Szövetsége* néven tevékenykedett. *Kecskés Sándor*: A magyarországi állattenyésztő szervezetek története (1828–1948).

- Herceghalom, 1991. 121. o. Nem volt ritka, hogy más megyék ilyen szervezetei is megkeresték a város valamelyik nyomdáját. Lásd: A Szabolcsvármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület működése az 1927/28. évben. Db., 1929., ua. 1928/29. évben. Db., 1930.
57. Gyümölcsstermelők Debreceni és Hajdúmegyei Egyesületének alapszabályai. Db., 1943. 8. o.
58. A debreceni köztisztviselők és gazdák vadásztársulatának alapszabályai. 1939–1940. évre. Db., 1939. 14 o.
59. *Balogh István*: Ecsedi István élete és munkássága. Db., 1985. 118 o., Ecsedi István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Db., 1986. 58 o.
60. *Sőregi János*: Zoltai Lajos élete és működése. Db., 1942. 174 o.
61. *Ecsedi István*: A Hortobágy-pusztta természeti viszonyai, tekintettel a mezőgazdaságra. Szeged, 1908. 48 o.
62. *Ecsedi István*: Hortobágyi életképek. Db., 1927. 104 o. uő.: A szülőföld ismertetése. Debrecen sz. kir. város leírása. Db., 1926. 102 o. (Iskolai tankönyv), uő.: A Hortobágy pusztta és élete. Db., 1914. 295 o., *Ecsedi István – Nyilas Kolb Jenő*: Debrecen és a Hortobágy. Bp., 1935. 88 o., uők: Debreceni képek. Bp., 1935. 122 o., *Ecsedi István*: A hortobágyi intézőbizottság története. Db., 1931. 83 o.
63. *Ecsedi István*: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. Db., 1933. 145 o., uő.: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. Db., 1934. 186 o. Tágabb értelemben itt említhetnők még pl. uő.: A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. Db., 1935. 256 o.
64. *Zoltai Lajos*: Debrecen 200 év előtt. Gazdaságtörténelmi adatok. Bp., 1902. 31 o., uő.: Debrecen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése. In: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Db., 1936. 95–138. o. Később: Ismeretlen (1936).
65. Ismeretlen (1936): 5–87. o.
66. Uo. 141–227. o.
67. Uő.: Debrecen város számadásai 1658–1682. Db., 1917. 32 o.
68. Uő.: Debrecen a török uralom végén. A város háztartása 1662–1692. Bp., 1905. 212 o.
69. Uő.: Debrecen, Közgazdasági adatok. Bp., 1904. 56 o. E sorozatban látott napvilágot: Birtokmegoszlás Debrecenben. Bp., 1900. 30 o.
70. Uő.: A debreceni kertségek múltja. Db., 1934. 8 o.
71. Uő.: Nagy főbírók és más jeles emberek debreceni háztartásai. Tejtermékek és húsfélék vetélkedése a régi debreceni háztartásban. Db., 1935. 12 o., Debrecen város ménese, gulyája a XVIII. század első felében. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1905.

72. Uő.: Debreceni halmok, hegyek. Db., 1938. 57 o.
73. Uő.: Debrecen vizei. Db., 1935. 38 o.
74. A társaságról, megalakulásról és működéséről lásd: A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Almanachja az 1921–1925. évekről. Szerk.: *Tóth Lajos*. Db., 1925. 16 o., ua. az 1925–1930. évekről. Szerk.: uő. Db., 1930. 30 o.
75. *Zoltai Lajos*: Települések. Egyházas és egyháztalan falvak. Db., 1925. 71 o.
76. Uő.: A Hortobágy. A legnagyobb magyar puszták ismertető leírása. Db., 1911. 64 o.
77. Debrecen (1931): 442. o. *Rapaics Raymund* debreceni évei (1910–1919) alatt próbálkozott azzal, hogy a gazdasági akadémiát beillesse a tudományegyetem szervezetébe. Bár a két oktatási intézmény között kialakult egyféle kapcsolat, hiszen pl. orvosfizikai és kémiai stúdiumokat tartottak az egyetem tanárai a mezőgazdasági akadémián. Lásd: *Surányi Béla*: A növényvilág titkait fűrkészte: Rapaics Raymund. Hajdú-Bihari Napló, 1984. 223. sz. 11. o. De említhetnők *Csukás Zoltán* is. Lásd: uő: ua. 1985. 45. sz. 11. o. E kettős kötődés jellemzi *Gulyás Antalt*. Lásd: uő: ua. 1985. 57. sz. 6. o. vagy tudományterülete révén *Hankó Bélát*. Lásd: uő: ua. 1984. 264. sz. 11. o.
78. A magyar tudománypolitikai alapvetése. Szerk.: *Magyary Zoltán*. Bp., 1927. 213–218. o. „A külföldön továbbá általánosan jelentkezik az egyetemi keretek bővítése. Állatorvosi, közgazdasági, kereskedelmi, mezőgazdasági karok illesztetnek be a hagyományos régi négy fakultás mellé...” írja az 1920-as évek végén *Magyary Zoltán*. Lásd: ua. 213. o. A tudománynak mint egységes diszciplínának az értelmezését akkoriban még kevésbé tördelte szét a specializálódás, a rész tudományok, határterületek halmaza. Az egységesebb tudományművelést példázza a *Debreceni Egyetemi Bibliográfia*, a Természettudományi Kar 1914–1955 közötti korszakot átívelő munkássága. Lásd: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata*. Tom. 111/3. Szerk.: *Módis László*. Mts.: *Ludányi Valéria*. Bp., 1956. 303 o. Később: *Acta* (1956).
79. *Acta* (1956): 119. o.
80. *Soó Rezső*: Debrecen növényvilágának kutatása. Db., 1932. 10. o.
 Uő.: A Hortobágy növénytakarója. Db., 1933. 26. o.
 Uő.: A magyar flóra elemzése. Db., 1933. 23. o.
 Uő.: A növényvilág fejlődéstörténeti rendszerének és a növényföldrajznak alapvonalai. Db., é. n. 25 o.
 Uő.: A Debreceni Egyetemi Növénytan Intézet és Botanikus kert tíz éve (1929–1939). Db., 1940. 31 o.
 Uő.: A Debreceni Egyetemi Növénytan Intézet és Botanikus kert második 10 éve (1940–1949). Db., 1949. 19 o.

- Soó Rezső – Máthé Imre*: A Tiszántúl flórája. Db., 1938. 192 o.
Tudományos munkásságáról lásd részletesebben: *Acta* (1956) 127–140. o.
81. *Acta* (1956) 140. o.
82. Ua. 145. o. Lásd: *Felföldy Lajos*: Növényzociológia. Db., 1943. 135 o.
83. Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*. III. köt. Bp., 1981. 800. o. Később: MÉL., *Acta* (1956): 159–164. o.
84. MÉL (1978–1991). IV. köt. Szerk.: uő. Bp., 1994. 921–922. o., *Acta* (1956): 164–166. o. A hazai szántóföldi gyomnövényzet nemzetközileg elismert szakértője. Oktatói, kutató tevékenysége Pallagról indult. A Növényteni Intézet munkatársai közül megemlíthető a kiváló pollen-szakértő botanikus *Zólyomi Bálint*, aki 1936-ban megrajzolta *Magyarország vegetációtérképét*. Az intézet adta ki. Lásd: *Acta* (1956): 166. o.
Tamássy Géza mint botanika iránt érdeklődő orvos, saját kiadásában megjelenteti a Debreceni Ujság nyomdájában: *Hajdúvármegye és Debrecen szabad királyi város növényzete*. Db., 1927. 71 o.
Uő.: *A debreceni régi botanikus kert alapításának története újabb levéltári adatok alapján*. Db., 193. 12 o.
Egyéb kiadványok is napvilágot láttak: *Halvax Klotild*: Az európai vörösfenyő alakköre rendszertani és növényföldrajzi szempontból. Db., 1932. 26 o., *Balázs Ferenc*: A Kárpátok endemikus növényfajai. Db., 1939. 61 o., *Kiss Mária*: Az Északi Kárpátok endemikus növényfajai. Db., 1939. 36 o.
85. Agrártörténeti életrajzok. Szerk.: *Für Lajos – Pintér János*. Bp., 1985. 175–178. o. Később: AgTÉ (1985).
86. *Hankó Béla*: A hajdani Alföld ősi állatvilága. Db., 1933. 83 o.
87. Uő: *Ősi magyar háziállataink*. Db., 1940. 161 o.
Uő: *Magyar háziállataink*. Bp., 1943. 80 o.
88. Uő: *Ősi magyar kutyák*. Db., 1940. 23 o.
89. Uő: *Az ősmagyar fekete juhnyáj*. Db., 1941. 31 o.
90. Uő: *A magyar ló eredete*. Db., 1935. 24 o.
91. Uő: *A magyar juh eredete, múltja és jelene*. Db., 1937. 69 o.
92. Uő: *Ősi magyar sertéseink*. Db., 1939. 69. o.
93. Uő: *A magyar szarvasmarha egykori gazdasági jelentősége*. Debreceni Szemle, 1935. 6. sz. 233–245. o.
Uő: *A magyar baromfi eredete és gazdasági jelentősége*. Ua. 1936. 2. sz. 46–55. o.
94. Uő: *A magyar ló eredete*. Tiszántúli Gazdák 1939. évfolyam számaiban.
95. *Acta* (1956): 231. o. lásd: *A Hortobágy madárvilága*. Db., 1941. 76 o.
96. *Örösi Pál Zoltán*: *A lépek fertőtlenítése*. Db., 1932. 48 o.
Uő: *Költésrothadások*. Db., 1939. 18 o. lásd még:

- Nagy Jenő*: Az erdő madárvilága. Db., 1936. 103 o., uő.: A hortobágyi sziki pacsirta. Db., 1940. 25 o.
97. *Acta* (1956): 247. o. Milleker Rezső életéről, működéséről lásd: *Süli-Zakar István*: Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága. Db., 1995. 48 o.
98. *Giday Kálmán*: Debrecen földrajza a XIX. század közepén. Db., 1942. 44 o.
Uő: Adatok Mikepércs község életéhez. Db., 1942. 14 o.
99. *Csávás István*: A Nagysárrét monográfiája. Db., 1941. 28 o.
100. *Szűcs Sándor*: Biharnagybajom határának régi vízrajza és a község kialakulása. Db., 1934. 23 o.
101. *Betfia László*: Tök község földrajza. Db., 1940. 96 o.
102. *Mendöl Tibor*: Szarvas földrajza. Db., 1927. 70 o.
Uő: Alföldi városaink morfológiája. Db., 1936. 44 o.
Uő: Debrecen geomorfológiája és talajviszonyai.
In: Debrecen (1931): 240–252. o.
103. *Márton Béla*: A gazdasági földrajz feladata. Db., 1917. 34 o.
Uő: A Nyírség helységei. Db., 1929. 131 o.
Uő: A Nyírség mezőgazdasági élete. Db., 1933. 70, 40 o.
Uő: Érkeserű vázlatos leírása. Db., 1943. 65 o.
Lásd még: *Tömöry Lajos*: Hajdúszovát gazdasági földrajza a 17. század közepe óta. Db., 1942. 64 o.
Vincze Ferenc: Kerekegyháza gazdasági földrajza. Db., 1942. 65 o.,
Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Db., 1932. 67 o.
104. *Aujeszky László – Berényi Dénes – Béll Béla*: Mezőgazdasági meteorológia. Bp., 1951. 279. o. Később: Aujeszky – Berényi – Béll (1951).
105. *Acta* (1956): 285. o. Debrecenben már 1854-ben megindult a rendszeres meteorológiai adatgyűjtés, amely *Tamássy Károly* nevéhez fűződik, aki eredetileg gyógyszerész volt. Lásd: *Surányi Béla*: Hideg telek, forró nyarak: 130 éve indult meg Debrecenben a rendszeres meteorológiai megfigyelés. = Hajdú-Bihari Napló, 1984. 23. sz. 11. o.
106. Lásd: 106. jegyz. Berényi Dénes az egyedüli szerzője a kötet 3. részének, melynek fejezetei a *termesztett növények* különleges agrometeorológiájával foglalkoznak.
107. *Berényi Dénes*: A burgonya termelése és összefüggése az időjárással. Db., 1942. 129 o.
108. Uő: A kukorica termelése és összefüggése az időjárással. Db., 1945. 212 o.
109. Uő: A magyarországi dohánytermelés, különös tekintettel Szabolcs vármegyére. Db., 1937. 30 o.
Uő: Meteorológia és éghajlat. Db., 1943. 89 o.

110. Acta (1956): 286–298. o. Kiemelve: uő: Az utóbbi évek rendkívüli időjárás viszonyai a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területén. Db., 1942. 48 o.
111. *Beke Ödön*: Élő és elavult növényneveinkről. Db., 1934. 9 o.
112. *Nagy Jenő*: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón. Db., 1938. 97 o.
113. *Balassa Iván*: A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse. Db., 1940. 108 o.
114. *Imre Samu*: A felsőöri földművelés. = Acta Instituti Paedagogici Collegii Debreceniensis. Szerk.: Péter Zoltán. Értekezések az 1941. évről. 107–202. o.
115. *Faller János*: Növényneveink a népies gyógyászatban, kuruzslásban és babonában. Db., 1943. 64 o.
116. Acta (1956): 191. o. A korszakra vonatkozó munkásságát lásd: ua.: 191–194. o.
117. DATE 125 éve. III. köt. 220–221. o.
118. *Csukás Zoltán*: A tehén takarmányozása. Db., 1943. 4. kiad. 202 o.
119. Uő: Alkatkutatás és állattenyésztés. Db., 1940. 12 o.
120. Acta (1956) : 99. o. Lásd még: DATE 125 éve. III. köt. 209. o.
121. *Arany Sándor*: Általános és szerves kémia. Db., 1935. Jegyz.
Uő: Szerves kémia. Db., 1936. Jegyz.
Uő: Mezőgazdasági kémia. Db., 1937. Jegyz.
Uő: Talajtan. Db., 1937. Jegyz.
Uő: Vezérfonal a gazdasági akadémiai hallgatók laboratóriumi gyakorlatához. Db., 1938. 61 o. Jegyz.
Uő: Mezőgazdasági kémiai technológia. Db., 1937. Jegyz.
Uő: Alföldi talajaink és a búza. Db., 1937. 27 o.
122. Uő: A hortobágyi szikes talajok. In: A magyar szikesek. Szerk.: *Sajó Elemér – Trummer Árpád*. Bp., 1934. 98–108. o., A szikes talajok meszezése és digózása. ua. 220–231.o., Szikes talajok javítása az észak-amerikai Egyesült Államokban. ua. 440–447. o.
123. DATE 125 éve. III. köt. 232–233. o.
124. *Gulyás Antal*: Gazdasági növénytan. Db., 1934. 239 o.
Uő: A dohány növénykórtana. Db., 1934. 229 o.
Uő: Növényvédelem. Mezőgazdasági kultúrnövényeinknek és gyümölcsfáinknak betegségei és az ellenük való védekezés. Db., 1924. 388 o.
Uő: Mező- és kertgazdasági növényeink állati ellenségei. Db., 1925. 351 o.
Gulyás Antal: A növénytáplálkozás élettana. Db., 193... 66 o.
125. Uő: A burgonya vírusbetegségei. = A M. kir. Gazdasági Akadémia Munkái. I. köt. 3-füz. Db.–Pallag, 1938. 3–63. o.

126. *Kovács Béláné*: Rapaics Raymund szakirodalmi munkásságának bibliográfiája. Nyíregyháza, 1978. 72 o. (Kézirat)
127. *Rapaics Raymund*: A Nyírség növényföldrajza. = A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismerető Bizottságának Közleményei. Db., I. köt. 2. füz. 73–115. o.
128. *Uő*: Debrecen flórája. Selmechánya. 1916. 53 o.
Uő: A debreceni homokterület növényzeti viszonyai. Selmechánya, 1916. 42 o.
Uő: A Hortobágy növényföldrajza. hn. 1916. nyn. (Klly a Gazdasági Lapok-ból)
129. Véleményes javaslatok a Hortobágy puszta hasznosítása ügyében. Db., 1905. 21 o. Részletes lásd: *Surányi Béla*: A Hortobágy hasznosításának kérdése a XIX–XX. században. = Déri Múzeum 1987. évi Évkönyve. Db., 1988. 97–127. o. *Bíró János*: A Hortobágy-puszta jobb hasznosítása. Db., 1934. 29 o.
130. *Varga Lajos*: A nemzeti többtermelés. Db., 1918. 46 o.
131. *Szekeres Endre* (zsarolyáni): Földbirtok szanalás. Javaslat az eladósdott földbirtok megmentéséről. Db., 1933. 176 o.
132. *Versényi Tibor*: A magyar mezőgazdaság terhének rendezése. Db., 1935. 27 o.
Szécsi Imre: A preferenciális vámrendszer elmélete. Db., 1934. 87 o.
Varga Lajos: A földhözjuttatásnak keresztülviteléről és a Magyar Szentkorona Jegybankjáról. Db., 1939. 23 o.
Laurentzy Vilmos: Az agárgazdálkodás modern világképe. Db., én. 18 o.
Uő: A magyar agrártermelés helyzete a világgazdaságban a háború után. Db., 1939. 12 o.
133. *Szalánczi Károly*: Néhány magyar földműves család típus élete számokban. Db., 1932. 31 o.
134. *Ujszász Kálmán*: Kultúra, nemzet, falu. Db., 1937. 23. o.
135. A Tiszántúl fontosabb mezőgazdasági statisztikai adatai (1935–1939). Db., 1941. 42 o.
136. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. XVI. köt. Új. sor. Szerk.: *Viczián János*. Bp., 1995. 1018. o.
137. *Korbély József*: A Tisza szabályozása. Db., 1937. 257. o.
138. Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Főszerk.: *Nagy Ferenc*. Bp., 1992. 65. o.
139. *Bogdály Ödön*: Az Alföld hidrológiája. Vízi munkálatok az Alföldön. Db., 1925. 72 o.
140. A Hortobágy megszerzésének története. Db., 1912. 23 o.
141. *Bartha Károly*: A Debreceni Vadásztársulat története (1873–1933). Db., 1933. 64 o.

142. *Novák József*: A várjobbágyság intézménye. Db., 1940. 77 o.
143. *Paulinyi Károly*: Debrecen sz. kir. város jövedelmei és kiadásai a XVIII. század első felében. Db., 1938. 53 o.
144. *Szimics Mária*: A debreceni Országos Vásárok története. Bp., 1938. 76 o.
145. *Szűcs Sándor*: A Nagysárrét régi disznótartása. Db., 1940. 10 o.
146. *Penyigey Dénes*: A kaszálók és legeltetés Debrecen város régi erdőgazdaságában. Db., 1941. 17–37. o. (Kiny. a Debreceni Szemléből)
147. *Megyeri László*: A debreceni bormérés vázlatos története. Db., 1938. 57 o.
148. *Fejes János*: A magyar földkérdés kialakulása a XVII. század végétől napjainkig. Db., 1943. 296 o.
149. Magyar Agrártörténeti Életrajzok I. köt. Szerk.: *Für Lajos – Pintér János*. Bp., 1987. 145–147. o. Később: MAÉ (1987).
150. *Beke László*: Mezőgazdasági bakteriológia. 2. bőv. kiad. Db., 1908. 313 o.
151. MAÉ (1987): 759–762. o., lásd még: DATE 125 éve. III. köt. 235–236. o.
152. A növénynevelésben biometriai számításokkal értékelik a kísérleti eredményeket. Ezzel foglalkozik Hauser János rövid jegyzete is. Lásd: *Hauser János*: Biometria. Db., 1932. 52. o.
153. Uő: Agrogeológiai jegyzet. Db., 1926. 158. o.
154. *Surányi Béla*: Tangazdaság a Nagyerdő mellett. Gyakorlati oktatás Pallagon. = Hajdú-Bihari Napló, 1987. 74. sz. 11. o.
155. *Halász Miklós*: Rét- és legelőkezelés. Db., 1938. 12. o.
Uő: Debrecen város mezőgazdaságának jelene és jövője. Bp., 1934. 106 o. (Kézirat)
156. DATE 125 éve III. köt. 210. o. Lásd még: *Surányi Béla*: A hazai baromfitenyésztés képviselője: Bakoss László. = Hajdú-Bihari Napló, 1987. 62. sz. 11. o.
157. *Bakoss László*: Gazdasági baromfitenyésztés. Db.–Bp., 1925. 344 o.
Uő: Ua. 2. bőv. kiad. Db., 1932. 464 o.
Uő: A tyúkok tojáshozamának fokozása. Db., 1928. 36. o.
158. MÉL (1994) IV. köt.: 221. o.
159. *Erdei János*: Talajművelő gépek. Db., 1944. 168. o.
160. *Surányi Béla*: A Debreceni Számtartási Központ: Kesztyűs Lajos. = Hajdú-Bihari Napló, 1986. 204. sz. 11. o.
161. *Kesztyűs Lajos*: A kiscgazdák számtartási rendszeres és a debrecenvidéki kis-középgazdaságok 1931. és 1932. évi jövedelmezőségi eredményei. Db., 1933. 74 o.
Uő: Tiszántúli és Északi dombvidéki kiscgazdák jövedelmi és vagyoni helyzete az 1931–1934. években. Db., 1936. 98 o.
Uő: Kutatások a tiszántúli és északi dombvidéki kiscgazdák vagyoni és jövedelmi helyzetéről az 1931–1936-ig terjedő években. Db., 1938. 68 o.

- Üő: Mezőgazdasági üzemtani tanácsadás a Német-birodalomban. Db., 1942. 48 o.
- A TiMeKa is foglalkozott az adatgyűjtésen, értékelésen túl a számtartás körébe tartozó módszertani kérdésekkel is.
- Lásd: *Váczy Mihály – Varga László*: A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara kisgazda számtartási rendszere. Db., 1929. 14 o.,
- László Lajos*: Mezőgazdasági számviteli és mérlegteni alapfogalmak. Db., 1940. 24 o., uő.: Mezőgazdasági becsléstan. Db., 1940. 86 o.
162. *Liebhardt Márton*: A dohányfajtó vajfű és annak irtása. Db., 1911. 11 o.
163. *Barta László*: Dohánybiokémiai vizsgálatok. Db., 1932. 20 o.
164. *Puskás Károly*: Dohánytermesztésünk üzemi kérdései és a dohánykeresés kereseti viszonyai. Db., 1935. 123 o.
165. *Balogh Ferenc*: A magyar dohány ökológiai igényeinek vizsgálata. Db., 1938. 38 o.
166. *Surányi Béla*: A termőföld gyógyítója: Hank Olivér. = Hajdú-Bihari Napló, 1987. 275. sz.11. o.
167. *Hank Olivér*: Fonal- és olajnövények betegségei. Db., 1934. 32 o.
- Üő: Ipari növények betegségei. Db., 1934. 32 o.
- Üő: A gyümölcsstermelés jövedelmező fokozása. Db., 1931. 53 o.
- Üő: Útmutatás az okszerű trágyázásra. Db., 1937. 19 o.
- Üő: Irányelvek az őszi kalászosok eredményes termelésére. Db., 1938. 24 o.
- Hank Olivér – Fráter Jenő*: Gabonafélék betegségei. Db., 1930. 64 o.
- Üők: Gyümölcsfák betegségei. Db., 1930. 31 o.
- Üők: Káposztafélék növényi és állati kártevői. Db., 1929. 51 o.
- Hank Olivér – Filó János*: Tápanyagviszonyok hatása gazdasági növényeinkre, különös tekintettel a nitrogén, foszfor- és káliumhiány tünetekre. Db., 1940. 38 o.
168. *Hank Olivér*: Mezőgazdasági politika. Db., 1929. 144 o. A gazdasági világválság idején megnőtt a fenti kérdéskör iránti érdeklődés. Lásd még: *Szekeeres Endre*: Mezőgazdaságpolitikai tanulmányok. Db., 1931. 95 o.
169. *I. lápgazdasági szakértékezetlet Mátészalkán*. Db., 1929. 73 o. Ehhez szorosán kötődik *Villax Ödön*: A lápgazdálkodás alapelvei. Közreműk. *Rátky Frigyes*. Db., 1929. 108 o. A TiMeKa megalakított egy lápgazdasági szakosztályt 1927-ben. A kérdés átfogó tisztázására 1928-ban egy pályázat kiírására került sor, amelyet Villax Ödön, a Magyaróvári M. kir. Növénytermelési Kísérleti Állomás munkatársa nyert meg. Munkájában segítségére volt a tiborszállási uradalom kasznára, Rátky Frigyes.
170. *Csiky János*: Adatok a Nyírség homoktalajainak és az Ecsedi láp talajainak gyakorlati jellemzéséhez. Db., 1930. 32 o.
171. *Czapáry Bertalan*: A TiMeKa által Nyíregyházán rendezett gyümölcsstermesztési tanfolyam előadásai. Db., 1936. 220 o.

172. MAÉ (1987) I. köt.:157–159.o.
173. *Béky Albert*: Útmutatás az Alföld fásításának munkájához. Db., 1932. 138 o. A 2–4. kiadás is Debrecenben jelent meg, 1933-, 1936- és 1942-ben. Uő.: Útmutatás erdei facseteték nevelésére és az azokkal való bánásra a hegyvidéken. Db., 1943. 2. kiad. 64. o. *Bodor Gyula*: Gazdasági fatermesztés. Db., 1925. 142. o. (Miniszteri tanácsosként, az erdészetet előadja az akadémián.)
174. *Kovács Gábor*: A közgazdaságtan elemei. I. köt. Db., 1915. 219 o., Ua. I. köt.1. féle 2. átdolg. kiad. 266 o.
175. *Szántó Győző*: Kiskertművelés a szociális törekvések terén. Munkáskertek. Függ. *Rédei Dezső*: A közhasznú Munkáskertek Egyesülete Debrecenben. Db., 1909. 11 o.
176. *Várady Szabó János*: A seprücirok termesztése és értékesítése. Db., 1918. 172 o.
177. *Czeiling Lajos*: Havi útmutató az okszerű méhészetben. Db., 1907. 124 o.
178. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Bp., 1891. 1088. o. Biró Pál 1924-ben húnyt el Debrecenben.
179. *Biró Pál*: Zöldségtermelés. Db., 1927. 107 o.
180. *Vasváry Antal*: Száz mázsa csöveskukorica egy katasztrális holdon. Db., 1944. 46. o.
181. *Banke Antal*: Állattenyésztés. Db., 1943. 208 o.
182. *Gulyás István*: Kenyérgyártás. Db., 1927. 71 o.
183. *Debreceni kalauz*. Debrecen város és a Hortobágy ismertetése írásban és képből. Db., 1927. 176 o.
184. *Lovász János*: Délibábok hazája. Db., 1902. 51 o.
185. *Szívós Béla*: Debrecen és a Hortobágy. Bp., 1908. 48 o. Életéről lásd: Tiszántúli személynévjegyzék. Összeáll.: Veress Gézané. Db., 1980. 156. o.
186. *Kardos János*: Csíkos élet. Db., 1935. 112 c. (A szerző számadó csíkos volt.)
187. *Kövér Gyula*: Életképek a régi Debrecenből. Db., 1927. 64 o.
188. *Pálffy József*: Debreceni kalauz. Db., 1929. 2. jav. bőv. kiad. 156 o.
189. *Kónya József*: A természetszemlélet irányelvei a régi magyar irodalomban. Db., 1936. 25 o.
190. *Wagner István – Siró András – Bagotay István*: A gazda és a természet. Db., 1944. 181 o.
191. *Kökényessy András*: Debrecen földművelő társadalmának gazdasági és kulturális élete. Diss. Bp., 1927. 183 o. (Kézirat)
192. Mezőgazdasági szakfolyóiratok bibliográfiája I. (1796–1899). Összeáll.: *Turányi Kornél*. Bp., 1958. 3. o. Később: MgBibl. I. (1958)
193. Ua. 4. o.
194. Gazdasági egyesületek monográfiái. Bp., 1896. 757 o. Később: Gazd. egy. (1896).

195. Ua. 691. o.
196. MgBibl. I. (1958): 17–18.o. Lásd még: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája (1843–1970). Szerk.: *Korompainé Sz. Rácz Mária*. Db., 1973. 53–54. o. Később: *Korompainé* (1973).
197. MgBibl. I. (1958): 18. o.
198. Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája II. (1900–1944). Összeáll.: *Mados Lászlóné*. Bp., 1961. 137. o. Később: MgBibl. II. (1961). *Korompainé* (1973): 282–283. o.
199. MgBibl. II. (1961): 138. o.
200. Uo.
201. Ua. 41. o.
202. MgBibl. II. (1961): 85–86. o.
203. Ua. 58. o., *Korompainé* (1973): 116. o.
204. Ua. 140. o., *Korompainé* (1973): 292. o.
205. Ua. 68–69. o., *Korompainé* (1973): 143. o.: 1935–1937 között valószínűleg szünetelt.
206. Ua. 65. o.
207. *Korompainé* (1973): 119. o.
208. Uő: 171. o., MgBibl. II. (1961): 78. o.
209. Uő. 284–285. o., MgBibl. II. (1961): 137. o.
210. MgBibl. II. (1961): 106. o.
211. *Korompainé* (1973): 203. o.
212. Uő. 136–137. o., MgBibl. II. (1961): 66. o.

Béla Surányi

AGRICULTURAL BIBLIOGRAPHY OF DEBRECEN BETWEEN THE TWO WORLD WAR

Debrecen has been one of the centres of Hungarian culture for centuries. It is a city of schools, the country citadel of scientific life and the centre of calvinism. Owing to its rich economic and intellectual culture its regional role can be observed as early as the 14th century. Printing houses have been functioning within its walls since 1561. Special attention should be paid to its folk culture. The above mentioned variousness has brought fertility to the bookculture of the city. An appreciation to the printed word has been running through the cultural history of Debrecen. Owing to its natural resources agriculture has always played main role in the life, economy and society of the city. This it is not surprising that agricultural bibliography was supported by the civil sphere. It could extract richly from the mental power of the educational, research institutions, civil organizations and civil servant system of the city. The essay is a continuation of our wider agricultural bibliography between the two World Wars. The antecedents till the first decade of the century were published in 1987 in Publications of Archives of Hajdú-Bihar County. Though our compilation fetches from several sources it is far from being complete.

MŰHELY

Korompai Gáborné

NEHÉZ IDŐK A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉLETÉBEN,

II. Rész

Adatok az 1945–48-as évek történetéhez.

Az immár nyolcvan esztendeje megnyílt Debreceni Egyetemi Könyvtár¹ történetének 1944–45. évi eseményeiről évkönyvünk előbbi kötetében szólunk, méltatván a könyvtári működés háború alatti újraindításának emberpróbáló munkájában különösen nagy szerepet vállaló Szabó György és Csüry István tevékenységét.²

1945 után még rövid időre összekapcsolódott e két kiváló könyvtári szakember pályája. Szabó György 1947 februárjáig teljesített szolgálatot. Jóllehet ő maga nyugdíjazását kérte, ugyanakkor munkatársai további alkalmazását indítványozták. Elsősorban szakmai tisztelet és emberi ragaszkodás készíthette erre a fiatalokat, bár kétségtelen tény, hogy 1946 novembere óta, Kondor Imre megbízott igazgató nemzetgyűlési képviselővé választása óta „igazgató-válság” állt be, az amúgy is csökkentett munkaerő létszámmal küszködő intézménynél. Ebben az időben Szabó György személye jelentette a folyamatosságot, a szakmai biztonságot a könyvtár létében. Szabó György 1918 júliusától volt kinevezett könyvtári tiszt a Debreceni Egyetemi Könyvtárnál. Ezt megelőzően 14 éves könyvtárosi gyakorlatot szerzett a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Három évtizedes debreceni működése alatt szinte minden igazgató mellett ellátta a helyettesi teendőket, rendkívüli helyzetekben többször egyedül kellett megbirkóznia a könyvtárvezetés minden gondjával. Ez következett be pályája utolsó évében is. Ő készítette el az 1945/46-os tanévi könyvtári működésről szóló jelentést az egyetemi évkönyv számára.³ Ez az évkönyv már nem jelenhetett meg, így a könyvtári jelentés sem vált publikussá, pedig több szempontból érdekes, hiszen nem csak az 1945/46-os tanév könyvtári eseményeit írja le, hanem röviden összegzi és értékeli az intézmény harminc esztendő múltját. A jelentés szövegét – kisebb kihagyásokkal – az alábbiakban közöljük:

„A Debreceni Egyetemi Könyvtár 1916 márciusában, az első világháború közepén létesült. Azóta 30 esztendő múlt el. Harminc esztendő egy könyvtár életében rövid idő, de hosszúnak éreztük azt az idő folyásában. Csaknem állandóan izgalmak között éltünk

és dolgoztunk. Nyugodalmas és békés esztendőnk alig volt. /.../ Háborúk voltak a világon; békétlenség, forrongás, feszültség, harc dúlt országhatárunkon kívül és belül.

Könyvtárunk története visszatükrözi a külső eseményeket. A gyarapítás megakad; a feldolgozás nehezen halad, gyakran szünetel; a használat hol csökken, hol emelkedik. Kétszer szünetel teljesen a gyarapítás, kétszer voltunk éveken át elzárva a népek nagyobb részétől. Három igazgatónk távozott a Könyvtár éléről akarata ellenére. Három egyetemi tanár ideiglenes vezetőnk is volt, akik rövid igazgatás után önként távoztak el tőlünk. A munkatársak is állandóan változtak; /.../ Alig lendültünk előre a fejlődés útján, máris meg kellett torpanjunk a váratlan akadályok előtt. Terveinket minduntalan módosítani kellett, gyakran teljesen elejteni kényszerültünk.

Könyvtárunk nem fejlődhetett kívánság szerint, /.../ Ezért, ha mérlegelem a múltat, nem azért keservek, hogy kevésre értünk el, hanem azon csodálkozom, hogy még megvan a Könyvtár, s nem azt panaszolom fel, amit elveszítettünk, hanem örülök annak, ami megmaradt.

Nagy vihar volt, könyvtárunk fiatal fáját megtépte, megszagatta, de nem csavarta ki tövestől, ha majd véget ér az istenítélet, ha megszűnik a harc, ha majd az emberek szívében béke, megértés és szeretet lesz otthon, nagyra nő és ingyen, bőkezűen osztja gyümölcsseit: a kultúra kincseit. A jeleket már látjuk: itt-ott már felcsillan egy-egy útmutató fény, de a köd még nem oszlott el; a szívekben még úr a felkorbácsolt indulat.

Az előbbi 1944/45. esztendő a megrázkódtatás éve volt. A bombázás, menekülés és harc alatt a Könyvtár működése a mentésre, azt követően pedig a Könyvtár használhatóvá tételére korlátozódott.

A jelentés évében elszigeteltségünk tovább tartott. Külföldi kapcsolataink felvétele még nem volt lehetséges. Belföldi viszonylatban azonban helyzetünk ebben a tekintetben jelentékenyen javult. Rendszeres gyarapításra a javadalom teljes hiánya és a pengő katasztrofális elértéktelenedése miatt nem gondolhattunk. Személyzetünk csaknem felére csökkenése, s egyes tisztviselők betegeskedése és más elfoglaltsága tervbe vett nagyobb munkáink elvégzésében is hátráltattak. Munkánk nagyobb részét a számbavételre és a rendezésre fordítottuk, de jelentékeny időt vett igénybe a kívánt előterjesztések, címjegyzékek és kimutatások elkészítése is, amelyek miatt gyakran voltunk kénytelenek folyó munkánkat félbeszakítani.

A személyzet még ma sem végleges. /.../ A semmivé lett pengőt felváltotta ugyan a forint, de még nem tudjuk, hogy honnan és mennyi bevételre számíthatunk. A jelentés évében a külső támogatások és segítségek is teljesen elmaradtak. /.../

Könyvtárunk 1945/46. évi működéséről részletes jelentésünket alább, munkacsoportonként tesszük meg.

I. Könyvtári Bizottság

A Könyvtári Bizottság a jelentés évében három ülést tartott, először 1945. júl. 19-én, /.../ akkor még dr. Bodnár János mint rektor elnökölt. /.../ Az újjászervezett bizottság Dr. Mészáros Ede prorektor elnökletével két ülést tartott: 1945. nov. 6-án és 1946. ápr. 8-án. A Bizottság részletesen megvitatta a Könyvtár időszerű kérdéseit és főként személyzeti és használati ügyekben tett javaslatokat.

II. Igazgatás

Az igazgatói teendőket Dr. Kondor Imre látta el 1946. márc. 28-ig mint megbízott, s azután mint kinevezett igazgató. Állandó helyettese Szabó György rangidős tisztviselő volt.

III. Személyzet

1945. július 30-án szolgálatra jelentkezett Szabó István könyvtári segédőr és 1945. november 22-én hazaérkezett Agárdy Dezső könyvtártiszt is. Igazolás után mindketten szolgálatba állottak.

1946. január 9-én az egyetem rektora visszarendelte Szabó Etelka Könyvtárunkhoz szolgálatéltelre beosztott középiskolai tanárt /.../ A VKMiniszter úr Dr. Kondor Imre mb. könyvtárigazgatót 1946. márc. 28-án /.../ könyvtárigazgatóvá /.../ kinevezte.

Dr. Csűry István fizetéstelen könyvtári gyakornokot a Könyvtári Bizottság 1946. április 8-án /.../ az 1946. évre asszisztensi minőségben megbízta, s a megbízást a VKMiniszter Úr 1946. aug. 3-án megerősítette.

Az egyetem rektora Sarkady Ida beosztott egyetemi levéltári tisztet 1945. december 31-én /.../ előléptette, s azt a VKMiniszter 1946. márc. 4-én jóváhagyta.

A debreceni V. számú Igazoló Bizottság Dr. Nyireő István könyvtárigazgatót 1945. jún. 25-én tartott ülésén jogerősen áthelyezésre ítélte. Szele György alkönyvtárnokot pedig 1945. aug. 22-én állásától megfosztotta. A Debreceni Népbíróság II. számú tanácsa az Igazoló Bizottságnak Szele Györgyöt illető határozatát 1945. november 8-án hozott ítéletével nyugdíjazásra változtatta. Könyvtárunk többi alkalmazottját az Igazoló Bizottság simán igazolta.

Dr. Nyireő István könyvtárigazgatót a VKMiniszter úr 1945. aug. 14-én a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárához helyezte át.

Szabó István könyvtári segédőr 1945. március 13-én állásáról lemondott.

1946. július 1-jével állásáról lemondott Szabó Etelka beosztott középiskolai tanár.

Eltávozottnak tekintendő Dr. Tankó Béláné Pap Katalin beosztott középiskolai tanár is, aki június 12-én a VKMiniszter úrtól nyugállományba vonulását megelőző 3 havi betegszabadságért kért.

Nem tért vissza és értesüléseink szerint nem is fog visszatérni Szablinsky László szegődményes munkatársunk, akit a németek 1944 nyarán internáltak.

Fedezet hiányában ebben az évben sem alkalmazhattuk Nyilas Ilona szegődményes gépirót.

/A személyzet növekedésébe nem vettük be Dr. Várady-Szabó Lászlót, mivel szolgálataiért semmiféle díjazásban nem részesült./

/.../

IV. Javadalom

<i>Bevétel:</i>	Állami rendes javadalom	–	–
	Állami rendkívüli javadalom	–	–
	Könyvtári illeték, 1945/46. I. fé.	–	–
	Könyvtári illeték, 1945/46. II. fé.	5.740.000.-	Pengő
	Összesen:	5.740.000.-	Pengő
<i>Kiadás:</i>	2 üveg fehér tus	1.700.000.-	P.
	4 db. piros-kék iron	2.200.000.-	P
	6 dkg. darabos mézga	720.000.-	P
	22 db. tollhegy	792.000.-	P
	forgalmi illeték és számlabélyeg	287.000.-	P
	felhasználatlanul maradt	40.000.-	P
	Összesen:	5.740.000.-	Pengő

A könyvtári illetékből befolyt összeget azért nem tudtuk jobban hasznosítani, mivel azt csak [1946] március 23-án vehettük fel.

V. Gyarapítás

Vétel:	–	–
Ajándék:	96 mű	207 kötet
Csere:	12 mű	13 kötet

Mivel könyvtárunknak javadalma nem volt, ezért könyvet nem vásárolhatott. Egyetlen ide is sorozható mű a „Fasiszta /.../ sajtótermékek” II. és III. számú jegyzéke; de annak sem tudtuk a jelentés évében kifizetni az árát. /.../

Teljesen elmaradt a folyóiratok és sorozatok újabb köteteinek megvásárlása is. Egész tanév alatt egyetlen előfizetést sem újíthattunk meg, s egyetlen tagdíjat sem küldhettünk be. /.../ Az ajándékba küldött könyvek száma kevés és értéke is igen csekély. Említésre csupán az United States Information Service /Budapest/ több alkalommal küldött, összesen 71 kötetet kitevő ajándéka méltó. Elmaradt az ajándékozásból járó folyóiratok és társulati kiadványok küldése is. A régi Országos Bibliográfiai Központ utódjától az Országos Könyvtári Központtól sem kaptunk egyetlen füzetet sem /.../ A háború előtt könyvtárunk több mint száz egyetemmel és más intézettel volt csereviszonyban. Ezek közül a jelentés évében csupán a glasgowi egyetem küldte el az utolsó évi kiadványainak 13 kötetét, viszont mi eddig csak az oxfordi Bodleian-Library-nek küldhettük el egyetemünk évkönyvének utolsó 12 évfolyamát.

VI. A könyvállomány háborús veszteségei

- Menekítés:** Az 1944. október 2-án egy ládába csomagolva elvitt 110 régi magyar könyvből 1946. május 24-én a budapesti Műegyetem pincéjéből visszahoztak 90 darabot. Mivel a ládát szétérték és belőle a könyveket kidobálták, több könyv megsérült, 20 mű pedig eltűnt.
- Bombázás:** Az 1944. október 18. és 19-én folyt harcok alatt bombaszilánk elpusztított 37 művet, 12 könyvtári kötetben és 23 füzetben, továbbá egy periodikus kiadvány 9 füzetét. Erősen megrongálta 12 mű 12 kötetét, kevésbé 5 mű 6 kötetét. A veszteség 35 könyvtári kötet és 32 füzet.
- Eltűntek:** Közvetlenül a Vörös Hadsereg bevonulása után eltűnt a könyvtárból 35 mű 53 kötete. Nem kaptunk vissza az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjainak kölcsönadott könyvekből 42 kötetet. Elszállított fasiszta szellemű könyvek: a Magyar Államrendőrség Politikai Osztálya elszállított könyvtárunkból:
 1945. aug. 16. és 18-án: 1161 művet 1093 kötetben és 168 füzetben, 38 folyóirat 200 évfolyamát és 280 füzetét, 45 hírlap 110 évfolyamát;
 1946. febr. 13- és 15-én: 91 hírlap 267 évfolyamát /Ebből a szállítmányból április 10-én visszakaptuk 18 hírlap 34 évfolyamát és 40 füzetét;/
 1946. május 7-én: 424 könyvet és 170 db egyleveles nyomtatványt. Az elszállított nyomtatványok végösszege 1517 kötet könyv, 543 periodika évfolyam és 170 db egyleveles.
- Kölcsönzőknél elpusztult könyvek: Háborús veszteség gyanánt kell elkönyvelnünk a Vörös Hadsereg bevonulása előtt kölcsönadott, de vissza nem szállított könyvek közül azokat, amelyeket a mai napig sem kaptunk vissza, s így feltehető, hogy azok a háború során elpusztultak. Ezeknek a száma még pontosan nem állapítható meg, de számításaink szerint legkevesebb 300 kötetre tehető.

VII. Duplumtárunk állományának csökkentése

A VKMíniszter úr rendeletére 1946. május 6-án az Országos Könyvtári Központ közvetítésével elküldtünk a kolozsvári Bolyai Egyetem intézetei számára öt egyetemi tankönyvet hat kötetben.

A Könyvtári Bizottság 1946. április 8-án hozott határozata alapján a debreceni egyetemi Növénytan Intézetnek átadtunk összesen 370 kötet és 65 füzet nyomtatványt.

VIII. Kötetés

Az év folyamán egy kötetet sem köttettünk be. Az apróbb javításokat házilag végeztük el, a szám- és címírásokat fehér, ill. fekete tussal eszközöltük.

IX. Könyvtári szakmunkálatok

Folytattuk korábbi gyarapodásunk felvételét. Szerzeményeztük és céduláztuk az érkezőt könyveket.

1945 nyarán megkezdtük a könyvtár teljes állományának revízióját, számsoros katalógusunk alapján. Ez a munka szükségessé vált egyfelől, mert az állomány a múltban egyszer sem volt revideálva, másfelől, mert a háborús események következtében a könyvek rendje megbomlott. Teljesen revideáltuk az olvasótermi anyagot, a raktárban elhelyezett egyszerű műveket és felében a sorozatokat. A munkálatokat a hideg beálltával meg kellett szakítanunk, s arra, egyéb sürgős teendőink miatt a tavaszkor sem került sor. Ujra rendeztük és beszámoztuk a 13 éven át beszámkozás nélkül egyik helyről a másikra vándorló és részben cédulázatlan bibliográfiai kézikönyveinket.

A revízió és a beszámkozás során súlyt helyeztünk az eltévedett könyvek helyreosztására és az elveszettek megállapítására; kijavítottuk a hibás raktári számokat és sarokcímkéket, pótoltuk a hiányzó katalóguslapokat. /.../

Folytattuk a régi és kevésbé értékes sorozatok feldolgozását és beszámkozását. A beszámkozás Szabó István segédőr és a feldolgozás Dr. Tankó Béláné távozásával megakadt.

Több ezerre menő beszámkoztatlan könyvünkől beszámkozásra előkészítettünk 56 folyómétert, s ebből be is számoztunk 28 folyómétert. Teljes állományunk átnézésével kiszedtük a fasiszta szellemű munkákat és jegyzék kíséretében átadtuk az államrendőrségnek.

Folytattuk megzavart irattárunk rendezését, mely meglehetősen nehéz munka, mivel az utolsó 15 évben az iratokat nem iktatták, s így sem a hiányok megállapítása, sem az iratok időrendi összeállítása nem volt lehetséges. Az iratokat előre megállapított és sémába lerögzített tárgycímek alatt csoportosítottuk, hogy így valahogyan megtalálhassuk a keresetteket.

Rendszeres munkáinkat gyakran kellett megszakítanunk jegyzékek és kimutatások készítése miatt. A fasiszta könyveken kívül jegyzéket készítettünk a háborús események következtében elmaradt folyóirat és periodikus nyomtatványok köteteiről. /.../ Kimutatásokat készítettünk a Szövetséges Nemzetek területén működő azon egyesületekről és intézetekről, melyek a múltban könyvtárunkat ajándékozásaikkal gazdagították. Részletes jelentést tettünk az egyetemünk épületében és berendezésében előállt károkról és veszteségekről is.

X. Használat

A könyvtár olvasóterme általában 9–18 óráig, július és augusztus hónapokban csak 9–14 óráig állott az olvasók rendelkezésére, a téli hónapokban pedig fűtés hiánya miatt zárva volt. Az olvasók száma naponként 10–30 között váltakozott.

Házi használatra egész évben kölcsönöztünk a délelőtti órákban: 3838 olvasónak kölcsönadtunk 5165 kötetet. /.../

XI. Épület, bútorzat, felszerelés

A könyvtár altiszti lakását, mely több mint 10 év óta el volt vonva eredeti rendeltetésétől, a VKMiniszter úr a könyvtárnak visszaitélte és Novotny József altisztnak kiutalta. /.../

A harcok alatt az épület külső fala kisebb sérüléseket szenvedett. A nagy olvasóterem és raktárhelyiség közfala megnyílt. A katalógustermi üvegfal kihajlott. Az épület üvegezése csaknem teljesen elpusztult. Néhány raktári polcot bombaszilánk találat ért. Néhány ajtó kinyílt és kihajlott.

A harcok után az ablakfüggönyöket letépték és elvitték. Két íróasztal súlyosan megrongálódott. A hivatali helyiségek ajtóit kifeszítették, a szekrények és íróasztalok fiókjait feltörték. Rádióinkat, telefonkészülékünket, hordozható lámpáinkat és munkaeszközöinket: 7 írógépet, 4 számozógépet, fényképezési gépeinket, az utolsó írotollig elvitték. Papírkészletünket és irodai nyomtatványainkat megdézsmálták.

A jelentés évében nem javíthattak a könyvtárban semmit, eltűnt eszközeink pótlására egyetlen beszerzést sem teljesíthettek, fedezet hiánya miatt.

XII. Fűtés

Ez év telén is csupán egy kis, eredetileg mosdóhelyiségnek szánt szobát fűthettünk. Itt dolgozott az összezsúfolt személyzet, itt kölcsönöztünk és itt olvastak a látogatók is. /.../

Debrecen, 1946. augusztus 31.

Szabó György
igazgató-helyettes⁷

Arról, hogy az elkövetkező 1946/47-es tanév sem hozott pozitív változást a könyvtár életében, egy másik jelentés tudósít. Hivatalosan a könyvtár megbízott igazgatója, Hankiss János egyetemi tanár szignálta⁴, de a szöveg nagy részének azonossága a Könyvtári Bizottság számára Csűry István által készített jelentés szövegével, egyértelműen azt bizonyítja, hogy az évi jelentést is Csűry István készítette.⁵

Várady-Szabó László emlékezése szerint Szabó György nyugdíjba vonulása után, Kondor Imre másirányú elfoglaltsága miatt a könyvtárigazgatást megbízottként vállaló Hankiss János mellett gyakorlatilag Csűry István vette át a könyvtár vezetését. A megbízott igazgató valójában csak a felügyeletet gyakorolta, hiszen akkor még egyetemi tanárként a Francia Intézet vezetője volt.⁶

Arról a tényről, hogy Szabó György könyvtárvezetői munkáját Csűry István folytatta, több egykorú irat is tanúskodik. A Könyvtári Bizottság 1947. április 12-i ülésének jegyzőkönyve szerint „A szakszerű szempontok azt kívánják, hogy amint eddig Szabó György főkönyvtárnok irányította a könyvtár belső szakmunkálatait és végezte az igazgatás adminisztrációs részét, úgy ezután is gyakorlott könyvtáros lássa el ezeket a teendőket. Ez már csak azért is kívánatos és célszerű, mert a tavasz és a jóidő beálltával a nagyobb méretű belső munkálatok megindítása is haladéktalanul szükségessé és lehetővé válik szakember irányítása mellett. Ezért a bizottság megbízza Dr. Csűry Istvánt a könyvtár belső munkálatainak és adminisztrációs ügyeinek vezetésével...”⁷

Maga Csűry István így írt erről 1947. júl. 10.-én kelt hivatalos levelében: „Én a nyugalomba vonuló igazgatóhelyettesnek állandó munkatársa voltam, jól megismertem a könyvtár egész ügymenetét és otthonossá lettem mindennemű könyvtári teendő végzésében. A könyvtárügy, közelebbről pedig a debreceni Egyetemi Könyvtár ügye számomra valósággal egzisztenciális fontosságú, s így érthető, ha a szokványos napi munkán túl minden időmet és erőmet a könyvtári kérdések tanulmányozásának szenteltem. Így esett rám a nyugalomba vonuló igazgató-helyettes és a Könyvtári Bizottság választása, amikor arról volt szó, hogy kit bízzanak meg az igazgatói teendők ellátásával. Folyó év januárjától májusig önállóan vezettem a könyvtárat, május óta pedig, mint az igazgatással megbízott Dr. Hankiss János állandó helyettese és munkatársa, a könyvtári munkálatokat irányítom és az adminisztrációs teendőket végzem.”⁸

Az 1946/47-es tanévről szóló könyvtári jelentés tehát a majd jó tíz év múlva könyvtárigazgatóvá kinevezett Csűry István első összefoglaló jelentése az intézmény működéséről, amelyben az adatszerűségeken túl feltárta a könyvtár akkori hétköznapjainak számtalan problémáját. E jelentés impuruma (Hankiss János javításai) és másolati példánya az Egyetemi Könyvtár irattárában található. Annak idején nem került nyilvánosságra, s mivel a könyvtár egykorú történetének legmegbízhatóbb forrása, kevésbé fontos részek elhagyásával az alábbiakban közöljük:

„Könyvtárunk 1946/47. évi története rendkívül éles vonásokkal illusztrálja azt a tényt, hogy állami intézmény a felsőbb hatóságok jóakarata, segítsége hiányában előbb-utóbb elsorvad. Sőt, ha a felsőbbtség az intézmény ügyeit éppenséggel rosszindulattal kezeli; pusztá létezése is veszélyben forog. Könyvtárunk /.../ a tanév folyamán hasonló okok miatt oda jutott, hogy kapuinak kényszerű bezárásától immár egyetlen lépés sem választja el. Hogy erre eddig még nem került sor, a megmaradt néhány könyvtári tiszviselő szenvedélyes úgyszeretétén kívül aligha köszönhető egyénekn.

Nyilvánvaló, hogy a könyvtárunkra nézve káros intézkedések a könyvtári problémák hiányos ismeretének következményei. Legyen szabad ezért egészen röviden néhány felvilágosító jellegű megjegyzést előrebocsátanunk.

Könyvtár megfelelő létszámú adminisztratív, feldolgozó és kezelő személyzet hiányában nem érdemi meg a nevét, hiszen állományát tervszerűen kibővíteni nem tudja és a meglévő anyagot sem bocsáthatja a közönség rendelkezésére: hivatását nem képes betölteni. Ezt a tényt minden ép ítéletű ember belátja, a kérdés csak az, mennyi legyen a könyvtári munkaerő száma. Évszázados tapasztalatok alapján az a felfogás alakult ki szakkörökben, hogy minden 12–15 000 kötet kezelésére egy tisztviselőt kell számítani. Az adminisztratív segédszemélyzet ebben a számban nem foglaltatik benne. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a számítás rendkívül szerény. A nyugat-európai országokban és Amerikában nem 12–15 000, hanem 6–8 000 kötetre jut általában egy tisztviselő. Hogy a fenti kíváncsi valóban nem szerénytelen, mutatja az a tény is, hogy hazai nagyobb könyvtáraink közül legtöbb rendelkezik a kívánatos tisztviselői létszámmal. A budapesti Széchényi Könyvtárban 16 000, a pécsi egyetemi könyvtárban 10 000, a műegyetemi könyvtárban 10 000 kötet jut egy tisztviselőre. /.../ Nálunk /.../ két tudományos tisztviselő és egy tudományos segédszemély dolgozik, tehát egy személyre 192.000 kötettel kapcsolatos munkálatok elvégezhetetlen feladata hárul. Ha a létszámhoz a két beosztottunkat /beosztott középiskolai tanárok/ is hozzávesszük, a szám még mindig iszonyatos marad ... vagyis hétszerese a normálisnak. Még elképesztőbbé válik ez a tény, ha tekintetbe vesszük a következőket: régi, hosszú évtizedekre vagy évszázadokra visszatekintő könyvtárak kezelését igen megkönnyíti az a tény, hogy a személyzetet évek hosszú során keresztül kialakult könyvtári rend és kész katalógusok várják. A mi könyvtárunk azonban alig 30 esztendő, mindent előről kellett kezdeni. A tisztviselői létszám pedig az állomány gyarapodásával arányosan apadt. /.../ Így aztán érthető, hogy a mai tisztviselőgárdára nemcsak az időszerű teendők végzése vár, hanem hosszú idő mulasztásainak pótlása is. /.../ Tetézi nehézségeinket, hogy még a rendelkezésre álló néhány munkaerő sem folytathatja zavartalanul munkáját. A téli hónapokban a könyvtári munkálatok úgyszólván teljesen megakadnak, mivel a helyiségek megfelelő fűtése anyagi nehézségekbe ütközik. /.../

Személyzeti mizériánkat méltóképpen egészítette ki az anyagi eszközök teljes hiánya. Kisebb egyetemi intézetek és szemináriumok jelentékeny átalányban, többszöri rendkívüli segélyben részesültek, könyvtárunknak azonban semmi sem jutott. A beiratkozásoknál könyvtári illeték címen beszédett mellékdíjaknak is csak nyolc százalékát, a két félévben együttvéve mintegy 3.000.- forintot utaltak át számunkra. Ez az összeg nagy könyvtár számára körülbelül a semmivel egyenlő.

Könyvtárunk 1946/47. évi működéséről részletes jelentésünket az alábbi munkacsoportonként tesszük:

I. Könyvtári Bizottság

A jelentés évében tíz ülést tartott. /.../A gyakori ülésekre az igazgató távollétében előállott különös helyzet adott okot. Sajnálatos tény, hogy a bizottság tulajdonképpeni könyvtári kérdések helyett elsősorban az igazgatói állás betöltésével és egyéb személyi kérdésekkel volt kénytelen foglalkozni.

II. Igazgatás

Dr. Kondor Imre könyvtárigazgató, mint nemzetgyűlési képviselő, [1946] november hó 23-án fizetéstelen szabadságra távozott. Az igazgatói teendőket ettől kezdve [1947] január hó 30-ig, nyugdíjazását megelőző szabadságának megkezdéséig Szabó György főkönyvtárnok látta el. Január 31-től május 1-ig könyvtári bizottsági jóváhagyás alapján a könyvtárat Dr. Csűry István könyvtári asszisztens vezette. Május 1-én Dr. Hankiss János ny. r. egyetemi tanár vette át a vezetést, mint a VKMiniszter által megbízott igazgató. Állandó helyettese, a könyvtár adminisztrációjának és munkálatainak intézője Dr. Csűry István könyvtári asszisztens.

III. Személyzet; kinevezések és előléptetések

A Könyvtári Bizottság 1947. febr. 4-én tartott I. rendkívüli ülésén a könyvtár igazgatásával Dr. Hankiss János egyetemi tanárt bízta meg, a megbízást a VKMiniszter márc. 29-én megerősítette.

A VKMiniszter Úr a Könyvtári Bizottság 1946. októberében küldött felterjesztését jóváhagyva Dr. Csűry István könyvtári asszisztensnek az 1947. évre szóló másodszori megbízását ... megerősítette.

A Könyvtár igazgatósága 1947. március 28-án /.../ előterjesztést intézett a VKMiniszter Úrhoz, hogy Dr. Lakner Ilona könyvtári segédőrt 6 évi szolgálati idejére való tekintettel könyvtárnokká, VIII. fizetési osztályba nevezze ki.

A Könyvtári Bizottság 1947. április 12-én tartott ülésének határozata értelmében Dr. Csűry Istvánt, tekintettel arra, hogy mint a könyvtár munkálatainak irányítója, fontos szerepet tölt be, a könyvtár igazgatója állandósításra és VIII. fizetési osztályba való kinevezésre terjesztette fel.

A Könyvtári Bizottság 1947. április 18-án hozott /.../ határozata alapján a könyvtár igazgatója felterjesztést intézett a VKMiniszter Úrhoz, hogy Dr. Várady Szabó László asszisztensi megbízását erősítse meg.

A könyvtárigazgató a Könyvtári Bizottság április 12-én tartott ülésének /.../ határozata alapján engedélyt adott. Dr. Juhász Izabellának arra, hogy a könyvtárban díjtalan gyakornokként működjék.

Dr. Juhász Izabella 1947. május 2-án szolgálatát megkezdte.

Dr. Juhász Izabella díjtalan gyakornok asszisztensi megbízására június hó 5-én előterjesztést tettünk a VKMiniszter Úrhoz.

Június hó 13-án a könyvtárigazgató felterjesztést intézett a VKMiniszter Úrhoz Agárdy Dezső könyvtári tisztnak VII. fizetési osztályba való besorolása érdekében. A besorolás, illetve a könyvtári főtisztte való kinevezést néhány nap leforgása alatt meg is történt.

Lévai Károly és Novotny József altiszteket a VK. Miniszter Úr /.../ június 13-án /.../ XIII. fizetési osztályba léptette elő.

Az egyetem rektora január hó 31-én /.../ Belényessy Lászlóné irodatisztet február 3-tól további intézkedésig ideiglenesen a könyvtárhoz rendelte szolgálattételre.

Eltávozott tisztviselők: 1946. november 23-án Dr. Kondor Imre könyvtárigazgató, mint nemzetgyűlési képviselő, fizetéstelen szabadságra távozott.

Szabó György főkönyvtárnok 40 évi szolgálati idejének betöltésére hivatkozva [1947] január 30-án nyugdíjazását kérte. A nyugdíjazást a VK. Miniszter Úr /.../ fogadatosította.

IV. Javadalom

Bevételek:	1946/47. I. f.é.	könyvt. illeték I. része	1.303,20 Ft
	1946/47. I. f.é.	könyvt. illeték II. része	417,80 Ft
	1946/47. II. f.é.	könyvt. illeték I. része	1.128,80 Ft
	1946/47. II. f.é.	könyvt. Illeték II. része	429,40 Ft
		Állami rendes javadalom	–
		Állami rendkívüli javadalom	–
		Összesen:	3.279,20 Ft.

Kiadások	Folyóiratokra	880,47 Ft
	Könyvvásárlásra	88,38 Ft
	Köttetésre	475,44 Ft
	Dologi kiadásokra	119,37 Ft
	Összesen:	1.563,66 Ft

Megjegyzendő, hogy a fenti összeg 1947. július 1-ig történt kifizetéseinket tartalmazza, és a könyvtári illetek címén befolyt javadalom még a legszükségesebb folyóiratok előfizetésére sem volt elegendő. Könyvek vásárlására, köttetésre, stb. természetesen úgyszólván semmi sem jut.

V. A könyvállomány veszteségei

A Magyar Államrendőrség Debreceni Főkapitánysága a helyszínen folytatott vizsgálat során a következőket minősítette fasisztának és szállította az orosz ellenőrző bizottsághoz:

Könyvek:	72 mű	82 kötetben
Folyóirat:	43 folyóirat	243 évfolyama /cca 2.378 füz./
	24 hírlap összes évfolyamai	1933-tól /cca 10q/

VI. Gyarapodás

Gyarapodásunk csaknem kizárólag csere vagy ajándék címén kapott művekből áll, hacsak nem számítjuk a VKMinisztérium által a British Council-től részünkre megvásá-

rott értékes könyvanyagot, 130 mű 138 kötetét, ezek jórészt orvostudományi, politikai és történelmi tárgyú művek.

1946/47. évi teljes gyarapodásunk 1171 mű 1439 kötetben, 29 folyóirat teljes évfolyama és 1 térkép. Gyarapodásunk az elmúlt évihez képest némi javulást mutat.

VII. Köttetés

Fedezet hiányában a nagymértékben felgyülemlett kötetlen és megrongált könyvállományunk köttetésére nem is gondolhattunk, a bekötöttet 37 mű 43 kötete csak csepp a tengerben.

VIII. Könyvtári szakmunkálatok

A jelentős évében egyéb körülmények mellett rendkívül nyomasztóvá tette helyzetünket az igazgatóhiány és az ezzel kapcsolatban előállott bizonytalanság. Részint ennek köszönhető, hogy az adminisztrációs munka a múlt évihez képest mintegy 20%-kal megduzzadt. Ugyancsak rendkívüli mértékben hátráltatta a munkálatokat a katasztrófális tüzelőhiány. /.../ [1974] január 30-tól már csak egy szobát fűthettünk, február 10-től pedig egyet sem. Kénytelenek voltunk a könyvtárat bezárni. A tisztviselők a fűtés nélküli időszakban is vállalták, hogy hetenként háromszor, felváltva inspekciót tartanak a kölcsönzők részére. Február 26-án sikerült végre ismét némi tüzelőanyagot szerezni, s ettől kezdve hetenként háromszor délelőtt 9–1-ig tarthattunk szolgálatot, március hó 20-tól kezdődően pedig minden nap, ugyanebben az időben. /.../

A fasiszta sajtótermékekkel kapcsolatban felmerült munkálatok továbbra is hátráltatták a produktív könyvtári tevékenységet. A gátló körülmények ellenére /.../ folytattuk és befejeztük a bibliográfiai kézikönyvtár beszámozását és szakbeosztási munkálatait. Az új szerzemények állandóan folyó felvételezése mellett folytattuk a /.../ katalóguscédulák nélkül beszámozott sorozatok lapjainak pótlását. Mikor az idő enyhése a raktárakban való tartózkodást elviselhetővé tette, folytattuk az évek óta szaporodó és még hozzáférhetővé nem tett könyvek beszámozását, számozás utáni revízióját és lapjainak beosztását. Ez a munka a közeljövőben befejeződik. A beszámozást rendkívüli módon nehézkessé teszi a számozógép hiánya. /.../ Írógép hiányában a közben felmerülő cédula hiányokat is lassú és nehezebben olvasható kézírással vagyunk kénytelenek pótolni. Megkezdjük /.../ a még rendezetlen és részint felvételezetlen disszertációk és egyéb füzetes jellegű nyomtatványok rendezését és belőle a duplum példányok kiválogatását.

Az altisztek szorgalmas munkával állítják helyre a raktárakban a fasiszta nyomtatványok után kutató detektívek és a téli szélviharok által feldúlt rendet.

A hazai folyóirat kiadás nagyobb arányú megindulása, a stabilizáció és a külfölddel való érintkezés megkönnyítése után elérkezettnek látszott az idő néhány fontosabb hazai és külföldi folyóirat megrendelésére. Mivel a háború utáni publikációkról úgyszólván semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre, csak hosszas és kiterjedt levelezés útján sikerült a régi és újonnan megindult folyóiratokról információt szereznünk. Ma már minden

fontosabb hazai folyóirat jár könyvtárunkba /.../ jelenleg mintegy 80 hazai és külföldi, ebből 29 előfizetéses, 6 csere, a többi pedig ajándék címén jár. /.../

A külföldi egyetemekkel és intézetekkel folytatott csereakció a háború óta rendkívül egyoldalú volt. Egyes külföldi intézmények rendszeresen küldték kiadványaikat, mi azonban a magunk kiadványainak küldésével a háború kitörése óta hátralékban voltunk. A postaforgalom nehézségei és a pénzhiány okozták mulasztásunkat. Most, mikor a viszonyok némileg javultak, megragadtuk az alkalmat a mulasztások helyrehozására. A régi cserekapcsolatokat rendre felújítottuk és újak felvevására is tettünk lépéseket. A háború előtt 186 külföldi egyetemmel és intézettel álltunk csereviszonyban, azóta pedig 3 újjal léptünk összeköttetésbe. Különösen nagy jelentőségű ez azért, mivel egyrészt könyvtárunknak vásárlások útján való gyarapítására egyáltalán nem gondolhatunk, másrészt pedig, mivel a csereakció tárgyát képező kiadványok legnagyobb része amúgy sem kerül könyvkereskedői forgalomba. A közelmúltban 105 külföldi intézet számára állítottunk össze és postáztunk csere-küldeményt. Szám szerint 109 egyetemi évkönyvet, 471 tanrendet, 296 disszertációt és 2 Tisza István Társasági kiadványt. /.../

Az új szerzeményekről 1947. január 1-től visszamenőleg és a járatott folyóiratokról jegyzéket készítettünk, azokat az érdekelteknek megküldtük és az olvasótermünkben is kifüggesztettük. Az 1947. előtti beszámolás alatt álló gyarapodás érdekesebb darabjaiból a könyvtár előcsarnokában elhelyezett üvegszekrényekben kiállítást rendeztünk.

IX. Használat

Könyvtárunk használatáról /.../ [1947] május hó 1-től kezdődően új utasításainknak megfelelően világos és megbízható statisztika készül. Annyit azonban hozzátétőlegesen becslés alapján is meg lehet állapítani, hogy az olvasók száma éppen a meleg idő beálltával /.../ sajnálatos módon megcsappant. Ez a körülmény rossz fényt vet nem csak a hallgatók szorgalmára, hanem a helyi tudományos érdeklődésre is. Fájdalmas tény, hogy az egyetemi könyvtárat az egyetem professzorai alig, vagy éppen nem látogatják.

X. Épület

Könyvtárunk súlyosan rongált részeinek legégetőbb hibái kijavítására a gazdasági hivatal versenytárgyalást írt ki. A javítások elvégzése folyamatban van, az erről szóló beszámoló azonban már a jövő évi jelentésünk keretei közé tartozik.

Debrecen, 1947. augusztus 18. ”

A következő néhány évről sajnos nem készült jelentés. Az eddigiekről szólók megdöbbentő adatain túl különösen figyelemreméltó az a szakmai, hivatásbéli elkötelezettség, amely a pálya befejező szakaszába érkezett Szabó György, illetve a könyvtáros pályán akkor induló Csűry István szövegein átsüt. Nagyrabecsült elődeink nemcsak abból adtak példát, hogy hogyan lehet rendkívüli időkben a szakmai munkát magasrendű hivatástudattal végezni, hanem abból is, hogy hogyan lehet olyan adminisztratív feladatból, mint az évi jelentés megírása, a könyvtár égető gondjait feltáró, érdekeiért küzdő, eredményeit ismertető „feliratot” szerkeszteni, amely történeti hűségével az utókor számára megbízható, autentikus forrás.

A II. világháború utáni legnehezebb időszak intézményünk történetében 1948 után lezárult. 1949-től, Kovács Máté igazgatóvá való kinevezésétől új korszak következett; a nehéz éveket reményteljes fejlődés váltotta fel.⁹ Az ezt megelőző időszak eseményeit – a könyvtári irattárban található dokumentumok felhasználásával 1948. december végéig kísérik nyomon a következőkben.¹⁰

1947 nyarán, mikor az utolsó könyvtári jelentés készült, a Debreceni Egyetemi Könyvtár személyzete mindössze tizenkét főből állt, közülük szakalkalmazott munkakört Agárdy Dezső, Dr. Csűry István, Dr. Juhász Izabella, Dr. Lakner Ilona, Sarkady Ida, Dr. Tankó Béláné és Dr. Várady-Szabó László töltött be. Irodai adminisztrációt végzett egy fő, altiszti, raktározási, kisegítő munkát három fő végzett és egy takarítónő volt alkalmazásban.

A nyári időszakban nagyobb ütemben lehetett folytatni a feldolgozatlan állomány katalogizálását, az elfekvő hulladékok összeszedését; a közel egy vagonra tehető tűzveszélyes makulatúra értékesítéséből származó bevételt Hankiss János ősszel a három altiszt számára szolgálati ruha csináltatására fordította.¹¹

Az 1946/47. tanévi jelentésben említett anyagi támogatás reménye nem volt egészen alaptalan. A nyár folyamán kétszer érkezett rendkívüli segély könyvvásárlásra.¹² E támogatások ideirányítása a VKMinisztérium részéről Kovács Máté és Tomanóczy Ilona minisztériumi tisztviselők jószándékának, az egyetem részéről Dr. Tóth Lajos gazdasági hivatali igazgató segítőkészségének volt köszönhető.¹³

A könyvtári munkaerők számának bővítésére és a már itt dolgozó alkalmazottak kinevezésére tett többszöri javaslat nem járt eredménnyel, de kisebb ügyekben érezhetővé vált a könyvtári igények támogatása: előbbre jutott a könyvtári helyiségek ablaküvegeinek pótlása, lehetővé vált egy újabb írógép beszerzése, intézkedés történt a Barabási Kun József-féle könyvnyomtaték Hejőcsabáról való beszállítására, majd a tél beálltával a könyvtári épületrész részleges fűtéséhez is hozzájárult az egyetem gazdasági hivatala.¹⁴ Ez utóbbi gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a két földszinti helyiségben széntüzelésű kályhával elviselhető hőmérsékletet tudtak biztosítani a napi 5–6 órás nyitva tartás idejére. A két szobában nemcsak a könyvtárosok végezték munkájukat,

hanem itt zajlott az olvasóforgalom is, napi 5–20 olvasóval, akik 10–50 kötet könyvet használtak, kölcsönzésre további 10–35 kötet került naponta. Vidékre, külföldre nem kölcsönöztek.

Az állomány gyarapításában pozitív változást tükröz az 1947. október 22-én készített statisztika, amely szerint könyvek vásárlására 8.500 forintot, folyóiratok előfizetésére 3.000.– forintot és könyvkötésre 800 forintot költött az intézmény az év folyamán. A gyarapodás túlnyomó része – 994 kötet – ajándékból, 280 kötet vásárlásból és 92 kötet csere révén került a könyvtárba.¹⁵ Az ajándékönyvek nagyobb hányada külföldről érkezett, többek között az UNRA segélyszervezettől, az American Friends Service Committee-től, az American Library Associationtól /folyóiratok/, svájci könyvkereskedő cégektől, valamint hazai ajándékként az Országgyűlési Hivataltól az országgyűlési kiadványok sorozata.¹⁶

A könyvtár iránti érdeklődés fokozódott, de ez nemcsak az olvasók számának növekedésében, hanem a könyvtári szolgáltatások bírálatának erősödésében is tapasztalhatóvá lett, pedig a munkatársak megfeszített erővel dolgoztak, s minden eszközzel azon voltak, hogy az állományt gyarapítsák, hozzáférhetővé tegyék. Megható az az igyekezet, ami még az 1947 tavaszán indított újszerzeményi jegyzék időről-időre való közreadásában is megnyilvánult. Néhány példány megmaradt az első lapokból; rossz minőségű, mára már megsárgult papíron, kétoldalas stencil-sokszorosításban küldték szét az érdekelteknek, nehezen olvasható formában, de precíz címeírásokkal.¹⁷ A Könyvtári Bizottság, amelynek ekkor Dr. Bozóky Ferenc prorektor, Dr. Hankiss János megbízott igazgató, Dr. Erdős Károly és Dr. Török István teológiai tanárok, Dr. Flachbart Ernő jogászprofesszor, Dr. Sántha Kálmán és Dr. Jenei Endre orvoskari professzorok, továbbá Dr. Bárczi Géza nyelvész professzor és Dr. Soó Rezső a növénytan professzora voltak tagjai, 1947. október 18-i ülésén elismeréssel méltányolta a könyvtár személyzetének lelkes és áldozatkész munkáját.¹⁸ Ugyanezen az ülésen számolt be Hankiss János arról, hogy rendszeres állami javadalmat mindaddig nem kapott a könyvtár, rendkívüli segélyekből illetve a könyvtári illeték címén befolyt összegből, valamint a makulatúra-értékesítésből származó bevételből tudott az intézmény gazdálkodni.

A Könyvtári Bizottság következő ülésén, 1947. december 9-én a bizottság elnöke bejelentette, hogy Dr. Kondor Imre könyvtárigazgatót – aki korábban képviselői megbízatása miatt kérte szabadságolását – a köztársasági elnök a Debreceni Tudományegyetem filozófiai tanszékének egyetemi tanárává nevezte ki, ezzel a könyvtárigazgatói állás megüresedett, az állás betöltésének kérdését a bizottság komoly megfontolás tárgyává kell tegye.¹⁹ Hankiss János javaslatára a bizottság az állás pályázat útján történő betöltése mellett foglalt állást, s a pályázatok elbírálásánál a szakmai hozzáértés szempontjainak fontosságát hangsúlyozta.

1948. április 8-án meg is jelent a VKMinisztérium által kiírt pályázat a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatói állására.

Időközben azonban a központi könyvtárat érzékenyen érintő változás következett be az orvosi fakultáson, ahol Orvostudományi Könyvtár létesült, s annak vezetője, Dr. Törő Imre professzor 1948. február 24-én kelt levelében az Egyetemi Könyvtár javadalmának egy részét az újonnan alakult könyvtár számára kérte.²⁰ Hankiss János emlékeztetett arra, hogy 1944 óta az Egyetemi Könyvtár ellátmányban nem részesült és csak az 1948/49. tanévre helyeztek kilátásba költségvetést, amelyben mindkét intézmény szerepeltetésére tett javaslatot, mert csak az önálló tételként való megjelenést tartotta kölcsönösen előnyösnek. A Könyvtári Bizottság elfogadta és támogatta Hankiss János álláspontját. Az Orvostudományi Könyvtár ügyének további fejleményeként a bizottság 1948. május 5-i ülésén Dr. Törő Imre az Egyetemi Könyvtárnak járó orvostudományi folyóiratok tartós letétként való átengedését terjesztette elő, s ehhez az akcióhoz megkapta a Könyvtári Bizottság támogatását.²¹

Az egyetemi könyvtárosok körében aggodalmat keltett az új könyvtár létrejötte és igényei, erről tanúskodik az a levél, amelyet más helyről is jelentkező igények indíttatására írt Dr. Csúry István a minisztérium illetékes tisztviselőjéhez, a könyvtári állomány széthordásának megakadályozása érdekében.²²

Nemcsak az állományt, hanem a könyvtár helyiségeit is veszély fenyegette. A háborús károk helyreállítása után szándék mutatkozott újabb altiszti lakás kialakítására a könyvtár falain belül, valamint a berendezetlenül álló nagy olvasóterem igénybevételére is. Az 1948. június 24-én tartott Könyvtári Bizottsági ülésen a szeptemberben induló Pedagógiai Főiskola céljaira át is engedték a nagy olvasótermet és annak előterét ideiglenes használatra. Ezen az ülésen más fontos tárgyalnivalók is napirendre kerültek. Az igazgatói állásra beérkezett pályázatok véleményezését, a jelöltek rangsorolását beszélték meg a bizottság tagjai. Megállapodás született arról, hogy első helyen Dr. Balogh István egyetemi magántanár, Hajdú vármegye főispánja, a neves történész jelölését támogatják. Őt követő helyre, tehát második jelöltként Dr. Csúry István nyert támogatást. Igen figyelemreméltó ez, hiszen Csúry István ekkor még mindössze 27 éves, három éves könyvtári gyakorlattal. Igaz, hogy a könyvtár vezetésébe tevékenysége kezdetétől bekapcsolódott, s emellett részt vett minden könyvtári munkanem végzésében. A Könyvtári Bizottság tagjai jól látták, hogy szakmai szempontból ő az, akire a könyvtárnak legjobban szüksége van. Méltányossági alapon vele aequo loco helyezést kapott Dr. Julow Jenő, a röviddel korábban idehelyezett beosztott főiskolai tanár. Harmadik helyre került Dr. Szemes Miklós volt budapesti egyetemi könyvtári tisztviselő.

A Könyvtári Bizottság a javasolt rangsorolást az Egyetemi Tanács elé terjesztette további intézkedés végett.²³

Ugyancsak a júniusi bizottság ülésén ismertette Csűry István a nagyértékű svájci könyvadományra vonatkozó adatokat. Az adomány 1948 májusában érkezett, mintegy 600 kötetből állt, leltárba vétele, feldolgozása rögtön megkezdődött, s a nyár folyamán a könyvtár előcsarnokában kiállításon került bemutatásra a Don Suisse könyvadománya.²⁴

Ajándékkönyvek 1948-ban több helyről érkeztek; áprilisban a British Council-től, májusban az oxfordi egyetemről, majd az UNESCO-tól. A nyár folyamán újabb küldemények jöttek az American Friends Service-től, folyóiratok az American Library Association-tól, ősszel a londoni National Central Librarytől, majd a Smithsonian Institution-tól, novemberben az UNESCO újabb ajándéka-ként az Encyclopaedia Britannica 24 kötete és decemberben a Foreign Service of the United States America könyvajándéka az Országos Könyvtári Központ közvetítésével érkezett. Az Országos Könyvtári Központ időről-időre más nagyobb ajándékküldeményeket is irányított a Debreceni Egyetemi Könyvtárba.²⁵

Jóllehet állami ellátmányt csak 1948 szeptemberétől kapott a könyvtár, a Gazdasági Hivatal által rendkívüli támogatásként kiutalt összegből lehetőség nyílt Halasy Nagy József magánkönyvtárának megvásárlására.²⁶

Az 1947/48-as tanévben a könyvtári gyarapodás 4459 kötet volt, ebből aján-dék 2745 kötet, vásárlásból 1209 kötet származott, 280 kötet cserében, a többi letétként érkezett.²⁷ A minisztérium számára 1948 júniusában készített kimuta-tás szerint 180 periodikus kiadvány járt a könyvtárnak, nagyobb részük csere-alapon, hiszen ugyanez a jelentés 272 bel- és külföldi cserepartnerről ad szá-mot.²⁸ A szóban forgó összeállítás az intézmény terveiről és akkori állapotáról ad képet. A munkaszervezetre vonatkozóan leírták, hogy az egyes munkakörö-ket nem osztályok végzik, hanem egy-egy tisztviselő. A felsorolásban szereplő munkaköröket: beszerzés, naplózás, címléírás, beosztás, beszámolás, revízió, kötetés, folyóirat-kezelés, olvasótermi felügyelet, kölcsönzés és referenz munka, valamint az adminisztrációt összesen négy tudományos tisztviselő, egy tudományos segéderő, 3 beosztott tanár és egy szakmunkálatokra betanított al-tiszt végezte. A könyvtár megbízott igazgatója, Dr. Hankiss János professzor elsősorban a felettes hatóságokkal szemben képviselte a könyvtár érdekeit, a szakmunkálatok és az adminisztráció irányítása az igazgató-helyetteséggel megbízott Dr. Csűry István kezében volt. Az 1948. évből származó irattári do-kumentumok kevés kivétellel Csűry István kezétől származnak. Feltűnő, hogy milyen gyakran hangsúlyozták több tudományos munkaerő beállításának szük-ségességét, de csak az év végén került szóba Dr. Murányi József alkalmazásá-nak lehetősége.²⁹

Az egykorú közállapotokra, s ezen belül a könyvtár helyzetére jellemző, hogy a fejlesztésre vonatkozó tervek lényegében a háború előtti állapotok visz-szaállítását tűzték ki célul, mind a személyzeti igények, mind a felszerelés gya-rapítása (írógépek, számozógépek beszerzése) tekintetében.

Igen szerénynek mondható az állományfejlesztésre vonatkozó előterjesztés is, elsősorban a legfontosabb kézikönyvek beszerzését tartalmazza.

Új elemként került a tervezetbe tudományos bibliográfiai részleg létrehozása, népkönyvtár felállítása, a szakkatalógus munkálatainak megindítása, cédulaszorosításra alkalmas adréma-gép, könyvhordó kocsik beszerzése, kiállítások rendezése, a munkatársak továbbképzése, előadások szervezése.

Nem kétséges, hogy a tervek kidolgozása elsősorban Csűry István munkája, kollégái közül valószínűleg Dr. Várady-Szabó László lehetett az, akinek a közreműködésére számíthatott, Hankiss János igazgatóként kellő bizalommal és főleg erkölcsi támogatással segítette helyettese tevékenységét.

Majdnem minden, ami a tervezetben szerepel, a hétköznapi tevékenység részévé vált még 1948 őszén. Sőt, azért, hogy a tervek megvalósításához szükséges hivatalos támogatást is megnyerje, azelőtt szokatlan ötlettel állt elő a fiatal Csűry István: munkaversenyt hirdetett, részben a munkatársak között egyéni verseny formájában, részben könyvtárak közötti formában.³⁰

Az egyetemi könyvtár keretei közé illesztendő népkönyvtár terve mögött a könyvtári épületrész renoválásának sürgetése rejlik elsősorban, bár nem lehet kétségünk afelől, hogy Csűry István nem csupán taktikai fogásként vetette fel ezt a tervet, hiszen később is több alkalommal hitet tett a nagykönyvtárak közművelődési jelentősége mellett.³¹

A szakozás korszerű módjának bevezetéséről levelezést folytatott a Fővárosi Könyvtárral, de akkoriban onnan sem sikerült megszereznie az egyetemes tizedes osztályozás német kiadásának füzeteit. Kőhalmi Béla a Káplány Géza-féle rövidített, magyar nyelvű kiadás használatát javasolta.³² Várady-Szabó László emlékezése szerint ezt a segédletet sikerült beszerezni, s ezzel kezdték el könyvtárunkban a szakozói munkát.

A katalóguscédulák szorosításának ügyében az Országos Széchényi Könyvtárhoz fordult Csűry István, Varjas Béla az Adréma-rendszerű technikát ajánlotta.³³

Közben folyt a könyvtári munka, az 1948 nyarán kiadott utasítás szerint 8 óras munkarendben. A teljesítményekről készített kimutatás hatékonyabb munkavégzésről tudósított, de a munkaversenyben elért eredményeket a Könyvtári Bizottság némi kétellyel fogadta.³⁴

Az olvasószolgálati tevékenységről szóló statisztika mind olvasóforgalmi, mind könyvforgalmi vonatkozásban emelkedő tendenciát mutat: 1947-ben a helyben olvasók száma 2685 fő volt, 1948-ban 3124 fő. A kölcsönzők száma 1115-ről 2062 főre emelkedett, a kölcsönvett könyvek száma több mint 1000 kötettel több, mint az előző évben.³⁵ Átkölcsönzést továbbra sem folytatott a könyvtár. Az olvasóterem folyamatos működését 1948-ban már nem kellett szüneteltetni, mert az áramszolgáltatásról és a téli fűtésről is gondoskodott az egyetem gazdasági hivatala.

A könyvállomány gyarapítására 1948 szeptemberétől szerény költségvetési keretet kapott a könyvtár, folyósítása az év utolsó heteire maradt, de a havi 2.000.– forintban megállapított ellátmány hírlapok, folyóiratok, szakkönyvek beszerzése mellett könyvkötészeti és egyéb kiadásokat is lehetővé tett.³⁶

A könyvtári állomány gyarapodása közel 4000 kötet volt, majdnem kétszerese az előző évinek. A vásárolt könyvek száma 811 kötet, a többi ajándék, csere és letétként került a könyvtárba.³⁷

A Debreceni Egyetemi Könyvtár történetében az 1948. év, ha nem is a fordulat éve, de a fordulat előkészítésének éve. Sajátos módon, itt az országos közállapotok rosszra fordulásával ellentétben, a konszolidáció jelei kezdtek mutatkozni.

A hibák, hiányosságok megszüntetésére megtörténtek az első intézkedések, a munkavégzés szervezetebbé és eredményesebbé vált, a jövőre vonatkozó tervekben szakszerű igények fogalmazódtak meg, önálló pénzügyi keret elkülönítésével megindult a folyamatos dotáció és az igazgatói állás betöltése is megoldás előtt állt.

Az egykorú történeti helyzetben mindez figyelemreméltó eredménynek számított, s ebben döntő szerepe volt Csűry István tevékenységének, aki nemcsak a többi könyvtárossal együtt végzett napi aprómunkájával, hanem a könyvtár működésének szervezésével, irányításával, tervezésével és újszerű kezdeményezéseivel igazolta, hogy a legjobb hagyományok folytatásában és a változó világhoz alkalmazkodó módszerek bevezetésében látja az intézmény fejlesztésének, felemelkedésének lehetséges útját.

JEGYZETEK

1. A Debreceni Egyetemi Könyvtárat 1918. május 1-én nyitották meg az olvasóközönség előtt a Simonffy utca 2/B. sz. alatti bérház II. emeletén. /Cs. Varga Antal: Jelentés a debreceni tudományegyetemi könyvtár 1917–18. tanévi állapotáról. In: A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve az 1917/18. tanévről. Debrecen, 1918. 53. 1./
2. Korompai Gáborné: Nehéz idők a Debreceni Egyetemi Könyvtár életében. Adatok az 1944/45-ös évek történetéhez. = Könyv és Könyvtár, XIX. köt. 1997. 35–47. 1.
3. Szabó György: Jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1945/46./1945. júl. 1. – 1946. jún. 30. / évi működéséről. = Évkönyv a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem 1945/46. tanévről. – Debrecen, 1946. (Kézirat.) 95–101. 1.
DENK Kézirattár, Ms. 7/6.
4. Jelentés a Debreceni Tudományegyetem Könyvtárának 1946–1947. évi működéséről. – Debrecen, 1947. aug. 18. (Kézirat) 8. 1.
DENK Irattár, 205/1947. Eksz.
5. Csűry István: Jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár állapotáról, működéséről és gyarapításáról a legutóbbi Könyvtári Bizottsági rendes ülés /1947. jan. 8./ óta. – Debrecen, 1947. május 22.
DENK Irattár, 115/1947. Eksz.
6. Várady-Szabó László visszaemlékezései hangszalagon. A felvételt 1983. jún. 1-én készítette Korompai Gáborné. A felvétel megtalálható a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattári Különgyűjteményében.
7. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1947. ápr. 12-i üléséről.
DENK Irattár, 151/1947. Eksz.
8. Csűry István levele Koczkás Sándor miniszteri tanácsoshoz, 1947. júl. 10.
DENK Irattár, 175/1947. Eksz.
9. Az 1947–48-as évek történetének feltárásához használt dokumentumok a DENK Irattár 1947. és 1948. évi iratkötegeiben, a Könyvtári Bizottság 1945–1951. évi kötetében, Csűry István rendezett, de feldolgozatlan hagyatékában valamint az Egyetemi Könyvtár története számokban, 1916–1952. sokszorosított füzetben hozzáférhetők.
10. Korompai Gáborné: Kovács Máté, mint a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója. = Könyv és Könyvtár, XVIII. köt. 1997. 53–65. 1.
11. Makulatúra értékesítés, 1947. júl. 11. és 1947. szept. 11.
DENK Irattár, 176/1947 és 233/1947. Eksz.

12. Rendkívüli segélyek könyvek vásárlására, 1947. aug. 7.
DENK Irattár, 200/1947 és 201/1947. Eksz.
13. A könyvtári dotáció kérdéséről, 1947. jún. 26.
DENK Irattár, 173/1947. Eksz.
14. A könyvtár ablakainak beüvegeztetéséről, 1947. jún. 17.
DENK Irattár, 159/1947. Eksz.
Barabási Kun József könyvhyagatékának beszállításáról, 1947. szept.7.
DENK Irattár, 225/1947. Eksz.
Írógép beszerzéséről, 1947. okt. 15.
DENK Irattár, 241/1947. Eksz.
A könyvtári helyiségek fűtéséről, 1947. nov. 18.
DENK Irattár, 285/1947. Eksz.
15. Könyvtári statisztika, 1947. okt.
DENK. 247/1947. Eksz.
16. Ajándék könyvekről, 1947. szept.–dec.
DENK Irattár, 238/1947, 246/1947, 280/1947, 309/1947. Eksz.
17. A Debreceni Egyetemi Könyvtár újszerzeményi jegyzékei, 1947–1951.
DENK Kézirattár, Csűry István hagyaték, 12. doboz.
18. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1947. okt. 19-i ... üléséről.
DENK Irattár, Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
19. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1947. dec. 9-i ... üléséről.
DENK Irattár, Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
20. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1948. márc. 6-i üléséről.
DENK Irattár, Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
21. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1948. máj. 5-i ... üléséről.
DENK Irattár, Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
22. Csűry István levele Dr. Lakatos Imréhez, 1948. aug. 13.
Csűry István levele Dr. Mátray Lászlóhoz, 1948. aug. 25.
DENK Irattár, 239/1948 és 241/1948. Eksz.
23. Az igazgatói állásra pályázók iratai, a Könyvtári Bizottság véleményezése,
melléklet a Könyvtári Bizottság 1948. jún. 24-i ülésének jegyzőkönyvéhez.
24. DENK Irattár, a Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
25. Könyvadományokról: 1948. jan. 31, 1948. márc. 12, 1948. ápr. 7, 1948.
ápr. 20, 1948. ápr. 22, 1948. máj. 2, 1948. máj. 10, 1948. máj. 12, 1948.
máj. 29-én kelt iratok
DENK Irattár, 1948. Iktatókönyvi bejegyzések alapján.
26. Halasy Nagy József könyvtárának megvásárlásáról.
DENK Irattár, 282/1948. Eksz.
27. A Debreceni Egyetemi Könyvtár története számokban, 1916–1952.
– [Debrecen, 1952. soksz.] 6. 1.

28. Tudományos intézetek 1949. évi tervei, adatok.
DENK Irattár, 212/1948. Eksz.
29. Murányi József idehelyezéséről, 1948. dec. 17.
DENK Irattár, 408/1948. Eksz.
30. Munkaversenyre felhívás a Szegedi Egyetemi Könyvtárhoz, 1948. szept. 7.
Könyvtári dolgozók egyéni munkaversenye, 1948. szept. 13.
Munkaverseny bejelentése a felettes hatóságokhoz, 1948. szept. 29.
DENK Irattár, 260/1948, 283/1948, 310/1948. Eksz.
31. Népkönyvtár felállításáról a Debreceni Egyetemi Könyvtárban, 1948. okt. 25.
Feljegyzés a népkönyvtár ügyében, 1948. okt. 21.
DENK Irattár, 340/1948, 349/1948. Eksz.
A tárgyhoz kapcsolódik a Csűry Istvánnal készített interjú a Debreceni Egyetemi Könyvtár közművelődési tevékenységéről. A hangfelvételt készítette 1979. márc. 17-én Korompai Gáborné, megtalálható a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattári Különgyűjteményében.
32. Csűry István levele a Fővárosi Könyvtár igazgatóságához, 1948. okt. 21.
Kóhalmi Béla levele a decimális osztályozás segédleteivel kapcsolatban, 1948. nov. 30.
DENK Irattár, 339/1948, 410/1948. Eksz.
33. Csűry István levele Varjasi Bélához, katalógus-cédulák sokszorosítása ügyében, 1948. szept. 28.
Varjas Béla válaszelevele Csűry Istvánnak, 1948. okt. 29.
DENK Irattár, 308/1948, 354/1948. Eksz.
34. Jegyzőkönyv a Könyvtári Bizottság 1948. december 16-i ... üléséről.
DENK Irattár, a Könyvtári Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1951.
35. A Debreceni Egyetemi Könyvtár története számokban, 1916–1952. [–Debrecen, 1952. Soksz.] 14–16. 1.
36. Az egyetemi gazdasági hivatal értesítése a rendszeres könyvtári ellátmányról, 1948. nov. 9.
DENK Irattár, 373/1948. Eksz.
37. A Debreceni Egyetemi Könyvtár története számokban, 1916–1952. [–Debrecen, 1952. Soksz.] 6. 1.

ÖSSZEFOGLALÁS

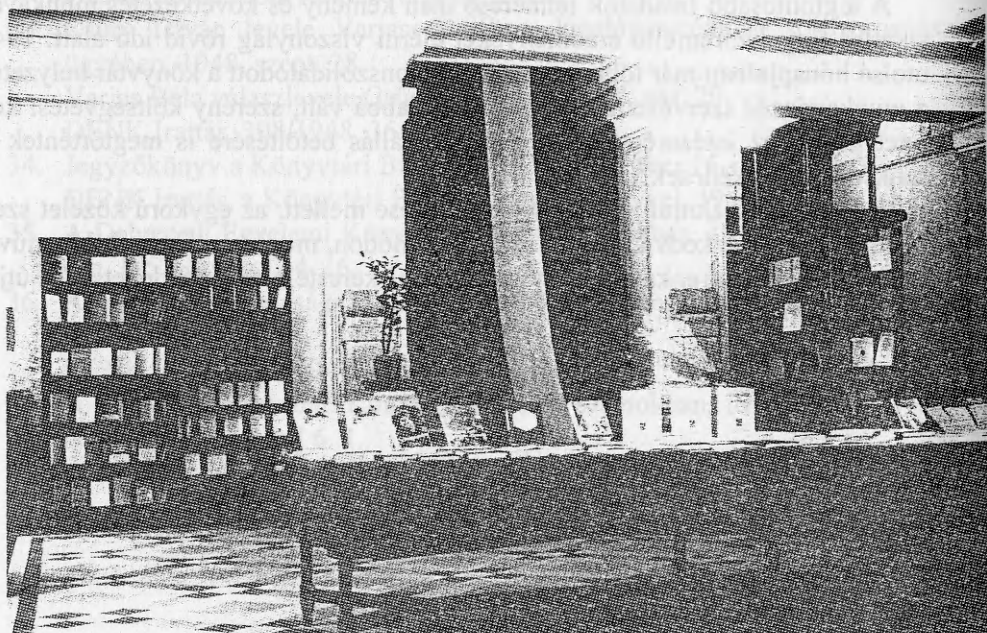
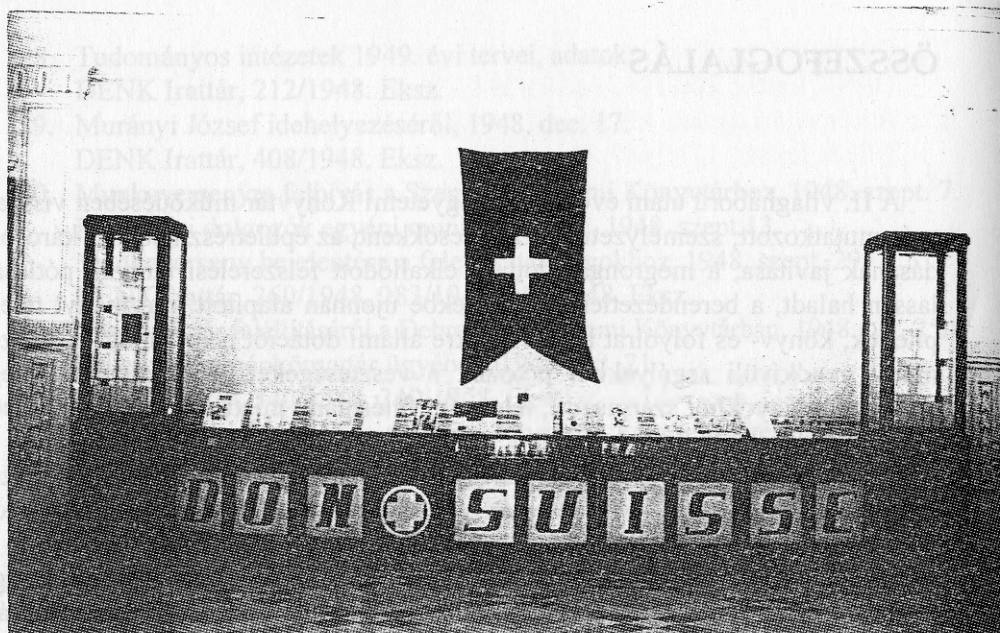
A II. világháború utáni években az Egyetemi Könyvtár működésében visszaesés mutatkozott; személyzeti létszáma csökkent, az épületrész háborús károsodásának javítása, a megrongálódott és elkallódott felszerelési tárgyak pótlása lassan haladt, a berendezetlen helyiségekbe újonnan alapított intézményt telepítettek, könyv- és folyóirat beszerzésekre állami dotációt nem kapott az intézmény, rendkívüli segélyekből pótolták a veszteségeket, a gyarapodás főleg könyvadományokból származott, telenként fűtésihiány miatt szüneteltetni kellett az olvasóforgalmat.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a könyvtár nagytapasztalatú helyettes igazgatója, Szabó György 1947 tavaszán nyugdíjba ment, Kondor Imre igazgató pedig egyetemi tanárrá történt kinevezése után távozott a könyvtár éléről.

Hankiss János professzor, megbízott igazgató mellett, a könyvtári bizottság jóváhagyásával Csúry István vette át a könyvtár szakmai és adminisztratív irányítását.

A legfontosabb feladatok felmérése után kemény és következetes munkával sikerült figyelemreméltó eredményeket elérni viszonylag rövid idő alatt. 1948 utolsó hónapjaiban már több szempontból konszolidálódott a könyvtár helyzete: a munkavégzés szervezettebbé és hatékonyabbá vált, szerény költségvetési keretet kapott az intézmény és az igazgatói állás betöltésére is megtörténtek a szükséges intézkedések.

A korszerű szakmai módszerek bevezetése mellett, az egykorú közélet szelleméhez alkalmazkodva, azelőtt szokatlan módon, munkaversennyel, közművelődési könyvtári munkával, könyvkiállítással kereste a fejlődés lehetséges útját az Egyetemi Könyvtár.

A Don Suisse könyvgyűjteményéből rendezett kiállítás
a Könyvtár előcsarnokában, 1948 nyarán.

Mária Korompai

SCHWERE ZEITEN IM LEBEN DER DEBRECENER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK.

Teil II. Ein Beitrag zur Geschichte der Jahre 1945–1948.

Nach dem Zweiten Weltkrieg zeigte sich ein Rückfall in der Tätigkeit der Universitätsbibliothek; das Personal wurde abgebaut, die Reparaturen der Kriegsschäden, der Ersatz der verschollenen oder schadhaften Einrichtungen gingen nur langsam voran, in die leerstehenden Räumlichkeiten siedelte man eine neu gegründete Institution an, für die Anschaffung von Büchern und Zeitschriften gab es keine staatliche Förderung, die Verluste wurden aus Sondersubventionen ersetzt, die Erweiterung des Bestandes war nur mittels Bücherspenden möglich, im Winter musste die Bedienung der Leser wegen mangelnder Heizung eingestellt werden.

Die Situation wurde dadurch noch schwieriger, dass der erfahrene stellvertretende Direktor der Bibliothek, György Szabó im Frühjahr 1947 in den Ruhestand ging, und der Direktor Imre Kondor nach seiner Ernennung zum Ordinarius seine leitende Funktion aufgab.

An der Seite des beauftragten Direktors, Professor János Hankiss übernahm István Csűry die fachliche und administrative Leitung der Bibliothek.

Nach der Registrierung der wichtigsten Aufgaben gelang es in kurzer Zeit mit harter und konsequenter Arbeit beachtenswerte Ergebnisse aufzuzeigen. In den letzten Monaten des Jahres 1948 fand ein Konsolidierungsprozess im Leben der Bibliothek statt: die Arbeit lief organisiert und effektiv, die Institution bekam ein bescheidenes Budget, und es fanden die Massnahmen um die Besetzung der Direktorenstelle statt.

Bei der Einführung der modernen fachlichen Methoden suchte die Bibliothek aber durchaus dem Geist der damaligen Zeit entsprechend – mit Arbeitswettbewerb, mit populärwissenschaftlichen Tätigkeitsformen, mit Bücherausstellungen.

Gomba Szabolcsné

RETROSPEKTÍV KONVERZIÓ A DEBRECENI UNIVERSITAS KÖNYVTÁRAIBAN

(Esettanulmány)

A debreceni Universitas – öt felsőoktatási intézmény szövetségének – létrehozása szükségessé tette, hogy a különböző tagintézmények könyvtárainak használatát valamilyen módon egységesítsük. Ennek legfontosabb vonása az automatizálás, az amerikai Voyager integrált könyvtári rendszer bevezetése volt.

A komputerre alapozott könyvtári, ill. katalogizálási rendszer bevezetését követő egyik fő problémaként vetődött fel, hogy **átalakítsák-e az intézmények a már meglévő katalógus rekordjaikat gépi olvasásra alkalmas formájúvá vagy sem.** Az automatizálással kapcsolatos korai felismerések legfontosabbika volt, hogy a könyvtári automatizálás kiemelkedő része az adatbázis-építés, azoknak a könyvtári fájloknak a létrehozása, amelyek az automatizálás értelmét jelentik.

A debreceni Universitas könyvtáraiban az 1980-as évek közepétől történtek kísérletek a géppel olvasható katalogizálás megteremtésére, de ezek a kísérletek nem jártak túl sok sikerrel, nem tagadható azonban szerepük a könyvtárgépesítés előkészítésében és bizonyos tapasztalatok megszerzésében.

1992-től a debreceni Universitas könyvtárai számára rendelkezésre áll az amerikai fejlesztésű Voyager integrált könyvtári rendszer.¹ A debreceni könyvtárak a könyvtári számítógépes rendszerek fejlődésének egy relatíve fejlett szakaszában jutottak hozzá a maguk integrált számítógépes rendszeréhez. A rendszer OPAC-ja addig nem tapasztalt lehetőségeket kínált: a bibliográfiai tételek több szempontú, gyors és pontos visszakeresését, a különböző médiákon tárolt gyűjteményekben való keresést, azok rövid, normál, hosszú és MARC formátumú megjelenítését, külső adatbázisok sorához való hozzáférést. Rendelkezésre állt tehát egy új rendszer, egy új módszer a bibliográfiai és egyéb tételek hozzáféréséhez. A rendszer kihasználásának szükségessége, a felhasználók számára annak bizonyítása, hogy nem volt hiábavaló a rendelkezésünkre álló jelentős összeg automatizált könyvtári rendszerre költsége, s nem utolsósorban annak felismerése, hogy a számítógépre alapozott rendszer értelmét és értékét bibliográfiai adatbázisa adja, újabb megoldások keresésére és továb-

bi feladatok vállalására ösztönözte az intézményt. Ma már közhelynek számít annak a tapasztalatnak a rögzítése, miszerint a hardvert rendszeresen lecserélik, a könyvtári szoftvereket újraírják, vagy azokat is lecserélik, **a jól tervezett adatbázisok azonban rendszerek és eszközök számos generációját túlélik.**²

Az új rendszer használatára kiképzett személyzettel, egy rövid kísérleti szakasz beiktatása után, úgy döntöttünk, hogy **a cédulakatalógusokat lezárjuk.** Az intézmény személyi ellátottsága, gazdasági adottságai nem tették lehetővé azt, hogy a legbiztonságosabb, de legdrágább megoldást választva, párhuzamosan építsük a hagyományos cédula katalógust és az új számítógépes adatbázist. A cédulakatalógus lezárásával egyidejűleg az authority controllal rendelkező katalógizáló modulon megkezdődött a mindennapos feldolgozó munka. Ez a Kossuth Lajos Tudományegyetem viszonylatában évi 20–25 ezer (ebből könyv jellegű mintegy 18 ezer) dokumentum feldolgozását jelentette.

Az adatbázis növekedésének ezt az ütemét tekintve – bár ez az évente ismétlődő gyarodás önmagában nem tekinthető csekély adatbázis növelő tényezőnek – mégis nyilvánvaló volt, hogy mindent meg kell tennünk **az adatbázis gyorsabb növekedése érdekében.**

Ebből következően vált a komputerre alapozott katalógizálási rendszer tervezésével és megvalósításával foglalkozó debreceni intézmények számára, a cédula katalógus géppel olvasható rekordokká alakítására vonatkozó igenlő döntést követően, az egyik fő tennivalóvá – és egyben megoldandó problémák sorává – **a retrospektív konverzió.**

Meg kellett állapítanunk, hogy a rendelkezésünkre álló személyzetet – hivatalos munkaideje alatt – teljes mértékben lekötötte a gépi adatbázis napi munkával történő feltöltése. **Pénzalapot kellett tehát teremteni** a retrospektív konverzió elkezdéséhez, majd folytatásához. Ezt a munkát több sikeres pályázattal alapoztuk meg. Pénzügyi támogatást biztosított az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, az IIF, a Felsőoktatási Fejlesztési Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint az amerikai Mellon Alapítvány.

Első lépésként azoknak a már meglévő, **géppel olvasható rekordoknak** a konverzióját kellett elvégezni, melyek a gépesítés kísérleti szakaszában jöttek létre. Fel kellett becsülni azt is, hogy mekkora azoknak a hagyományos katalógus kartonoknak a száma, melyeket géppel olvasható rekordokká akarunk alakítani. Számításokat kellett végezni, hogy a felmért anyag számára mennyi idő és költség szükséges, hogy új, géppel olvasható rekordokká váljanak. Ennek első lépéseként meg kellett állapítani, hogy **mennyi idő és költség szükséges egy új rekord létrehozására** a rekordalkotás lehetséges módszereit alapul véve.

Tekintettel arra, hogy az intézmény személyzete semmilyen tapasztalattal nem rendelkezett a retrospektív konverzió területén, néhány felmerült kérdés

válaszra várt. A kérdésekre adott, ma már nem vitatható válaszokat, a hagyományos feldolgozáshoz szokott gondolkodás miatt, sok szakmai vita előzte meg. A döntések a következő kérdésekre vonatkoztak:

- az adott címeket nem kell teljesen újra katalogizálni, – vagyis nem kell magát a könyvet kézbe venni a katalóguscédula helyett, amikor rekordokat készítünk,
- meg kell elégednünk azzal, hogy a meglévő katalóguscédulákra alapozva dolgozunk,
- a rekordkészítést más adatbázisból való átemeléssel kell támogatni és a magyar bibliográfiai leírási szabványnak, a könyvtár házi szabályainak, szokásainak, igényeinek megfelelően csak indokolt esetben korrigálni.

A retrospektív konverzió melletti döntést követően elkerülhetlenné vált a **retrospektív konverzió munkafolyamatának elemzése**, az egymást követő lépések meghatározása. Ennek nem csak munkaszervezési szempontból volt jelentősége, hanem azért is, mivel meg kellett állapítanunk **az elkészült rekordokért adható bért**. Ennek a rekord/költségnek a megállapításakor nagy segítséget jelentett annak végiggondolása, hogy mennyi fizethető a folyamat egyes szakaszaiban végzett munkákért, mivel ezen rész költségekből tevődött össze a rekordonként fizethető összköltség. A munkafolyamat egyes fázisainak elkülönítése azért is hasznos volt, mivel a teljes rekordkészítés nem feltétlenül egy személyhez kapcsolódott, hanem annak végzése részben munkamegosztásos alapon történt. A munkafolyamat megállapított fázisai a következők voltak:

- menedzselés, szervezés,
- az adatbevitelt előkészítő munka,
- leírás MARC formátumban a cédula katalógus alapján,
- vagy átemelés külső adatbázisokból, szükség szerinti átszerkesztés és kiegészítés lokális adatokkal,
- revízió (mintavétel alapján),
- authority control, authority rekordok készítése,
- a számítógépes adatbázis kezelése.

Már a recon munkák megkezdésekor tapasztaltuk, hogy a különböző típusú rekordok elkészítéséhez, a kapcsolódó munkákhoz más-más munkaidő-ráfordítás szükséges. A rekordkészítés leggazdaságosabb módszerének a más adatbázisból való átemelés bizonyult, melyet a lokális adatokkal egészítettünk ki. Ettől valamivel hosszabb időt vett igénybe a rekordok előállítás a rendelkezésre álló katalóguscédulákról. Tekintettel arra, hogy nem rekatalogizálást, hanem

retrospektív konverziót végzett a könyvtár, eredeti rekordok készítésére csak abban az esetben kellett gondolni, ha a cédulakatalóguson rendelkezésre álló adatok mennyisége az elfogadható minimum adatok alatt maradt. El kellett dönteni és megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a retrospektív konverzió folyamata nem jelentheti az állomány újrafeldolgozását. A jelenlegi, elsősorban a számítógépes rendszer által hasznosítható kívánatos adatok mennyiségéhez viszonyítva a régi katalóguscédulákon lévő adatmennyiség olykor-olykor alatta maradt az ideálisnak. Tapasztalataink szerint a retrospektív konverziós munka végzésében **3%-ra tehető** azoknak az eseteknek a **mennyisége**, amikor a mű – a cédulán rendelkezésre álló adatok alapján – azonosíthatatlan volt és a helyrajzi szám alapján kézbe vett könyvből kellett teljessé tenni ezeknek a rekordoknak az adatait.³

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában végzett **feldolgozó munka időmérései** a következő átlagos eredményeket mutatták:

- egy tétel formai feltárása a szükséges authority rekordok elkészítésével együtt kb. 30 percet igényel,
- a formai feltárás adatai alapján egy rekordhoz 4–7 egységesített tétel, ill. authority rekord készül,
- egy tétel tartalmi feltárása a szükséges authority rekordok elkészítésével együtt kb. 30 percet igényel, a tartalmi feltárás során egy rekordhoz 4–5 tárgyszó kerül,
- egy rekordhoz – figyelembe véve a formai és a tartalmi feltárás során készült egységesített rekordokat – átlagban kb. 10 authority rekord készül.

Abban az esetben, ha külön személy végzi a formai leírást, külön személy készíti az authority rekordokat és külön munkaeő hajtja végre a tárgyszavazást, akkor a rekordkészítés idejének megnövekedésével kell számolni. Az időnövekedés okai között említhetők például a munkafolyamat következő lépcsőjében a rekordazonosítás, a rekord átemelése az OPAC-ból authority rekordok szerkesztése, ill. tárgyszavazás céljából. További időnövelő tényező a tartalmi feltárás tekintetében, ha a meglévő helyi tárgyszavakat a feldolgozó kiegészíti az LC adatbázisból átemelt tárgyszavakkal, természetesen azok magyarra fordított változatával.

Sok esetben időigényes a külső adatbázisokból átemelt rekordok elkerülhetetlen átszerkesztése. Példaként említhetjük az LC adatbázisból átemelt rekordok

- kiegészítését a kötetadatokkal,
- a rekordban előforduló megjegyzések magyar nyelvre fordítását,
- a kiegészítő adatok lefordítását magyar nyelvre.

A Magyar Nemzeti Bibliográfiából (MNB) átemelt rekordok esetében példaként említhető a gyűjteményes kötetek rekordjainak teljes átszerkesztése a könyvtár saját adatbázisába illeszthetőség érdekében.

Az adatbázis növekedésével a feldolgozás üteme gyorsulni fog, mivel az authority rekordok növekvő száma lecsökkenti az egy rekordra eső elkészítendő authority rekordok számát. Ez azt jelentheti, hogy míg ma egy adott rekordhoz például 6 authority rekordot kell elkészíteni, addig a jövőben 2–3 elegendőnek bizonyulhat. Az így felszabaduló időt később az authority fájl karbantartására, azonos tételek összevonására, kiegészítésére, stb. lehet fordítani. A Kossuth Egyetem Könyvtárában jelenleg már van is ilyen jellegű munkaráfordítás.

A számítógépes adatbevitel díjtételeit a rekordkészítés lehetőségeitől, ill. módjaitól függően állapította meg a könyvtár. Az egy rekordra eső díjtételek nagyságrendje a rekordbevitel kezdeti időszakától a mai napig követte a magyarországi inflációt, ezért itt a ma is érvényes árakat adjuk meg.

Díjtételek

Feladattípus	A katalogizáló bére
új rekord az authority rekordok elkészítésével együtt	bruttó 328.- Ft (\$1.64)
külső adatbázisból átemelt rekord az authority rekordok elkészítésével együtt	bruttó 246.- Ft (\$1.23)
új rekord készítése authority rekordok készítése nélkül (ez készülhet katalóguscéduláról vagy külső adatbázisból történő átemeléssel)	bruttó 164.- Ft (\$0.82)
authority rekordok készítése egy rekordhoz	bruttó 164.- Ft (\$0.82)
külső adatbázisból átemelt rekord kiegészítése authority rekordok készítése nélkül	bruttó 132.- Ft (\$0.66)
saját adatbázisban már meglévő bibliográfiai rekord munkafájlba emelése és kiegészítése a példányadatokkal	bruttó 80.- Ft (\$0.40)
az adatbevittet előkészítő munkáért rekordonként fizetett bér	bruttó 19.- Ft (\$0.10)
rekordonként fizetett számítógépes munka	bruttó 19.- Ft (\$0.10)
menedzsment, szervezés bére rekordonként	bruttó 19.- Ft (\$0.10)
adminisztratív munka, pénzügyi nyilvántartás bére rekordonként	bruttó 14.- Ft (\$0.07)

Egy rekord elkészítésének összköltsége változó, de átlagban 399.- Ft/rekorddal lehet számolni, ami napi árfolyamon átszámítva \$2.00/rekord költségnek felel meg. A munkabéreként felhasználható összeg a fent részletezett tételekre fizethető ki. A felsorolt bruttó munkabéreket – a magyarországi rendelkezéseknek megfelelően – 39% társadalombiztosítási járulék terheli, ami azt jelenti, hogy tényleges munkabéreként a fennmaradt összeggel lehet számolni. A nettó béreket azért nem részleteztük, mert ez az egyének kereseti szintjétől, illetőleg az egyéneket terhelő kereseti adótól függően – a munkanemenként egységesen megállapított bérek ellenére – különböző.

Megpróbáltuk felmérni, hogy a teljes állományt alapul véve, mennyi idő és költség szükséges az új, géppel olvasható rekordok létrehozására. Tekintettel az állomány nagyságára, ennek a munkának az elvégzése elég beláthatatlannak bizonyult.

Ennek illusztrálására szolgál a következő számítás, melynek alapját a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának könyv és periodika állományadatai képezik. Az **egy rekordra eső átlagos költség** a jelenlegi adatok alapján: 399.- Ft/rekord (\$2.00), amiből 243.- Ft bruttó munkadíj/rekord (\$1,20) és 156.- Ft/rekord (\$0,78) a kötelező társadalombiztosítási díj. A könyvtár könyv és periodika állományából eddig adatbázisba be nem vitt rész (1.250.000 tétel) feldolgozásához 1997. évi árszinten több száz millió forintba (mintegy 2 millió US dollárba) lenne szükség. Az Universitas teljes könyvtári állományát tekintve a költségigény a fenti összegnek több mint kétszeresét tenné ki. A Kossuth Lajos Tudományegyetem állományára vonatkozó költségadatokat figyelembe véve – amennyiben 240 munkanap/évet és 16 rekord/napot veszünk alapul – a retrospektív konverziós munkát 10 fő 32 év alatt tudná elvégezni.

Alapvető kérdés volt az, hogy **az állomány mely részére vonatkozzon a retrospektív konverziós munka**, mivel az Universitas könyvtáraiban közel 6 millió, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a központi és a tanszéki könyvtárakat is számításba véve több mint 4 millió dokumentum kerülhetett szóba. Mivel a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában az új magyar bibliográfiai leírási szabvány bevezetése miatt 1986-tól kezdődően két részre oszlott a katalógus, célszerűnek látszott a retrospektív konverziót, a dokumentumok kiadási idejét tekintve az időben visszafelé haladva, a napjainktól 1986-ig megjelent anyagot tartalmazó katalóguscédulák feldolgozásával kezdeni. Ezt a választást támogatta az a tapasztalati tény, hogy ezek a dokumentumok **a könyvtári állomány leggyakrabban használt részét** képezték és így a gépi kölcsönzés állományi hátterét is ezek biztosították leginkább. A retrospektív konverziót tehát ennek a jegyében kezdtük el és végeztük.

A könyvek megjelenési idejét alapul vevő retrospektív konverziós folyamatot később meg kellett változtatni, mivel a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakkollégiuma a retrospektív feldolgozás támogatását célzó pályázatot szakterületi bontásban tette közzé. Ehhez az új koncepcióhoz igazodva a pályázatot egy választott szakterületre kellett koncentrálni és ekkor esett a választás a matematika területére. Ez a feldolgozó munka elsősorban az egyetem Matematikai és Informatikai Intézetének könyvtári állományát vette célba. Ez a gazdag gyűjtemény hosszú évek óta országos szakterületi gyűjteményként is funkcionál, feldolgozása tehát túl mutatott az egyetemi feladatokon.

Az **adatbázis-építés szakterületenkénti** végzése megfontolásra érdemes volt annak érdekében, hogy az átfedések lehetőségét a minimálisra csökkentjük mindaddig, amíg nem áll rendelkezésre egy országos osztott katalogizáló rendszer. A Nemzeti Kulturális Alap támogatása feltételként szabta meg a retrospektív konverziós munkában az egységes formátum, a **HUNMARC** használatát. Mivel a Magyarországon használt könyvtári rendszerek beviteli formátuma nem a HUNMARC – a Voyager rendszerben például USMARC-ot használunk, mert megvásárlásakor a HUNMARC még nem volt hozzáférhető –, a Kulturális Alap anyagilag is támogatta azoknak a konverziós programoknak az elkészítését, amelyek a Magyarországon használt rendszerekbe betölthetővé teszik a HUNMARC formátumot, valamint az adatbázisokból történő átemeléskor a rendszerek rekordjainak konvertálását ugyancsak HUNMARC formátumba. Ezzel az Alap nagymértékben hozzájárult a **hazai egységes csereformátum** szélesebb körű elfogadásához.

A retrospektív konverzióhoz szükséges előtanulmányokhoz és szervező munkához, melynek eredményeképpen elérhető egy korszerű adatbázis létrehozása, hozzátartozott annak eldöntése, hogy **válasszunk a retrospektív konverziós program három fő lehetősége közül:**

1. igénybe vegyük-e külső cégek szolgáltatásait,
2. könyvtáron belül, tehát házon belül végezzük el az átalakítást,
3. vegyünk-e át külső adatbázisokból rekordokat és milyen típusú adatbázisokból történjék az.

A pályázatokon elnyert pénzügyi lehetőségekre támaszkodva, a könyvtár belső szakértő munkatársainak, valamint a munkára betanított egyetemi hallgatóknak a vállalásaira alapozva, könyvtáron belül kezdtünk hozzá a retrospektív konverzió végzéséhez az előbbieken ismertetett szempontok szerint kiválasztott katalóguscédulák alapján. A könyvtár feldolgozó osztályának vezetője megbízást kapott a **retrospektív konverziós munka vezetésére és folyamatos**

ellenőrzésére. A munkában résztvevők köre: könyvtárosok, egyetemi hallgatók, köztük elsősorban könyvtár/informatika szakosok, vagy informatikusok. **A munka végzéséhez számítógépes alapismeretek,** a Voyager számítógépes rendszer ismerete, a MARC formátum ismerete, valamint a könyvtári dokumentumok formai feltárásának alapismeretei voltak **szükségesek.** Ezen tevékenység tehát nem sorolható a mechanikusan végezhető segédmunkák körébe! Ezt a tényt fontos volt hangsúlyozni, mivel a környezet, különösen a retrospektív konverziós munka első szakaszában, hajlamos volt e tevékenység lebecsülésére.

A retrospektív konverziós munka megszervezése során a munkára vállalkozók között a katalóguscédulákat 50–100-as csomagokban szétszítottuk, melyről a munkáért felelős könyvtáros kolléga külön nyilvántartást vezetett, s az adatok bevitelét követően az adatfelvivő neki számolt el.

A számítógépes bibliográfiai tételek elkészítése a Voyager rendszerben végzett munkában két lépcsőben történik: a cédulán található adatok felvitele, majd ezt követi az authority control végrehajtása. A könyvtári rendszerben az authority control elvégzése előtt munkafájlokba kerülnek a rekordok és csak az authority ellenőrzés elvégzését követően válik az OPAC-ban elérhetővé az új rekord.

Mint ahogyan arra már a költségelemzés során utaltunk, a munka megkönnyítése érdekében **külső adatbázisok** megvásárlására is sor került. Az Universitas könyvtárainak állománygyarapítási programjában az érdeklődés közép-pontjába kerültek a CD-ROM-on forgalmazott bibliográfiák, könyvtári katalógusok, melyek megvásárlásuk esetén háttéradatbázisokként szolgálhattak a retrospektív konverzió munkafolyamatában. Első helyen szerepelt ezen beszerzések között **a Magyar Nemzeti Bibliográfiának,** a magyarországi dokumentumokat 1976–1991-ig felölelő **CD-ROM kiadásának megvásárlása,** amit később az 1976–1995-ig aktualizált változat követett. A rendszer háttéradatbázisaként használt magyar nemzeti bibliográfia, megfelelő konverziós program segítségével, lehetővé tette és teszi az adott időszakban megjelentetett magyar kiadványok rekordjainak szükség szerinti átemelését. A lokális adatok, a könyvtár, az állomány egyedi darabjait azonosító adatok felvitele után az MNB-ből átemelt bibliográfiai rekordokat – a fentebb már említett kivételektől eltekintve – célszerűnek látszott elfogadni, ha bizonyos fokig el is térnek a könyvtár által megszabott kívánalmakhoz képest. Megjegyzendő azonban, hogy az átemelt bibliográfiai rekordok átalakításának költsége nem volt teljes mértékben megtakarítható, és így a ráfordított idő lassította az adatbázis építésének ütemét. (1. ábra)

000 01490aam 2200421 i 4500
 001 963 10 3762 2
 005 19960711090304.0
 008 810409s1981 hu 00000 hun d
 020 \$a963 10 3762 2(kötött)\$c423,- Ft
 020 \$a963 10 4278 2
 020 \$a963 10 4277 4
 040 \$aMNB\$cHUN\$dHuDeKLEK
 080 \$a621.37/.39(035)
 130 0 \$aElectronics engineer's handbook\$l(magyar)
 245 00 \$aElektronikai kézikönyv /\$cfőszerkesztő
 Donald G. Fink ; szerkesztő Alexander A.
 McKenzie ; [a magyar kiadás főszerkesztője
 Solymosi János];
 [szerkesztők Szücs Péter, Tabéry Gábor, Nagy
 Borbála] ; [szerzők Anderson, Byron S. et al.]
 260 \$aBudapest. :\$bMűszaki Kvk., \$c1981\$e(Debrecen:
 \$fAlföldi Ny.)
 300 \$a2 db (1743 p.) ;\$c26 cm
 503 \$a1. köt. . - 61 p. : ill.
 503 \$a2. köt. - . 875-1743. : ill.
 504 \$aBibliogr. a fejezetek végén
 700 1 \$aMcKenzie, Alexander A.
 700 1 \$aSolymosi János
 700 1 \$aSzücs Péter
 700 1 \$aTabéry Gábor
 700 1 \$aNagy Borbála
 700 1 \$aAnderson, Byron S.
 949 \$a12.769 I\$lD1/20\$tme\$vl\$z09078703
 949 \$a12.769 II\$lD1/20\$tme\$vs\$z09078697
 999 \$aDEBR\$bD1/20\$g12.769
 I\$aDEBR\$bD1/20\$g12.769 II

1. ábra Az MNB CD-ROM adatbázisából átemelt rekord

További segítséget jelentett a **Library of Congress CD-ROM kiadványainak** megvásárlása és az abban található rekordok hasznosítása a munkafolyamatban. Az LC adatbázisából átemelt rekordokkal kapcsolatban elsősorban fordítási munkák adódnak, de bizonyos részek átszerkesztése sem kerülhető el. (2. ábra)

000 00672pam 2200229 i 4500
 001 87034622
 003 DLC
 005 19970617104914.0
 008 871207s1988 nyua b 00110 eng d
 010 \$a 87034622
 020 \$a0 471 85391 7
 050 0 \$aQA331.5\$b.D46 1988
 082 0 \$a515.8\$219
 100 10 \$aDePree, John D.\$d(1933-)
 245 10 \$aIntroduction to real analysis /\$cJohn
 DePree, Charles Swartz
 260 \$aNew York :\$bWiley,\$ccl1988
 300 \$axi, 355 p. :\$bill. ;\$c24 cm
 504 \$aBibliogr.: p. 347-348.
 500 \$aIndexek
 583 \$xTK
 650 0 \$aFunctions of real variables.
 650 0 \$aMathematical analysis.
 700 1 \$aSwartz, Charles\$d(1938-)
 949 \$a21.390\$lD1/20\$tmk\$z09163430
 999 \$aDEBR\$bD1/20\$g21.390

2. ábra Az LC CD-ROM-ból átemelt rekord

A saját, házilagos konverzió végzésével egyidejűleg tájékozódunk **szolgáltató irodáknál** is, mint például a holland DMP-nél (Direct Marketing Press b.v. Afd. Direct Marketing Services), valamint az OCLC európai központjánál (the European Center of OCLC). Többszöri írásbeli és szóbeli tárgyalást követően be kellett látnunk, hogy részben nem rendelkezünk elegendő anyagi fedezettel ahhoz, hogy a partnerek érdekeltségét biztosítsuk a közös munkához. Másrészt külső szolgáltató irodával végeztetett munka esetén is komoly saját munkabefektetést – tehát további költséget – jelentett volna a leszállított rekordok authority controlon történő átfuttatása a Voyager rendszerben. Azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy amennyiben egy szolgáltató irodától rendelünk géppel olvasható rekordokat, azok elkészítésének költségeit növelik

- az általános forgalmi adó (ÁFA) költsége, valamint
- a szolgáltató iroda költségei, tekintettel azok profit orientáltságára. 1995-ben például egy szállító ajánlata \$1.07/bibliográfiai rekord volt authority rekordok nélkül. Ugyanennek a rekordnak a költsége házon belüli előállításal \$0.82.

Mindezek mellett, a külső cégekkel folytatott tárgyalások miatt komoly belső nyomás nehezedett a könyvtár vezetésére. A könyvtár saját munkatársai, valamint a környezetünkől toborzott munkatársak érdekeivel nagymértékben ellenkezett külső szolgáltató irodák igénybevétele. A relatíve alacsonyan fizetett könyvtárosok a szakmai szereteten túl anyagi okok miatt is szívesen vállaltak feldolgozó munkát, és hasonlóan gondolkoztak a többlet keresetért szívesen dolgozó egyetemi hallgatók is. Végül, mivel a házilagos retrospektív konverzió eredményével mind mennyiségileg, mind minőségileg elégedettek lehettünk, valamint gazdaságossági számításaink is azt mutatták, hogy az általunk megkeresett külső cégek nem tudták biztosítani számunkra a Voyager rendszer kötelező authority controlját, a munka könyvtáron belüli végzését választottuk. Amennyiben külső céget választunk, ez elkerülhetlenné tette volna a külső cég igénybe vétele mellett további, meghatározott házilagos munkák vállalását – ezek között a legfontosabbra, a tételek átfuttatására az authority controlon, már utaltunk – és mivel ezeknek a munkáknak az elvégzetése a cégnek kifizetett költségeken túl további kiadásokat jelentett volna, eltekinttünk a külső szállítók igénybevételeitől. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában végzett retrospektív konverziós program végrehajtásában a program három fő lehetősége közül a házon belüli adatbázis-építés jellemző a hagyományos cédulakatalógus alapján, emellett a lehetőségekhez mérten él a könyvtár a rekordok átvételével külső adatbázisokból, ami jelenleg nem távhálózaton történő átemelést, hanem CD-ROM-okról betöltött háttéradatbázisok használatát jelenti. Ismereteink szerint a könyvtárak többsége – feltehetően hasonló okok következtében – nemcsak Debrecenben, hanem országos viszonylatban is a házilagos megoldást választotta.

A feldolgozás formátuma a nemzetközi csereformátumot jelentő MARC kérdése, – ami bármely rendszerbe bevihető, illetőleg konvertálható, – már a könyvtári rendszer megvásárlásakor eldőlt, mivel az automatizált integrált könyvtári rendszer megvásárlásának egyik legfontosabb feltétele a MARC formátum kezelése volt.

Az új rendszer katalógus moduljában a feldolgozás formátumaként alkalmazott MARC minden elemének kiválasztását gondos mérlegelő munka előzte meg a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában.⁴ A választás azon ala-

pult, hogy az alkalmazott MARC elemek megfelelőek legyenek a könyvtár katalógusa számára és az adatok megfelelő bőséggel biztosítsák a pontos és adekvát visszakeresési lehetőségeket.

A könyvtárban folyó feldolgozó munka számára meghatározásra kerültek a különböző dokumentum típusok leggyakrabban használt állandó mezői, de szükség esetén – a rendszer rugalmassága folytán – további mezők és almezők alakíthatók ki. A könyvtár katalógizáló munkájában élni tud a különböző dokumentum típusokra vonatkozó adatbeviteli lehetőségekkel, úgy mint könyvek, időszaki kiadványok, kották, hangzó anyagok és számítógépes fájlok (CD-ROM, Internet dokumentumok) MARC formátumban történő feldolgozásával. A könyvtárban használt MARC mezők jóval meghaladják a MARC Standards Office által ajánlott minimum szintet.⁵ Ennek ellenére a MARC Standard Office minimum koncepcióját a retrospektív konverziós folyamat vonatkozásában fontosnak tartjuk. A konverziós munkában mindenképpen szembe kell nézni egy minimum szint felállításával a minden napi tevékenység zökkenő mentesebb végzése, ill. végeztetése érdekében. Miért kell meghatározni egy minimum szintet? A cédulakatalógusokban található cédulák különböző időben készültek, ebből adódik következetlenségük. A régi katalóguscédulákon az adatok mennyisége, valamint a könyvtár történetének különböző időszakában, eltérő szabványok alapján készült cédulák színvonala változó. E minimum szint elfogadása segíthet feloldani különösen a program elején tapasztalható mindennapos problémafelvetést, melynek lényege, hogy az adott munkát végző könyvtáros meddig tehet engedményeket az adatok megfelelő mennyiségét, ill. a rekord színvonalát illetően. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának tapasztalata is azt mutatja, hogy szükséges egy megegyezés a könyvtárvezető és a katalógizáló, illetőleg a munkát végző munkacsoport között e kérdésben. Jól jöhet egy elfogadott minimum szint bizonyos helyzetekben. Például a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában a régi katalóguscédulák egy részén nem található tárgyszó. A MARC Standards Office minimumszintjét elfogadva az új rekordok elkészíthetők tárgyszavak nélkül. Ha azonban mégis úgy döntenek, hogy később érdemes vagy szükséges bizonyos rekordokhoz tárgyszót készíteni, úgy a feldolgozás során a tárgyszó mezőbe egy következetes jelet lehet elhelyezni – például X – aminek a segítségével később megtalálhatók a tárgyszóval kiegészítendő rekordok. (3. ábra) A fentiekből az is következik, hogy az eredeti dokumentumhoz való visszatérés – a cédulán rendelkezésre álló adatok mennyiségét tekintve – csak abban az esetben indokolt, amennyiben a meghatározott minimum adatok nem szerepelnek egy katalóguscédulán. A retrospektív konverzió folyamatának nagy pénz- és időigényét tekintetbe véve kimondható, hogy – főleg az adatbázis-építés kezdeti időszakában – nem az egyes rekordok adatmennyiségének, hanem a rekordok számának

növelése az elsődleges cél. E **kompromisszum** elfogadása szükséges és ésszerű, bár nem a legkönnyebb a számítógépes rendszerek világában, ahol a találati arányok minősége nem kis mértékben a pontos és megfelelő mennyiségű adatbevitelen múlik.

```
000      00409nam 2200277 4504
001      bibKLT00137973
005      19970418112235.0
008      970418 1989 xx    00010 eng
245 00  $aSocial antropology and the politics of
         language /$cEd. by Ralph Grillo
260      $bRoutledge,$c1989
695      $aX
949      $a565.387$dD1$n15.212/1989$tkf$z02450629
999      $aDEBR$bD1$g565.387
```

3. ábra MARC rekord X jelzéssel

A számítógépes könyvtári rendszer kiválasztásakor a Voyager online könyvtári rendszerben rendkívül nagyra értékeltük az authority control meglétét, a katalogizáló munka során a MARC szabványnak megfelelő authority rekordok készítésének lehetőségét.⁶ Fontosnak tartottuk az authority controlt, hogy **következetességet valósítson meg a személyi és intézményi szerzői nevekben, a konferencia nevekben, tárgyszavakban, a sorozati, valamint az egységesített címekben.** Elengedhetetlennek tartottuk annak biztosítását, hogy egy adott szerzőt, sorozatot vagy tárgyszót tartalmazó összes rekordot egyetlen keresési utasítással meg lehessen kapni. El akartuk kerülni azt, hogy egy authority control nélküli bibliográfiai adatbázisban keresve az adott válasz ne legyen következetes és teljes a kereső kérdésre vonatkozóan, és a keresés során a rendszer ne találjon meg a kérdéshez tartozó minden tételt.

Az authority control alkalmazásának előnyei mellett kétségtelen tény az is, hogy a bibliográfiai rekordok elkészítését követő ellenőrzési, illetőleg egységesítési munka költségesebbé teszi minden projekt végrehajtását. Az authority control előnyei azonban messze meghaladják az ellene szóló érveket.

A következőkben a debreceni egyetemi könyvtárak által elnyert és végrehajtott retrospektív konverziós munkára vonatkozó pályázatból példaként bemutatunk néhányat, amelyek nélkülözhetetlen segítséget jelentettek az Universitas mai, magas színvonalú számítógépes könyvtári szolgáltatásainak kialakításához.

A Debreceni Universitas öt intézménye 1993-ban – könyvtári adatbázisok építésére, valamint biztonsági berendezések beszerzésére és üzembe helyezésére – pályázatot nyújtott be a „Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap”-hoz (továbbiakban FEFA). 1993 decemberében értesítették az Universitasot, hogy pályázata sikerrel járt és a világbank mindkét pályázati célra, ha nem is az eredetileg kért összeg nagyságrendjében, meghatározott keretet biztosított. Az Universitas könyvtárai 1994 és 1995-ben végezték el az adatbeviteli munkát.

A FEFA pályázatban az Universitas öt tagkönyvtára⁷ a számítógépes adatbevitel számára 40.050 eFt-ot igényelt. Az adatbeviteli programra a pályázat kedvező elbírálását követően a FEFA 50,84%-al csökkentett keretet ítélt meg.

Az adatbevitelre kapott összeg tagkönyvtárak közötti felosztásánál az egyes könyvtárak feladatköre és állományaik nagysága volt a meghatározó alap, ami természetesen nem volt azonos a beviteli rekordok számával.

Az intézmények közötti keretfelosztás

<i>Intézmény</i>	<i>Állomány (dokumentum darabszám)</i>	<i>Keretfelosztás az intézmények között</i>	<i>Tervezett rekordok száma</i>	<i>Elkészült rekordok száma</i>
Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára	1.300.000 (könyv és periodika)	7.374.000	49.160	35.005
Debreceni Orvostudományi Egye- tem Kenézy Könyvtára	140.000	3.687.000	24.580	23.481
Debreceni Agrártudományi Egyetem Könyvtára	120.000	2.949.600	19.664	18.573
Református Kollégium Nagykönyvtára	630.000	4.424.400	29.496	31.015
ATOMKI	56.000	1.253.380	8.355	9.109
Összesen:	2.750.000	19.688.380	131.255	117.183

Az Universitas könyvtárainak munkatársai e projekt keretein belül végrehajtott jelentős adatbázis-építési tevékenység keretében 117.183 db számítógéppel olvasható rekordot készítettek el. Az egyes könyvtárak gyűjtőkörüknek, feldolgozási igényeiknek és saját prioritásaiknak megfelelően építették adatbázisaikat. A tervezett rekordmennyiséget a pályázatban végül elnyert pénzeszközök nagysága miatt csökkenteni kellett. A végrehajtandó munka volumene, a rekordok feldolgozásának intézményenként eltérő mélysége, valamint a feldolgozó munka időközben bekövetkezett költségnövekedése következtében a tervezettnél 14.668 rekorddal kevesebb került az adatbázisokba. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni azt is, hogy az ún. authority rekordok elkészítése – ami elsősorban a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának, mint kötelezpéldány gyűjtő, második nemzeti könyvtárnak a szempontjából volt igen fontos – jóval több erőforrást és keretfelhasználást igényelt, mint egy egyszerűbb feldolgozás. A tervezett és elkészült rekordok száma közötti eltéréseket ezen okok magyarázzák.

Emellett a pályázati keretet 5,66% ÁFA, 6% egyetemi rezsi-költség és 2% kezelési költség terhelte, amivel a rekordkészítésre felhasználható keret tovább csökkent.

Az Universitasban résztvevő intézmények együttműködése rendszeres konzultációk formájában történt. A feladatok végrehajtásában a folyamatos együttműködés jellemezte a tevékenységet. Közös megegyezéssel valósult meg a feladat végrehajtására fordítható pénz felosztása és felhasználása.

Az adatbázis-építésben az együttműködő könyvtárak egyeztetett, azonos elvek szerint végezték a bibliográfiai rekordok készítését és az authority controlt. Az egyes könyvtárakban létrehozott adatbázisok alapját képezik egy egységes katalógusrendszernek és az Universitas hálózati rendszerére alapozott együttműködésnek.

A retrospektív konverzió révén folytatott adatbázis-építés eredményeként a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára az 1986 után megjelent állományrészének 75%-áról készített bibliográfiai rekordokat. Emellett az 1978–1986 között kiadott könyvek 30%-a került gépi adatbázisba. Az 1986-tól állományadatokkal rendelkező periodikus kiadványok 90%-a ugyancsak kereshetővé vált a könyvtári rendszerben. A Református Kollégium Nagykönyvtára leggyakrabban használt egységeit vitte gépre. Az Atommagkutató Intézet feldolgozta összes könyvformátumú, latin betűs dokumentumát, kongresszusi kiadványainak teljes állományát. Az Agrártudományi Egyetem Könyvtára 1985 után kiadott magyar és külföldi szakkönyveit dolgozta fel. A Debreceni Orvostudományi Egyetem 1985 után megjelent magyar és külföldi szakkönyveinek 50%-át, bekötött folyóiratainak 25%-át vitte gépre.

A debreceni felsőoktatási könyvtárakban végzett retrospektív konverzió bemutatásának teljessé tétele érdekében a további példáinkban röviden számba

vesszük azokat a pályázatokat, amelyek a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának további adatbázis-építését szolgálták.

Mint ahogyan arra már utaltunk, e könyvtár, mint az ország második nemzeti könyvtára köteles példány szolgáltatásban részesül. A magyar időszaki kiadványok mennyisége 1980 és 1993 között megduplázódott, évente több száz új vagy címváltozott periodikát kapott a könyvtár a köteles példány szolgáltatás keretében.

A magyar **időszaki kiadványok** egyre nagyobb száma megnehezítette a megbízható tájékoztatást egy adott dokumentumról és sürgetővé tette egy periodika adatbázis létrehozását. Az Országos Széchényi Könyvtártól folyamatosan vásárolja a könyvtár a Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Bibliográfiájának bibliográfiai tételeit, amelyeket a Periodika Osztály munkatársai helyi könyvtárspecifikus adatokkal (helyrajzi szám, leltári szám, állományadatok) egészítenek ki és töltenek fel egy házilag készített program segítségével. (4. ábra)

```

000      01113aas 00325 i
001      bibIKB00004085
005      19970826110459.0
008      950815c19499999hu qr p 0 d0a eng d
022      $a0033-3883
035      $aA04107
040      $aIKB$cHUN$dHuDeKLEK
041      $aenggerfre
080      $a51
245 00  $aPublicaciones mathematicae
260      $aDebrecen :$bKossuth Lajos Tudományegyetem
        Matematikai Intézet,$c1949-
310      $aNegyedévenként$b(1991-)
321      $aFélévenként$b(-1990)
362 0   $aT.1, fasc.1 (1949)-
583     $xLT$ykötni
650 4   $aMatematika$x folyóiratok
650 0   $aMathematics$xPeriodicals.
710 2   $aKossuth Lajos Tudományegyetem Debrecen).
        $bTermészettudományi Kar.
        $bMatematikai Intézet
866 31  $a64.232 köteles
866 31  $a132/90. 33.tom. 1986. 1-4.fasc. T.I.
866 31  $a132/90. 34.tom. 1987. 1-4.fasc. T.I.
866 31  $a132/90. 35.tom. 1988. 1-4.fasc. T.I.
866 31  $a796/92. 36.tom. 1989. 1/4.fasc. T.I.
866 31  $a796/92. 37.tom. 1990. 1-4.fasc. T.I.
866 31  $a796/92. 38.tom. 1991. 1-4.fasc. T.I.

```

866	31	§a796/92.	39.tom.	1991.	1-4.fasc.	T.
866	31	§a796/92.	40.tom.	1992.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a796/92.	41.tom.	1992.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	42.tom.	1993.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	43.tom.	1993.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	44.tom.	1994.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	45.tom.	1994.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	46.tom.	1995.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	47.tom.	1995.	1-4.fasc.	T.I.
866	31	§a42/97.	48.tom.	1996.	1-4.fasc.	T.
949		§a64.232§cK§lD1/F				
999		§aDEBR§bD1/F§g64.232				

4. ábra Az NPA-ból átemelt rekord

Pályázati támogatással 2200 magyar folyóirat példány részletes állományadatait (a mellékleteket, ill. a hiányzó számokat is megjelölve) vitték be számítógépbe 1986-ig visszamenőleg. A könyvtárban az 1986. esztendő volt az új címleírási és besorolási szabvány érvénybelépésének kezdete, így a korábbi években megjelent folyóiratok adatait a hagyományos katalógusban lehet megtalálni.

A magyar folyóiratok mellett a Könyvtár munkatársai 800 külföldi periodika legfontosabb azonosító adatát (cím, közreadó vagy kiadó, indulás, kiadási hely, periodicitás) vitték be a számítógépes adatbázisba. Az azonosító tétel elkészülte után a 800 bibliográfiai rekordot feltöltötték részletes állományadatokkal (helyrajzi szám, leltári szám, évfolyam, év, hiányzó számok, mellékletek) szintén 1986-ig visszamenőleg.

A projektben vállalt munka eredményeként a Központi Könyvtárban és a Kémiai Szakkönyvtárban található 5000 periodika bibliográfiai tétele mögött van állományadat vagy gyűjtőköri megjegyzés, amelyek a hagyományos katalógusnál részletesebb információval szolgálnak, mivel a hiányzó számokat is jelölik.

A periodika adatbázis feltöltésére fordított összeg 2.300.000.- Ft volt, ami tételesenként 460.- Ft költséget jelentett.

Tudomásunk szerint kevés könyvtár épít folyóiratairól katalógust, a lezárt évek visszamenőleges állományadatai számítógépes formában pedig nem sok helyen hozzáférhetőek.

A számítógépes adatbázis megteremtésének célja nemcsak a manuális feldolgozás kiváltása volt, hanem egy komplex szolgáltató rendszer kialakítása, amely teljesebb adatállományával lehetővé teszi a sok szempontú visszakereshetőséget.

A Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakkollégiuma 2 millió forinttal támogatja az intézményt, ami lehetővé tette a központi könyvtár matematikai referenz gyűjteményének és a Matematikai és Informatikai Tudományok Intézete könyvtári gyűjteményének retrospektív feldolgozását. A tevékenység a külföldi kiadású könyvekre terjedt ki és mindkét állományt az időben visszafelé haladva dolgozták fel. A cél az volt, hogy elsősorban a modern, tartalmilag nem elavult szakkönyvek kerüljenek az adatbázisba. Az egy évig tartó munka eredményeképpen a kutatótermi referenz gyűjtemény teljes egészében, az intézeti könyvtári állomány pedig kétharmad részben található meg az adatbázisban. A matematikai tárgyú bibliográfiai rekordok szabványos USMARC formátumban készültek és elkészültek az authority rekordok is, szintén szabványos MARC formátumban. A rekordok tárgyi visszakeresését angol nyelvű Library of Congress tárgyszavak segítik, melyeknek fordítása a projekt keretén kívül, folyamatosan történik. A rekordok a Kossuth Lajos Tudományegyetem egyesített online katalógusába kerültek és annak részeként az Interneten hozzáférhetők információszerezésre, illetőleg szükség szerint MARC formátumú letöltésre.

A Kossuth Lajos Tudományegyetemen – az elvégzett munkákat számba véve – a gyűjtemény következő részeiben folytak retrospektív konverziós munkálatok:

- az 1986 után megjelent könyvek egy válogatott része, vagyis a többes példányok és a transliterált adatokat tartalmazó cédulák kivételével;
- az 1976 és 1986 közötti, leggyakrabban kölcsönzött kiadványok;
- a hallgatók kötelező olvasmányai;
- a gyűjtemény „A” jelzetű része, amelyek a leggyakrabban kölcsönzött tételek;
- néhány értékes magángyűjtemény;
- a központi könyvtár matematikai referenz gyűjteménye;
- a Matematikai és Informatikai Tudományok Intézetének könyvtára (nem teljes);
- a Magyar Irodalmi Intézet Könyvtára (a speciális szakirodalom 90%-a elkészült);
- az Angol-Amerikai Tudományok Intézetének könyvtára (nem teljes).

Jóllehet a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára jelenleg nem rendelkezik pénzalappal a retrospektív feldolgozás folytatására, lehetőségeihez mérten tovább végzi ezt a tevékenységet. A könyvtár évi feldolgozási mennyisége a könyvjellegű dokumentumok kurrens gyarapodása terén 18.000 tétel, ami évi

240 munkanapot alapul véve napi 75 rekord elkészítését jelenti 4,5 fő igénybe vételével. Ez a mennyiség évi 36.000 tételre nő, ha hozzá számítjuk a könyvtár adatbázisát növelő tanszéki feldolgozásokat és a kölcsönzések előtt elvégzett gyors feldolgozások mennyiségét. A kölcsönzések előtt, gyorsított tempóban készített rekordok napi mennyisége 20/fő. A kölcsönzés ütemétől függően ez a szám elérheti a napi 40 retrospektív feldolgozású tételt is. A kölcsönzésben megforduló legaktívabb állományrészek folyamatos feldolgozása évi 9–10.000 rekordot eredményez. Ezeket a rekordokat is külön jelzéssel látják el a 695-ös mezőben, hogy később visszahívhatók és szükség szerint kiegészíthetők legyenek, hasonlóan a már említett tárgyszavak nélkül készített rekordokhoz.

A Debrecenben folyamatosan gyarapodó adatbázis a rendelkezésre álló számítógépes rendszer működtetése által az Universitas könyvtári állományainak egyre nagyobb részéről nyújt információt az Universitas hallgatói, oktatói és kutatói számára, s az Interneten keresztül mai világunk virtuális könyvtárának részeként információkat szolgáltat messze az Universitas falain túl is: az adatbázisok mind lokális, mind országos és nemzetközi hálózatokon hozzáférhetők. A pályázatok megvalósított célkitűzései között szereplő adatbázis-építő tevékenység meghatározó jelentőségű az intézmények fejlesztésében azáltal, hogy jelentős mennyiségben növelte a számítógépes rendszerben hozzáférhető információ mennyiségét. A retrospektív konverziós munka révén gazdagodó bibliográfiai adatbázisok nagymértékben emelték a használt számítógépes rendszer értékét és gazdagabb információt nyújtanak a helyi, az országos, valamint a nemzetközi hálózatokon keresztül.

A retrospektív konverzió végzésében komoly segítséget jelentettek azok a külföldi könyvtárlátogatások, melyekre a világbank a pályázati keretben külön lehetőséget biztosított. A tanulmányutak igen hasznosnak bizonyultak nem csupán a nemzetközi tapasztalatcsere szempontjából, de az adatbázis-építés legkorszerűbb módszereinek megismerése szempontjából is. A tanulmányutak legnagyobb eredménye azonban egy kooperatív katalogizálási adatcsere kialakítása volt a washingtoni Library of Congress és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára között. A Library of Congress hozzájárult tárgyszó rendszerének magyarra fordításához és debreceni könyvtári használatához. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára viszonzásképpen a Magyarországon kiadott dokumentumokról készített rekordjait és magyarra fordított tárgyszavait bocsátja a Library of Congress rendelkezésére.

Az Universitas egyes könyvtári állományai tárgykör szerint egészítik ki egymást, s az azonos szoftver és hardver segítségével e sokrétű adatbázis-építés folyamán a katalógusok igen jelentős hányadát sikerült géppel olvasható formába konvertálni és így növekedett az adatbázisok használhatósága is. Az

adatbázis-építési munka továbbra is folyik a könyvtárak pénzügyi lehetőségeihez mérten, hiszen ilyen hatalmas volumenű adatállomány gépre vitele még további jelentős és folyamatos erőfeszítéseket tesz szükségessé. Az állományok nagyságrendje nem tette lehetővé az adatbázis retrospektív építésének befejezését, de ezt nem is lehetett célul kitűzni. A mindenkori anyagi források figyelembe vételével kell ezeknek a könyvtáraknak mérlegelniük, hogy állományuk mely részét célszerűbb mielőbb számítógépes adatbázisra tenni. A projektek keretében végzett retrospektív feldolgozás végzésekor az elsődleges szempont az volt, hogy a legfrissebb anyag kerüljön sorra. Természetesen tovább motiválta ezt, mint láttuk, a dokumentumtípusok köre (könyv, periodika, stb.). Az Universitas könyvtáraiban létrehozott adatbázisok építésének befejezési időpontja az állományok nagyságát és a szűkös anyagi lehetőségeket figyelembe véve nem határozható meg. Az adatbázisok építéséhez szükséges pénz megszerzését illetően a tagintézmények arra törekednek, hogy a pályázati lehetőségek kihasználásával ezt a munkát folytatni tudják.

Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy a folyamatos és a retrospektív feldolgozás kiegészíti egymást a debreceni Universitas intézményeiben és hozzájárul a számítógépes könyvtári rendszer eredményesebb és hatékonyabb kihasználásához és elősegíti az országban épülő adatbázisok közötti együttműködést. Segíti továbbá az együttműködést a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára és a Library of Congress között, különös tekintettel a magyarországi kiadványokról készült rekordcsere tekintetében.

A jövőt illető retrospektív konverziós munka szinte beláthatatlan mennyisége ellenére is, érdemes elgondolkozni azon, hogy a projektek végrehajtását követően, **mennyi az a fennmaradó cédula anyag, amelynek gépi formátumúvá alakítása feltétlenül szükséges** és érdemes megtervezni, hogy **mennyi idő és költség szükséges** ezeknek az új rekordoknak a létrehozására a jövőbeli támogatások megpályázása és elnyerése érdekében.

Az a cél, amely **távhozzáféréssel rekord-elérési, ill. áttemelési lehetőséget biztosít** az országban működő könyvtári rendszerek között, megvalósulóban van. Reméljük, hogy ez a létrejövő központi adatbázis értékes eszköze lesz idővel a könyvtárak feldolgozó, szolgáltató tevékenységének és a könyvtárközi kölcsönzésnek is!⁸

JEGYZETEK

1. Olga GOMBA, The integrated library system of the Universitas. *Könyv és Könyvtár* 17 (1994) 13–29.
2. Marlene CLAYTON – Chriss BATT, *Managing Library Automation*, 2nd ed., London, 1992. 175.
3. Köszönet illeti Oroszné Milicz Zsuzsát, valamint Pető Hajnalkát a munkámhoz nyújtott értékes információkért.
4. Voyager integrated library system. USMARC referencia kézikönyv. Debrecen, 1997.
5. *USMARC. Format for Bibliographic Data. Including Guidelines for Content Designation*. 1994. Edition. Prepared by Network Development and MARC Standard Office. – Cataloging Distribution Service Library of Congress – Washington.
6. Az authority control fontosságáról automatizált könyvtári rendszerekben I. még: *Retrospective Conversion: History, Approaches, Considerations* / Brian Schottlaender, ed. – New York; London; Norwood: Haworth, 1992. 167. – *Cataloguing and Classification Quarterly*, 14. vol. 3–4. N°. 1992. – Klára Koltay, „Why and How to Translate a Subject Heading System: Authority Control Gives a Solution” Conference on Library Automation. Warsaw, October 16–18. 1997.
7. Az Universitas pályázó öt nagy könyvtára a következő: Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára, Debreceni Agrártudományi Egyetem Könyvtára, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete (ATOMKI).
8. Az esettanulmányban feldolgozott retrospektív konverziós munkák ismertetéséhez elsődleges forrásként a Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárában, valamint az Universitas könyvtárainak beszámolóí alapján készült jelentések szolgáltak.

Olga Gomba

RETROSPECTIVE CONVERSION: THE CASE OF DEBRECEN

After the introduction of the Voyager library system in the libraries of Debrecen Universitas an essential question emerged: **the size and quality of the new database** related to the size of the holdings (nearly 4 million library units). A **financial fund** had to be created for the start and then for the continuation of recon. It was important to determine **how much time the process** would take **and at what cost**. The first step was to determine the time and cost for **one new record** with the various possible methods. It seemed feasible to start with the recent records going backwards in time till 1986. Anyway, this part of the catalogue was **the most frequently used** one, so reconverting also meant to help computer-based circulation. Our original concept had to be altered because of the specifications of the competition of the National Cultural Foundation, which prescribed **the choice of some special fields**. The work was begun with the recent material. Involved in the preparation for recon was the necessity of the decision which of **the three main options of recon** should be used. To make work easier **outward databases** were purchased: the **CD-ROM edition of the Hungarian National Bibliography** and the **CD-ROMs of the Library of Congress**. The use of vendors' services would have been contrary to the interests of our own staff and university students, and as the in-house process was found satisfactory, we did not avail ourselves of this opportunity. **In-house recon** involved the necessity of **monitoring the process**. **The format of processing is MARC**. The minimum conception of the MARC Standards Office concerning the recon process is acceptable both from the professional and economical points. **In summary**, it is clear that current and retrospective processing complete each other and contribute to the operation of computer based systems and promote the cooperation between the databases.

Juha Enikő

**KILENC KÖTET 15–17. SZÁZADI PERGAMEN- ÉS
BŐRKÖTÉSES KÖNYV RESTAURÁLTATÁSA
A DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN**

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár 1997 márciusában pályázatot nyújtott be a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságához állományvédelem alprogramon belül dokumentumok restaurálására.

Intézményünk mintegy 30.000 régi könyvet tartalmazó különgyűjteménnyel rendelkezik, amelybe az 1800 előtt megjelent külföldi és az 1850 előtt kiadott magyar, illetve magyar vonatkozású kiadványok tartoznak. E ritka védett könyvek gyűjteményének gerincét a hungarika anyag képezi, nemzeti gyűjtőkörű könyvtári funkciókból eredően. Könyvtárunk ezen állományrészében őrzünk jelentős számú 1500 és 1600 között megjelent antikvát, melyek értéke szinte felbecsülhetetlen. Itt helyeztünk el egyéb könyvészetileg értékes anyagot, díszműveket, kuriózumokat, nyomtatásuk, illetve kötésük szempontjából ritka könyveket.

Lehetőségeinkhez mérten gondoskodunk ezen könyvek megőrzéséről, könyvhigiéniai kezelés alá vettük őket, a védelemnek egyik módja, amelyet alkalmazunk a savmentes papírból készült dobozolás. E könyvek használatát szigorú előírások szabályozzák, ugyanakkor a tudományos kutatás számára hozzáférhetővé tesszük a műveket, olvasásukat helyben biztosítjuk. A régi könyvek történetének kutatásával könyvtárunkban a 60-as évek óta foglalkoznak tudományos munkatársaink, akiknek publikációi jelennek meg a Debreceni Egyetemi Könyvtár antikváiról. A possessori és marginális bejegyzések feltárása a régi könyvekben a 70-es években indult meg könyvtárunkban és jelenleg is folyik, Ojtozi Eszter tudományos kutatómunkájának köszönhetően. A régi magyar irodalommal behatóan foglalkozik Dr. Gomba Szabolcsné, az itteni állományból Kecskeméti Alexis János prédikációs gyűjteményével. A Borsa Gedeon szerkesztésével összeállított „*Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1473–1635*” című könyvészeti kézikönyvhöz adatokat szolgáltatunk az állományunkban lévő dokumentumokról.

A fent említett pályázat keretében intézményünk 700.000 forint összegű vissza nem térítendő támogatást nyert a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári

Szakmai Kollégiumától régi könyvek restaurálására. Régi könyveket tartalmazó különgyűjteményünkől kiválasztottunk kilenc kötet 15–17. századi pergamen- és bőrkötéses ritka védett nyomtatványt, amelyek állapota megkívánta a felújító eljárást. Az Országos Széchényi Könyvtárból Kastaly Beatrix vegyész-restaurátor szakvéleménye és javaslata alapján sor került a következő dokumentumok restaurálására:

1. **Thuróczy János: Chronica Hungarorum.**

Brünn, 1488. Raktári jelzet: 704.261

A Thuróczy Krónika restaurálás előtti papírtáblás pergamen kötése 1639-ben készült, foltokkal szennyezett, hullámos, néhol szakadt volt, melyről a megkötők hiányoztak. A könyvtest első egyharmad része nedvességtől gyengült volt, gyakori vízfoltokkal és szakadásokkal. A könyv fűzése szétesett, az oromszegők elvesztek. Nem egy fametszetes lap hiányzott a kötetből, melyeket az OSZK-ban lévő példány alapján pótoltak a szakemberek. A vetemedett, zsugorodott pergamen borító a könyvtest nagyságától kisebb volt. A papírtáblákat több rétegben egymásra ragasztott, durva, barnás színű lapokból kasírozták össze. A könyvtestbeli lapok szélén több tintával írott bejegyzés található, mely a restaurálás után is szépen megmaradt. A lapokon többféle vízzel nyomait tárták fel a szakemberek. *Horváth Pál* restaurátor a kötet szemrevételezése során megállapította, hogy a könyvtest nem az eredeti kötésben volt, hanem utólagos átkötés történt, valószínűleg egy másik könyv borítójába. Ezt alátámasztja a régi pergamen borítón látható 1639-es évszám és az előzékeken található, a könyv papírjánál jóval későbbi vízjelek is. Az átkötés valamikor 1639 után történhetett, amikor a könyvet szétszedték és újrafűzték. E fűzés után a könyvtestet körülvágták, amint az a megcsonkított lapszéli bejegyzéseken is látható, majd a metszést zöldes-kékre festették. Ez az újrakötés nem tanúskodott nagy gondosságról és inkább csak ártott a könyvnek. Így a kötet restaurálásakor a szakember úgy döntött, hogy a pergamen borítót nem teszi vissza a kötetre, hanem a könyv nyomtatásának korából származó analógiák alapján, technikailag hasonló, de díszítetlen bőrkötést készít, ami a könyv történeti értékét nem csökkenti, de tartósabb és a továbbiakban jobban védi a könyvtestet. Az előző pergamen kötés töredékei pedig visszakerültek a könyv mellé prespán lemezből készült védődobozba. A lapok javítása és kiegészítése kézi papírontással történt. A borjú kötésbőr sötétbordó színezetet kapott.

2. **Melius Péter: Az Szent Janosnac toett ielenesecneç igaz és iras szerint valo magyarazata.**

Várad, 1568. Raktári jelzet: 700.069

E traktátus restaurálás előtti állapota szintén lehangoló volt. A könyvtest erősen deformálódott, kiesett a fekete egészbőrből készült kötésből, mely szintén sérült volt. A fűzés szakadozott, és a lapok itt is erősen vízfoltosak voltak. Az első előzéken a könyv egykori tulajdonosaira vonatkozó bejegyzések itt is megmaradtak az egész könyvtest mosása után is. A papírhiányokat *Herkli Ákos* restaurátor öntött papírral pótolta ki. Újrafűzés után az eredeti bőrborítás kecskebőrből készült feketére festett bőrdarabokkal egészült ki. A bőr pasztával történt konzerválása után ez a kötet is védőtokba került.

3. **Telegdi Miklós: Az evangéliumoknak, melyeket vasárnapokon és egyéb ünnepeken olvasni és prédikálni szoktanak ...**

Nagyszombat, 1578. Raktári jelzet: 700.145

A nagyon tönkrement állapotú penészes kötettel a szokásosnál is több munkája volt *Solymár Ildikó* restaurátornak. Az eredeti kötésből itt csak elől és hátul maradt meg egy néhány centiméternyi vastag bőrdarab, így a bőrborítás töredékei újrafelhasználásra alkalmatlannak bizonyultak. A könyvtest erősen deformálódott, gerincnél homorú, elől nagyon kidomborodott, rovarrágásos, hátul 20 lapon keresztül egérrágás nyomait kellett eltüntetni a szakembernek. Megtörtént a lapok tisztító áztatása, hiányainak pótlása, oromszegő varrása kézzel, bordó és drapp színű cernából, a korabeli kötéseken lévő oromszegőkhöz hasonlóan. A könyvre új egészbőr kötés készült, kézzel festett kecskebőr borítással.

4. **Félegyházi Tamás: Az Kereztieni Igaz hitnek reszeiről való tanítás.**

Debrecen, 1583. Raktári jelzet: 700.202

Kézírásos bejegyzésekkel gazdagon ellátott kötet, az első lapon lévő tulajdonosi pecsétek kissé elhalványodtak a mosásból kifolyólag, a kézírások is fakultak, de továbbra is olvashatók mind a nyomtatott szöveg között, mind a margókon. A sötétbarna, egészbőr, fatáblás kötést borjúbőrral borították eredetileg és vaknyomással díszítették. A nyomás díszítő motívumai már alig kivehetőek. A könyvön eredetileg kapcsok voltak, de ezek hiányoztak róla. Megmaradtak azonban az első táblán lévő csatok lenyomatai. A kötet oromszegélyét két szín-

nel varrták: vörösesbarnával és nyers színűvel. Az oromszegők közül a fejnél lévő elveszett, a lábnál lévő is megsérült. A kötésbőr alatti mindkét bükkfa tábla sérült volt a sarkoknál és a veretek felszerelési helyeinél. A lapok szakadozottak és penésztől gyöngültek voltak. A lapokon *Tóth Zsuzsanna* restaurátor tizennyolcféle vízjelet talált. A lapok száraz tisztítása, mosása és savtalanítása után is megmaradtak és kivehetők a tulajdonosi pecsétek. Az ívek újrafűzése az eredeti fűzéslyukakat használva történt. Az új oromszegőket két színnel az eredetivel megegyező öltéssel varrta a szakember. A fatábláról lefejtett bőr megtisztítás után visszakerült a helyére, az eredeti bőr hiányainak pótlása új bőrfoltokkal történt. A kötésre a hiányzó csatok helyére Tóth Zsuzsanna sárgaréz csatokat tervezett és készített a bőrön és a fatáblán lévő nyomatok alapján, amely külön növeli a könyv esztétikai értékét.

5. A Pathai István: Az Helvetiai Confession való körösztvény praedikátoroknak Dunán innen, az egyházi szolgálatban való rend tartásokról íttatott könyvechke művét tartalmazó kolligátum kötet.

Németújvár, 1617. Raktári jelzet: 753.536

Egyedülálló és páratlan a világon, egy valódi unikum, csak ez az egy példány maradt fenn, mely gyűjteményünkben található. Kéziratok közé kötve bukkanhat rá. Kisméretű, keménytáblás, díszítetlen egészpergamen kötésű könyv, amely vegyesen tartalmaz nyomtatott és kéziratos részeket is. A lapok száraz tisztítása, mosása és újrafűzése után a régi, eredeti pergamen borító került vissza megtisztítva a kötetre. A könyvet *Stress Judit* restaurálta.

6. Nógrádi Mátyás: Epistolae ad Romanos Scriptae...

Debrecen, 1651. Raktári jelzet: 702.539

Papírtáblás, egész bőr kötésű könyv. A táblák vaknyomással díszítettek. Itt is sor került a könyvtest szétszedésére, portalanítására és a lapok mosására. A szakadások kijavítása és a hiányok pótlása japán papírral történt, majd a kiperéselt íveket felfűzték a bordára. A könyv új táblákat kapott, de a táblákra az eredeti bőrborító került vissza a hiányok együttes pótlásával. Az elkészült kötetnek bőrpasztával való lekezelése után a kötet védőtokba került. Az újjászületett könyv *Koppán Orsolya* restaurátor munkája.

7. Pécsváradi Péter felelete Pázmány Péter írásaira.

Debrecen, 1626. Raktári jelzet: 700.579

A díszítetlen egészbőr kötésű, nyomtatvány-töredékekből összekasírozott papírtáblás könyvnek hátsó táblája hiányzott, a könyvtest kiszakadt a kötésből. A metszés kék színűre volt festve. A lapok sártól erősen szennyezettek voltak, a kötésbőr erősen hiányos és a meglévő eredeti bőr repedezett volt. A restaurálás során a következő munkafolyamatok történtek: száraz tisztítás, mosás, a lapok hiányainak kiegészítése kézi papíröntéssel és japán papírral, újrafűzés, új egészbőr kötés készítése és tároló tok készítése prespán lemezből. A munkát *Waigand Orsolya* végezte.

8. Teyfalvi Chiba Márton: Az apostoli vallással ellenkező ...

Debrecen, 1637. Raktári jelzet: 700.667

Kisméretű, vastag könyv, vaknyomással díszített, egészbőr kötésben. A gerincbőr hiányzott, a táblák elhasználódtak, a megköttők hiányoztak, csak a helyük látszott. A lapok vízfoltosak voltak. *Laczkó Ágnes* restaurátor keze nyomán sor került a kötés szétszedésére, az ívek száraz tisztítására és mosására, a lapok javítására öntött papírral, új táblák szabására, a könyvtest betáblázására, új festett kecskebőr felhúzására, a hiányzó megköttők pótlására új bőr megköttőkkel, a kötés konzerválására bőrpasztával és prespán védőtok készítésére. Az eredeti táblát szétáztatva régi nyomtatványtöredékek kerültek elő, melyek könyvtörténeti szakemberek érdeklődésének központjába kerülhetnek és kutatásaiknak alapjául szolgálhatnak.

9. Kitionich János: Rövid igazgatás, avagy oly beszélgetés ...

Gyulaféhérvár, 1647. Raktári jelzet: 700.791

Művészileg igen szép kivitelű erdélyi legyeződíszes, egészbőr kötésű, papírtáblás könyv. A könyvtest a restaurálás előtt kiesett a kötésből és deformálódott. A kötésbőr a sarkokon levált a táblákról. A könyvtest lapjai szennyezettek voltak. A felújító eljárás során megtörtént a lapok száraz tisztítása ecsettel, az ívek mosása, a papír hiányainak pótlása papíröntéssel, a lekopott sarkok javítása japán papírral, a bőrborítás tisztítása, a régi mállott papírtáblák helyett újak szabása, az eredeti bőr hiányainak pótlása festett kecskebőrből, a bőr konzerválása pasztával és tároló tok készítése. A könyvet *Érdi Marianna* restaurálta.

Ezek a nagyrészt keresztény vallásos nyomtatványok gyűjteményünk korai rétegének értékes gyöngyszemei, köztük nem egy helyi, debreceni vonatkozású és fokozott kopásnak voltak kitéve az idők folyamán. Ezek a művek nyomdatechnikailag különösen szép kiállítású könyvek, debreceni könyvművészetünknek értékes dokumentumai. A restaurálási munkát az Országos Széchényi Könyvtár Hírlap és Állományvédelmi Osztályának restaurátor szakemberei végezték el. Odaadó, gondos munkájuknak köszönhetően e kötetek visszanyerték eredetihez hasonló szépségüket és így remélhetőleg egy-két száz évvel meghosszabbodott élettartamuk is. A jövőben továbbra is célunk nemzeti kulturális kincsünk hasonló nagy értékű darabjainak megóvása és állaguk romlásának megakadályozása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A könyvtári állomány védelme és megóvása. Szerk. Kastaly Beatrix; írták Beöthyne Kozocsa Ildikó et al. – Budapest : OSZK KMK, 1987.
2. Kozocsa Ildikó: Az anyagok károsodásának okai, a károsodások jellege, felismerése és megelőzése. – Budapest : OSZK, 1995.
3. Kalocsai László: Fa kötéstáblák, károsodásuk, konzerválásuk és helyreállításuk; Fémek (csatok és veretek) a könyvtáblákon, károsodásuk, tisztításuk és konzerválásuk; Ötvös eljárások; Hiányzó csatok pótlása. – Budapest, OSZK, 1993.
4. Horváth Pál: Csatok és veretek a könyvtáblákon: történeti áttekintés. – Budapest : OSZK, 1993.
5. Kastaly Beatrix: Szakvélemény és árkalkuláció könyvek restaurálására. – Budapest : OSZK, 1997.

Enikő Juha

RESTORATION OF NINE VOLUMES OF THE 15TH–17TH CENTURIES AND LEATHER IN THE UNIVERSITY LIBRARY OF DEBRECEN

In March 1997 the University and National Library of Lajos Kossuth University applied to the Book Preservation Subprogram of the National Cultural Fund for a grant to restore documents. From the Library Section of the National Cultural Fund our institution won a not repayable support of 700,000 Fts for the restoration of old books. Nine rare, protected documents with parchment and leather binding of the 15th–17th centuries that badly needed restoring were selected from our old book collection, which contains over 30,000 volumes. These Christian, religious publications represent a significant part of the early layer of our collection and some of them have even connections to Debrecen. These books are typographically especially nicely got-up and precious documents of the book art of Debrecen. The restoration was carried out by the restorers of the Collection Protecting Department of the National Szechenyi Library. Owing to the experts' dedicated and conscientious work, the original beauty of the volumes have been recovered and their lifetime has been lengthened. In the future our library also aims at protecting our cultural heritage of great value and preventing their condition from worsening.

KRITIKA ÉS SZEMLE

EREDICS PÉTER

FERENC POSTMA – JACOB VAN SLUIS: AUDITORIUM ACADEMIAE FRANEKERENSIS. BIBLIOGRAPHIE DER REDEN, DISPUTATIONEN UND GELEGENHEITSDRUCKWERKE DER UNIVERSITÄT UND DES ATHE-NÄUMS IN FRANEKER 1585–1843.

Leeuwarden/Ljouwert, Fryske Akademy, 1995. 706.

A holland szerzőpáros közel tíz esztendeig tartó és 181 (!) könyvtárra kiterjedő kutatómunkájának gyümölcse ez a tartalom és méret tekintetében egyaránt rendkívüli alkotás. Vizsgálódásuk középpontjában Franeker egykori egyeteme áll, melynek művelődés- és egyháztörténeti jelentősége jóval túlnőtt Hollandia határain. Az 1585-ös alapítást követően a frízöldi egyetemet mintegy két évszázadon keresztül nagy számban látogatták diákok Európa országaiból, sőt a gyarmatokról is. Otlétük nyomai egyebek mellett akadémiai és alkalmi nyomtatványok (*orationes, disputationes sub praeside, disputationes pro gradu, leges academiae, ordines lectionum, carmina gratulatoria, epicedia* stb.) formájában Fokvárostól Székelyudvarhelyig szinte az egész világon megtalálhatóak. A szerzők célja nem volt egyéb, mint ezek feltérképezése és szakszerű leírása.

A bibliográfiában összegyűjtött anyag katalogizálására és megfelelő tárolására az egyetemi könyvtárakban gyakran nem fordítottak kellő figyelmet, hiszen azoknak a professzorok munkái mellett csak az oktatást segítő, másodlagos jelentőséget tulajdonítottak. Jól érzékelteti ezt a következő, szintén holland példa is: a 17. század első felének leideni *rector magnificusa* Daniël Heinsius egyszerűen kidobatta a könyvtárból majdenem az összes disputációt mondván, hogy azok értéktelenek, s csak a helyet foglalják. Ezzel szemben a 17–18. századdal foglalkozó történészek és irodalomtudósok számára valóságos aranybányát jelentenek, hiszen komoly segítséget nyújtanak például az egyetemek történetének vagy a *peregrinatio academica* kutatásához.

Az *Auditorium Academiae Franekerensis*, melyben kéziratos munkák nem kaptak helyet, három nagy fejezetben foglalja össze a fenti anyagot. A sort az *orationes & disputationes sub praeside* nyitja. Az akadémiai beszédek (*orationes*) egyebek mellett megemlékezések, ünnepélyes professzori vagy rektori

kinevezések alkalmából születtek. A *disputationes sub praeside* célja ezzel szemben a gyakorlás volt, témájuk pedig többnyire valamelyik professzor előadásához kapcsolódott. Az ebből készített téziseket egy kiválasztott diáknak (*defendens* vagy *respondens*) társai előtt kellett megvédenie. Mivel nem a diákok önálló munkáiról van szó, a bibliográfiában ezek rendszerezése az adott professzor neve alapján történt kronológiai sorrendben, akárcsak az akadémiai beszédek esetében.

A második fejezetben összegyűjtött *disputationes pro gradu*, a velük külsőre szinte teljesen megegyező gyakorló disputációkkal ellentétben akadémiai fokozat megszerzésére szolgáltak, melyhez az egyetemnek 1811-ig volt joga.

A bibliográfia disputációk és akadémiai nyomtatványok mellett alkalmi nyomtatványok egész sorát tartalmazza. A *Miscellanea* című harmadik fejezetben a hivatalos összejövelekről tudósító iratok, az előadásokon résztvevők névsorai vagy az elhunyt diáktársak emlékére, a doktori cím megszerzésének tiszteletére írott, professzorok és diákok esküvőin előadott versek kaptak helyet.

A bibliográfiát használók munkáját hivatott segíteni a több területre kiterjedő és részletes függelék. A szerzők konkordanciát készítettek az S. J. Fockema Andreae és Th. J. Meijer által 1968-ban megjelentetett *Album Studiosorum Academiae Franekerensis (ASF)* című munkához. A konkordancia feltünteti az adott disputációt megvédő diák nevét, illetve az ASF-ben található számát. Ezt az *Auditorium Academiae Franekerensis* névmutatója követi, mely tartalmazza a professzorok, a disputációkban *defendens*ként, *respondens*ként vagy szerzőként szereplők, valamint az üdvözlőversek íróinak neveit. Ezután következnek az *Index Professorum – Alphabetice* és az *Index Professorum – Numerose*. Végezetül érdemes figyelmet szentelni a függelék utolsó részének, mely a kötetben fellelhető üdvözlőversek 16 nyelv szerinti csoportosítását tartalmazza.

Az *Auditorium Academiae Franekerensis* bővelkedik magyar vonatkozású anyagokban is. Ezek összegyűjtésénél a szerzők felhasználták többek között Borsa Gedeon, Czegle Imre, Gömöri György kutatásait, melyeket kiegészítettek Ferenc Postma kalandokban is bővelkedő négy erdélyi tanulmányútjának eredményeivel. Fontosnak tartom ez utóbbi jelentőségét hangsúlyozni. Postma ugyanis több erdélyi könyvtárat érintő utazásai során olyan munkákra bukkant, melyeket sem *Régi Magyar Könyvtár III.*, sem a néhány évvel ezelőtt megjelent *Pótlások, kiegészítések, javítások* kötetei nem tartalmaznak. Ilyen többek között Köpeczi János 1669. június 9-én Franekerben megvédett *Disputatio philosophica inauguralis continens positiones varias per universam philosophiam* című *pro gradu* disputációja, melynek egyetlen ismert példánya a marosvásárhelyi Teleki-Tékában található.

Maguk a szerzők is megjegyzik, hogy a bibliográfiájuk sohasem készülhet el teljesen: 'Eine Bibliographie wie die vorliegende kann leider nie vollständig sein. Auch wenn sie dies anstrebt bleibt eine derartige Zielsetzung ein unerreichbares Ideal' (XIII.) Örvendetes módon 1997-ben a leeuwardeni *It Beaken* folyóirat LIX/3. számában napvilágot látott a jelen mű első kiegészítése *Frustula Academica Franekerana* címmel, amely magyarországi, romániai, lengyelországi, angliai és hollandiai könyvtárakból 1995 után előkerült 30 franekeri akadémiai nyomtatvány adatait tartalmazza.

Az *Auditorium Academiae Franekerensis* igazi mestermű, amely nagymértékben megkönnyíti a korszakkal foglalkozó magyar és külföldi kutatók munkáját egyaránt. Csak remélni lehet, hogy a *peregrinatio hungarica* szempontjából szintén nagyon fontos leideni, groningeni, utrecht-i és harderwijk-i egyetemek esetében is belátható időn belül sor kerül hasonló vállalkozásra.

Bitskey István

DEÉ NAGY ANIKÓ: A KÖNYVTÁRALAPÍTÓ TELEKI SÁMUEL,

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1997, 456 p.

A Teleki-család köztudottan évszázadokon át kiemelkedő szerepet játszott Erdély politikai eseményeiben és művelődéstörténetében egyaránt, érthető tehát, hogy bőséges szakirodalom foglalkozott idáig a neves família különböző tagjainak életútjával és tevékenységével. Bizonyos mértékig éppen Teleki Sámuel (1739–1822) volt a kivétel: jelentőségéhez mérten keveset foglalkozott a szakirodalom a híres marosvásárhelyi Teleki-téka alapítójával, a művelt mecénással, Janus Pannonius műveinek tudós kiadójával. A régi adósságból most sokat törleszt a marosvásárhelyi könyvtár munkatársának, Deé Nagy Anikónak impozáns monográfiája, amely a neves bibliofil és könyvtáralapító szellemi portréját és könyvgyűjteményének létrejöttét mutatja be minden korábbi kísérletnél alaposabb, adatgazdag feldolgozásban.

Mintegy három évtized kutatómunkájának eredményeképpen, több rész tanulmány közzlése után állt össze a jelen kötet, amelynek célját a szerzői előszó így fogalmazza meg: „Munkámmal nem többet és nem kevesebbet akartam elérni, mint a sok felszínre került információ segítségével lehetőleg teljes képet rajzolni a könyvtáralapító és a könyvek világában búvárkodó Teleki Sámuelről. Ebben az összefüggésben igyekeztem a korábbi szakirodalom tévedéseit kizárítani és kellő érveléssel alátámasztani azt a meggyőződésemet, hogy a marosvásárhelyi könyvtár nem úri passzióból született, hanem egy korszerűen képzett elme közérdeket szolgáló buzgalmából” (8. l.).

E célkitűzés értelmében a monográfia nem vállalkozott Teleki politikai pályájának elemzésére, az erdélyi történelemben játszott jelentékeny szerepének feldolgozására, arra viszont annál inkább, hogy a művelődéspolitikus szellemi arcképét megrajzolja, az európai eszmeáramlatokhoz fűződő viszonyát tisztázza, a könyvbeszerzés adatai révén az erdélyi kultúra jellegzetes vonásaira irányítsa rá a figyelmet. Az első nagy fejezet ennek megfelelően Teleki Sámuel életútját mutatja be, műveltségeszemléjének kialakulására irányítva a figyelmet. Bázeli és utrechti tanulmányairól az útinapló alapján kapunk képet, az előbbi helyen Jakob Christoph Beck teológiai professzor, az utóbbin Peter Wesseling

klasszika-filológus volt rá különösen nagy hatással. Mindketten szakértő könyvgyűjtők voltak, s már itt kialakult a magyar diák bibliofil hajlama, a napló megjegyzései alapján pontosan rekonstruálható az az út, amelyen haladva szakavatott könyvgyűjtővé és mecénássá vált.

A további fejezetek bemutatják Teleki Sámuel magánéletét, mindennapjait, életvitelét, háztartását, a „pater familias” és a „jó gazda” tevékenységét, mind ezt elsősorban a Magyar Országos Levéltár Teleki-iratanyagának alapján. Meglepő az az adatbőség, amely a családi kéziratos hagyaték vizsgálata révén rendelkezésre áll most már ahhoz, hogy a művelt erdélyi nemesség e reprezentáns képviselőjének személyét, eszmevilágát, környezetét történeti hűséggel meg lehessen rajzolni. Leveleiből látszik, hogy rendkívüli gondnal ügyelt környezetének tárgyi világára, birtokaira, gazdaságára, házaira, bútoraira, használati tárgyaira, számon tartott minden örökölt tárgyat, megbecsült minden értéket. Már itt megfigyelhető az a kettősség, amely az egész erdélyi református kultúrát is jellemezte: nagyvonalúság és gyakorlatiasság, az anyagiasság határán járó takarékoság és a tárgyi környezet iránti igényesség egyszerre jelenik itt meg s a látszólag ellentmondó elvek végül mégis egységet alkotnak a mecénás gróf életmódjában, közszolgálati tevékenységében, protestáns érdekképviseleti törekvéseiben.

Külön fejezet foglalkozik Teleki eszmerendszerének felvázolásával. Itt a monográfia szerzőjének nagy óvatossággal kellett eljárnia, mivel önálló írói munkásság híján közvetve, jórészt levelezési adatokból és a beszerzett könyvekkel kapcsolatos megjegyzésekből kellett rekonstruálnia a művelődéspolitikus mecénás gondolatvilágát. Az egyik alfejezet szerint a „felvilágosodott abszolutizmus bővületében” tevékenykedett Teleki, bár ez mintha kissé túlzó minősítése lenne annak a több ponton ambivalens viszonynak, amellyel ő II. József reformjaival szemben viselkedett. Természetes módon értett egyet a vallásügyi reformtörekvésekkel addig a pontig, amíg azok a katolikus egyeduralom ellenében hatottak, viszont a protestáns oktatás korlátozását érintő intézkedéseket már nem tudta elfogadni. Mindezt a rendkívül összetett erdélyi politikai és vallási helyzet idézte elő, így érthető, hogy Teleki is védekező magatartásra kényszerült a centralizáló hatalmi szándékokkal szemben.

A Janus Pannonius műveit sajtó alá rendező filológusról ugyancsak indokolt módon szól külön fejezet. Teleki közel két évtizeden át gyűjtötte a Janusra vonatkozó adatokat, s kétkötetes kiadása (Utrecht, 1784) szinte mindmáig a leghasználhatóbb edíciója a humanista költő életművének. Deé Nagy Anikó a szakirodalom több állítását e téren helyesbiteni tudja, hangsúlyozza Kovásznai Tóth Sándor marosvásárhelyi professzor segítő szerepét a sajtó alá rendezésben, s cáfolja, hogy Teleki költségén jelent volna meg a kötet, ehelyett meggyőző adatokkal támasztja alá, hogy Bartholomeus Wild utrechti nyomdász és

könyvkereskedő viselte a kiadás költségeit, ő is terjesztette a köteteket, Teleki csupán 21 „szerzői példányt” kapott belőlük.

A legterjedelmesebb fejezet *A bibliofil* címet viseli, s részletesen tárgyalja a könyvtári intézményteremtés megindulását, a könyvgyűjtés lebonyolítását, a közkönyvtári jelleg kialakítását, a marosvásárhelyi „könyvesház” berendezését, a könyvek ápolásának és állományvédelmének módszereit, valamint a ritka könyvek és kéziratok különleges őrzésének megszervezését. Mindennek bemutatása során Deé Nagy Anikó vitába száll Kosáry Domokos véleményével, amely főúri könyvtárként említi a Teleki-tékát s mivel anyaga Bécsben gyűlt össze, a hazaszállításig (1797) nem is tartja erdélyi gyűjteménynek (Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp. 1980, 559). Ezzel a véleménnyel lehet szembeállítani a bibliofil kancellár bécsi könyvtárnokának, Mihelyes Jánosnak az 1794-ben tett nyilatkozatát, amely szerint „Ő excellentiájának kegyes célja ebben is az erdélyi Publicumra határozódik” (*Teleki Sámuel és a Teleki-Téka*. A leveleket válogatta, bevezette és jegyzetekkel ellátta Deé Nagy Anikó, Bukarest, 1976, 202–206). Erdélyre és a „publikumra” gondolt tehát Teleki akkor, amikor könyvtárát létrehozta és megnyitotta a közönség előtt. Ez persze – nézetünk szerint – még nem zárja ki, hogy a könyvgyűjtés a hagyományos főúri-mecénási keretek között indult, az eredmény viszont a művelt erdélyi polgárság igényeihez igazodó könyvesház és olvasási lehetőség biztosítása lett.

Az értekezéshez kapcsolódik több mint kétszáz lapnyi dokumentum: levelek, leltárak, háztartási költséglisták, bevételekről és adományokról készített feljegyzések és könyvtárhasználati utasítások egész sora egészíti ki és hitelesíti mindazt, amit a szerző megállapított. Különösen is tanulságos Teleki végrendeletének a könyvtár működésére vonatkozó részlete, amely 1800. október 10-én többek között a következőket mondja ki: „Minden héten három napokon, dél előtt és dél után, három-három óráig nyitva legyen a Bibliotheca, és Olvasó-Szoba az Olvasóknak, a Bibliothecariusnak jelenlétében”.

A közkönyvtári funkció ellátása természetesen azt is megkívánta, hogy szigorú rendszabályok védjék az állományt. Erről így rendelkezett az alapító: „Az olvasásra kikért könyvek, a Bibliotheca Catalogussában kinyomtatott Törvények szerint, Recepisse mellett adattassanak ki, és az Olvasó-Szobában azon Törvények szerint használtassanak, ott jó securitas alatt tartassanak és ismét minden hiba és kár nélkül reponáltassanak a Bibliothecarius által, onnét pedig egy könyvet is kiadni vagy kivinni soha senkinek is szabad ne legyen...”. A szigorú rendszabályok épp az olvasás szabad lehetőségét igyekeztek biztosítani, helyben így mindenki hozzájuthatott kívánt szellemi élményéhez s a drága kötetek védettsége is megoldódott. A könyvtárosnak egyébként az olvasóterem melletti szobában volt szállása, fizetése pedig „esztendőnként 360 magyar forint, negyven veder bor, negyven véka búza, és hat öl tűzifa” volt. A bibliotékárius

mellett egy „scriptor” és egy takarító szolgálta jelentette azt a személyzetet, amelynek az intézmény zavartalan működését biztosítania kellett.

Nyugodtan állítható, hogy Teleki egész életén át gyűjtötte a könyveket, peregrinációja kezdetétől (1759) egészen haláláig (1822) minden módot és alkalmat megragadott arra, hogy gyarapítsa bibliotékáját. Mintegy 40 000 kötete gyűlt így össze, ebben mind bibliofil ritkaságok, mind a legújabb tudományos eredmények szintézisei szerepeltek, arra pedig különösen ügyelt, hogy a közérdeklődést kielégíthesse, s a szokásosnál jóval drágább, Erdélyben hiányzó „Naturális Históriara, Oeonomiára, Chymiára” nézve is beszerezze a szakkönyveket. Az állomány négykötetes nyomtatott katalógusa 600 példányban Bécsben jelent meg (1796, 1800, 1811, 1819), s latin nyelvűsége révén a könyvtár nemzetközi ismertségét is elősegítette. Az 5. kötet kéziratban maradt fenn, ezen az alapító haláláig dolgozott.

Teleki az olvasók nevelésére is gondolt, amikor a Téka használatát szabályozó törvények (*Tabula legum Bibliothecariarum*, Bécs, 1798) között a VIII. pontban így fogalmazott: „Te, aki a könyvtárat használni akarod, abba, miként a múzsák szentélyébe, tisztelettel lépj be, az előljáró őrt üdvözdöld, szerényen szólítsd meg, a könyvtár szabad terében állj meg, a polcokat ne mozgasd, a könyveket és a természetrajzi gyűjteményt fogdosni, helyükről kimozdítani, a szekrényekből kivenni tartózkodjál; a kikölsönzött könyvek lapjait és fedelét jegyzetekkel, ábrákkal vagy vonalakkal ne írd be, ne rongáld, tintával, olajjal, vízzel ne hintsd le... mosdatlan, zsíros kézzel ne kend össze; a kinyitott könyvekre ne támaszkodj, a kiolvasott könyveket sértetlenül és épen add vissza, a könyvtárban ne füstölj, és ne légy másoknak terhére, veszekedésektől vitatkozásoktól tartózkodjál”.

A fevilágosodás kori Erdély könyvkultúráját és könyvtári életét az ilyenféle részletek bemutatása teszi elevenné, így válik Deé Nagy Anikó monográfiája élvezetes olvasmánnyá is, túl azon, hogy új ismereteket és összefüggéseket megvilágító szakkönyv is egyben. Mivel a marosvásárhelyi Teleki-Téka Erdély egyik legjelentősebb könyvgyűjteménye volt s a mai napig is az maradt, a vele kapcsolatos ismeretek szintézise, szakszerű feldolgozása egyben a Kárpát-medence kultúrtörténetének is jelentékeny része, fontos fejezete. Teleki Sámuel könyvgyűjtő szenvedélye, európai látóköre, széles szellemi horizontja, hazai közművelődést szolgáló buzgalma hű illusztrációja a felvilágosodás kori erdélyi kultúra igényességének, nemzetközi kapcsolatainak, szellemi értékek iránti fogékonyságának.

Hubert Ildikó

BITSKEY ISTVÁN: PÜSPÖKÖK, ÍRÓK, KÖNYVTÁRAK. EGRI FŐPAPOK IRODALMI MECENATÚRÁJA A BAROKK KORBAN, EGER, 1997, 152 P. /STUDIA AGRISIENSIA 16./

Eger két évszázada fölé rajzol tanulmánykötetével jól átgondolt ívet az egri születésű neves irodalomtörténész, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem régi magyar irodalom tanszékét vezető professzor. A történelmi időt kijelölő évszámok: 1596 (Eger török kézre kerülése) – 1799 (Eszterházy Károly halálának éve). Emberi sorsokat és életutakat mutat be, a katolikus szellemi élet formálódását és változásait jelentő erőket veszi számba, művészi produktumokat értékel. A kötet ismeretében természetesnek tűnik számunkra a mai Eger külső képe: egyházi és világi épületeinek, iskoláinak nagy része ismerősként köszön vissza ...

A kötet célkitűzését a szerző így határozza meg az *Előszóban*: „...az 1596–1799 közötti két évszázad egri püspökeinek irodalommal, könyvkiadással, könyvgyűjtéssel kapcsolatos mecénási tevékenységét igyekszünk feltárni, az idevágó adatokat kívánjuk rendszerezni”. Az Egerre vonatkozó nagymennyiségű és fajsúlyos szakirodalom ismeretében Bitskey István nem kis feladatra vállalkozott. Bár már korábban is jelentős volt az e témakörrel foglalkozó publikációinak száma (*Hungáriából Rómába – A római Collegium Germanicum Hungaricum és a barokk művelődés Magyarországon; Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás; Androvics Miklós egri kanonok könyvtára 1777-ben* stb.), most nem a tanulmányok újraközlését vehetjük kezünkbe, hanem a szerző új kutatási eredményeiből az alcímben jelzett téma láncszemeit szedi kronológikus rendbe, ezáltal biztosítva a mondanivaló logikai szerkezetét, a visszatekintések kapcsolódási pontjait. E pontokon újra és újra utal a kiinduló állomás, Róma meghatározó szerepére.

A kötetnyitó fejezet – *Rómából Egerbe* – túl azon, hogy megrajzolja azt a színes és mozgalmas szellemi háttérrel, mely az itt tanuló alumnusokra életreszólóan hatott, alapvető kutatási hiányokra, pontatlanságokra hívja fel a figyelmet. Többek között megemlíti, hogy a korszakkal foglalkozóknak évtizedek óta nélkülözniük kellett a Collegium Germanicum Hungaricum intézményének történeti feldolgozását, az idejártó magyarországi hallgatók gondos számbavételét.

Ugyanis a 17. és 18. századi magyar egyházi értelmiség nagyon fontos műhelyként kell számontartanunk a római tanintézetet. E hiánypótló munkát – miként arról lapalji jegyzetekből is értesülhetünk – a kötet szerzője nemrég végezte el, műve olasz és magyar nyelven is megjelent Rómában és Budapesten 1996-ban.

A Studiumok a Collegium Germanicum Hungaricumban és a A barokk Róma fényei alfejezetek nemcsak adatokkal nyomatékosítják a római képzés kisugárzó erejét (1578-ban az induláskor 4 főt számláló Collegium Germanicum Hungaricum rövid időn belül a legjelesebb papi továbbképző hely lett, ahonnan a barokk Egert létrehozó papság nagy része kikerült), hanem sokszínűségükben is. Ezek: ünnepek, színi előadások, látványos vendégeskedések, tűzijátékok, egyházzenei koncertek, teológiai disputák, doktoravatási ceremóniák, régebbi és egykorú művészeti alkotások (pl. a szobrász Bernini, az építész Borromini, s a zenész Giacomo Carassimi művei). A Collegium Romanum tanárainak spirituális nevelése mellett a művészetek lélek-formáló ereje is olyan ajándékká vált az Itáliában tanulók számára, melyből a hazai földnek juttatni akartak. Az persze magától értetődő, hogy nagy hatást gyakoroltak a Rómát járt ifjakra „a szemináriumokat szervező, kórházakat létesítő, templomokat és főpapi rezidenciákat építtető, a pasztoráció minden területén igen aktív s ugyanakkor könyveket író” főpapok, például Borromei Szent Károly (†1584) és mások. Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly püspökök – Eger két nagy alakja – nagyrészt ezeknek az inspirációknak hatására újjátöltötték meg Egerben a teológiai képzést, tudomány és művészetpártoló tevékenységükkel pedig máig hatóan meghatározták a város arculatának kialakulását. Bitskey a barokkori Egerből visszanézve mérte fel Róma igazi hatását.

Eger török hódoltsága idején a püspöki székhely szerepét – ideiglenesen – először a protestánsok vette át, majd 1614–1649 között Jászó vette át. A száműzetésnek ezek az évei (*Száműzetésben, 1596–1687*) Egernek, a városnak, pusztulási évei voltak. Jelképesen is, és valóságosan is. A püspöki szék kilenc évig betöltetlen maradt, s 1616-ban Erdődy János püspökké kinevezésével sem sokat változott a helyzet. 1625-ben Pyber János püspök személyében már Collegium Germanicum Hungaricumban végzett növendékot nevezett ki a király. Pyber a hódoltsági területen igyekezett megerősíteni a katolicizmust. Gyöngyösön letelepítette a jezsuitákat, s a későbbi gimnázium alapjának megvetése is nevéhez fűződik. Az egri egyházmegye 17. századi hitéletének első igazán eredményeket felmutató főpapja Lósy Imre volt. Az utána következő Lippay Györggyel és Jakusith Györggyel lezárult a jászói korszak. Az egri püspökök legnagyobb eredménye ezekben a talajtalan időkben a folytonosság fenntartása bizonyult.

Jóllehet *A püspökség újjászerveződése Kassán (1649–1687)* Kisdi Benedek püspöki tevékenységével kezdődően sem tudott az egri püspökséghez tartozó

hódoltsági területen látványos eredményeket felmutatni. Kisdinek kassai székhelyén egyházmegyéje katolikus restaurációját mégis sikerült elősegítenie azzal, hogy az irodalmat támogatta. Katolikus énekeskönyvet jelentetett meg saját költségén, ezáltal kamatoztatva Rómában szerzett alapos zenei képzettségét. A mecénásság látszólagos véletlenei más esetekben is (pl. Barkóczy Ferenc, Eszterházy Károly munkásságát felvázoló nagy fejezetekben) Rómába vezetnek. Ez az a város, mely a maga sokszínűségével minden korban ösztönzően tudott hatni a tanuló diák pályától eltérő, egyéb tehetségeinek kibontakoztatására is. Bitskey István gondos kutatása többször dokumentálja mindezt. Különösen fontos ezeknek az eddig észre nem vett hatásoknak a feltérképezése, mert a forrásul szolgáló példa ismeretének hiányában gyakran elmarasztaltak bizonyos jelenségeket (pl. Barkóczy fényűző Fuorcontrasti kastélyának építését, vagy a gyakran reprezentatív színjátszást, stb.) Több egri püspök mecenatúrájának célja (nyomdászat létrehozása, olasz mesterekkel való építtetés, a papnevelés korszerűsítése stb.) csak az okok megkeresésével válik tárgyilagosan értékelhetővé. Mert Eger nemcsak a török ellen győzni képes magyarság szimbóluma lehet, hanem a semmiből rövid idő alatt talpraálló városé is. Azé a városé, melyet 91 évi pusztítás után épületeitől, vallásától, embereitől megfosztva hagyott hátra a török.

A *Visszatérés Egerbe* lehetetlen lett volna azok nélkül a püspöki erőfeszítések, devóciót sugárzó nyomdatermékek, énekeskönyvek, stb. kiadása nélkül, melyeket Bitskey István az egri püspökség kassai tevékenysége kapcsán számba vesz.

A kötet gerincét a harmadik nagy fejezet (*Irodalom a barokk kori Egerben; 1699–1799*), s ezen belül is Eger két nagy egyéniségének szellemi portréja alkotja: Barkóczy Ferencé és Eszterházy Károlyé. Mindkét püspök nagyformátumú egyéniség volt, akiknek életútjával szívesen foglalkoznak a 18. század kutatói. Bitskey István szándéka most nem az idevonatkozó szakirodalom összegzése, értékelése – jóllehet ezt is megteszi – hanem a két ember szellemi hatásának, az egyéniségük vonzáskörébe kerültek produktumainak felmérése.

A *Barkóczy Ferenc és írói köre (1745–1761)* alfejezet Barkóczy életének azokat a mozzanatait világítja meg, „amelyek műveltségét és gondolatvilágát kialakították, s így közvetve az egri szellemi élet arculatára is hatottak”. A művelt, több nyelvet beszélő, Rómában tanult, tevékeny életet élő Barkóczy esetében a tematikai szűkítés ellenére is csak jelzésszerű lehet néha az értékelés. A Telekesy István által elkezdetteket felgyorsított tempóban folytatta. Ilyenek voltak: az egyházmegye szervezése; iskolák, kollégiumok, templomok, szerzetesek támogatása; papnevelde létrehozása; könyvtárfejlesztés; iskolai színjátszás ösztönzése, stb. Bitskey István róla írt fejezetei (pl. *Typographia és politika, Katolikus hitvédelem, Keresztény sztoicizmus, laicizálódó erkölcsstanok stb.*) már címükben is jelzik a sokirányú tudatosságot. Barkóczy nemcsak felismerte ezek fontosságát, hanem formálni, alakítani is akarta e területeket. Közben –

építkezései, nyomda létrehozása, a papnevelés reformálása révén – sok ember került vonzáskörébe s ezáltal Egerbe. A körülötte csoportosuló papi és literátori értelmiségre támaszkodva bontakoztatta ki azt a széleskörű művelődési programot, amelynek bemutatásával a *Történeti érdeklődés* és *Tudományos törekvések* alfejezetek foglalkoznak. Barkóczy nemcsak magyar nyelvű fordítások létrejöttét ösztönözte (pl. Felsőbüki Nagy Lajos Cato-fordítása; John Geddy: *Angliai méhes kert*; Orczy Lőrinc *Consolatio*-fordítása stb.), hanem a szövegkiadások (Pl. Boethius: *De consolatione philosophiae*; Huszty István: *Jurisprudentia practica* stb.) és önálló munkák létrejöttét is ambicionálta (pl.: Ambrosovszky Mihály négy történelmi tárgyú munkája; Orczy Lőrinc versgyűjteménye stb.).

Barkóczy szellemi életútjának legszebb mozzanatait írta meg Bitskey István, mikor a mecénás püspök nyelvapoló törekvéseit, s annak utókorra gyakorolt hatását méltatja (*„Anyai nyelvünk dicsősége”, Egerből Esztergomba*). Anyanyelvi kulturáltságának tényei – jóllehet mindezek még „nem a felvilágosodás nemzeti nyelvi programját”-t képviselik – annak a nemesi öntudatnak a jelzései, amely büszkeséggel ragaszkodott anyanyelvéhez. Barkóczy nyelvszeretete olyan példaértékű lehetett a környezetében, hogy a körülötte közelebb és távolabb élők, ha személyiségének érdemeit dicsérni akarták (alkalmi költeményekben, búcsúversekben, köszöntésekben, általa patronált nemesi írók munkáinak előszavában stb.) mindig megemlékeztek a püspök anyanyelvszeretetéről. Bitskey István idevonatkozó példái így egymás mellé sorakoztatva még inkább fölerősítik Barkóczy érdemeit. Halálával Révai Miklós „a magyar nyelvű irodalom fejlődésének megtörését látja”: „*Ah! volnál még, volnál! még is élesztgetnéd, / Többi közt az anyanyelvet nevelgetnéd*”.

Barkóczy Esztergomba távozásakor, Eszterházy Károly csaknem négy évtizedes egri főpásztorságával, új korszak kezdődött Eger életében (*Könyvtár és irodalom az Eszterházy-korszakban (1761–1799)*). E hosszú időszak, Eszterházy „egri bibliofil és irodalmi mecénatúrájának” eredményessége nem értékelhető anélkül az erős szellemi hatás ismerete nélkül, amelyet Eszterházy Rómától kapott. Bitskey István ezért először ezeket a Róma-élményeket keresi meg ismert és kevésbé ismert forrásokban, hazai és külföldi szakirodalmi hivatkozásokban, utalásokban. A barokk kori római évek így nemcsak Eszterházy itáliai szellemi orientációjára vetnek fényt, hanem kiegészítésül is szolgálnak a kötetnyitó Róma-bemutatáshoz, a Collegium Germanicum Hungaricum történetéhez (*Római inspirációk*). Szinte kínálkozik a párhuzamba állítás: Eszterházy római beiratkozásakor ugyanis (1745-ben) nyolc magyarországi növendék nyert felvételt.

Barátságaira (a későbbi bresloui főpappal, belgiumi érsekkel), szellemi képességeire (tanulmányai végén nagy sikerrel disputált és elnyerte a teológiai doktori címet), jellembeli vonásaira („erkölcsössége hosszú időre példává magasodott környezetében”) lelünk apró adat-magyarázatok a római matrikulában, a Collegium Germanicum Hungaricum történetében bekövetkezett változá-

sokban. Ezek XIV. Benedek nevéhez (1740) kötődnek, s megismerésükkel kulcsot kapunk Eszterházy egri újításaihoz is. Az új pápa ugyanis megválasztása után teret engedett mindazon reformtörekvéseknek, amelyek a hitéletet, a teológiát a kor igényeihez igazították. Pl. a devóciós könyveket racionálisabbá igyekeztek tenni, a szertartáskönyveket egységesítették és korrigálták, sok szerzőt töröltek az egyházi indexről, stb. A jezsuitákkal szemben több olyan intézkedést hoztak, amelyek végül 1773-hoz, a rend feloszlásához vezettek. De újraértékeltek az egyház társadalmi helyét és szerepét, nemegyszer vitát váltva ki mindezzel. Érthető, hogy a Collegio Romano professzorait, növendékeiket sem hagyták érintetlenül ezek az újítások.

Bitskey István jó érzékkel emelte ki a katolikus egyháztörténetnek ezeket a fontos adatait, szellemformáló erőit. Novuma e római tartózkodásra kitérő írásnak még az a tanári névsor, melyet azokból a professzorokból állított össze a szerző – Riccardo Villoslada monográfiája segítségével –, akik Eszterházy ottani tartózkodása idején gondolkodásukkal, munkájukkal vagy jelentős pozíciójuknál fogva hatottak vagy hathattak Eszterházy gondolkodására. Érvei, adatai meggyőzőek. El kell fogadnunk a szerző azon következtetését is (bár konkrét adata erre sincs), hogy Eszterházy valószínűleg járt a tanulmányi épülettel szomszédos Biblioteca Angelica-ban, ahol a mintegy ezer ősnymtatvány, több mint kétezer kézirat, tízezernél több nyomtatvány megfoghatta képzeletét.

Terjedelem hiányában nincs módunk Bitskey István valamennyi izgalmas következtetés-útját végigjárni, amire a kötet valamennyi olvasóját azért biztatjuk, mert ezáltal könnyebben építhetjük fel az Eszterházy által megálmodott irodalmi Egert. Rómából hazatértekor ugyanis meg akarta valósítani a Barkóczy által már felvetett ötletet: az egri universitas gondolatát. Mindent megtett a tervezett egyetemért. Mégsem sikerült. Ma erre emlékeztet a líceum óriási épülettömbje, annak belső elrendezése, csillagvizsgálója és híres könyvtára.

Bitskey a kudarc okáról Mészáros Istvánt idézi: Eszterházy „alulmaradt a politikai hatalommal folytatott küzdelemben, mert katolikus egyetemet s mert magyar egyetemet akart saját költségén alapítani”. Ezzel a mondattal kezdődik az *Univerzitás és bibliotéka* c. fejezet. A könyvállomány anyagának bemutatása során a szerző arra a kérdésre keres választ, hogy „vajon a püspöki könyvtár megszervezése elő tudta-e segíteni a város szellemi életének fejlődését, képes volt-e valamilyen mértékben szellemi központtá válni, előmozdította-e a püspöki székhely korszerűsödését a felvilágosodás országos méretű térhódításának idején. ... gyakorolt-e ösztönző hatást literátorokra, tudósokra, egyházi vagy világi alkotó értelmiségiekre”? A válasz szerint Eszterházy egri könyvtára sok könyvészeti ritkaságot, ősnymtatványt tartalmaz, mégis elsősorban a négy fakultást akarta szolgálni, mikor állományát kialakította. Másik célja pedig a vallásos nevelés jobbítása volt, s e témakörben pedig a gyakorlati használhatóság szempontjait tartotta szem előtt.

A püspöki könyvtár állománya a későbbi időkben a kanonoki könyvtárak anyagával bővíthetett, de mint a *Kanonoki könyvtárak* című részből megtudjuk, ennek értékelése még várat magára, ugyanis a kanonoki hagyatékok könyvlistáinak rendszeres feldolgozására – néhány kivételtől eltekintve – még nem került sor.

Az egri püspökök 18. századi tevékenysége meghatározó módon befolyásolta Eger városának és az egész egyházmegyének az életét. Az általuk létrehozott könyvtár és mecénási tevékenységük (különösen az irodalom területén) olyan értékek, amelyek a katolikus egyház és a magyarországi művelődés máig ható, közös, megbecsülésre és tanulmányozásra méltó emlékei.

Az ízlésesen, jól szerkesztett kötetben a szokásosnál hosszabb német nyelvű összefoglaló (és német nyelvű tartalomjegyzék) található. A szakemberek számára való tájékozódást névmutató könnyíti meg.

Győri Levente

MONOK ISTVÁN: A RÁKÓCZI-CSALÁD KÖNYVTÁRAI 1588–1660, Szeged, Scriptum Kft, 1996, 285 l.
(*A Kárpát-Medence Koraujkori Könyvtárai, i*).

SIMON MELINDA – SZABÓ ÁGNES: BETHLEN KATA KÖNYVTÁRÁNAK REKONSTRUKCIÓJA, Szeged, Scriptum Kft, 1997, 155 L.
(*A Kárpát-Medence Koraujkori Könyvtárai, II*).

A magyarországi könyvtártörténeti kutatások az utóbbi időben jelentős eredményeket értek el. Nagy érdeme van ebben a szegedi olvasmánytörténeti kutatócsoport munkatársainak, akik az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, a Könyvtártörténeti Füzetek, az Olvasmánytörténeti Dolgozatok* valamint az *Acta Bibliothecaria* című kiadványaikkal komoly segítséget adtak a kutatók kezébe. *A Kárpát-medence Koraujkori Könyvtárai* címmel megjelenő új sorozatuk első két kötetét is haszonnal forgathatják a korszak kutatói.

Monok István bevezető tanulmányában kifejti, hogy a Rákócziak könyvtárainak kutatója a források hiányossága miatt még rosszabb helyzetben van mint a Bibliotheca Zriniana vizsgálója. Részletesen elemzi a Rákócziak viszonyát a könyvekhez, a könyvgyűjtéshez. Fő beszerzési forrásuk hagyatékok és könyvtárak egy tömbben való megvásárlása volt, így vette meg I. Rákóczi György Csánaki Máté könyvtárát, de a család által patronált nyomdák kiadványai és a támogatott tudósok ajándékai is gazdagították a könyvállományt. A könyvtárgyárapításban a sárospataki könyvesház kiemelt szerepet kapott, de a gyulafehérvári könyvtárat is fejlesztették, ismerünk példákat a két könyvtár duplum-cseréjére is. A Rákócziak nagymértékben támogatták a jövődó értelmiség képzését, könyvek kiadását, segítették a gyülekezetek könyvhöz jutását. Monok István részletesen ismerteti könyve fő forrását a *Catalogus librorum illustrissimi Sigismundi Rakoczi inventariumot*, amelynek töredéke, mintegy fele maradt ránk. A katalógust diákok készítették 1660 körül, amikor az állományt átszállították a kollégium könyvtárába. A sárospataki Rákóczi-könyvtár valószínűleg mintegy

2000 kötetből állt, további sorsa összekapcsolódott a kollégium sorsával. Összegzésében Monok István megállapítja, hogy a Rákóczi-könyvtár európai színvonalú, a Kárpát-medencében kivételes méretű volt. Jelentős volt a történelmi és földrajzi szakmunkák száma, jelen voltak katolikus szerzők is, a filozófiai anyag sokszínűsége szembeötlő. Tipikus udvari könyvesház volt, a kollégium könyvtárával való egyesítés után a korszak egyik legmodernebb könyvtára jött létre.

A várható nemzetközi érdeklődés kielégítése végett mind a bevezetőtanulmány, mind az egyéb tájékoztatók megtalálhatók német nyelven is a kötetben.

A kötet az 1588 és 1660 közé eső időszak adatait gyűjti össze, az 1660 utáni adatoknak külön kötetet szán a szerző. A könyv terjedelmének döntő részét a sárospataki könyvtári állomány listájának közlése teszi ki. A forrásokat időrendben közli a kötet, elsőként I. Rákóczi György 1634-ben Tolnai Istvánnak elküldött levelét, ezután Csanaki Máté Gdanskban maradt könyveinek 1638-as jegyzéke következik. A legnagyobb terjedelmű könyvjegyzék a már említett *Catalogus librorum illustrissimi Sigismundi Rakoczi inventarium*, amelynek 663 tétele van. A korabeli címléírások után a sikeresen azonosított könyvek pontos bibliográfiai adatait, a fontosabb köteteknél a tartalomjegyzéket is közli a szerző. A 17. századi katalógusokból nyerhető adatokat kiegészítik a possessor-bejegyzések és az egyéb források alapján azonosított könyvek. Azon ma is meglévő kötetekről, amelyek bizonyosan a család tulajdonában voltak, részletesebb leírást találunk. Monok István jogosan feltételezi, hogy a sárospataki könyvtárban minden, a család valamely tagjának ajánlott könyvből volt példány, ezek felsorolásával fejezi be a sárospataki könyvtár állományához tartozó kötetek számbavételét.

A család többi könyvtárának állományáról összegyűjtött adatokat a kötet függelékében közli a szerző, ami indokolt, mert az adatok még hiányosabbak, mint a sárospataki könyvtár esetében. Rákóczi Zsigmond fejedelem és felesége, Telegdi Borbála, fiaik, Zsigmond és Pál, valamint Rákóczi Pál fiának Rákóczi Zsigmondnak a könyveiről fellelt információkat gyűjtötte össze Monok István. A sárospataki könyvtár vizsgálatánál tapasztalt alaposítással elsőként az inventáriumokat veszi sorra, aztán a possessor-bejegyzések, végül a könyvajánlások alapján valószínűsíthető állományt.

A kötet utolsó adatbázisa a regéci vár 1644-es inventáriumát dolgozza fel. A könyvek sorsa ugyan kétséges, egyáltalán nem biztos, hogy Rákóczi György tulajdonába mentek át, de a lehetőséget semmiképpen sem zárhatjuk ki, így indokolt a szerepeltetésük a kötetben.

A könyv végén megtaláljuk a Rákóczi-könyvtárak történetének bibliográfiáját, a személy- és helynevek, valamint a nyomdászok és kiadók mutatóját. A pontos mutatók nagymértékben segítik a kötetben való eligazodást. A kiadványt a Rákócziak családfája, birtoktérképük és egy Erdély-térkép után a szegedi olvasmánytörténeti kutatócsoport kiadványainak listája zárja. A tartalomjegyzék

pontatlanságai és a nyomdahibák ellenére a kötet jól kezelhető segédeszköze a korszak kutatásának.

A sorozat második kötetéhez Szabó Ágnes írt bevezető tanulmányt *Bethlen Kata és könyvtára* címmel. Kiemeli Bethlen Kata szerepét a korszak Erdélyének művelődésszervezésében. Tevékenysége középpontjában az erdélyi protestáns tudományos és irodalmi élet szervezése állt (Bod Péter, Málnási László tanulmányait anyagilag támogatta). Segítette Bethlen Kata a könyvkiadást, saját költségén adott ki, sőt maga is írt könyveket. Szívesen ajándékozott könyvet egyes személyeknek, gyülekezeteknek, támogatta az erdélyi református kollégiumokat, a székelyudvarhelyit és a marosvásárhelyit nagy összegekkel segítette. Könyvtárát végrendeletében a nagyenyedi kollégiumra hagyta, amely 1849-ben leégett. Bethlen Kata szinte kizárólag magyar nyelvű műveket, a megelőző 200 év legjobb könyveit gyűjtötte össze. A könyvtár anyaga többségében protestáns egyházi irodalom. Bethlen Kata meglehetősen képzett volt az orvostudományok terén, így nem meglepő, hogy könyvei között több orvosi, gyógynövényekkel és orvosságokkal foglalkozó volt.

A tanulmány után jelen kötetben is található német nyelvű összefoglaló. Annak újbóli hangsúlyozása mellett, hogy fontos a tudományos eredményeket idegen nyelven is hozzáférhetővé tenni, meg kell jegyeznünk, hogy az összefoglaló németisége kifogásolható, több nyelvtani hiba (pl. a címben: „Kata Bethlen und seine Bibliothek”, a XXII. lapon: „im einem”) is van szövegben. Szabó Ágnes tanulmánya után németül és magyarul jegyzetek nélkül közli a kötet Deé Nagy Anikó *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században* című tanulmányát, amely a Jakó-émlékkönyvben megjelent tanulmány másodközlése. A német szöveg sajnos itt sem mentes a nyelvtani hibáktól (a XLI. lapon: „im lateischsprachigem”, a XLV. lapon: „sich” helyett „sicht” áll).

Bethlen Kata könyvtárát a kötet elsősorban Bod Péter 1747-es és 1752-es katalógusa alapján rekonstruálja. Az egyes tételeken belül **A** jelzés mellett szerepel az 1747-es lista bejegyzése, **B** jelzés mellett az 1752-esé. A levelezésekből fennmaradt könyvcímeket **C** jelzettel látták el. Ha a könyvet sikerült azonosítani, a modern könyvészeti adatok a **D** jelzés mellett szerepelnek. **K**-val jelölték a szerzők a kéziratokat, a megcsillagozott kötetek Bod Péter tulajdonában voltak. A könyvek leírása után az 1747. évi katalógus szakrendi részének közlése következik, amely huszonnégy csoportba sorolta a megelőzően ABC-rendben álló köteteket. A szakrendi katalógus érdekes dokumentuma a korai magyar könyvtártudománynak. A kiadvány külön felsorolja Bethlen Kata bibliotékájának könyvészeti ritkaságait, minden esetben utal a katalógusbeli sorszáma. Az adattár Bethlen Katáról és könyvtáráról gyűjtött bibliográfiával zárul. A kötet végén a személy- és helynevek, valamint a kiadók, nyomdászok és nyomdahelyek alapos mutatói segítik hatékonyan az anyagban való tájékozódást.

Az apróbb hibák ellenére a szegedi olvasmánytörténeti kutatócsoport új sorozata hasznos segédlet a kutatásban. Adatai lényegesen gazdagítják ismereteinket a korszak könyvkultúrájáról és olvasási szokásairól. A sorozat, témája miatt, bizonyosan nemzetközi érdeklődésre tart számot, mivel külföldi szerzők és eszmék recepciójának útját és módját is megvilágítja. A gyors egymásutánban megjelent két kötet mielőbbi folytatást, újabb hiánypótló kiadványokat ígér.

Bényei Miklós

GÁNGÓ GÁBOR: EÖTVÖS JÓZSEF KÖNYVTÁRA

Nálunk elsősorban az irodalomtörténetírás figyelt oda az értelmiségi, mindezekelőtt az írói magánkönyvtárak létre, összetételére, fejlődésére. Hiszen korai a felismerés: egy-egy alkotói életmű formálódásában fontos, olykor kiemelkedően fontos szerepet játszottak az olvasmányok. A magánkönyvtárak vizsgálata pótolhatatlan adalékokkal szolgál a mindenkori eszmék áramlásáról, a szellemi mozgásról, a tudományos eredmények és az irodalmi irányzatok hatásáról stb. Már a múlt század végén, a filológiai kutatások ún. pozitivisták szakaszában számos közlemény látott napvilágot a magyar írók és gondolkodók könyvtáiról és ettől kezdve csaknem folyamatosnak tekinthető az érdeklődés. Újabban, az ötvenes-hatvanas években a Könyvtáros c. folyóirat különösképpen sokat tett azért, hogy ráirányítsa a figyelmet a magyar értelmiségi könyvtárakra, azok művelődéstörténeti jelentőségére. Szinte sorozatszerűen közölt rövid, ám igényes cikkei – főként Lukácsy Sándor szellemes írásai – elsősorban a felvilágosodás és a polgárosodás korának kiemelkedő egyéniségeivel foglalkoztak, az ő könyveikről, olvasási szokásairól villantottak fel sok-sok adatot. Ekkortájt a Debreceni Egyetemi Könyvtárban is elindult az ilyen irányú feltáró munka: az 1955-ös évkönyvben Bertók Lajos publikálta ifj. Köleséri Sámuel könyvhagyatékának leltárát, a Könyv és Könyvtár harmadik, 1963-as számában pedig Lengyel Imre értekezett Várad Szabó János könyvtáráról. Később Tóth Béla írt Maróthi György gyűjteményének keletkezéséről (Könyv és Könyvtár, VIII:1). Voltaképpen egy debreceni műhely terméke, mivel az egyetemen oktató Julow Viktor biztatására és útmutatásai nyomán született meg Deme Zoltán önállóan is megjelent jegyzéke Verseghy Ferenc könyvtáráról (Bp., 1985; Irodalomtörténeti füzetek 113.). A szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtárában a nyolcvanas évek elején Monok István vezetésével alakult egy munkacsoport a XVI–XVIII. századi magyarországi és erdélyi könyvtár- és olvasástörténet kutatására; impozáns eredményeiket rendszeresen közzéteszik – több sorozatban is –, egyebek között jó néhány nagyobb (pl. Dernschwam János, Zsámboky János) és kisebb magángyűjtemény katalógusát is kiadták. Ugyenezen időszakból a költő Zrínyi Miklós könyvtárának történetét és állományát bemutató, Klanciczay Tibor szerkesztette tanulmánykötet (A Bibliotheca Zriniana...) 1991-ben jelent meg. A huszadik századi írói könyvtárak közül József Attila gyűjteményéről

nemrég készült egy példamutató lista és elemzés Tasi József jóvoltából (Bp., 1996).

A Könyvtáros imént említett missziójáig, a hatvanas évek közepéig nyúlik vissza mostani ismertetésünk tárgyának története. A lap hasábjairól értesültek ugyanis a kutatók és a könyvtárosok, hogy a műegyetemi könyvtárban megtalálták Eötvös József könyvgyűjteményének második, ideajándékozott részét. Az első ismert volt korábban is, mert az MTA Irodalomtudományi Intézetének Eötvös Könyvtárában őrizték. A Budapesti Műszaki Egyetem és könyvtára akkori vezetői ritkán tapasztalt megértéssel fogadták az intézet azon kérését, hogy egyesítsék a két állományt. Így került a kiváló író, államférfi, művelődéspolitikus és gondolkodó könyvtárának még mindig tekintélyes méretű, kb. kétezer kötetnyi maradványa egy helyre, az MTA Irodalomtudományi Intézetébe, ahol elkülönítetten kezelték és kezelik. E sorok írója egyetemi gyakorlati idejét töltve rendezte Eötvös József hajdani könyveit, majd Kovács Máté, Fülöp Géza és a hagyatékra talán legtöbb gondot fordító intézeti osztályvezető, Lukácsy Sándor irányításával hozzáfogott e felbecsülhetetlen értékű forrásanyag tudományos igényű feldolgozásához. Világosan kiderült – amit egyébként regényei, értekezései, beszédei, levelei stb. nyomán addig is sejteni lehetett –, hogy Eötvös József korának egyik legműveltebb embere, talán legnagyobb magyar olvasója volt. Különösen történelmi és államtudományi, jogi jártassága volt lenyűgöző, de élénken érdeklődött kora minden számottevő szellemi törekvése, teljesítménye, még a természettudományi felfedezések iránt is.

Eötvös József könyvgyűjteményének darabjai gyakran használt források lettek az irodalomtörténeti kutatásnak, ám a historiográfia, a filozófia-, a jog- és a tudománytörténet művelői is többször hivatkoznak egyik vagy másik műre, az egykori tulajdonos széljegyzeteire. Mivel ezt előre meg lehetett jósolni, már az egyesítéskor felvetődött az igény, hogy a különgyűjteményről készüljön pontos és teljes, a tájékozódást megkönnyítő katalógus. Bizonyára annak is megvan a maga története, hogy ez miért húzódott ilyen sokáig. Több mint két évtized elteltével, a nyolcvanas évek végén egy igen jól felkészült, ambiciózus fiatal intézeti munkatárs, Gángó Gábor vállalkozott – mint írja: igazgatói ösztönzésre – a feladat elvégzésére. Miután ő Eötvös életművének egy kevésbé feltárt, ún. emigrációs szakaszában mélyült el és elsősorban a híres államtudományi-történet-filozófiai értekezés, az Uralkodó eszmék forrásvidékét, keletkezésének előzményeit kutatta, megkerülhetetlenül támaszkodnia kellett a hagyatékra, de feltételezhetően ettől függetlenül is nagy örömet talált a katalógizálás munkájában. Mi, az általa összeállított kötet használói szintén örülhetünk, és elismerésünket fejezzük ki a több mint hét esztendő erőfeszítést tükröző produktumért. Köszönet illeti az MTA Irodalomtudományi Intézetét, amiért biztosította a feltételeket, az Argumentum Kiadót, amiért vállalta a jegyzék közzétételét és a Friedrich Naumann Alapítványt az anyagi támogatásért.

Gángó Gábor módszertanilag kifogástalanul oldotta meg a nehéz feladatot. Az Eötvös József könyvtára c. kötet nagyobb része, mintegy kétharmada (45–270. oldal) a könyvhagyaték teljességre törekvő betűrendes jegyzéke. Ezt megelőzi egy bevezető tanulmány, amely részben Eötvös gyűjteményének történetét vázolja (a szakirodalom alapján), részben a jegyzék szerkesztésének metodikai elveit ismerteti. Figyelembe véve azt a tényt, hogy Eötvös könyveinek jelentékeny hányada német nyelvű és ennél fogva a külföldiek közül főleg a német kutatók érdeklődésére lehet számítani, a tanulmány szövegét németül is közli. Ugyanez vonatkozik a könyv címére (Die Bibliothek von Joseph Eötvös) és az egyes mutatók előtt olvasható rövid tájékoztatókra.

Maga a katalógus kereken kilencszázötven bibliográfiai leírást tartalmaz, a szerzők betűrendjében felsorolva, tételszámozva. Gángó Gábor igyekezett a szerzői neveket azonosítani, kiegészíteni, illetve az anonim művek esetében kideríteni; forrásairól a bevezetőben külön, egyoldalas listát hoz. Munkájának vitathatatlanul ez lehetett a legtöbb időt és energiát felemésztő része. Elgondolkodtató, bár könyvtáros szemmel nézve kissé bonyolultnak tűnő eljárás a szerző megjelölése nélkül közzétett könyvek adatainak kezelése: az adott mű az általa felkutatott auktor neve alatt szerepel a jegyzékben, de ott nem jelzi az anonimitás feloldásának tényét, a kötet végén viszont van egy alfabetikus címmutató a szóban forgó kiadványokról, a teljes leírásra utaló tételszám feltüntetésével. A bibliográfiai leírások az anyaintézményben, az MTA Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtárában alkalmazott gyakorlatot követik, vagyis lényegében a korábban érvényben lévő szabványt. Kiemelkedő, hogy a többkötetes műveknél a szerkesztő minden egyes kötetről felvilágosítást nyújt, sőt Katona István középkori forráskiadványának darabjait egyenként katalogizálta. A kolligátumokat külön-külön vette fel. A címet, az ún. szerzőségi, az impresszum- és a sorozati adatokat betűhíven (a hiányok kiegészítésével) közli. Ritkán, ha a cím nem kínál kellő információt, műfajmegjelölés is található. A további vizsgálódások szempontjából talán a possessorji bejegyzések számbavétele a legfontosabb: Eötvös (és családtagjai) autográf névalírássai, margóra írt szavak vagy szövegek, cezurás megjelölések, egyéb (netán idegen kéztől származó) jelzések stb. A sokat hangoztatott elv, az autopszia gyakorlati alkalmazásának éppen itt van a legtöbb hozadéka, ezáltal segítheti leginkább a majdani kutatókat. A használói igényekhez igazodik a szerkesztő akkor is, amikor a leírás utolsó sorában szakjelzetet ad (megint csak az anyaintézmény felosztása szerint) és ezeket külön mutatóban is kivetíti; ugyanitt rögzíti a könyvtári jelzetet is, amely a könnyebb visszakereshetőséghez szükséges.

Jóval kisebb terjedelmű, ám nélkülözhetetlen bibliográfiai információkat jejt a könyvhagyaték katalógusához szorosan kapcsolódó függelék. Gángó Gábor ebben az Eötvös-család más gyűjteményekben fellelhető huszonegy kötetét írja le – a fő részben követett módon, de számozatlanul –, továbbá megnevez tíz

kétes tulajdonú munkát. A már említett regisztereken kívül jegyzékbe foglalta a hagyaték köteteinek lapjai között fennmaradt egyéb dokumentumokat, feloldotta a rövidítéseket, valamint a szerzői, közreműködői és az ún. történelmi nevekről is készített egy összevont mutatót.

E rendkívül információgazdag, precíz katalógus egészen bizonyosan sűrűn forgatott segédeszköze lesz a XIX. századi magyar művelődés- és eszmetörténeti kutatásoknak. S mivel a könyvanyag zöme külföldi szerzőktől származik, nyilvánvaló, hogy számos német, angol, francia és más ajkú tudós számára is értékes kiindulópontul szolgálhat. Közelebb visz a polgárosuló Magyarország, jelesen a polgári átalakulásban meghatározó szereppel bíró nemesi értelmiség olvasási kultúrájának, tájékozódási irányainak megismeréséhez.

Gángó Gábor mintaszerű összeállítása ismételten figyelmeztetheti a kutató hajlamú és kedvű könyvtárosokat is arra, hogy könyvtáraink állományában sok-sok, még feltáratlan alkotói hagyaték rejtőzik és ezek számbavétele, katalogizálása akár kezdő szakemberek számára is szép, hálás és hasznos feladatot jelenthet. A debreceni könyvtárakban őrzött professzori, írói, lelkészi és egyéb gyűjtemények is várják kutatóikat, mindenekelőtt azokat a szorgos, kitartó és hozzáértő könyvtárosokat vagy könyvtár szakos hallgatókat, akik vállalkoznak egy-egy hagyaték anyagának azonosítására, jegyzékbe foglalására. Kemény munka lesz, ám a szellemi gyönyörűség kárpótol majd a fáradságért.

IN MEMORIAM

KÖNYVTÁROS PÁLYÁK, KÖNYVTÁROS SORSOK

Dr. Molnár Pál (1907–1968)

Évkönyvünk personalia rovatában életrajzi sorozatot indítunk, amelyben bemutatjuk a Debreceni Egyetemi Könyvtár egykori kiváló munkatársainak életútját, könyvtári pályáját, munkásságát.

Elsőként a harminc esztendeje eltávozott Dr. Molnár Pálra emlékezünk.

Molnár Pál 1907. január 9-én született Kunhegyesen, ahol édesapja, idősebb Molnár Pál tanító volt. Édesanyja Erdélyi Erzsébet. A családban négy gyermek nevelkedett. Három leánytestvérével együtt igényes szellemi indíttatást kaptak küzdelmes életű szüleiktől; valamennyien pedagógusok lettek. Molnár Pál iskoláit szülőhelyén kezdte, majd a debreceni Református Kollégium Gimnáziumában folytatta. 1921-ben családja Mezőtúrra költözött, s középiskolai tanulmányait az ottani gimnáziumban fejezte be, jeles eredménnyel.

1925-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-német szakra iratkozott be. Egyetemi tanulmányai alatt tagja volt a Református Kollégium Tanárképző Intézetének, s az Intézet támogatásával 1926-ban Ausztriában, 1927-ben Németországban, 1929-ben Franciaországban tehetett tanulmányutakat. Állami ösztöndíjasként az 1927/28-as tanévben a bécsi, az 1928/29-es tanévben a berlini Collegium Hungaricum tagjaként nyelvi, irodalmi, pedagógiai, dramaturgiai tanulmányokat folytatott. Első publikációi, amelyek 1930-ban jelentek meg a Debreceni Szemlében és a Napkelet hasábjain, színháztudományi érdeklődéséről vallanak.

Kezdő kutatóként a magyar drámairodalom kérdései foglalkoztatták. Irodalmi szakdolgozatát Párizsban kezdte írni „Társadalmi problémák a modern magyar drámában” címmel.

Időközben tanára, Hankiss János és jóbarátja, Kovács Máté hatására felvette a francia nyelvszakot is és 1931-ben magyar-német-francia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. A sokoldalúan és kitűnően képzett fiatal tanárjelölt munkáját nagyra értékelték az egyetemen, erről tanúskodik német szakdolgozatának elismerő bírálata, amely nemcsak hibátlan németségét emeli ki, hanem erőteljes, színes stílusát is dicséri.

Tanári pályája 1931 szeptemberében indult, miután megválasztották a Debreceni Református Főgimnázium tanárává. Tíz esztendőn át tanított itt, vezette az Arany János nevét viselő irodalmi önképzőkört, vezette az ifjúsági könyvtá-

rat. Egykori tanítványai fél évszázad múltán is szeretettel, tisztelettel emlékeztek kedves tanárukra: „A szorgalom, a hivatás megszállottja volt – írta Fábíán Lajos – tanítványai folyamatos tanulását, az otthoni felkészülést fontos, komoly munkának tekintette és a naprakész tudást szigorúan ellenőrizte”. Tanítványai emlékezéséből is kitűnik, hogy a nyelvtanítás módszertana foglalkoztatta, néha egész órán át németül beszélt, hogy a diákok beszédkészségét fejlessze, ilyenkor külföldi tapasztalatairól, élményeiről mesélt, s ezzel a nyelvtanításon túl országismeretre is időt szentelt.

Tanári munkája mellett folytatta irodalomtörténeti kutatásait, 1933-ban doktori címet szerzett. Rendszeresen publikált helyi és országos szaklapokban.

Szívesen foglalkozott Debrecen irodalmi múltjával. „Debrecen a magyar irodalom történetében” című fő művében 1940-ig dolgozta fel a város irodalmi életét, körültekintő gondossággal, provinciális elfogultság nélkül, bőséges irodalomjegyzékkel. Kiváló érzékkel válogatta és filológiai igényességgel bocsátotta útjára debreceni irodalomtörténeti szöveggyűjteményét, amelynek munkálataiba önképzőköröseit is bevonta. Mindkét munkáját osztatlan elismeréssel fogadta a szakmai közvélemény.

Részt vett a város kulturális és társadalmi életében, tevékenyen munkálkodott az Országos Református Tanáregyesületben.

1933-ban megházasodott, felesége, Hegedűs Katalin szintén nyelvszakos középiskolai tanár, házasságukból három gyermek született. A munkás és harmonikus életet élő sikeres tanárt 1941-ben a máramarosszigeti Református Gimnázium igazgatótanácsa meghívta az intézet vezetésére helyettes igazgatónak, majd rövidesen kinevezték a gimnázium igazgatójának. Költő barátja, Gulyás Pál szép verses üzenetének metaforái mindennél jobban kifejezik az értők számára azt, amit akkor egy újra magyarrá lett város gimnáziumának igazgatójától vártak. Nehéz feladatot vállalt, de felkészültségével, testi-lelki erejével úrrá tudott lenni a rendkívüli körülményeken mindaddig, míg a háború el nem sodort mindent. Máramarosszigeti otthonuk értékeikkel együtt elpusztult, s az újabb csapás 1944 novemberében Debrecenben érte a szolgálattételre jelentkező Molnár Pált: ő is az elvakult indulatok áldozatává lett. Személyi ellentétből fakadóan népbírói feljelentést tett ellene egy méltatlan tanár kollégája, s bár a népbírói nem talált okot büntető eljárásra, ő mégis közel egy évet töltött internáló táborban. Ez a meghurcoltatás kihatott egész további életére; Hajdúböszörményben kapott ugyan tanári állást, sőt 1951-ben megbízták a gimnázium igazgató-helyettesi teendőivel is, de tanítania kellett általános iskolában és orosz nyelvszakos képesítést is szereznie kellett, s vállalnia mindazt, ami akkor a pedagógusokra nehezedett. 1954-ben felkészültségének, tehetségének megfelelő állás reménye csillant fel, amikor az Oktatásügyi Minisztérium a Lenin Intézet idegennyelvi (nyugati nyelvek) lektorátusának vezetésével akarta megbízni. A

személye körüli gyanakvás, a korra jellemző „éberség” ezt a reményt szétfoslatta.

Folytatta hát vidéki tanári munkáját, a tőle megszokott igényességgel, s új szint vitt a gimnázium életébe színjátszókör szervezésével. A diákszínjátszás legjobb hagyományait követve ő írt színdarabokat tanítványainak. Egy akkoriban írt egyfelvonásosának – Bocskai csillaga – kéziratát megőrizte családja, az 1954-es előadásra vonatkozó feljegyzésekkel.

A mindennapos gondok mellett egyéb szellemi alkotómunkára nem futotta idejéből. Jóllehet akkoriban a nyugati nyelvek tanulása, tanítása nem volt kívánatos, angol nyelvtudását mégis ezekben az években tökéletesítette és közben kereste a megoldást régi életvitelének, tudományos munkásságának folytatására.

A háború utáni években a könyvtárak sok kiváló elme számára adtak menedéket, s nyújtottak viszonylag nyugodt lehetőséget a kutatómunkához. Dr. Molnár Pál számára csak 1957-ben adódott alkalom arra, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtárban helyezkedjék el.

Kovács Máté és az igazgatói székben őt követő Csúry István érdeme, hogy az áthelyezés sikerrel járt. A szakozóknál 1956 nyarán megüresedett állásra hívták, de egy teljes sztrajkba került, míg a kinevezést megkapta. Csúry István a rektorhoz írt felterjesztésében nem túlzott, amikor azt írta, hogy az önálló tudományos kutatói munkakörhöz szükséges magas képzettséggel és széleskörű nyelvismerettel rendelkezik, beszél, ír, olvas oroszul, angolul, franciául és németül, tudományos eredményeit számos publikáció igazolja.

Kinevezését a kiváló irodalomtörténész, Dr. Barta János rektorsága idején kapta, 1957. július 1-jén.

Az 1957/58-as tanév elején újra meginduló német-szakos képzésben meghívott előadóként kezdettől fogva részt vett, úgyszintén a felélesztett Nyári Egyetem tevékenységében is.

Mind az egyetem, mind a könyvtár vezetése megbecsülte, értékelte tudását, munkáját. Egykori kollégái jól emlékezünk nyelvóráira, ahol alkalom volt a korábbi oktatási rendszerből kizárt nyugati nyelvek ismeretét pótolni. Az idősebbeknek orosz nyelvből adott leckéket – ezért vált általánossá, hogy munkatársai is tanár úrnak szólították, tanár úrként emlegették.

Rövid szakozói munka után 1958 szeptemberétől végleges munkaköre a nemzetközi csere irányítása és ügyintézése lett. Munkanaplójának tanúsága szerint továbbra is részt vett a könyvtár más munkálataiban: tárgyszavazott, szak-tájékoztatót, külföldi szakirodalmi cikkeket referált. Kutatóidőt elvben biztosított számára a könyvtár, de gyakorlatilag nem volt módja igénybe venni.

A könyvtárak nemzetközi cserekapcsolatainak kiszélesítésére az 1950-es évek végén adódott alkalom, a Debreceni Egyetemi Könyvtár különös szerencséje, hogy itt Dr. Molnár Pál kezébe került ez a nagyon fontos könyvtári tevékenység. Amikor a külföldi kiadványok beszerzését nem csak ideológiai, hanem

anyagi okok is nehezítették, a könyvtárak közötti csere adott módot sok-sok értékes és szükséges könyv, folyóirat megszerzésére. (Külön tanulmány tárgya lehetne a cserekapcsolatok bővítésének folyamata!)

Abban, hogy az 1960-as évek második felére 35 ország közel 200 intézményével állt cserekapcsolatban könyvtárunk, Molnár Pálnak felbecsülhetetlen érdeme van. Az ő tájékozottsága, a külföldi intézményekkel kialakított kollegiális kapcsolata, a helyi igények felmérése, megfogalmazása, a cserében felajánlható kiadványok kiválogatása, a mindenkori egyenleg korrekt kezelése az ő gondos és hozzáértő munkáját dicséri. Neki köszönhető számtalan olyan kiadvány megszerzése, amelyre a könyvtár szűkös valuta-keretéből gondolni sem lehetett. Éveken át egymaga végezte a cserekapcsolatok valamennyi teendőjét, így tulajdonképpen az 1958–1968 között cserében kapott külföldi kiadványok (mintegy 400 folyóirat évfolyam és 30–40 000 kötet könyv) az ő közvetítésével kerültek a gyűjteménybe. Ezeknek nagyobb része nélkülözhetetlen szakirodalom a kutatás számára, együttes értékét ma már fel sem lehet mérni, mint ahogyan azt sem, hogy ezzel mekkora segítséget nyújtott a szaktudományok művelőinek, közvetetten a magyar tudomány fejlődésének.

Munkáját a Gyarápító Osztály keretei között végezte, meglehetősen mostoha körülmények között. Kivételesen magas erkölcsi tartásán múlt, hogy mind munkájában, mind személyes kapcsolatban felül tudott emelkedni a mindennapok kicsinyes és fárasztó problémáin. Derüsen végezte teendőit, nem mutatott fáradtságot akkor sem, ha a könyvtárban szokásos „pakkolásban” kellett részt vennie. Fiatalokat megszégyenítő frissességgel vett részt mindenben, s ha a raktár-rendezések közben elromlott a hangulat, Pali bácsi kedves, szellemes megjegyzései segítettek helyrebillenteni a munkakedvet. Jó volt olyan „brigádban” dolgozni, ahol ő is jelen volt. Nem csak a hivatalosan szervezett szakmai megbeszéléseken, értekezleteken lehetett tanulni tőle, hanem az ilyen „rohammunkák” közben is és bármikor. Soha nem tekintette zaklatásnak, ha kutatók, oktatók, egyetemi hallgatók vagy kollégák szakmai problémáikkal hozzá fordultak. Egyszerűbb kérdésekre is alapos, körültekintő magyarázatot adott, a bonyolultabb témát pedig mint sajátját kezelte, szellemi kalandként kutatva a helyes választ.

Olykor alkalma nyílt régi kutatási témáinak folytatására. Szeretett alma matere, a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára történetének egy időszakáról tanulmányt írt, Debrecen 600 éves évfordulójára irodalmi kiállítást rendezett a könyvtárban.

Könyvtáros pályája kezdetétől nagy érdeklődéssel fordult a könyvtártudomány aktuális elvi és gyakorlati kérdései felé, széleskörű tájékozottságot és ismeretanyagot szerzett e téren főleg külföldi szakirodalomból. Az 1960-as években publikált írásaiból az egész magyar könyvtáros szakma értesülhetett a könyvtártudomány és praxis új, nemzetközi irányairól és eredményeiről. Sajnos

nem minden munkája jutott el a nyilvánosság elé. McLuhan Gutenberg-galaxisról írott érdekes könyvét – itthon elsőként – részletes vizsgálat tárgyává tette, de ismertetése és bírálata 1967-ben nem válhatott közismertté, kéziratban maradt.

Mind Kovács Mátéval, mind Csűry Istvánnal szoros munkakapcsolata volt. Kovács Máté nagyszabású bibliológiai munkájának terveiben, eredményeiben jelentős része van, pótolhatatlan vesztesége a hazai könyvtárosságnak, hogy közös munkájuk nem folytatódhatott.

Az Egyetemi Könyvtárban 1966/67-ben induló nagy reform-munkálatokban teljes szakmai tekintélyével Csűry István tervezete mellett állt ki; amíg tehetette, segítette az újítások megvalósítását.

Eredményekben gazdag könyvtárosi évei alatt mindenben hű segítőtársával, feleségével újra otthont teremtettek Debrecenben. Fáradhatatlanul dolgozott ezekben az időkben, mert könyvtárosi jövedelmének kiegészítésére nyelvtanári, szakfordítói munkákat kellett vállalnia, de megérhette, hogy felnőtt korú gyermekei egyetemet végeztek, leánya a könyvtáros pályát választotta.

Az 1960-as évek második felére lassan rendeződni látszott az élete, családja helyzete. Pali bácsi még hatvan évesen is töretlen munkakedvvel és sokat dolgozott. Fiatal könyvtárosok egy csoportjával Jénába készült tanulmányútra, a könyvtár vezetése tudományos főmunkatársi előléptetését kezdeményezte, amikor súlyos betegség tüneteit észlelte. Félévi intenzív kórházi kezeléssel sem lehetett megmenteni az életét, 1968. november 24-én ragadta el a halál.

Korompai Gáborné

DR. MOLNÁR PÁL MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: Kertész Gyula

1. *Önálló művek*

Berczik Árpád, a drámaíró. (Doktori értekezés) Bp. 1932. Pallas. 62 p.
| Irodalomtörténeti füzetek, 46. |

Ism.: Olasz Szabó Mihály = Debreceni Szemle, 1933. 7. sz. 296. p.

Véges St. = Ungarische Jahrbücher, 1933. 170. p.

Solt (Speneder) Andor = Irodalomtörténeti Közlemények, 1933. 159. p.

Debrecen a magyar irodalom történetében (Függelék: Debreceni bibliográfia.) – Debrecen, 1941. Bertók L. (Merkantil ny. Bp.) 160 p. 9 t.

Ism.: H.V. [Hankiss János] = Debreceni Szemle, 1941. 4. sz. 97 p.

S. Szabó József = Protestáns Tanügyi Szemle, 1941. 7. sz. 191–192. p.

Sziklay László = Új Magyar Museum, 1942. 1. köt. 1. füz. 165–166. p.

VI. [Vajthó László] = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 75. évf. 1941/42. 5. sz. 151. p.

Kurzer Lehrgang der Ungarischen Sprache. /Jegyzet a Művelődésügyi Minisztérium által rendezett nyári Magyar Művelődési Tanfolyam számára, külföldiek használatára./ – Debrecen, 1966. /Soksz. / 82 p.

2. *Tanulmányok, cikkek*

A politikai színház. Piscator és a technikai rendezés. = Debreceni Szemle, 1930. 5. sz. 237–239. p.

Színészettudomány az egyetemen. /Beszámoló a berlini Theaterwissenschaftliches Institut működéséről./ = Debreceni Szemle, 1930. 7. sz. 368–370. p.

Berlini színházak. /Beszámoló az 1929/30-as színi évről, a német színpadi stíluskereséséről./ = Napkelet, 1930. 7–12. sz. 960–969. p.

Az „auditív módszer” a modern nyelvek tanításában. = Pallas Debrecina. /Debrecen, 1936/ 232–246. p.

KlNy. is: A Debreceni Ref. Koll. Tanárképző Intézetének dolgozatai, 13.

Kollégiumunk művelődéstörténeti szerepe. = Új Vetés, 1938/39. 2. sz. 3–5. p.

Debrecen irodalmi életének útja. = Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára (Szerk. Péterffy László) – Debrecen, 1939. 256–295. p.

Kölcsey és Debrecen. = Debreceni Szemle, 1939. 4. sz. 164–167. p.

Debrecen a magyar irodalom történetében. = Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. Szerk. Csobán Endre. – Bp. 1940. 262–295. p. | Vármegyei szociográfiák, 12. |

Debrecen történelmi hivatása és magatartása. = Hajnalodik, 3. évf. 1940. 12. sz. 320–325. p.

Új vezetőink. Isaák Imre (esperes, arcképpel.) = A máramarosszigeti Református Gimnázium évkönyve, 1941/42. – Máramarossziget, 1942. 5–7. p.

Iskolánk múltja. = A máramarosszigeti Református Gimnázium Évkönyve, 1941/42. – Máramarossziget, 1942. 91–96. p.

Oláh Gábor. Írói arckép születésének 60. évfordulójára. = Debreceni Képes Kalendárium, 1942. 91–96. p.

Gyakorlati kérdések a német nyelv tanításában. = Felvidéki Nevelő, 2. évf. 1943. 8–9. sz. 221–233. p.

Klny.is: – Kassa, 1943. Wiko ny. 14 p.

A tudományos együttműködés és a nemzetközi kiadványcsere kérdései az UNESCO budapesti konferenciáján. = Alföld, 1960. 6. sz. 144–148. p.

A debreceni református főiskola nagykönyvtára Géresi Kálmán igazgatása idején. /1874–1896/ = Könyv és Könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve.) II. köt. – Budapest, 1961. 99–142. p.

Klny.is: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei, 27.

Reflexió Molnár Pál tanulmányára: Módis László: Helyreigazítások a debreceni református kollégiumi nagykönyvtárról megjelent dolgozatokhoz. = Könyv és Könyvtár, III. köt. – Budapest, 1963. 157–160. p.

Válasz Módis László bírálatára. = Könyv és Könyvtár, III. köt. – Budapest, 1963. 161–164. p.

Rostockban nyaraltunk. [Úti beszámoló az egyetemek közötti csereakcióról.] = Egyetemi Élet /Debrecen/, 1964. 2. évf. 6. sz. 7. p.

A Milkau-Leyh-féle „Handbuch” fogadtatása a nemzetközi szakirodalomban. = Könyvtári Figyelő, 1965. 5–6. sz. 349–363. p.

„Rukovodstvo po bibliotekovedeniju” Milkau-Leja v ocenke bibliotecsnoj peccati. = Bibliotekovendenie i bibliografija za rubezsom, XIX. – Moszkva, 1966. 69–75. p.

A bibliológia /könyvtártudomány/ vitás kérdései két szovjet országos tanácskozás tükrében. = Könyvtári Figyelő, 1967. 1–2. sz. 33–48. p.

Vita a könyv- és könyvtártudomány viszonyáról a szocialista országok szakirodalmában. = *Könyv és Könyvtár*, VI. köt. – Budapest, 1967. 107–170. p.
Klly.is: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei, 60.

The conception and interrelation of bibliology and library science formulated in recent debates in socialist countries. = *Libri*, 1968. XVIII. vol. 1. no. 1–34. p.
Klly. is.

Vélemény az Egyetemi Könyvtár munkarendjének átszervezéséhez. = *Könyv és Könyvtár*, VII: 2. köt. – Debrecen, 1969. 131–133. p.

3. *Könyvismertetések*

Lévay József: *Visszatekintés*. – Miskolc, 1935. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 9. évf. 1935. 5. sz. 236. p.

Ecsér József: *A jelen század regénye. (Világforgalom a sztratoszférában)* – Pápa, 1935. = *Debreceni Protestáns Lap*, 50. évf. 1935. 12. sz. 209. p.

Lévay József: *A „szentpéteri üres fészek”*. Részletek – kiadatlan naplójából. /Szerk. Balázs Győző./ – Miskolc, 1935. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 10. évf. 1936. 3. sz. 140–141. p.

Lengyel Imre: *A modern nyelvoktatás főbb tényezői a már meglévő nyelvi ismeretek /anyanyelv/ szempontjából*. – Debrecen–Budapest, 1936. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 11. évf. 1937. 1.sz. 44. p.

Tóth Béla: *Debrecen. /Városismertető könyv./* – Debrecen, 1936. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 14. évf. 1940. 1. sz. 40–41. p.

Szondy György: *Virágország, Bogárország. Mesék a nagy természetből*. – Budapest, 1940. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 14. évf. 1940. 3. sz. 91–92. p.

Tóth Endre: *Örökké viharban. Versek*. – Debrecen, 1941. = *Debreceni Szemle*, 1941. 8. sz. 195–196. p.

Csorba Zoltán: *Miskolc és Borsod az irodalomban*. – Miskolc, 1942. = *Új Magyar Museum*, 2. évf. 1943. 2. köt. 2. füz. 285–286. p.

Dereáno István: *Arany János „izaparti hú barátja”*. Szilágyi István élete és kora. – /Nagykörös, 1941./ = *Új Magyar Museum*, 2. évf. 1943. 2. köt. 2. füz. 287–288. p.

Kaszab Andor: *Losonc és környéke a magyar irodalomban*. – Losonc, 1943. = *Új Magyar Museum*, 2. évf. 1943. 3. köt. 2. (6.) füz. 332. p.

Sebestyén Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében*. – Budapest, 1962. = *Könyvtáros*, 1963. 2. sz. 116–117. p.

4. Szerkesztői tevékenység

Debrecen a régi magyar irodalomban. Irodalomtörténeti szöveggyűjtemény jegyzetekkel. (Bev. Révész Imre. Szerk. és sajtó alá rend. Molnár Pál, a debreceni Ref. Kollégium Gimnáziumának tanára, a gimnáziumi „Arany János Önképző-kör” tagjainak közreműködésével.) – Budapest, [1942] Egyetemi Ny. 175. p.

| Magyar Irodalmi Ritkaságok, 58. |

Ism.: Törös László = Protestáns Tanügyi Szemle, 16. évf. 1942. 113–114. p.

vl. [Vajthó László] = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 75. köt. 1942. 5. sz. 151. p.

Kéky Lajos = Irodalomtörténeti Közlemények, 1943. 1. sz. 71–73. p.

A máramarosszigeti Református Gimnázium évkönyve az 1941/42–1943/44. iskolai évről. Közli Molnár Pál. – Máramarossziget, 1942 – 1944. Csuka ny. Debrecen, 3 db.

A Kassán megjelenő „Új Magyar Museum” szerkesztőbizottságának tagja 1942–1944 között.

5. Kéziratban maradt munkák

Stoff- und Stilwirkungen bei Raabe in Hinblick auf Jean Paul. /Tanári szakdolgozat, Hankiss János bírálataival./ – Debrecen, 1929. 102 p. Autogr.

Megtalálható a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: A 510.

Társadalmi problémák a modern magyar drámában /Tanári szakdolgozat, bírálat nélküli impurum./ – Parizs, 1929. 168 p. Autogr.

Megtalálható a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: Ms. 304/2.

Bocskai csillaga. Történelmi kép egy felvonásban. Irta Molnár Pál /Nagy Jenő, Szántó György és Benda Kálmán műveinek felhasználásával./ Hajdúböszörmény, 1954. 16 p.

Megtalálható a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: Ms. 304/1a–b.

A könyvtártudomány elvi kérdései a nyugati polgári szakirodalom tükrében. /Előadás a Debreceni Egyetemi Könyvtár szakmai-ideológiai vitadélutánján, 1964. január 31-én./ – Debrecen, 1964. 29 p. Gépírat.

Megtalálható az OSZK Kézirattárában, Kovács Máté fondjában, jelzete: 210/495/1.

A könyv alakítja-e a világot? Vita egy problematikus amerikai könyvvel. McLuhan, Marshall: The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man. – Toronto, 1966. – Debrecen, 1967. nov. 28 p. Gépírat.

Megtalálható az OSZK Kézirattárában, Kovács Máté fondjában, jelzete: 210/495/9, másolati példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: Ms. 304/3.

Molnár Pál és Kovács Máté levelezése, közös bibliológiai kutatásuk tervei, eredményei, szakfordítások, külföldi könyvekről és szakcikkekről készített ismertetései és annotált bibliográfiája megtalálható az OSZK Kézirattárában, Kovács Máté fondjában, mintegy 1300 p. terjedelemben. Jelzete: 210/496–505.

6. Molnár Pálról szóló írások

- Molnár Pál = Keresztény Magyar Közéleti Almanach. – Budapest, 1940. 2. köt. 718.p.
- M.K.: Molnár Pál = Új Magyar Irodalmi Lexikon. – Budapest, 1994. 2. köt. 1405. p.
- KUN Sándor: Dr. Molnár Pál, Osváth Ödön, Dr. Tóth Béla. = A debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1941/42. iskolai évről. – Debrecen, 1942. 3–4. p. /A Máramarosszigeti Református Gimnáziumhoz távozott Molnár Pál addigi életútjának, munkásságának méltatása./
- /D./: A magyar dal ünnepe. A Máramarosszigeti Református Egyházi Énekkar negyvenéves jubileuma. = Új Máramaros, 2. évf. 1942. febr. 3. 3. p. /Molnár Pálnak az ünnepélyen elhangzott előadását is méltatja./
- A Máramarosszigeti Református Gimnázium falu[kutató] munkája a Kárpátalján. = Közlöny /Debrecen/, 73. évf. 1943. 7. sz. 52–53. p. /A gimnázium regőscsapata Kárpátalja szórványmagyarságának gondozását vette tervbe, rahói útjukról, amit Molnár Pál igazgató vezetett./
- GYŐRI L. János: A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. = A debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. – Debrecen, 1988. /Molnár Pál munkásságáról: 687–688, 690–691. p./
- FÁBIÁN Lajos: Dr. Molnár Pál élete és munkássága. /Arcképpel/ = A debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyve az 1988/89 és 1989/90. iskolai évről. – Debrecen, 1990. 173–176. p.
- KERTÉSZ Gyula: Kovács Máté kéziratok hagyatéka. = Könyv és Könyvtár, XVIII. köt. Kovács Máté emlékének. – Debrecen, 1997. /Molnár Pálról: 28 és 30. p./
- GULYÁS Pál: Üzenet Máramarosszigetre. Dr. Molnár Pál barátomnak, a református gimnázium igazgatójának. /Vers/ = Gulyás Pál: Az Alföld csendjében. – Budapest, 1942. 230–233.p. és = Új Magyar Museum, 2. évf. 1943. 2. köt. 1. füz. 79–80. p.

Gimnáziumi tanári és igazgatói munkásságának egykorú tényszerű adatai a debreceni Református Kollégium Gimnáziumának évkönyveiben az 1931/32 – 1941/42. iskolai évről, illetve a Máramarosszigeti Református Gimnázium évkönyveiben az 1941/42 – 1943/44. iskolai évről szóló kötetekben található.

Dr. Molnár Pál, 1907 – 1968

Emlékezés Timkó Imrére halálának tizedik évfordulóján

Jelen írás nem azzal a céllal született, hogy pályaképet vázoljon fel, főpapi érényeket méltasson, hanem a bibliofilről, a mecénásról, a tudósról szól, akinek oly sokat köszönhet a K-ÉK magyarországi könyvtári kutatás.

Timkó Imre 1920-ban született, 1945-ben szentelték pappá, 1959–1975 között a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia professzora volt. 1975-től a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye püspöke és miskolci apostoli kormányzó.

Olyan ember volt, aki jól felismerhetően hordozta a reneszánsz főpapok személyiségjegyeit. Hét nyelven beszélt, tudományos munkát végzett, tanított, ikonokat festett a kánon szerint, s végül – de nem utolsósorban – szenvedélyesen szerette és gyűjtötte a könyveket, érdeklődött minden iránt, ami a könyvtárral kapcsolatos.

A magyarországi görögkatolikus egyház liturgikus nyelve 1912-ig az egyházi szláv volt, a szükséges cirillbetűs szerkönyveket évszázadokon át Ukrajnából és Oroszországból importálták.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszéke és Egyetemi Könyvtára a hetvenes évek végén kutatási tervébe iktatta a régi slavicák gyűjtésének feladatát. Az illetékesek 1979-ben levélbeli kéréssel fordultak Timkó Imréhez: engedélyezze, hogy megkezdhessük a görögkatolikus paróchiák cirillbetűs nyomtatványainak és kéziratának számbavételét.

A levélbeli kérést követően a püspök tájékoztató látogatást tett az egyetemen, kiadta a kért engedélyeket (Pandur Juliannának és e sorok írójának), majd a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára (Nyíregyháza) és a debreceni Egyetemi Könyvtár együttműködési szerződést kötött 1979. május 10-én.

Visszatekintve mindegyike megállapítható: Timkó Imre intézkedéseivel felül-emelkedett az állam és az egyház az idő tájt korántsem felhőtlen viszonyán, bizalmat tanúsított alig ismert világiak iránt.

Nagyvonalú gesztusának eredményeképpen katalogizálásra kerültek a nyíregyházi könyvtár 1800 előtti könyvei és kódexei. Az egyházmegye területéről P. Dudás Bertalan bazilita protoigumen közreműködésével sikerült számos cirillbetűs nyomtatványt Nyíregyházára szállítani.

A püspök érdeméből, az ő támogatásával két katalógus és több tanulmány jelent meg a görögkatolikus egyház könyvészeti értékeiről.

Timkó Imrének köszönhető, hogy megmenekültek az enyészettől és tudományos feldolgozásra kerültek olyan kincsek, mint az unikum Bőjti Triodion (Lvov, 1617), az Osztrogi Biblia (1581), a Vilnai Evangélium. A Görögkatolikus Hittu-

dományi Főiskola Könyvtárának neve az ő kormányzása alatt vált nemzetközileg ismertté, maga a gyűjtemény pedig korszerű elhelyezést kapott.

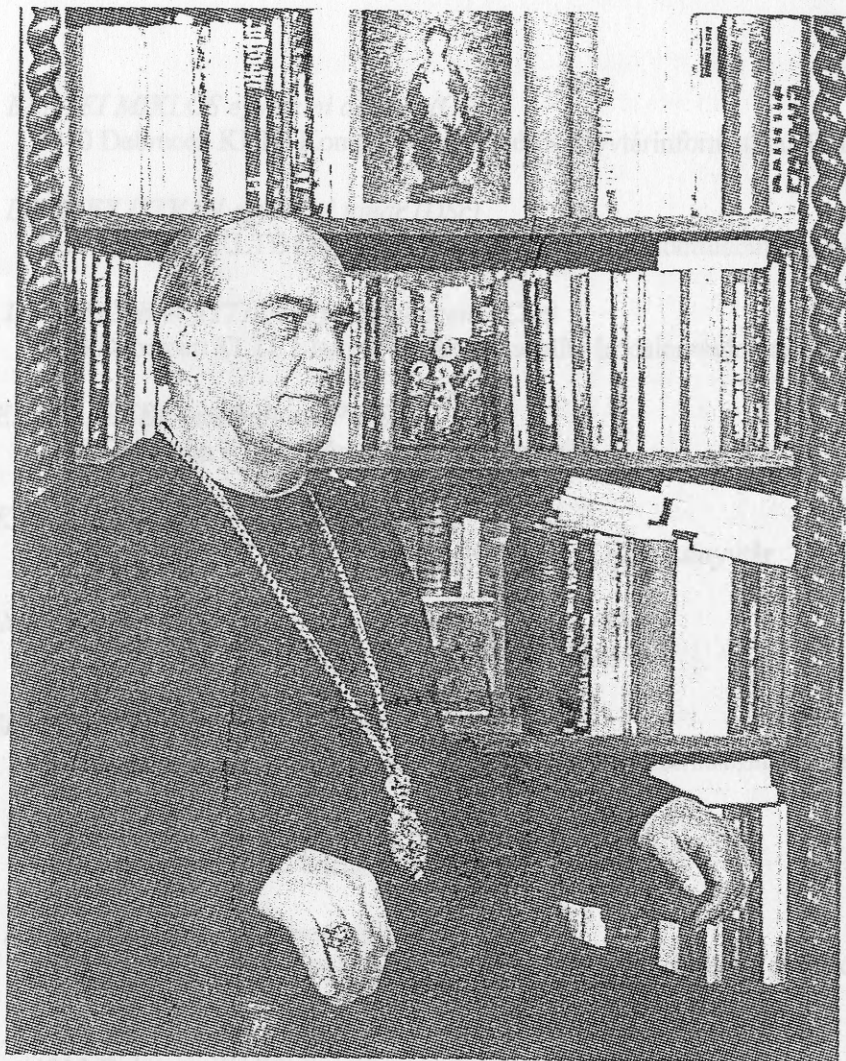
Nem lenne teljes a kép, ha nem írnék Timkó Imre emberi tulajdonságairól.

Mindig kész volt annak segíteni, aki lelki vagy testi bajával hozzáfordult, jó és gondoskodó volt a szó legnemesebb értelmében. Szellemessége, vendégszeretete élménnyé tette a vele való találkozást. Egy életen át gyűjtött gazdag könyvtárát egyházi célra hagyta.

Hirtelen halállal tért meg az örökkévalóságba, Isten színe elé. Legyen e nehány sor szerény főhajtás emléke előtt.

Ojtozi Eszter

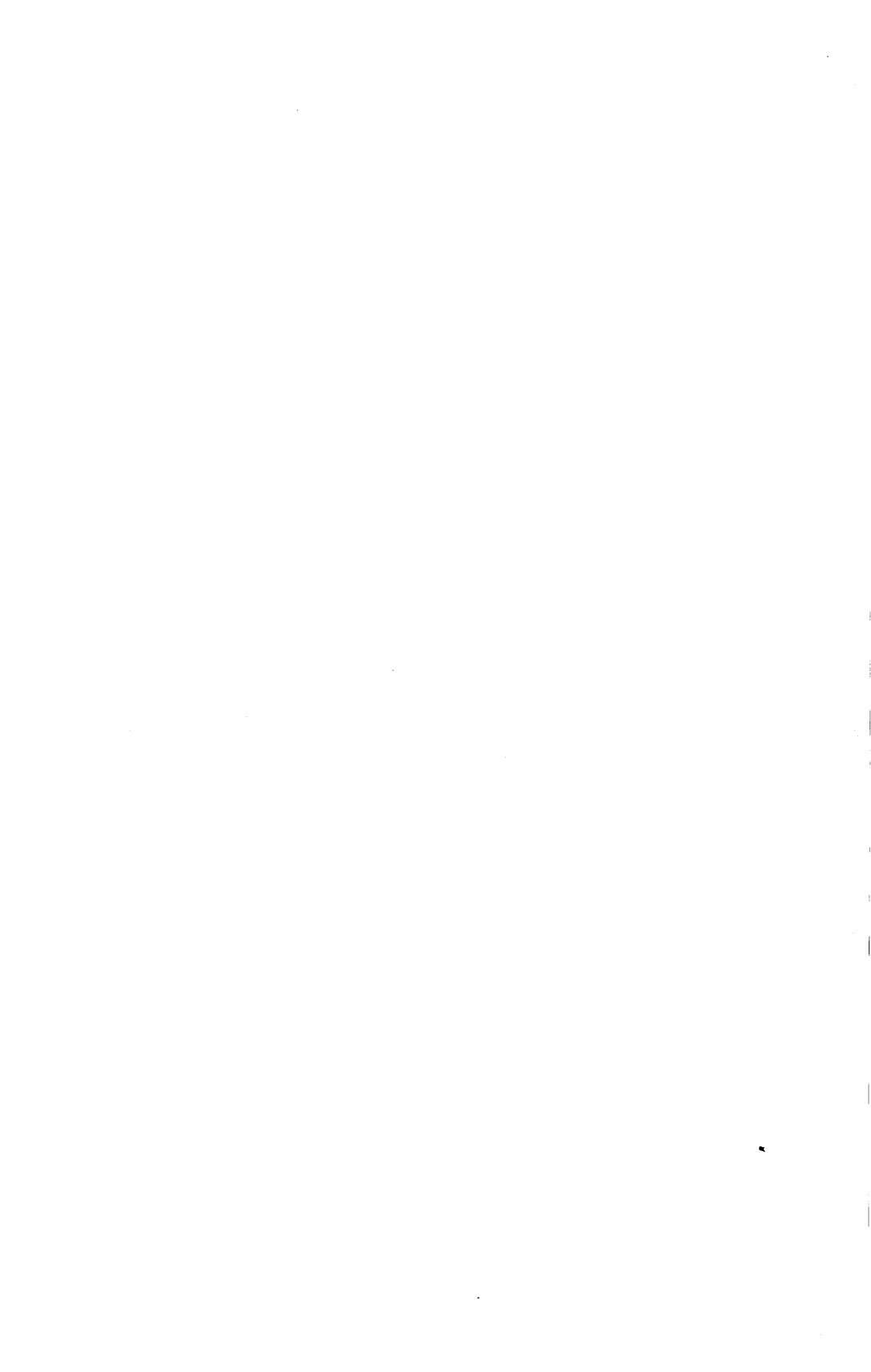
MUNKATÁRSAINK

*Dr. KÖLTAY KLÁRA főigazgatóhelyettes (Pálfi)
4010 Debrecen KLTE, Egyszemélyi és Nemzeti Könyvtár*

*Dr. EOROMPAI MÁRIA igazgatóhelyettes (Kovács)
4010 Debrecen KLTE, Egyszemélyi és Nemzeti Könyvtár*

Dr. Timkó Imre megyéspüspök

MUNKATÁRSAINK

Dr. BÉNYEI MIKLÓS egyetemi docens (CSc)

4010 Debrecen KLTE Komputergrafikai és Könyvtárinformatikai Tanszék

Dr. BITSKEY ISTVÁN egyetemi tanár (DSc)

4010 Debrecen KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

Dr. DEBRECZENI ATTILA egyetemi docens (CSc)

4010 Debrecen KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

EREDICS PÉTER ösztöndíjas (PhD)

4010 Debrecen KLTE Német Irodalmi Tanszék

FEKETE CSABA tudományos főmunkatárs

4044 Debrecen Pf. 201. Református Kollégiumi Nagykönyvtár

GOMBA SZABOLCSNÉ dr. nyugalmazott főigazgató (PhD)

4010 Debrecen KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Győry LEVENTE ösztöndíjas (PhD)

4010 Debrecen KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

Dr. HAVAS LÁSZLÓ egyetemi tanár (DSc)

4010 Debrecen KLTE Klasszika-Filológiai Tanszék

Dr. HUBERT ILDIKÓ egyetemi adjunktus (DSc)

Budapest ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Irodalmi Tanszék

Dr. JUHA ENIKŐ szakreferens

4010 Debrecen KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. KOLTAY KLÁRA főigazgatóhelyettes (PhD)

4010 Debrecen KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. KOROMPAI MÁRIA nyugalmazott osztályvezető

4010 Debrecen KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. OJTOZI ESZTER (PhD)

4032 Debrecen Dóczy J. u. 1. I/1.

M. Dr. PANDUR JULIANNA nyugalmazott egyetemi adjunktus

2097 Pilisborosjenő Temető u. 14.

POSTMA FERENC egyetemi tanár, Amsterdam (Hollandia)

SUBA ZITA egyetemi hallgató

4010 Debrecen KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

Dr. SURÁNYI BÉLA osztályvezető (PhD)

4010 Debrecen KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

Dr. UDVARI ISTVÁN főiskolai tanár (DSc)

4400 Nyíregyháza Sóstói u. 3/a. Bessenyei György Tanárképző Főiskola,
Ukrán és Russzin Filológiai Tanszék

CONTRIBUTORS

Dr. MIKLÓS BÉNYEI (CSc), associate professor

H-4010 Debrecen, KLTE, Department of Computer Graphics and Library and Information Science

Dr. ISTVÁN BITSKEY (DSc), professor

H-4010 Debrecen, KLTE, Institute of Hungarian and Comparative Literary Studies

Dr. SZILÁRD BORBÉLY (CSc), assistant professor

H-4010 Debrecen, KLTE, Institute of Hungarian and Comparative Literary Studies

Dr. ATTILA DEBRECZENI (CSc), associate professor

H-4010 Debrecen, KLTE, Department of German Literature

CSABA FEKETE, research worker

H-4010 Debrecen P.O.B.201. Library of Reformed College

Dr. OLGA GOMBA (PhD), retired director general

H-4010 Debrecen National and University Library

LEVENTE GYŐRY (PhD), scholarship holder

H-4010 Debrecen, KLTE, Institute of Hungarian and Comparative Literary Studies

Dr. LÁSZLÓ HAVAS (DSc), professor

H-4010 Debrecen, KLTE, Department of Classical Philology

Dr. ILDIKÓ HUBERT, assistant professor

H-Budapest Loránd Eötvös University, Teachers' Training Faculty, Department of Hungarian Literature

Dr. ENIKŐ JUHA, subject specialist

H-4010 Debrecen, KLTE, National and University Library

Dr. KLÁRA KOLTAY (PhD), deputy director-general
H-4010 Debrecen, KLTE, National and University Library

Dr. MÁRIA KOROMPAI retired head of section
H-4010 Debrecen, KLTE, National and University Library

Dr. ESZTER OJTOZI (PhD)
H-4032 Debrecen Dóczy J. u. 1. I/1.

Dr. JULIANNA M. PANDUR, retired assistant professor
H-2097 Pilisborosjenő Temető u. 14.

FERENC POSTMA professor, Amsterdam (Hollandia)

ZITA SUBA university student
H-4010 Debrecen, KLTE, Institute of Hungarian and Comparative
Literary Studies

Dr. BÉLA SURÁNYI (PhD), head of section
H-4010 Debrecen, KLTE, National and University Library

Dr. ISTVÁN UDVARI (Dsc), professor
H-4400 Nyíregyháza Sóstói u. 3/a. György Bessenyei Teachers' Training
College, Department of Ukrainian and Ruthenian Philology

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

- Bitskey István*: Könyvkiadás Felső-Magyarországon a 16–17. században
– Der Buchdruck Oberungarns in dem 16. und 17. Jahrhundert 5
- Koltay Klára*: Tolnai Dali János londoni évei 23
- Borbély Szilárd*: Csokonai és Sárvány Pál – Csokonai and Pál Sárvány 45
- Udvari István*: Adatok Sztripszky Hiador munkásságáról
– Some additions to the life and works of Hiador Sztripszky 67

Közlemények

- Havas László*: Használta-e Freculphus *Chronica*-jában Florust?
– Bemerkungen zur rezeption des Florus 101
- Ferenc Postma*: Franekeri akadémiai nyomtatványok nyomában
– On the track of printed papers from the Franeker Academy 113
- M. Pandur Julianna*: A Máriapócsi kódex szerkezetéről
– Über den aufbau des Kodexes von Máriapócs 135
- Ferenc Postma*: Campegius Vitringa professzor – The Testimonies of Professor
Campegius Vitringa for Hungarian students 151

Adattár

- Debreczeni Attila – Suba Zita*: Dayka Gábor kéziratos hagyatéka
– L'eredita manoscritta di Dayka Gábor 165
- Fekete Csaba*: Könyvtáros bejegyzés 1684-ből
– A signature & registration of 1684 201

- Ojtozi Eszter*: Református lelkészek possessori bejegyzései két régi magyar könyvben
– Notes de possesseur des pasteurs dans deux livres anciens hongrois 213
- Ojtozi Eszter*: Kemény József egy elkallódott könyve a debreceni Egyetemi
Könyvtárban – Un livre perdu de József Kemény dans la Bibliothèque
Universitaire de Debrecen 217
- Surányi Béla*: Debrecen mezőgazdasági könyvészete a két világháború között
– Agricultural Bibliography of Debrecen between the two world war 221

Műhely

- Korompai Gáborné*: Nehéz idők a debreceni Egyetemi Könyvtár életében
– Schwere zeiten im leben der Debrecener Universitätsbibliothek 253
- Gomba Szabolcsné*: Retrospektív konverzió a debreceni Universitas
Könyvtáraiban – Retrospective conversion: The case of Debrecen..... 279
- Juha Enikő*: Kilenc kötet 15–17. századi pergamen- és bőrkötéses könyv
restauráltatása a debreceni Egyetemi Könyvtárban – Restoration of
nine volumes of the 15th–17th centuries and leather in the University
Library of Debrecen 301

Kritika és Szemle

- Eredics Péter*: Ferenc Postma – Jacob van Sluis: Auditorium... 309
- Bitskey István*: Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel –..... 315
- Hubert Ildikó*: Bitskey István: Püspökök, írók... 319
- Győri Levente*: Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai ; *Simon Melinda*
– *Szabó Ágnes*: Bethelen Kata könyvtárának katalógusa 325
- Bényei Miklós*: Gángó Gábor: Eötvös József könyvtára..... 329

In memoriam

<i>Korompai Gáborné: Dr. Molnár Pál (1907–1968)</i> Dr. Molnár Pál munkásságának bibliográfiája összeáll. Kertész Gyula.....	335
<i>Ojtozi Eszter: Emlékezés Timkó Imrére – halálának tizedik évfordulóján.....</i>	347

HU ISSN 0139–1305

Felelős kiadó: Dr. Bazsa György rektor
Készült 300 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 32 A/5 ív

99–145